Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

DOSYA

"Dünya'nın Merkezi Mahallemiz" II

Işıl Acehan • Emine Alçıtepe • Galip Alçıtepe
Yasin Altan • Şükrü Aslan • Müfit Günay
Günver Güneş • Hakan Kaynar • Mehmet Özden
Hamdi Özdiş • Şebnem Pala • Nazım Sofracıoğulları
Hatice Şahin • Süha Ünsal

20

Kebikeç

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 20 • 2005

ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli bir dergidir

***Kebikeç* Türkologischer Anzeiger/ Viyana tarafından taranmaktadır.**

Altı ayda bir yayımlanır

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında sadece **600 adet** basılmış ve numaralandırılmıştır.

SAHİBİ VE SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Ahmet Yüksel
YAYIN YÖNETMENİ
Kudret Emiroğlu
YAYIN ve HAKEM KURULU
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi), Ethem Coşkun, Mehmet Ölmez (Yıldız Teknik Üniversitesi), Oktay Özel (Bilkent Üniversitesi), Ergi Özsoy (Hacettepe Üniversitesi), Andreas Schachner (Ludwig-Maximilians-Universität Munchen), Ömer Türkoğlu, Horst Unbehaun (Georg-Simon-Ohm-Fachhochschule Nürnberg), Süha Ünsal, M. Bülent Varlık
DANIŞMA KURULU
Jak den Exter, A. Sami Güneyçal, Selim İlkin, Uygur Kocabaşoğlu, Sami Önal, İlhan Tekeli, Metin Turan

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut (222) 335 05 80/6026-6027
kyakut@anadolu.edu.tr
İzmir Temsilcisi
Onur Kınlı (232) 388 40 00/2268
onurknl@yahoo.com

BASKI
Alp Matbaası
Ali Suavi Sok. No: 60 Maltepe-ANKARA
(312) 230 09 97

YAZIŞMA ADRESİ
Karanfil Sokak Birlik İş Merkezi 5/60
06650 Kızılay / ANKARA
Tel: (312) 418 62 03
Fax: (312) 425 93 77
İnternet: www.sanatkitabevi.com.tr
E-mail: kebikec@ada.net.tr

YEREL SÜRELİ YAYIN
ABONE KOŞULLARI
İki sayı için: Yurt içi: 55.000.000.- TL ($55.^{00}$.-YTL)
Yurt dışı: 50 EURO, 50 $
Abone bedeli için:
Yurt içi: T. İş Bankası, Sanat Kitabevi
4218 - 3432220 (TL)
Yurt dışı: T. İş Bankası, Ahmet Yüksel
4218 - 6177022 (EURO)
T. İş Bankası, A. Yüksel 4218 - 5880622 ($)
Fiyatı: 27.500.000.- TL (KDV dahil) ($27.^{50}$.-YTL)

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret EMİROĞLU
4

Teodor Kasab ve *İstikbâl* Gazetesine Dair Notlar
Hamdi ÖZDİŞ
5-26

Mütareke Döneminde Sabahaddincilik: *Meslek-i İctimaî* Dergisi (1919-1920)
Mehmet ÖZDEN
27-70

Fâl Be Hazâ Kitâb-ı Muhammed
Hatice ŞAHİN
71-80

Osmanlı Alfabesi ile Basılan Bazı Botanik Kitapları
Yasin ALTAN - Galip ALÇITEPE - Emine ALÇITEPE
81-98

İzmir Türk Ocağı Mahfeli/Tilkilik Türk Gençler Birliği ve Cumhuriyet Döneminde İzmir'deki İlk Gençlik Dergisi *Türk Gençleri Mecmuası*
Günver GÜNEŞ
91-107

ABD'ye Göç Eden İlk Türklerin Kültür ve Kimlik Sorunu
Işıl ACEHAN
109-115

• DOSYA •

"Dünya'nın Merkezi Mahallemiz"

Belleğin Alacakaranlığında Bir İmge: Mahalle
Şebnem PALA
117-129

Yenileri Eskiye Karşı Savunmak, Yenişehir Üzerine Derkenar,
Mahalle Şehre Karşıdır,
Hakan KAYNAR
131-148

Sıradışı Mahallede Tarih ve Kimlik Sorunsalı
Şükrü ASLAN
149-163

ABD'nin Gözü Bizim Mahallenin Üzerinde
Süha ÜNSAL
165-189

O Saat... ...Şehrinin ...Mahallesinde Büyümenin Önemi
Müfit GÜNAY
191-199

Başkentin "Küçük Moskova"sından Kesitler:
1970'ler ve 1980'lerde Tuzluçayır
Nazım SOFRACIOĞULLARI
201-211

İnternette bütün dünyaya ulaşan birinin komşusuyla hiç ilişki kuramamış olmasını postmodern bir durum olarak tanımlarken, kimliklerin mahalle tarafından belirlendiği ortamı herhalde modern değil modern-öncesi durum olarak tanımlamamız gerekiyor. Bu iki mekan tanımında modernin payına ise şehir meydanları düşmeli sanırım; bir yandan iktidarın ve hiyararşinin sergilendiği, bir yandan ancak müşterisi olursa yaşayabilecek olan şehir meydanları... İnternette birbirine ulaşan binlerce insanın birden meydanlarda toplanıp gösteri yaptıkları Batı ülkeleri olduğunu görüyor, duyuyoruz. Mahallelilerin de şehir meydanlarını gösteri amaçlı kullanmaları hep olmuştur. Herkese açık bir iktidar ve otorite alanı olan meydan, sistemin kendisi tarafından zabtedildiğinde meşruiyet sorgulanmaya başlanmıştır zaten. Ama, örneğin Ankara'da miting alanı olarak Kasalar mevkii gösterildiğinde, ülkenin en büyük işçi sendikaları 1 Mayıs'ı kapalı mekanda kutlama kararı aldıklarında, iktidarın işgali devam ediyordur... İletişim Yayınları'ndan çıkan *Ankara'nın Zulası* adlı Ankara Kalesi'ni konu edinen kitapta da, meydana inemeyenlerin maddi ve manevi olarak Kale'ye sığınmalarını okuruz. Bu üç mekanın, mahallenin, meydanın ve internetin bir aradalığına biz tanık olmadık henüz, yanyanalar sadece. Ama birçok ülkede bu yanyanalık gelişiyor. Bu gelişme ise henüz, *Affedilmeyen* filminin (Clint Eastwood) emekli-son katil olan kahramanının kasabayı işgal edip, orta ve alt-orta sınıflara ırkçılık, feminizm, meşruiyet ders verdiği düzeyi aşabilmiş değil. Sisteme tutunmak isteyenlerin tinerci çocuklardan korkusu ve Amerika tarzı herkesin kendi tanımlanmış sınırları ve mahallesinde birbirine değmeden yaşama çabası devam ediyor ve çarşı, iyi ki kameralarla kontrol altında! Los Angeles'ta onlarca kişinin ölse de, Gazi Mahallesi'nde silahlar patlasa, Paris gettolarında binlerce araba yakılsa da, çarşı, bu faillerin kimliği konusunda net bir 'öteki' duygusuyla, belki biraz tedirgin oluyor, ama çarşıya uzanan bir el yok ortada.

Bizler de, Aydınlanma'nın berrak akılcılığı ile donatılmaya çalışıldığı bedava devlet okullarında, küçük dünyamızın bizi dünyaya bedel kıldığı ve mahkemeye 'düşme'nin bile aile şerefine dokunduğu, suç oranı en düşük ülkelerden birinde, daha çok Vietnam çağrısını mahalledeki sohbetlerde duymuştuk. Bugünkü ortamı ise kimsenin bir Bağdat daha olmak istemeyişiyle özetlemek mümkün görünüyor... Oysa ortada ne akıl, ne bedava okul var, ne de düşülmedik mahkeme kalmış. Belki küçük dünyaların direngenliği büyük çağrılara daha duyarlı oluyor...

Kebikeç, "Dünya'nın Merkezi Mahallemiz" dosyasını bu çağrışımlar ve hatırlatmalarla sunuyor. Dosya dışında da basın yayın tarihimizden çeşitli dergi ve kitaplar üstüne incelemeler ile ABD'ye ilk Anadolu göçlerini anlatan bir başka 'mahalle' ve 'kimlik' konusuyla ilgili bir yazı yer almakta.

Gelecek sayımızda, bir yanda aşiretlerin pamuk toplamaya indiği, bir yanda ülkenin en büyük sermayedarlarının yetiştiği, önde gelen sanatçıların boy attığı, Türkiye'nin kapitalistleşmesi/sanayileşmesinde önemli bir yer tutan bereketli toprakları, bütünüyle Çukurova bölgesini dosya konusu yapmak istiyoruz.

Saygılarımızla.

Kudret Emiroğlu

Teodor Kasab ve *İstikbâl* Gazetesine Dair Notlar

Hamdi ÖZDİŞ

Giriş

Teodor Kasab'ın[1] gazetecilik anlayışı, siyasi düşünceleri ve faaliyetleri ile birlikte yaptığı haberlerle bir dönemin belgeleri haline gelen *İstikbâl* gazetesi bu çalışmanın ana konusu olacaktır. *İstikbâl* gazetesi ve onda işlenen bazı konuların bu çalışmada ele alınmasının nedeni herşeyden önce özgünlüğü ve bu gazete hakkında derli-toplu bir çalışmanın olmamasıdır. Görülebildiği kadarıyla hiçbir ansiklopedik başvuru kaynağında gazete hakkında bir bilgiye rastlanılmadığı gibi basın tarihiyle ilgili çalışmalarda da birkaç paragrafı geçmeyen bilgilerden öteye fazla bir bilgi bulunmamaktadır[2] Halbuki gazete verdiği haberlerle ve kamuoyuna yaydığı siyasi içerikli fikirlerle incelenmeyi fazlasıyla hak etmektedir. Ayrıca Teodor Kasab'ın ilk sayıdaki "gazete" başlıklı mukaddimesinde gazeteyi "hergün bir varakı neşrolunan bir kitap" şeklinde tanımlaması da aslında gazetelerin öneminin altını çiziyor ve aynı zamanda gazetelerin neden incelenmesi gerektiğine de işaret ediyor.[3]

1 Burada Teodor Kasab'ın hayatı üzerinde durulmayacak ancak gerektiği noktalarda atıfta bulunulacaktır.

2 Örneğin son ansiklopedilerden *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde *İstikbâl* gazetesinden bahsedilmediği gibi Teodor Kasab'a da sadece "Diyojen" maddesinde değinilmekte ve tatminkar denilebilecek etraflı bir değerlendirme ne yazık ki yer almamaktadır (Bkz. Ebüzziya, 1994: 479-480). Basın tarihiyle ilgili çalışmalara imza atan Selim Nüzhet Gerçek, Server İskit, Enver Behnan Şapolyo, Hıfzı Topuz gibi araştırmacıların çalışmalarında da *İstikbâl* gazetesi hakkında birkaç paragraflık oldukça kısa bilgiler yer almaktadır (Gerçek 1931, İskit 1939, Şapolyo 1969, Topuz 1973).

3 Teodor Kasab'ın gazete hakkındaki düşünceleri için bkz. *İstikbâl* 1: 1, Selim Nüzhet Gerçek *İstikbâl* gazetesini değerlendirirken Kasab'ın üzerinde durduğu noktaya tekrar dikkat çekiyor: "*İstikbâl* gazetesinde bir kitap ciddiyeti vardır". (Gerçek, 1931:70).

Çalışma *İstikbâl* gazetesi hakkında herşeyi söylemek ve ortaya koymak iddiasında değildir şüphesiz. Burada amaçlanan *İstikbâl* kolleksiyonu üzerinde bir tarama ile gazete hakkındaki bilgilerimizi genişletmek ve çok az da olsa dağınık haldeki bilgileri bir araya getirerek toplu bir resim ortaya koymaktır. Bir anlamda kısa bir monografi denemesi olarak da görülebilir. Dolayısıyla çalışmanın sınırlarını belirlemek adına belirtilmelidir ki bütün bir kolleksiyonu baştan sona irdelemek mümkün olamamıştır. Bazı konulara ve olaylara daha çok odaklanarak bu konular ve olaylar hakkında aynı zamanda münevver olan gazetecilerin olaylara bakışı üzerinde kısaca durulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ana malzemesi *İstikbâl* koleksiyonu olmakla birlikte dönemin süreli yayınlarından *Çaylak* mizah dergisinin ilgili sayılarına da konularla bağlantılı olması hasebiyle başvurulacaktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden edinilen bazı belgelerden de yararlanılmıştır.

1. İstikbâl'in Kadrosu, Gazetecilik İlkeleri ve "Tatilleri"

Tanzimat'tan II.Abdülhamid dönemine geçiş sürecinde (1875-1877) yayım hayatına başlayan *İstikbâl* gazetesinin ilk sayısı 9 Ağustos 1875'te çalkantılı bir dönemde çıktı. 8 Şubat 1877'deki 236. sayısından sonra gazetenin yayım hayatına son verildiği anlaşılıyor.[4] Tarihlerden de anlaşılacağı üzere gazete birbuçuk yıl yayım hayatını sürdürebilmiştir. Bu doğal sonucu gazetenin son sayılarında gerek Teodor Kasab'ın ve gerekse diğer yazarlarının Abdülhamid karşıtı yazılarının muhalif bir konuma geçmesinin belirlediği açıktır. Bu yayım döneminde gazete dört sayfa olarak "Cuma'dan başka her gün" çıkmıştır. *İstikbâl*'in dönemin basınında tartışmalı olan ilave[5] uygulamasını benimseyerek önemli olaylarda zaman zaman ilaveler çıkardığını ve ilavelerden bazılarının özel kolleksiyonlarda olduğunu bilyoruz. Ancak bugünkü kolleksiyonlarda bu ilavelere ulaşmak mümkün değildir. Çıkardığı ilaveler Çerkes Hasan vak'ası, Sultan Abdülaziz'in hal'i gibi dönemin kritik olaylarıyla ilgilidir (Çapanoğlu, 1960: 59-60).

Gazetenin başlığının altındaki yazıda başlangıçta "Cumadan Başka Her Gün Çıkar" yazılıyken bu yazı 115. sayıdan itibaren değişmiştir. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra çıkan sayılarında "Ebnâ-yi Vatan ki Cism-i Vahiddir-Siyaseten

4 Mevcud kolleksiyonlarda gazetenin 236 nüshasına ulaşılabildi. En sağlam ve en temiz kolleksiyonun Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'ne ait olan ve fakat Beyazıt Devlet Kitaplığı'nda bulunan nüshalar olduğu belirtilmelidir. Buna göre son sayı olan 236. nüsha 7 Safer 1294 / 8 Şubat 1877 tarihini taşımaktadır. Ayrıca *İstikbâl* gazetesi hakkında bilgi veren kaynaklarda gazetenin 236 nüsha çıktığı ve son bulduğu belirtilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak bu çalışmanın genel kaynakçasına bakılabilir.

5 Osmanlı basınında 1870'lerde başlatılan ilave uygulaması dönemin basınında oldukça hararetli tartışmalara neden olmuştu. İlave çıkarmak çok kazançlı ve daha çok para kazanmak amacıyla çıkarıldığı düşüncesi hakim olduğundan buna karşı olan *Basiret* gibi gazeteler tepki gösteriyorlardı.

Taksim Kabul Etmez" şekline dönüştüğü görülmektedir. Ancak bu ibare hoş karşılanmadığı gerekçesiyle *İstikbâl*'in 202. sayısında kaldırılarak tekrar eski haline döner.[6]

Teodor Kasap ***Diyojen****'i çıkarırken*

Gazetenin sermuharriri[7] adı fazla bilinmeyen fakat dönemin "İtihad-ı İslam" ve "Meşrutiyet" gibi önemli konularında kayda değer ilk yazıları kaleme alan Esad Efendi'dir.[8] Gazetenin sermuharriri Esad Efendi olduğuna göre başyazıların çoğu da onun olmalıdır. Keza başyazılardaki konulara ve üslûba bakıldığında onun kaleminden çıkma olduğu kanısı ağır basmaktadır.[9] Bunun yanında *İstikbâl*

6 Teodor Kasab bu ifadeyle ilgili olarak yaptığı açıklamada amaçlarının Kanun-ı Esasi'de belirtilen düşüncelere bağlı olarak kamuoyunun dikkatini çekmek olduğunu ve fakat bu ifadenin Allah'ın sıfatlarından biri olduğu için kaldırmayı uygun bulduğunu belirtiyor (bkz İstikbâl 202:1).

7 Esad Efendi dönemin basınında öne çıkan önemli isimlerden biridir. Hem *İstikbâl* hem de *Basiret* gazetelerinde başyazarlık yapmıştır. *İstikbâl* gazetesinin sermuharriri (başyazarı) olduğu çok sayıda kaynaktan tesbit edilebildiği gibi *İstikbâl* gazetesinin 191. sayısında "Sermuharrir Esad" imzalı yazıda da görlümektedir (bkz. *İstikbâl* 191: 3). Basiretçi Ali Efendi 4 Eylül 1876 tarihinde yazdığı bir "Şehir Mektubu"nda Esad Efendi'nin *İstikbâl*'den "tard" edildiğini belirtiyor (bkz Basiretçi Ali, 2001: 530). Fakat 11 Eylül 1876'da *İstikbal*'in 191. sayısında Esad Efendi bunu yalanlarcasına "Sermuharrir Esad" imzalı bir yazı kaleme alır (bkz. *İstikbâl* 191:3). *Çaylak* mizah dergisinin sahibi Mehmet Tevfik Esad Efendi'yi *İstikbâl* başmuharriri olarak zikreder. Bkz.*Çaylak* 55:2, 10 Ramazan 1293/30 Eylül 1876., Ayrıca Esad Efendi'nin hem *İstikbâl*'in hem de *Basiret*'in başyazarlığı hakkındaki bilgi için bkz. Belge 1939:1, Davison onu *Basiret*'in editörü olarak zikreder bkz.1997:79, Ali Birinci *İstikbâl* gazetesi başyazarının Ali Şefkati olduğunu belirtiyor. Ancak yukarıda aktarılan bilgiler ışığında bu bilginin doğruluğu tartışmalıdır (Bkz. Birinci, 1999:237).

8 Esad Efendi'nin hayatı hakkında sürdürülen bir başka biyografik çalışma devam etmektedir ve kısaca belirtmek gerekirse Esad Efendi "ilk anayasa hukuku kitabı" olarak addedilen *Hükümet-i Meşruta* (1876) kitapçığını ve yine alanında bir ilk olan *İttihad-ı İslam* (1873) adlı risaleyi yazan dönemin önemli gazetecilerindendir (bkz. Tunaya, 2001: 57).

9 Mahkemede zabit katipliği yapan Esad Efendi hukuka ayrı bir önem veriyordu. Esad Efendi'nin daha sonraki görevlerinden birisinin müdde-i umumilik olması tesadüf olmamalıdır. Esad Efendi'nin Haleb istinaf müdde-i umumiliği yapması hakkında bkz. *BOA, DH. MKT*, 1384/68.

gazetesindeki çoğu yazı imzasızdır. Bu imzasız yazıların arasında Teodor Kasab'ın yakın dostu[10] Namık Kemal'e ait yazıların yer aldığı da kesindir.[11] Ancak Kemal'e ait[12] yazıların tesbit edilmesi bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Fakat gazetede kimlerin yazı kaleme aldığı hakkında fikir verecek kadar imza da yok değildir. En sık rastlanılan imza Hayreddin Bey[13] isimli bir yazardır. Bunun yanında Cemal[14] ve Nazım[15] gibi imzalara da rastlanmaktadır.[16] *İstikbâl*'in kadrosunda yer alan bir diğer önemli isim de 1876 tarihli 204. sayıdan itibaren okuyuculara duyurulan Şemseddin Sami'dir. Gazetenin idare-i tahririyesinin Sami Bey'in uhdesine [mesuliyetine] geçtiği aynı yazıda kaydediliyor (*İstikbâl* 204:1). Bu tarihten sonra da Şemseddin Sami imzalı yazılara rastlanıyor.[17]

Yukarıda belirtilen isimler dışında bir başka isim daha vardır ki çelişkili bir durum arz eder: *Basiret* gazetesinin sahibi Basiretçi Ali Efendi. Herşeyden önce bir gazete sahibi kendi gazetesi varken neden bir başka gazetede üstelik "kanlı-bıçaklı" olduğu bir gazetede bir süreliğine de dahi olsa yazılar kaleme alsın? Bu bilginin kaynağı

---

10 Namık Kemal Midilli'de sürgünken Teodor Kasab'a yolladığı çok sayıda mektupta yakın dostluklarının bütün izleri görülmektedir (bkz. Tansel, 1969). Ayrıca Şerif Mardin Teodor Kasab'ı tanımlarken "Namık Kemal'in liberal ideallerin timsali olan bir arkadaşı" ifadesini kullanır (bkz. Mardin, 1998:68).

11 Namık Kemal Teodor Kasab'a yazdığı bir mektupta *İstikbâl*'de çıkan yazısından dolayı teşekkür eder (Kuntay, 1941:595). Ayrıca Namık Kemal, Reşat, Nuri ve Mehmet beylerin İstanbul'a dönüşlerinden sonra onlarla birlikte *İstikbâl* adında bir gazete çıkarmak için başvurduysa da zamanın sadrazamı Âli Paşa buna izin vermedi (Ebüzziya, 1973: 412-413).

12 Şükran Kurdakul basın tarihi üzerine yaptığı çalışmasında bazı yazıları Namık Kemal'e atfetse de bu anılan yazılar içerik ve üslûp olarak daha çok Esad Efendi'ye ait olmalıdır. Çünkü *Hükümet-i Meşruta*'da adalete, hukuğa yapılan vurgular bu yazılarda da neredeyse aynen geçmektedir. Ayrıca Kurdakul *İstikbâl* gazetesinin başyazarı olarak Teodor Kasab'ı zikr ederki bu yukarıda da belirtildiği gibi doğru değildir (bkz. Kurdakul, 2000: 106-107), N. Kemal'e atfedilen başyazı yazı için bkz. "Devlet-Millet", Kurdakul 2000:113-115.

13 Hayreddin adlı yazar kuvvetle muhtemel müstear isimle Basiret gazetesinde de yazılar yayımlayan Polonyalı mülteci Karski'dir (bkz. Basiretçi Ali 2001:XVII). Hayreddin imzalı bir yazı için bkz. *İstikbâl* 158, Hayri imzalı bir başka yazı için bkz. *İstikbâl* 58.

14 Cemal imzalı bir yazı *İstikbâl*'in 106. sayısında yer alır. Cemal imzasıyla yazıları kaleme alan kişi aynı zamanda Teodor Kasab'ın çıkardığı *Hayal* dergisinde bir süre "sahib-i imtiyaz vekili" olarak adı çıkan kişi olmalıdır (bkz. *Hayal* 265-277. sayılar).

15 Nazım imzalı bir yazı için bkz. *İstikbâl* 194.

16 Gazetedeki yazılarda imzasına ve başka kaynaklarda da adına rastlamadığımız ancak A.D.Jeltyakov tarafından adı anılan bir isim de Ziya Bey (Paşa) dir. Jeltyakov'a göre Ziya Bey *İstikbâl*'de Sultan Abdülhamid'in anayasa konusundaki tutumunu eleştiren bir yazı kaleme alır ve bu nedenle de Berlin'e sürgün edilir ve *İstikbâl* gazetesi de takibata uğrar. Ancak araya Midhad Paşa'nın girmesiyle Ziya Bey'in İstanbul'da kalmasına izin verilir fakat mebus olarak aday gösterilmesine rağmen parlamentoya girmesi yasaklanır. Jeltyakov 1979:96.

17 Şemseddin Sami imzalı bir yazı için bkz. İstikbâl 211:3.

Çaylak mizah dergisidir[18] ve sahibi Mehmet Tevfik Basiretçi Ali Efendi'yle çok yakın dosttur. Dolayısıyla Basiretçi Ali Efendi'yi kötülemek gibi bir kaygısının olması ihtimal dışıdır. Bu konuya dair mevcut kaynaklarda başka bilgiye ulaşılamadığından bu soruyu yanıtlamak mümkün olamadı.

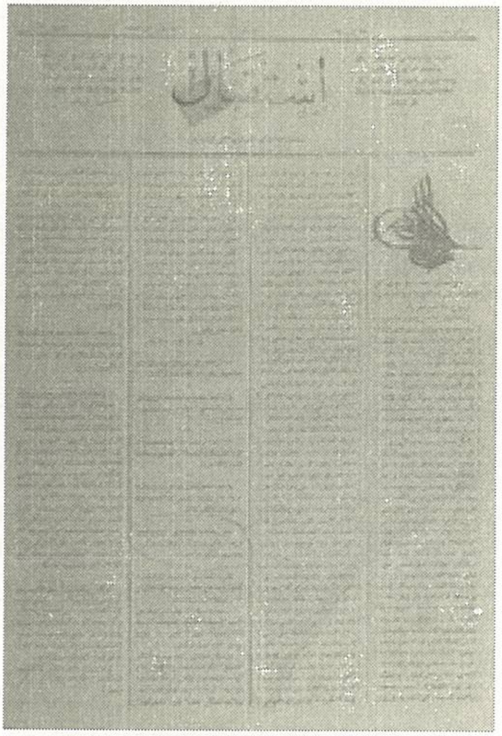

İstikbâl Gazetesi

İstikbâl gazetesi yayım hayatı boyunca bu çalışmanın tesbit edebildiği kadarıyla beş defa "tatil" edilerek kapatma cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca bir kez de (231 sayı) gazetenin "hasbelicab S. [Sin] ve M [Mim] harflerini havi mühr ile temhir [mühürleme] olunduğu ihtar" ediliyor (*İstikbâl* 231:1).

Önce, 106'ncı sayıdan sonra "*mündericatı Ferman-ı Âliyye'nin ahkam-ı celilesine aid*" olan bir yazıyı *Levant Herald*'dan aynen aktarması nedeniyle 24 Aralık 1875'te kapatılmıştır. *İstikbâl* bu kapatma cezasını pek anlayamadığını ve bu cezanın adil olmadığını belirtir. Yazıyı aynen alarak yayımladığı *Levant Herald* değil de kendisinin ve hatta *Sadakât* gazetesinin külliyen kapatılmasını şaşkınlıkla karşılar. Bu duruma yönelik olarak *İstikbal* yazarı şu ilginç açıklamayı nakleder:

> "...*Levand Herald*'ın cezasız kalmasına taaccüb ederek sebebini suale mecbur olduk. Bu gazete Fransızca olub halkımız dahi okumadığından ehemmiyeti olmadığı cevabını aldık" (*İstikbâl* 107: 1).

Bu noktada yabancı basına karşı Matbuat İdaresi'inin çok daha toleranslı davrandığını ayrıca belirtmek gerekir. *İstikbâl* gazetesinin ikinci kez kapatılması Sultan Abdülaziz döneminin son günlerine denk gelir. Mahmud Nedim Paşa hükümeti iyice yıpranmış ve 9 Mayıs'ta gazetelere sansür koymuştur. Bunu *Basiret* gazetesi üç boş

18 Bir okuyucu mektubuna verdiği yanıtta *Çaylak*, Basiretçi Ali Efendi'nin Teodor Kasab'ın sahibi olduğu *İstikbâl*'de ve *Hayal*'de yazılar yazdığını kaydeder (bkz. *Çaylak* 31: 3.

sayfa ve bir sayfa ilan çıkartarak protesto etmiştir (Yerlikaya, 1992:104). *İstikbal*'in "*saltanatın mukaddes hukukuna dokunur bir makale*" yayımlaması ve bu türden "*makalât-ı muzırra neşrine*" devam etmesi bu sansürle birlikte kapatılmasına yol açmıştır. Gazetesinin kapatılmasını 23 Rebi-ül-evvel 1293/ 6 Nisan 1876 tarihli bir ilave ile duyururken Matbuat İdaresi'ni protesto etmeyi de ihmal etmez Teodor Kasab. Pek çok ilke[19] imza atmış olan Kasab'ın bu protestosu ilginçtir. Belli ki çok öfkelenmiştir. Çıkardığı ilavede "tatil"iyle ilgili haberi verdikten sonra matbaasını külliyen satılığa çıkartır:

> "Müstağni-i beyandır ki dûçâr-ı sekte-i tatil olan bir gazetenin idaresine bittabi terettüp edecek zarar ve ziyana hiç bir veçhile karşı durulamıyacağından kaffe-i edevat ve levazımat-ı sairesinin furuhtuna mecbur olduğumuzdan naşi âtideki ilana mübaderet ederiz:
>
> Çifte pavya çeker ve el ile saatte 1200 ve istimle 1800 kağıt çıkarır bir İngiliz makinesi, Kuşlu tabir olunur bir el tezgahı.
>
> Forma demirleriyle 100 okkayı mütecaviz garnitür.
>
> 5-6 yüz okka kadar Türkçesi 16 ve Rumcası 11 ve 12 çiçek resim.
>
> Türkçe, Rumca ve Fransızca ayaklı hurufat kasaları vesair matbaa levazımatı.
> Kitaplar:....." (Çapanoğlu, 1960:65).

Bu ilandan farklı olarak daha sonra Teodor Kasab *İstikbâl*'de yine enteresan bir ilan yayımlar. "*İstikbal* Gazetesi İdare-i Tahririyesine" başlıklı ilanda gazetenin idaresine ve içeriğine artık müdahale etmeyeceğini belirttikten sonra okuyucularından masraflara destek olmalarını istemektedir:

> "Şu aralık *İstikbâl*'in bulunduğu mevkii muvafık suretde re'y ü efkârı beyanına iktidarım olmayub mazhar-ı rağbetleri olduğumuz kari'ni havadissiz bırakmak ise caiz olamayacağına ve iktidar ve hamiyyetinizin mesleğin muhafazasıyla beraber idareye kifayeti müsellem bulunduğuna

19 Teodor Kasab bundan önce de okuyucularından borç isteyerek bir matbaa kurmak istemiş ve o zamanki gazetesi *Çıngıraklı Tatar*'da bunu ilan etmişti (bkz. *Çıngıraklı Tatar*, 3, 1873). Ayrıca *Çıngıraklı Tatar* hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Üyepazarcı, 2002: 21-44.

mebni mündericatınca taraf-ı acizaneme müracaata hacet görmiyerek gazetenin idaresine masrafı himmetleri rica olunur" (*İstikbâl* 164: 1).

Bu ilanın hemen altında "*İstikbâl* Heyet-i Tahririyesi" de Teodor Kasab'ın "muvaffakiyetini temenni eden" küçük bir not düşer. Aynı ilanın ardından dört ay kapalı kalması gereken *İstikbâl*'in 29 Mayıs[20] 1876 tarihli 115. sayı ile yeniden neşrine başlandığını görüyoruz. Bunun nedeni Sultan Abdülaziz'in 30 Mayıs'ta tahttan indirilmesiyle önceki alınan kararın iptal edilmesi olmalıdır.

İstikbâl'in üçüncü kez kapatılması ise kendisinden çok şey beklenilen fakat bütün beklentileri boşa çıkaran V. Murat'ın 3 aylık saltanatı esnasında gerçekleşir. Şehzade Murad'ın "muhitinden" ve iktidar yanlısı olan *İstikbal* gazetesinin kapatılması Teodor Kasab'ı ve sermuharriri Esad Efendi'yi bir hayli şaşırtmış olmalı. Çünkü bu iki isimle birlikte pekçok kişi daha sonra V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak için kulis faaliyetlerinde bulunacaklar ve bu nedenle de hayatları sürgünle geçecektir.[21] *İstikbâl*'in "tatil"inin nedeni Matbuat İdaresi'ne yönelik kullandığı sert dil olarak belirtiliyor (*İstikbâl* 166). Dördüncü kez kapatılmasının sebebi ise "*derc ettiği makalelerde teşebbüsat-ı seniyyeyi tezyif ve memurin-i Devlet-i Aliyye'nin kadr ü itibarına dokunur sözler istimâl ile daire-i edebe tecavüz*" etmesi gösterilmektedir (*İstikbâl* 199:1). 17 Teşrin-i evvel 1876'da 199. sayısını[22] çıkaran *İstikbâl*'in 201. sayısı 20 Kanun-ı evvel 1876 tarihini taşır ki bunun anlamı da gazetenin iki ay süreyle yeniden kapatıldığıdır. *İstikbâl* bu beşinci "tatil"ini duyururken "katiyyen ve müebbeden ılga olunmuş idi" ifadesini kullanarak bu karardan vaz geçildiğini bildirmektedir (*İstikbâl* 201:1). Bu "tatil"lerin dışında gazetenin defalarca "tenbihname" de aldığı da belirtilmelidir.[23]

1870'lerde çıkan gazetelerin kimlikleriyle ve olaylara bakışlarıyla farklılaşmaları gazete okurunda da benzer ayrışımlara yol açıyordu. Bir başka ifadeyle her gazetenin müşterisi farklıydı.[24] Siyasal farklılıklara da dayanan bu ayrışma zaman zaman bizzat gazete sahipleri tarafından da körükleniyordu çünkü tiraj kaygısıyla birlikte sahipler arası polemik bunu gerektiriyordu.[25] *İstikbâl* gazetesi bu siyasal ayrışımları reddederek

---

20 *İstikbâl*'in 5 Nisan 1876'da 114. sayıyla birlikte kapatılmasının ardından çıkan "numrosu"nun 115 ve 28 Mayıs 1876 tarihli olması gerekirken; gazetenin 115 sayısı 6 Haziran 1876 olarak basılmıştır. Halbuki 116 sayı 29 Mayıs 1876 tarihini taşımaktadır. 117. sayıdan itibaren rakamların ve tarihlerin düzeltilerek devam edildiği görülmektedir (bkz. *İstikbâl* 115, 116, 117).

21 Örneğin Esad Efendi Şam'a sırf bu nedenden ötürü sürgün edilecektir ve ömrü hayatını sürgünde tamamlayacaktır (*BOA, Dahiliye Nezareti, Sicil-i Ahvâl 10/4).*

22 *İstikbâl*'in 200. sayısı 19 Teşrin-i evvel 1876 tarihlidir.

23 Bir örnek için bkz. *İstikbâl* 158.

24 Bu düşünceyi destekleyen ifadeler *İstikbal*'in ilk sayısındaki "mukaddime" yazısında geçer: "matbuat mevcudiyetinin her biri vatandaşlarımızın bir şu'besine mahsus olduğu..." *İstikbâl* 1, (1875).

25 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Özdis, 2004: 66-68, 90-92.

yayım hayatına başladığını ve 'herkesi kucaklayacağını' belirtiyordu. Burada *İstikbâl*'in dönemin siyasal ideolojilerinden Osmanlıcılığı[26] öne çıkardığını belirtmekte fayda var.

> "...bizim gazete vatandaşların kaffesini siyasi müsavi tutarak hiç bir şubeye tarafdarlık itmeksizin menafi-i umumiyeye ve ittihad ve muvâhâtın[kardeşliğin] neşrine hizmet itmek esası üzerine müessis olacakdır".[27]

İstikbâl şahsi ve siyasi kaygılardan ârî bir yayım politikası izleyeceğini belirtse de bunu başarması pek mümkün olamamış ve fakat gazete pekçok olayı ve haberi olduğu gibi aktarma çabasını göstermiştir. Çoğunlukla en son gelişen olayları aktarmak amacıyla geç saatlerde çıkartılan ilavelerde bunu görmek mümkündür.[28]

İstikbâl gazetesi "gazetcilik ilkelerini" tanımlarken dürüstlüğe, ahlaka, dine ve millete ayrı bir önem atfeder (*İstikbâl*, 111: 1). *İstikbâl*, gazetelerin "vezaif-i tabiyesine dair" şeylerden söz ederken "gazetenin ebnâ-yi vatan olduğu mündericationdan anlaşılabilir" diyor (*İstikbâl*, 103:1). Bu değerler bütün bir basının altını çizdiği değerlerdir ve herkes sahiplenir. Dolayısıyla kimin daha 'temiz' ve 'dürüst' olduğu her zaman bir polemik konusu olacaktır.[29] Bu değerler üzerinden yapılan polemikler Osmanlı basının hemen hemen tamamında görülen bir özelliktir ve okuyucuyu bıktırırcasına sürdürülür.[30]

26 Bilindiği gibi Osmanlıcılık Osmanlı ülkesinde yaşayan etnik unsurlar arasındaki ayrımı reddederek homojen bir nufusu oluşturmayı, merkezi otoriteyi gerçekleştirmeyi amaçlamış ve miliet olmanın maddi temellerini atmıştı. Farklı bir Osmanlıcılık değerlendirmesi için bkz. Karpat 2004:229, 586.

27 *İstikbâl*: 1, *İstikbâl* gazetesinden yapılan alıntılarda metinlerdeki imla aynen muhafaza edilmiştir.

28 Örneğin Çekes Hasan'ın Hüseyin Avni Paşa ve beraberinde öldürdüğü pekçok kişiyle ilgili haber olduğu gibi *İstikbal* gazetesinin ilavesinde anlatılmıştır (Çapanoğlu, 1960: 58-59). Ayrıca Çerkes Hasan olayı ertesi günü çıkan *İstikbâl*'de de bütün detaylarıyla anlatılmaktadır (bkz. *İstikbâl* 119: 1, 4).

29 Gazeteler arasındaki bu polemik kimi zaman dozajını kaçırıp birbirlerini vatan hainliği ile suçlayacak yada işi şahsi hakaretlere vardıracak boyutlara vardığında "ayar" da Matbuat İdaresi'nden gelerek gazetelere birer "tenbihname" gönderilecektir (bkz. *İstikbâl* 113: 2). *İstikbâl* gazetesiyle en çok polemiğe giren gazete *Basiret* ve *Çaylak*'tır. Özellikle *Çaylak*'ın *İstikbâl*'le olan polemiği hemen her sayısında göze çarpar. Zaten *Çaylak İstikbâl*'le uğraşacağını açıkça belirtmiştir (bkz. Özdiş, 2004: 56).

30 1870'lerin basınında gazeteler ve dergiler arasındaki polemiklere örnekler vermek gerekirse *İstikbâl* ve *Basiret*, *Çaylak* ve *Hayal*, *Diyojen* ve *Terakki* ilk akla gelenler arasındadır.

2. İstikbâl'den Haberler: "Sultan Abdülaziz'in Hal'inden II. Abdülhamid'e Olaylar"

İstikbâl gazetesinin Osmanlı basın tarihinde çıkan diğer gazetelerden oldukça önemli bir farkı vardır. 19. yüzyılın son çeyreğinde vuku' bulan iki taht değişikliğine (Abdülaziz'in Hal'i V. Murad'ın üç aylık padişahlığı ve II. Abdülhamdi'in tahta çıkşı) tanıklık etmiş ve bu tanıklığı belgelemiştir. Bir Osmanlı padişahının hal'i ve diğerinin (V. Murad'ın) hastalığı ile ilgili haberlerinin gazete sayfalarında yer alması başlı başına bir ilktir. Tanıklıkları bu ilk ile de sınırlı değildir. Kanun-ı Esasi'nin hazırlanış süreci, bu süreçteki tartışmalar ve bu tartışmalara önemli katkılar sağlayan bir yayım politikası izlerken emsalleri içerisinde en 'cesur' sözleri edebilen bir karaktere sahiptir. Daha da önemlisi Osmanlı toplumuyla ilgili yabancı gazetelerden alıntılar şeklinde dahi olsa *irade-i milliye* lafzının geçmesidir (*İstikbâl*:117:3).

Osmanlı basınında devlet ve millet kavramları Abdülaziz'in hal'inden ve V. Murad'ın tahta geçmesinden sonra sıklıkla kullanılmaya başlanılacaktır. Çünkü Abdülaziz devri onun hal'i ile birlikte tıpkı II. Abdülhamid dönemi için olduğu gibi 'istibdat'la anılacaktır. Her ne kadar gazetelerde mahlu' sultan hakkında bazı olumlu ifadeler yer alsa da yabancı basından yapılan alıntılarla gerçek düşünceler ifadesini bulmaktadır.[31] Bu çerçevede hatırlanmalıdır ki, Osmanlı basını uygulanan sansür nedeniyle baskı altındaydı ve her konuda istediği gibi kalem oynatamazdı. Hele hele Osmanlı hanedanına, padişaha, ailesine, devlet büyüklerine, Osmanlı müttefiklerine ya da hükümete yönelik eleştiriler halkın ahlak duygularına, geleneklere veya İmparatorluk'taki dinlerden birine sataşma, hakaret etme ya da müstehzi bir yazı yazma para cezası veya kısa süreli kapatmalara neden olabilirdi. Ancak görünen o ki, V. Murad ile II. Abdülhamid dönemlerinin ilk iki ayı bu açıdan bir istisna teşkil etmiş ve gazeteciler halihazırdaki boşluktan faydalanmışlardır. .

İstikbâl'in Abdülaziz'in hal'i ile ilgili haberlerde oldukça 'cesur' bir yayım politikası sürdürdüğü yukarıda belirtilmişti. Öyleki daha hal'in ilk gününden itibaren *İstikbâl* meseleyi halka sıcağı sıcağını ilave çıkartarak aktarır. Bu ilaveler de çabucak tükenir ve gelen talep üzerine bir hafta sonra *İstikbâl*'de aynı haber tekrarlanır (*İstikbâl* 118: 1).

Sultan Abdülaziz'in hal'i ile ilgili haberlerde hayatından ve başarılarından kısa kesitler aktardıktan sonra neden hal' edildiğine değinilmekte ve suçlu olarak da Sultan'ın etrafındaki vükela gösterilirken herşeyi yalan yanlış haber vermelerinin "bu faciaya sebep olduğu" belirtilmektedir. Fakat tek suçlu da onlar değildir. Bizzat Sultan'ın kendisi de onlara aldanmış olduğu için suçludur:

31 Örneğin Almanya'daki bir gazeteden aktarılan haberde Abdülaziz'in hal'inin Almanya'da iyi karşılandığı belirtilmektedir (bkz. *İstikbâl* 117: 2, *İstikbâl* 118: 2).

> "Yalnız ebnâ-yi vatan- [vatan evlatları] değil bütün alem-i medeniyyet sükkânı [sakinleri] Sultan Abdülaziz Han hazretleri hakkında zuhur eden hal' ancak kendisinin muktezayât-ı ef'alidir itikadında idi meğer Sultan Abdülaziz Han hazretleri müdahinlere aldanmış- aldanmış olduğunu isbat etti vakıa bu da kusurdur ancak fenalıklar kendüsünün suiniyetinden neşet etmediğini ve kendisi[nin] anlara kurban olduğunu gösterüb o mesuliyetden tebriye-i zimmet itdi[32] o mesuliyet lanet halkası gibi etrafında bulunan hainlerin boynuna geçti" (*İstikbâl* 118: 4).

Sultan Abdülaziz'in hal'iyle ilgili aynı sayının başyazısında böylesi bir sonuca nasıl ulaşıldığı eleştirilirken meselenin kaynağı Gülhane Hatt-ı Hümayun'una kadar götürülüyor. Geçmişin bir muhasebesinin yapıldığı yazıda Avrupa karşısında savaşlarda yenik düşen Osmanlı Devleti'nin "yeni cereyanlar iltizamı"na (Tanzimat) ihtiyac duyması ile başlayan sürecin kaçınılmaz olduğunu ve bu "icab-ı hal"in Gülhane Hatt-ı Hümayun'unun bir doğal sonucu olduğu ve "zaman değişdikçe idarenin dahi o nisbette tebdili iktiza edeceği" belirtiliyor (*İstikbâl* 118: 1). Yazarın burada değişim ve ondaki sürekliliğe yaptığı vurguya yönelik tesbitine dikkat edilmelidir.

Aslında Sultan Abdülaziz ve hükümetiyle çok da barışık olmayan *İstikbâl* ve çevresinin onun hakkındaki haberlerde kullandığı dile dikkat ettiği söylenebilir. *İstikbâl* mahlu' Sultan'ın intiharını verirken de onun çevresinde bulunan bürokratlarına "lanet" yağdırır. *İstikbâl*'e göre Sultan'ın intihar etmesinin bir nedeni de Abdülaziz hakkında çevresindeki kötü memurlar ve "efkâr-ı umûmiyede hasıl olan sui zann"dan dolayı işin bu dereceye getirilmesine ve Sultan'ın da bu durumu "namus u hamiyyete dokunur" bulmasına "*Istikbâlen ahlâk nazarında hayatını haram görüb feday-ı can*" etmesine neden olmuşlardır. Bu nedenle yazar öfkesini[33] şu sözlerle ifade eder: "*Lanet olsun ol hainlere ki vecaib-i hamiyyet ve insaniyet ve memuriyeti ifa itmeyerek mülk ve memleketin hakayık-ı ahvâlini bildirmeyüb de bu şeniaya sebeb oldular*" (*İstikbâl* 118:2).

Abdülaziz dönemi ve vükelasıyla ilgili 'istibdad' gibi ifadeler kullanılsa da çoğunlukla suçlu Sultan'ın çevresindekiler gösterilir. Yani klasik "sultan iyidir ama çevresi kötüdür"

---

32 Tebriye-i zimmet etmek, zimmetinde hükümet parası olmadığını, bununla ilişiği bulunmadığını ispat etmek anlamına gelir.

33 Bu noktada bir şerh koymakta yarar vardır. Yazar buradaki sözleriyle gerçekten öfkesini mi dışa vurmaktadır yoksa yeni tahta geçen Sultan V. Murad'a 'şirin görünmek' kaygısıyla yada daha geniş anlamıyla Osmanlı hanedanına olumsuz bir bakışı yansıtmamak adına mı böyle yazmaktadır burası şüphelidir. Çünkü daha önce adı anılan gazetenin sermuharriri Esad Efendi Sultan Abdülaziz'in Hal'inde rol oynamıştır. Midhat Paşa'yla yakın ilişki içinde olan Esad Efendi, Paşa'yla yaptığı bir görüşmede mahlu' sultan hakkında pek de öyle masumane düşünceler beslemiyordu (bkz. Uzunçarşılı, 1967:294).

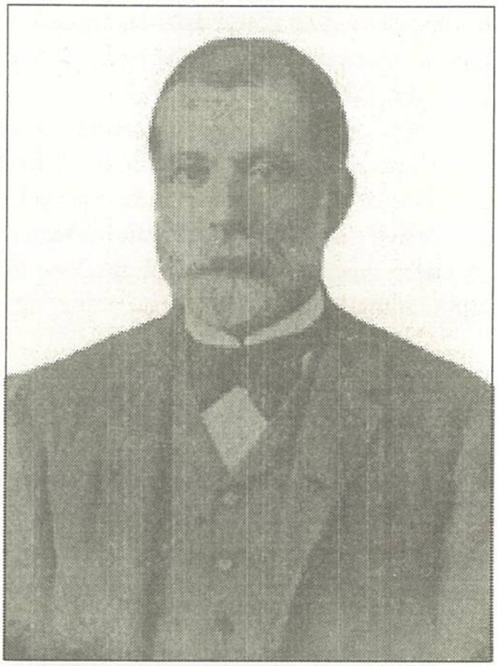

Teodor Kasap'ın öldüğü yıl alınan fotoğrafı

teması işlenmektedir.[34] Burada üstü örtülü bir eleştirinin olduğu ileri sürülebilir. Bir diğer üstü örtülü eleştiri de muhtemelen yabancı iç ve dış basın yoluyla yapılıyordu. Gazetecilerin doğrudan söyleyemediklerini bu şekilde halka iletme yöntemini de keşfetmiş olmaları ihtimal dahilindedir. Bilindiği gibi daha önceleri de padişaha iletilmek istenen mesajlar rüyalarla anlatılıyordu.

İstikbâl'in Sultan Abdülaziz'in hal'ine dair dış basındaki yankılara yer verirken üzerinde durduğu konuların başında efkar-ı umûmiyenin giderek huzursuzlanması ve mevcut idareden hoşnut olmaması gelir. Aslında bunu kendisi de Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden önce kimi yazılarında meseleyi adaletle ilişkilendirerek yine "örtülü" bir şekilde ifade etmiştir.[35]

Siyasi ve sosyal konularda oldukça rahat bir üslupla kaleme alınan yazılarda İhsan Sungu'ya göre "en ileri fikirleri" *İstikbâl* temsil ediyordu (Sungu, 1945:127). Gerçekten de Teodor Kasab'ın ve Esad Efendi'nin kaleme aldığı yazılarda oldukça keskin ve güçlü ifadeler "Osmanlılık" gibi ideolojileri yada meşrutiyeti öne çıkartıyordu.[36] İttihad-ı anasır

34 Bu yönde bir değerlendirme için bkz. Koçak, 2002:79.

35 Bkz. *İstikbâl* 104, 106, 109. sayılar. *İstikbâl* bu sayılarında toplumda giderek yükselen "emniyetsizliğe" ve "hukuksuzluğa" temas ederek efkar-ı umûmiyedeki huzursuzluğun nedenleri üzerinde durur.

36 Burada Teodor Kasab'ın siyasi düşünceleri ve faaliyetlerine çok kısa değinmekte yarar var. Zira Kasab hakkında yapılmış bir monografi yoktur ve bu bilgiler de onun hakkında yazılan kısa, bir yada iki sayfalık, biyografilerde yer almaz. Teodor Kasab çıkardığı hem mizah hem de günlük gazeteler ve yazdığı ve çevirdiği tiyatro oyunları dışında gazeteciliğiyle ve nüktedan kişiliğiyle birlikte gerçek bir Osmanlı münevveridir 'Rum' kökenli olmasına karşın. Bu çalışmanın sınırlarını aşacak olan siyasi kişiliği üzerinde fazlasıyla durmak gerekir. Teodor Kasab, dönemindeki olaylarda sıkça adı anılır ve o bu olaylarda gerçekten de müdahildir. Örneğin O Çırağan Vakası'yla anılan Kleanhti Scalieri-Aziz Bey Komitesi üyelerindendir ve bu komitenin siyasal ve ideolojik düşüncelerini paylaşmıştır. Çırağan Vakası'nda hem kendisinin hem de yeğeninin adı geçmektedir. Onun siyasi yaşamıyla bağlantılı bir başka enteresan bilgi de Kasab'ın siyasette doğrudan yer almak istemesiyle mebus namzedi olmasıyla ilgilidir. *Çaylak* ve *Hayal* mizah dergileri ve *İstikbâl* dışında herhangi bir kaynakta rastlamadığımız bu bilgiyi Teodor Kasab *İstikbâl*'de açıklar. Kasab, kendi çıkardığı dergisi *Hayal*'in 307 numaralı

düşüncesi ağırlıklı olarak işlenen konuların başında gelir.[37] Keza yukarıda değinilen *İstikbâl*'in başlığındaki yazı da bunu ifade eder: "Ebnâ-yi Vatan ki Cism-i Vahiddir- Siyaseten Taksim Kabul Etmez".

İstikbâl gazetesi Kanun-ı Esasi yanlısı yayın yaparak, Kanun-ı Esasi'nin temelini teşkil edecek "adalet" ve "hürriyet" kavramları etrafındaki beklentilerin altını çizmekteydi. Bu iki kavramın birbiriyle olan ilişkisi üzerinde dururlurken devletin adaleti ve hürriyeti sağlamakla yükümlü olduğu ve milletlerin bu kavramlardan uzak bir şekilde yaşamaları halinde toplumsal yapıda 'maraza' çıkmasının kaçınılmaz olacağı vurgulanmaktadır:

> "...Evet devlet heyet-i içtimaiyenin her türlü vesait-i saadet ve selametini istihsal ile mükelleftir...
>
> Devlet ki kaffe-i ebnâ-yi vatanın rabıta-i inkıyadi merbut olan merkez-i celîldir. Yani padişahlardır- usulü devam şan ü şekvâ-i şevketleri milletin esbab-ı saadetini istihsâl-i hamiyyetle milletin hoşnudiyesini kazanmağa muhtacdır- devletlerinden hoşnud olan milletler devletleri uğrunda her dürlü fedakarlığa ihtişar iderler – böyle devlet milletine ve millet devletine muhabbet iderek ehadü hümâ [ikisinden biri] âhirin istihsâl ve temin-i hukuk-ı hoşnudiyesi uğrunda iktiza iden fedakarlıklardan gerü durmayan bir heyet içün hiç bir vakit bir tarafdan havf-i heder olamaz....."

nüshasındaki bir muhaveresinde bu işe soyunduğunu belirtir (bkz. *Hayal* 307: 2). Bu noktayla ilgili olarak *Hayal*'le bitmek bilmeyen polemiklere giren ve aralarında rekabet ve husumet olan *Çaylak* da Kasab'ın bu düşüncede olduğunu beyan eden espiriler yapar ve hatta "Kasab mebus" olmuştur diye gazetesinde duyurur (bkz. *Çaylak* 114: 2) "Kasab Efendi Tarafından İhtar" başlıklı yazıda *Çaylak* onun mebus seçilmiş olmasından dolayı çok meşgul olduğunu belirterek hicv eder. Ancak Teodor Kasab her nasılsa bu düşüncesinden vazgeçer ve "...Erbab-ı hamiyyetin gösterdiği hüsn-ü teveccühe" teşekkür ederek kendisinde destek verenlere Meclis-i Mebusan'da vekalet edecek liyakat ve iktidarı göremediğini ve bu nedenle de böyle teklifat ile ihtiyar-ı zahmet ve meşakkat buyurmamalarını duyurarak bu işe son verdiğini ilan eder Bkz. *İstikbâl* 233:1. Mebus namzetliğinden imtina eden Kasab 1870'lerin siyasal ve sosyal konularında düşüncelerini açıkça ifade etmekten çekinmemiş, Kanun-ı Esasî gibi II. Abdülhamid'in hassas olduğu konularda yazılar kaleme almıştır. Bu bağlamda son olarak onun eylemci yanını da yansıtan *İstikbâl* gazetesindeki iki örneği zikretmekle yetinelim. Sırbistan'la savaş gündeme geldiğinde savaş gönüllülerine hitaben bir "nutuk" dahi kaleme almıştır (*İstikbâl* 149:1). Gazetesinin 138. sayısının gelirini bu ianeye bağışlamıştır. Bu konuda sermuharriri Esad Efend'iyle uyum halinde çalışmaktadırlar. Aynı şekilde o da kaleme aldığı *Hükümet-i Meşruta* adlı küçük eserininin gelirini bu ianeye bağışlamıştır Eserin kapağında "Hâsılat-ı Sâfiyyesi Hediye-i Askeriyye Cemiyet-i Umumiyesine Aiddir" yazılıdır (bkz. Esad Efendi, 1293).

37 "Redd-i Bâtıl" başlıklı yazıda Müslüman ve Hıristiyanların ittihat ve ittifakı vatanın siyasal birliği için gerekli olduğu üzerine düşünceler belirtilir (bkz. *İstikbâl* 116: 2).

" Milletler ne ile hoşnud olur ? Şübhe var mıdır ki hürriyet ve adaletle memnun olurlar— insan içün hürriyetden büyük nimet – adaletden âlâ .....itikad ve selamet olamaz adalet görmeyen hürriyetine malik olmayan milletler vatanın servet ve terakkisine çalışmazlar..." (*İstikbâl* 116: 1).

Kanun-ı Esasi hazırlıklarının ve tartışmalarının yapıldığı zaman dilimi boyunca *İstikbâl*'de çıkan yazılar ancak Cumhuriyet rejimiyle birlikte gündeme gelen *irade-i milliye* (hakimiyet-i milliye) anlayışını çağrıştıracak niteliktedir.[38] Yukarıda ifade edildiği gibi *irade-i milliye* ifadesi yabancı bir gazeteden yapılan tercümede geçmektedir. 1870'lerde Osmanlı devletinde hâlâ *millet sisteminin* işlemeye devam etmesi nedeniyle *İstikbâl*'in bu kavramı Cumhuriyet dönemindeki anlamıyla kullanabileceği düşüncesini öne sürmek mübağalı görünsede "Kuvvetimizden İstifade" başlığıyla *İstikbâl*'de yer alan bir yazı bu yöndeki çağrışımları nedeniyle kayda değerdir. Yazıda devletin haiz olduğu iki sıfata, hilafet ve saltanata değindikten sonra devletin gücünü halktan aldığı ve halkın desteğini yitiren bir devletin çökmesinin kaçınılmaz olduğu vurgulanmakta ve halkın heyecanla beklediği "tesisat-ı hayriyenin bir gün evvel ilan ve tebşiri" istenilmektedir:

"...Şöyle ki, devleti teşkil iden ahâlidir. Her dürlü muhâtaralardan kurtaracak yine ahâlidir. Zira akçeyi viren ahâli ve asker viren ahâlidir. Ahâlinin vezâif-i tabiyyeti tamamıyla îfâya mecbur bilenler ancak umûmun temin-i hâl vasıtasıyla istihsâl-i memnuniyetine vasıtadır.

Zira ahâli hükümetlerinden memnun ve emin olmazlar ise bittabi vezâif-i tabiyyeti dahi ifade [de] kusur ve belki muhalefet ve imtinâ' gösterirler. O halde öyle hükümetin bekası kabil olamayub bir müddet seyf ü şiddet-i kuvvetle ya bir cay-i istikrar olmak daiyesine düşse dahi nihayet yine milletin emniyet ve hoşnudiyesine muhtac kalur.

Ahâli ne ile temin olunur? Şübhe var mıdır ki halkı temin edecek ancak adalettir. Adaletin devam ve intişârını temin idecek kanun-ı adalettir lakin kanun kendi kendine hükmünü icra edemez. Ahkâm-ı kanun daima bir takım memurların iade-i emanetinde bulunur anlar hüsn-ü istimâli ederler ise heyet-i ictimaiyenin husûl ve beka-i saadetini müstelzim olan emniyeti zamanı altında bulunduran adalet neşr olunmuş olur aksi halinde

38 Aslında Midhat Paşa'nın cumhuriyet yanlısı olduğu ve Esad Efendi'yle yakın ilişkide bulunduğu tekrar hatırlanırsa *irade-i milliye* söyleminin çok da aykırı gelmeyeceği düşüncesi önerilebilir.

> bazı memurlar ahkâm-ı kanun hilafına hareketle beraber ahâlinin hukuk-ı meşruasından istifadesine mani oldukları halde mezalimi intişâra başlayub bu sebeble halkın emniyetini bittabi insilâb iderek müteakiben pek çok fenalıklar tevellüd eyler ki neticesi elbette inkırazdır" (*İstikbâl* 157: 1).

Bu makalenin sonunda yazar[39] sanki Sultan II. Abdülhamid'in gelecekteki Yıldız merkezli 'istibdat' yönetimini sezinlemişcesine uyarılarda bulunur ve günümüzde pekçok tarihçinin[40] retrospektif olarak yaptığı değerlendirmeyi o günün koşullarında içeriden bir bakışla öngörüsünü gösterercesine meşrutiyetle (meclisin aldığı kararlarla) yönetilen devletin aksine (yargı, yürütme ve yasama erklerinin) tek kişinin idaresinde olan bir devletin yaptığı her işin sorumluluğunun o kişiye ait olacağını vurgular ve örnekle açıklar:

> "...Şahıs ile bir heyet kaim olamaz ve böyle idare bir memleket halkına katiyyen emniyet veremez...
>
> Millet mağlub olursa [burada Rusya ya da Sırbistan'la olası bir savaş kastediliyor] kimesneye bahane bulamaz. Lakin usûl-i istibdat da böyle değildir. Her ne vakit bir fenalık olsa (cümlesi hayırhevane ve gafilâne hareket etseler dahi) reis-i idarede bulunanlar mes'ûl tutulurlar" (*İstikbâl* 157: 1).

İstikbâl'de Sultan II. Abdülhamid ve istibdâtla ilgili yazılara da geniş yer verilmiştir.[41] Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra ilk birkaç haftada *İstikbâl*'de yer alan "istibdât" yazıları çoğunlukla Sultan Abdülaziz dönemiyle ilgilidir. Fakat gazetenin

39 Anılan yazar kuvvetle muhtemel Esad Efendi'dir. Çünkü benzer fikirler onun *Hükümet-i Meşruta* adlı risalesinde yer almaktadır.

40 Bilindiği gibi Sultan II. Abdülhamid tek kişiye dayalı bir karar mekanizması geliştirmişti. Osmanlı coğrafyasındaki devlet işleriyle ilgili her türlü karar Yıldız'ın onayına sunuluyordu. Bu ise devlet işlerinde oldukça ciddi zaafiyetlere yol açıyordu. 4 milyon kilometrekarelik bir coğrafyaya yayılmış ve 30 milyon nüfuslu bir ülkenin bütün sorunlarına tek başına bir sultanın yetişmesi mümkün değildi. Sultanın tek başına karar alarak geniş bir bürokrasiyi devre dışı bırakması hem bürokratların küçümsenmesine hem de aşağılanmalarına neden oluyordu. Geciken kararlar tepkiler doğuruyor bu tepkiler de Sultan'a yöneliyordu (bkz. Koloğlu, 1998: 310).

41 İstibdât karşıtı yazılara birkaç örnek için bkz. *İstikbâl* 115, 116, 189. Ayrıca doğrudan "istibdât" başlıklı yazılar da bulunmaktadır. "Usûl-i İstibdât", *İstikbâl* 176:1, "Usûl-ı İstibdat'ın Mazarratı" (Nazım imzalı) (*İstikbâl* 194:1).

daha ilerideki sayılarında (190. sayıdan sonra) yer alan bu çerçevedeki yazıları Abdülhamid'e atfen yorumlamak mümkündür. Bunun dışında özellikle Teodor Kasab'ın doğrudan Sultan II. Abdülhamid'i hedef aldığı son sayılardaki yazılar da oldukça önemlidir. Sert ve eleştirel üslûpla kaleme alınan bu yazılarda Kasab, Abdülhamid'in kimi özelliklerini keşfetmişe benzer. Hatta bu yazılardan birinde yurt dışındaki bir gazetede bir mizah yazarının kaleme aldığı şiirle benzer temalar vardır. Orhan Koloğlu'nun aktardığı şiir şöyledir:

> "Kimse beni düşünmezdi, aylak yaşıyordum
> Soylu bir prens olarak sarayda besleniyordum.
> Sedirime uzanmış, kendimi dinlenmeye vermiş,
> Uyuyup sigara tüttürüyordum...
> İşte birden sultan oldum... derhal gazeteler
> Aleyhimde cehennemi alaylarını başlattılar.
> Doymak bilmez bir kudurganlıkla
> Bütün cihan, telaş içinde kişiliğimi eleştiriyor,
> Geçmişimi karıştırıyor, yaprak yaprak didikliyorlar" (Koloğlu, 1998: 14).

İstikbâl'in 11 Eylül 1876 tarihli 191'nolu nüshasında "Sultan Abdülhamid Han-ı Sanî Hazretleri" başlıklı Teodor Kasab imzalı yazıda buradaki hicvî üslûp olmasa da yazının tamamında şiirdeki duygu ve düşünceler hakimdir (*İstikbâl* 191:1). Bu yazının bir başka özelliği yazının başında Kasab'ın belirttiği gibi Sultan'ın kişiliğini ve ahlakını sorgulamasıdır. Oldukça cüretkâr ifadelerin yer aldığı yazıda çarpıcı cümleler Kasab'ın niyetini açıklar:

> "...Mesela şimdi *İstikbâl* gazetesi mensub olduğu millete padişahın ahlakına- ahvaline ve *İstikbâl* de mülk ve milletin kendisinden bekleyüb beklemeyeceği hüsn-i idareye dair olan fikrini beyan itmek ister. Buna selahiyeti var mıdır? Yok mudur? İşte mesele şundan ibarettir. Biz selahiyetimiz olduğunu iddia eyleriz. Çünkü milletin her ferdi adalet ve vatanın saadeti ve selameti[ni] padişahdan beklediği içün herkesin padişahın ahvaline vakıf olmak arzusunda bulunması tabiidir. Millet padişahın ise padişah da milletindir. Padişaha milletin ahvalini bilmek arzu eylediği gibi milletin de padişahın haline kesb-i vukuf itmek arzusunda bulunması hak ve selahiyeti dahilindedir..." (*İstikbâl* 191:1).

Teodor Kasab bu yazıda halkın düşüncelerine binaen sözler ederken "Acaba bu padişah nasıldır?" gibi halkın ağzından aktardığı sözlerle toplumdaki şüpheli ve endişeli

bekleyişi yansıtır. Bu makalenin "çiçeği burnunda" Sultan tarafından hoş karşılanmayacağı gibi Sultan II. Abdülhamid'in vehmini de körükleyeceği aşikardır. Nitekim çok geçmeden gazete de kapatılacaktır. Çünkü Teodor Kasab ve gazetedeki yazar kadrosu Sultan II. Abdülhamid için sürekli bir tehdittir ve II. Abdülhamid'in bunu fark etmesi çok uzun sürmeyecek ve bu tehlikeyi bertaraf etmek için Teodor Kasab'ı *Hayal* mizah dergisindeki bir karikatür bahanesiyle yargılatacak ve 26 Mart 1877'de üç yıl hapse mahkum ettirecektir (Tarinas 2003:27, Özdiş 2004: 42-43.). Ardından II. Abdülhamid bir süre sonra da Kasab'a *Naşir* (İrade Dahiliye: 61399) isminde günlük bir gazete çıkarması için izin ve para verecektir. Ancak Teodor Kasab İtalya'ya Napoli'ye kaçmış ve orada ünlü Jön Türklerden Ali Şefkâti ile birlikte gazeteyi yeniden çıkartmaya başlamıştır.[42] Daha sonra da muhtemelen araya Ebüzziya Tevfik'in[43] girmesiyle II. Abdülhamid'in onu affetmesi üzerine ülkeye geri dönmüş ve hayatının sonuna (1897) kadar Yıldız'da mabeyn kütüphaneciliği yapmıştır (Sungu 1944:127).

Burada Avrupa'da fasılalarla çıkmaya devam eden *İstikbâl* üzerinde de kısaca durmak gerekir. Hemen belirtilmelidir ki Avrupa'da çıkan *İstikbâl* Teodor Kasab'ınkinden[44] farklı olarak Ali Şefkati'nin özel uğraşıyla varlığını sürdürmüştür.[45] Ancak amaçlarının ve misyonlarının en azından istibdat karşıtı olması hasebiyle aynı olduğu ifade edilebilir.

İstibdat karşıtı cephede yer alan *İstikbâl* gazetesinin okur kitlesine de kısaca değinmek gerekirse gazetenin İstanbul ve diğer büyük merkezlerde olduğu gibi taşrada da okuru bulunmaktadır. Gazetenin okuyucuları arasında Şura-yı Devlet reisi paşalar, Bahriye ve Hariciye nazırları gibi üst düzey bürokratlar da yer almakta ve gazeteyi gizli yollardan edinmektedirler (BOA, Y.A.HUS. 175/73, İ. DH. 1112/87037). Ayrıca

42 Teodor Kasab'ın nereye kaçtığı konusunda araştırmacılar arasında bir anlaşmazlık vardır. Bazı araştırmacılara göre Paris'e bazılarına göre ise Napoli'ye kaçmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tarihsiz bir belge duruma açıklık getiriyor. Buna göre Ebüzziya Tevfik Teodor Kasab'ın Napoli'den İstanbul'a dönmesi için "teshilat-ı lazımenin" yani gereken kolaylıkların gösterilmesini ve Roma Sefareti'ne ya da Napoli Şehbenderliği'ne bildirilmesini istemekte ve bir de "jurnalde" bulunacağını da belirterek bu durumda "mezkur gazetenin bir an evvel ortadan kalkmaklığı çaresi bulunmak olacağı gibi oraca mevcud olan entrikaların kimlerin eseri bulunduğu dahi anlaşılarak ana göre iktiza iden tedabire nisbetle çare istihzar idileceği"ni belirtiyor (Bkz. BOA, Y.EE 15/ 84).

43 Ebuziyya Tefvik'in Teodor Kasab'ın affı için Sultan II. Abdülhamid'e yazdığı yazının sureti için bkz. *BOA*, Y.E.E 15/84.

44 Stratis Tarinas'a göre Teodor Kasap *İstikbâl*'i Ali Şefkati'nin mes'ul müdürlüğü altında 1879-1881 tarihleri arasında yayımlamaya devam ediyor Bkz. Tarinas 2003:27. Bu yöndeki düşünceyi destekleyecek bilgiler için bkz. *BOA*, Y.PRK.HR. 4/ 78, HR.TO. 95/21,

45 Avrupa'da çıkan *İstikbâl*'in kimi sayıları bizzat Ali Şefkati'nin kendi el yazısıyla tab edilmiştir (bkz. *BOA*, DH.MKT. 1582/111 ve 1584/22). Ayrıca bkz. Hanioğlu 1985:84.

İstikbâl'in okullarda öğrenciler tarafından da büyük bir ilgiyle okunduğu biliniyor (Hanioğlu 1985:84).

Napoli'de ve Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde çıkan *İstikbâl* gazetesi Devletin itibarı ve imajına fazlasıyla önem atfeden Sultan II.Abdülhamid için önemli bir mesele halini almışa benziyor. II. Abdülhamid'in özel ilgisine mazhar olan gazete ile ilgili yoğun bir teşrik-i mesai yaptırdığı anlaşılıyor. *İstikbâl* gazetesiyle ilgili yazışmalar 1297 / 1879 tarihinden başlayarak 1317/1899 tarihine kadar aralıklarla sürmüştür.[46]

İstikbâl gazetesinin Osmanlı ülkesine girişi[47] yasaklansa da oldukça ilginç yöntemlerle gazetenin yurda sokulmaya devam edildiği görülüyor. Osmanlı Arsivi'ndeki belgelerden anlaşıldığı üzere Paris Maslahatgüzarlığı'ndan gelen tahriratta "*İstikbâl gazetesinin ticaret salnameleri gibi bazı kitabların kenarlarını bırakarak sahifelerini kat' ile [keserek] boş yerlerine yerleşdirerek göndermekte oldukları*" kaydediliyor. Bundan başka gazeteye eski bir tarih atılarak eski süsü vermek suretiyle dikkatlerden kaçırılarak da yurda sokulduğu görülüyor (Y.A.HUS.165/5). Gazetenin yurt dışından ülkeye girişi genellikle yabancı postahaneler aracılığıyla sağlanıyordu. Örneğin İsviçre'den gönderilen gazete İngiltere kanalıyla İstanbul'a ulaşıyor ve yabancı postahanelere geliyordu (İ.DH. 980/72134, YPRK.HR. 5/41).

Aslında basit bir vaka görünümünde olan bir olaya Sultan II. Abdülhamid'in ne denli önem verdiği anlaşılıyor. Abdülhamid yurt dışında yayını süren *İstikbâl* gazetesinin yurda girişini engellemk için telgraf ve posta nezaretlerine sürekli emirler yağdırmış; Teodor Kasab ile Ali Şefkati'yi bulmak ve yakalatmak için bir hayli uğraşmıştır.[48] Bu amaçla Hariciye Nezareti'yle sürdürülen yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Avrupa başkentlerindeki sefaretler nezdinde çeşitli boyutlarda girişimlerde bulunulmuştur. Avusturya, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan[49] ve Macaristan ile *İstikbâl*

46 Bu konu hakkkında kaynakçada yer alan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere bakılabilir.

47 Ali Birinci *İstikbâl* gazetesinin "men-i idhal" kararlarının 1895'e kadar "devrede" olmadığını belirtiyor. Bkz.. Birinci, 1999:238. Ancak Osmanlı Aşivi'nden edindiğimiz belgelerden görülebileceği gibi *İstikbâl* gazetesinin Osmanlı ülkesine girişi 16 Zilkade 1297/ 19 Ekim 1880 tarihinden itibaren yasaklanıyor ve bu tarihten itibaren de hem neşrine hem de yurda çeşitli yollardan sokulmasına karşı tedbirler alınıyor. *İstikbâl* gazetesinin "Memalik-i Şahane'ye duhûlünün men-i" hakkındaki yazışmalar için bkz. *BOA*, Y.PRK.HR. 5/41, 16 Zilkade 1297/21 Ekim 1880, Y.A.HUS. 165/5, 7 Muharrem 1298/ 11 Aralık 1880, Y.A.HUS. 165/152, 24 Zilkade 1297/ 29 Ekim 1880, ve gazetenin Roma, Paris, Cenova, Cenevre ve Londra gibi Avrupa başkentlerinde yayımlanmasının ve neşrinin yasaklanması için bkz. Y.EE 138/14, 5 Kanun-ı evvel 1297, 18 Ekim 1881, Y.A.HUS. 168/67, 7 Zilkade 1298/ 1 Ekim 1881, Y.A.HUS. 9/2 16 Zilkade 1297/19 Ekim 1880. Ayrıca metin içerisinde ilgili yerlerdeki dipnotlarda da konu hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür.

48 Teodor Kasab ve Ali Şefkati'nin peşine hafiyeler gönderilmiş ve hafiyelere Kasab ve Şefkati'nin tariflerini içeren bir yazı ve fotografları dahi yollanmıştır. Bu konuda Hariciye Nezareti'yle yapılan yazışmalar için bkz. *BOA*, Y.PRK.HR. 4/ 78, HR.TO. 95/21.

49 Yunanistan'da çıkan *Şarkın İstikbâli* adlı gazetenin yayımının durdurulması Yunan kralından isteniyor

gazetesi ve Ali Şefkati hakkında yazışmalar sürüdürülmüş ve bu ülkelerde gazetenin neşrinin yasaklanması için her türlü yol denenmiştir. Kimi zaman *İstikbâl* gazetesinin yayımını durdurmayı başaran devlet aynı zamanda Ali Şefkati'nin ceza alması yönünde de çabalarını sürdürmüştür.[50] Ayrıca bu ülkelerin İstanbul'daki postahanelerine gelen *İstikbâl* gazetesinin ve muzır neşriyatın bu yabancı postahanelerce dağıtımının engellenmesi için yazışmalara da devam edilmiştir.

Tehditle bir sonuca varılamaması durumunda Ali Şefkati'yle uzlaşmaya da çalışan Sultan Abdülhamid, sürekli hareket halinde olan Ali Şefkati'yle hem kendi (Osmanlı) elçilerini hem de yabancı elçileri göndererek görüşmelerini sağlamıştır. Ali Şefkati sarayla giriştiği pazarlıklardan istediği sonucu alamaması nedeniyle yurda dönmeyi ısrarla reddetmesine karşın[51] daha sonra Sultan Abdülhamid'e çeşitli af dilekçeleri yazdığı Şükrü Hanioğlu tarafından belirtiliyor (Hanioğlu 1985:85). Bir süre eski Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın'da hizemtine giren[52] Ali Şefkati'nin 1896'da ani ölümüyle birlikte af dilekçelerinin bir hükmü kalmıyor ve Ali Şefkati ve *İstikbâl* gazetesi sorunu da böylece ortadan kalkmış oluyordu.

Sonuç

İstikbâl gazetesinin bir buçuk yıl süren yayım hayatı boyunca bu çalışmada örnekleri sunulan haberlerdeki yayım politikasını tutarlı bir şekilde sürdürdüğü bir ön fikir olarak belirtilebilir. *İstikbâl* gazetesinde adalet, yolsuzluklardan şikayet, meşrutiyet, meşveret, emniyet (can ve mal güvenliği) vb. konulara temaslarla birlikte gündemdeki meseleler hakkında kayda değer haber ve yorumlar bulmak mümkündür. Bu haberlerin yanında *İstikbâl*'de ülkenin içinde bulunduğu koşullar ve devletin mali durumu ve

ve bu gazetenin iki devlet arasındaki dostane ilişkileri etkilememesi dileğinde bulunuluyor. Yunan tarafı ise içeriğine bakılacağını ve gerekirse men edileceğini bildiriyor. Bkz. *BOA*, Y.PRK. BŞK. 13/ 71. Bu gazeteyi de yine Teodor Kasab'ın yeğeni Kılyanti (Cléanthi Scalieri) çıkarıyordu. Hatırlanacağı gibi Kılyanti Sultan Abdülaziz'in hal'inde rol oynayan komitenin de adı olmuştu.

50 Paris sefaretinden gelen belgenin tercümesinde *İstikbâl* gazetesinin yayımının durdurulduğu gibi Ali Şefkati'nin de ceza aldığı ancak bunun "nakdiyeden ibaret" kaldığı belirtiliyor (bkz. *BOA*, Y.A.HUS. 168/67, Y.A.HUS. 9/2).

51 Bu amaçla Paris Elçisi Mahmud Esat Paşa'nın Mabeyn'de bulunan bir kişiye yazdığı mektuptan anlaşıldığına göre Ali Şefkati ile yaptığı görüşmede kendisinden Sultan Abdülhamid aleyhindeki neşriyata bir an evvel son vermesini aksi takdirde bu durumun "*kendü bulunduğu hal ve mevkiin vehamet ve müşkülatını bir kat daha teşdid itmekden başka diğer bir netice ma'mul olmayacağını*" belirtir ve onu ikna etmeye çalışır. Fakat Ali Şefkati "*gayret anûd [inatçı] ve davanın bir şahsı olduğundan kendüsünden böyle bir söz almak kabil olamamış*"tır (*BOA*, Y.EE, 147 / 37. 5 Kanun-ı evvel 1297 / 10 Kasım 1879).

52 Ali Şefkati'nin eski Mısır Hidivi İsmail Paşa'dan maaş alması ve bu maaşın daha sonra kesilmesi için bkz. Hanioğlu, 1985:84. Ayrıca Ali Şefkati'nin Hidiv İsmail Paşa'nın maiyyetinde olduğunu belirten bir belge için bkz. BOA, Y.A.HUS. 175/88.

istikraz-ı hariciyesi ve buna dair çözüm önerileri; kalkınma ve sanayinin güçlenmesi gibi konularda da etkili makaleler kaleme alındığı görülüyor.

İstikbâl kolleksiyonu üzerinde yapılan bu çalışma, *İstikbâl* gazetesini ve yazarlarını savundukları siyasi fikirlerden dolayı ilerleyen tarihlerde güçlenerek önce muhalefet sonra da iktidar olan Jön Türklerin öncülü olarak görmektedir. Özellikle Teodor Kasab'ın çıkardığı *İstikbâl* ve *Hayal* gazetelerinin İttihad ve Terakki'nin ilk lideri olan İbrahim Temo'ya Ali Şefkati tarafından ulaştırılması Kasab ve çevresinin kimlerle ilişkide olduğunu yansıtması açısından önemlidir (Hanioğlu, 1985: 122).

Hürriyet ve adalet ekseninde kaleme alınan yazıların yanında toplumdaki huzursuzlukları sıklıkla işleyen, kimi zaman siyasal iktidarla çatışmaya giren "ahvâli umûmiye"ye dair değerlendirmelerle hem kamuoyunu hem de iktidarı 'bilgilendirme' çabasında olan *İstikbâl*, 'istibdat' karşıtı fikirlerin bir araya geldiği muhalefetin adı oldu. Öyleki "*Hak verilmez alınır*"(Sungu, 1945:127) diskuruyla hareket eden ve "*milletimiz uykuda mıdır? Yoksa zulüm altında ses çıkaramıyor mu*" diyebilecek kadar sansürün sınırlarını zorlayan bir üslûbla yazılar kaleme alan bir muhalefettir bu (Tunaya, 2001:77).

Kanun-ı Esasi ve meclisle ilgili tartışmaları ve tansiyonu *İstikbâl*'den takib etmek mümkünkür. Bu gibi güncel konularla toplumu bilgilendirmeye çalışırken, nabzını da yakalamayı ve yönlendirmeyi amaçlayan *İstikbâl*'in yaptığı haberlerle ve yaydığı siyasi fikirlerle özgün olmayı başardığını söylemek mümkündür. Osmanlı sınırları içerisinde doğrudan Sultan II. Abdülhamid'e yönelik cüretkar ve sorgulayıcı ve hatta eleştirel yazılarıyla bir ilke imza atan Teodor Kasab bu özgünlüklerden bir diğeri olarak zikredilebilir. Bu çerçevede çalışmanın bir diğer vardığı sonuç da Teodor Kasab ve onun basın-yayın faaliyetleri hakkındaki mevcut bilgilerin yetersizliğidir ki bu da onun biyografisinin yeniden yazılmasını gerektirir.

İstikbâl gazetesinin özgünlüğü yukarıda belirtilenlerle de sınırlı değildir. Gazetedeki yazarların Sultan Abdülaziz'in intiharı, V. Murad'ın hastalığı, Kanun-ı Esasi, devlet ve millet gibi konularda rahatlıkla kalem oynatmalarını geçiş döneminin yarattığı boşluktan kaynaklı bir 'fırsatçı' tavır olarak yorumlamak da mümkündür fakat yazıların içerik ve üslûplarına bakıldığında pragmatik bir nitelik göstermedikleri aksine daha kalıcı çözümler üzerinde durdukları farkedilebilir. Ayrıca *İstikbâl* yazarlarının ve sahibi Teodor Kasab'ın sahip oldukları idealler ve değerlerden ödün vermemeleri (bu durum zaman zaman değişiklik arz etse de) ve bu uğurda hapis ve sürgünleri göze almaları da onların kişilikleri hakkında bize ip uçları sunuyor. Bu noktayı Osmanlı münevverinin 'tâli'i ma'kûs'u olarak görmek de mümkündür. Buna ilaveten Osmanlı devletinin münevveriyle, fikir adamlarıyla ne kadar barışık olduğu yönünde sorular da akla geliyor.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri ve Basılı Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti, Sicil-i Ahvâl 10/4
İ. DH.
Y.E.E
Y.PRK.HR.
Y.A.HUS.
Y.PRK.EŞA
Y.PRK.BŞK.
Y.PRK.UM
DH. MKT,
HR.SYS.
HR.TO.

Süreli Yayınlar

İstikbâl, 1-236
Çaylak, 31, 114
Hayal, 307, 265-277
Çıngıraklı Tatar 3

B. *Kitap ve Makaleler*

Basiretçi Ali Efendi (2001), *İstanbul Mektupları*, Haz. Nuri Sağlam, İstanbul: Kitabevi Yay.

Belge, Asaf (1939), "Türklüğü Yapan ve Yıkanlar", *Haber,* Sayı 2533.

Birinci, Ali (1999), "Ali Şefkati", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* C. II. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Davison, Roderic H. (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform C. II,* İstanbul: Papirüs Yay.

Ebüzziya Tevfik (1973), *Yeni Osmanlılar Tarihi,* Haz. Şemsettin Kutlu, İstanbul: Hürriyet.

Ebüzziya, Ziyad (1994), "Diyojen", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C. IX,.

Esad Efendi (1293), *Hükümet-i Meşruta,* Mihran Matbaası, İstanbul.

————————(1873) *İttihad-ı İslam,* İstanbul ?

Çapanoğlu, M. Süleyman (1960), *Basın Tarihimizde İlave,* İstanbul: Garanti Matbaası.

Gerçek, Selim Nüzhet (1931), *Türk Gazeteciliği,* İstanbul: Matbuat Cemiyeti.

İz, F. (1978), "Kasab Teodor", *Encyclopaedia of Islam* C. IV

İskit, Server (1939), *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bakış,* İstanbul.

Jeltyakov, A.D (1979), *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın (1729-1908 Yılları)*, İstanbul: Basın Yayın Genel Müdürlüğü.
Karpat, Kemal (2004), *İslam'ın Siyasallaşması*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul: Bilgi Ünv. Yay.
Koçak, Cemil (2002), "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* C. I, İstanbul: İletişim Yayınları.
Koloğlu, Orhan (1998).*Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit*, İstanbul: İletişim Yay.
Koloğlu, Orhan (2002), *Abdülhamit Gerçeği*, İstanbul: Eylül Yay.
Kuntay, Mithat Cemal (1941), *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, İstanbul: Maarif Matbaası.
Mardin, Şerif (1998), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay.
Özdiş, Hamdi (2004), "Tanzimat Devri Mizah Gazetelerinde Batılılaşma ve Toplumsal-Siyasal Eleştiri: *Diyojen* ve *Çaylak* Üzerinde Bir Araştırma", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Ünv. Sosyal Bil. Enst. Ankara.
Sungu, İhsan (1945), "Teodor Kasab", *Aylık Ansiklopedi* C. 1.
Şapolyo, Enver Behnan (1969), *Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara: Güven Matbaası.
Tansel, Selahattin (1969), *Namık Kemal'in Mektupları* II, Ankara: TTK..
Tarinas, D. Stratis (2003), "İstanbul Türk Basınında Rum Gazeteci ve Yayıncılar", *Tarih ve Toplum* Sayı 236.
Tunaya, Tarık Zafer (2001), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]*, İstanbul: Bilgi Ünv. Yay.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1967), *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara: TTK.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Risalesi", *Belleten* 28.
Üyepazarcı, Erol (2002), "Türk Basınının İlk Mizah Örneklerinden: Çıngıraklı Tatar", *Müteferrika*, Sayı 21.
Yerlikaya, İlhan (1992), "Basiret" , *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C. 5.

Özet:

Çalışmada Teodor Kasab'ın 1875-1877 yılları arasında çıkardığı *İstikbâl* gazetesinin kısa bir değerlendirmesi yapılırken; yazar kadrosu, gazeteciliği ve yaptığı özgün haberlerle bir dönemin ne denli önemli belgeleri haline geldiği üzerinde durularak temsil ettiği ve yaymaya çalıştığı fikirler irdelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: *İstikbâl*, Teodor Kasab, Ali Şefkati, Esad Efendi, Gazetecilik, Basın ve Muhalefet, Osmanlıcılık.

Abstract:

The present study examines and evaluates the Ottoman newspaper *İstikbâl* (the Future) published in İstanbul by Teodor Kasab between 1875 and 1877. The study focuses particularly on how its editorial policy, its writers, and its exclusive news became an important documentation of the period while at the same time analysing the principal social and political ideas that the newspaper represented and tried to spread in the empire.

Keywords: *İstikbâl* (the Future), Teodor Kasab, Abdülhamid II, Ottoman press

Mütareke Döneminde Sabahaddincilik: *Meslek-i İctimaî* Dergisi (1919-1920)

Mehmet ÖZDEN*

Prens Sabahaddin Bey'in yolu 1899 yılında Paris'te dolaşırken bir kütüphaneye düşer:

"Birgün mânen ve maddeten çok yorgun, çok üzgün bir halde Paris'in çok meşhur caddelerinden birinde giderken bir kütüphanenin vitrininde Edmond Demolins'in *Aquoi tient la superiorite des Anglo-Saxon* ünvanlı eseri gözüme ilişti. Hemen kütüphaneye girerek kitabı satın aldım. O gece bir hamlede kitabı başından sonuna kadar okudum. Müellifin "Anglo-Saksonların faikiyetlerinin sebebi nedir?" sualine verdiği cevapta o zamana kadar sosyoloji neşriyatında tesadüf etmediğim, müspet ilimlerin metodlarına benzeyen bir ilmi metodun mevcudiyetini sezmiştim.

Ertesi günü aynı kütübhaneye gittim ve Edmond Demolins'in bütün kitaplarını satın aldım. Bunları da büyük bir dikkat ve itina ile okurken, kanaatim kuvvet bulmuş, bu eserlerin ilmi bir teselsül takip ettiğine, müspet ilimlerdeki gibi bir müşahede sistemine balik bulunduğuna kanaat getirmiştim. Bu müddet zarfında büyük mütefekkir Edmond Demolins'in dostluğu ile müşerref oldum. Böylece "La Science Sociale Cemiyeti"ne de bizzat intisap ederek bu cemiyetin diğer kıymetli mensupları ile de tanışarak birlikde çalışmak imkanına sahip oldum" (Ege; 1977: 36).

* Yrd. Doç. Dr./Hacettepe Üniversitesi.

Kendi hikayesini anlatan Prens Sabahaddin Bey, "bir kitap okudum, hayatım değişti" vakasının tipik bir örneğidir. Bir kitabın Prens'in tüm fikriyatını şekillendirmesi, Türkiye'de sosyolojik düşüncenin zayıflığına ve/ya Demolins'in Türkiye'nin içtimai zaafına da uyarlanabilecek bir çerçeve çizmesine atfedilebilir. Modern edebiyatın sosyolojinin gücüne mümasil bir etki yaratmasının yaygın bir örneği Almanya'dan verilebilir; Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları*'nda roman kahramanın intihar etmesi, Alman gençleri arasında intihar eğilimini arttırır. Keza Çernişevski'nin *Ne Yapmalı?* romanının yayınlanmasından sonra Rus üniversitelerinde okuyan kimi gençler okullarını bırakarak ormanda ağaç kesip balık avlamaya başlamışlardır. Çünkü roman kahramanlarından Rahmetof böyle yapmaktadır.

Diğer yandan Prens Sabahaddin (1878-30 Haziran 1948) ve onun ilhamını borçlu olduğu Avrupalı düşünürlerin (Fouille, Le Play, E. Demolins) sosyal teorideki yerleri, soyut bir toplum vurgusu yerine birey ve aile gibi küçük ve somut birimleri öne çıkarmalarıyla belirlenmişti. Science Sociale/ilm-i içtimâ' denilen okulun görüşlerini Sabahaddin Bey *teşebbüsü şahsi, adem-i merkeziyet* kavramlarına tercüme ederek bir toplumsal eleştiri geliştirmişti. Osmanlılık, memur-egemen bir toplumsal yapıya dayandığı için, kronik bir zaaf taşımaktaydı, Jön Türkler ise Kanunu Esasi'den medet umdukları, zaafın içtimai kaynağını teşhis edemedikleri için ideolojik bir körlükle maluldüler (Mardin; 1964: 215-224). Başka bir ifadeyle, toplumsal elite sahip olmayan bir ülke, onun nazarında, salt idari-siyasi elitinin varlığıyla terakki edemeyecektir. Prens Sabahaddin'in devlet yerine ferde ve devlet yapısı yerine toplum yapısına vurgu yapan fikirleri, diğer Jön Türklerin istibdadın yaralarının ancak anayasa ile telafi edileceği yönündeki fikirlerini tâli kılıyordu. Başka bir ifadeyle, sair Jön Türklerin sebep saydıkları unsurlar Sabahaddin Bey için sonuç sadedinde olmak durumundaydı.

Onun fikir adamı portresiyle iç içe geçmiş siyasi kimliğinin teşekkülünde, babası Damad Mahmut Paşa'nın (Paşa, II. Abdülhamit'in kız kardeşi Seniha Sultan ile evliydi ve Sultan onu Adliye Nazırı yapmıştı), 1899 yılında yurt dışına kaçması bir dönüm noktası oluşturur. Avrupa serüveni, Sabahattin'in fikir adamı-teorisyen kimliğinin yanında ve hatta kimi zaman o kimliği gölgeleyen politik aktivist yönünü sergileyen bir dönem olacaktır. Prens 1902 *Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi* (1. Jön Türk Kongresi)'ni, kardeşi Lütfullah ve İsmail Kemal beylerle birlikte düzenler. İstibdadın son bulmasında ecnebi müdahalesinin istenip istenmeyeceğine dair tartışmalar kongreyi ikiye böler; Ahmet Rıza Bey'in başkanlığındaki *Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti*'ne mukabil, müdahale taraftarı Prens, *Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurar. Özellikle adem-i merkeziyet prensibi, muhaliflerin saldırılarına konu oluşturmuştur. İkinci Jön Türk Kongresinde (1907) Sabahaddin Bey, Ahmet Rıza grubu ile Taşnak temsilcileri arasında iplerin kopmasını engelleyerek muhaliflerin birleşmesini sağlar. Kendisinin ve Avrupa'daki Jön Türk kolonilerinin doğrudan dahli olmaksızın

gerçekleştirilen Meşruti inkılaptan sonra (10 Temmuz 1908) yurda dönüşünde, İstanbul'da Hürriyet kahramanı olarak nümayişle karşılanmıştır. Fakat zamanla İttihat ve Terakki ile anlaşmazlığa düşerek Ahrar Fırkası'nı kurmuş, 31 Mart isyanında rol almışsa da başarısız olmuş (Kuran; 1945: 169-244, 250-284), gıyabında yargılanarak idama mahkum edilmesi üzerine ikinci kez Avrupa'ya kaçmıştır. Mütareke boyunca ismi çeşitli kereler sadrazam ve nazır adayları arasında geçen Prens Sabahaddin, Avrupa'dan Türkiye'ye ancak 9 Aralık 1919 da dönebilmiştir (Akşin; 1992: 122). O, Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı gibi garpçıların aksine Milli Mücadele'yi desteklemiş, hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılmaları üzerine 1924 yılından itibaren üçüncü kez Avrupa'ya gitmiş ve 30 Haziran 1948 de İsviçre'de ölmüştür (Durukan; 2001: 149).

Prens Sabahaddin'in içinde yer aldığı Jön Türk politik aktivizminin bir özelliği, gazete ve dergileri fikri platform ve siyasal araç olarak kullanmalarıdır. Ahmet Rıza bu yüzden *Meşveret*'le, Murat Bey ise *Mizan*'la özdeş sayılmış, bu gazetelerin Türkiye'de okunması muzır/tehlikeli bir politik uğraş sayılmıştır.

Prens Sabahaddin de görüşlerinin kamusal itibara mahzar olması için değişik gazete ve mecmular yayınlamıştır. Bunlardan biri "Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"nin yayın organı olarak çıkan *Terakki* gazetesidir (Reyhan; 2001: 247). Şubat 1335 (1919)'de neşriyat vadisine katılan *Meslek-i İctimai* de bunlardan biridir. Mezkur mecmua, Mehmet Ali Bey tarafından yayınlanır. Toplam 6 sayı çıkabilen dergideki makaleler çoğunlukla Mehmet Ali Bey'in kaleminden çıkar ki bu *Meslek*-i *İçtimai*'yi, Hüseyin Cahit'in *Fikir Hareketleri* gibi, *tek kişilik* dergiler sınıfına dahil eder.

Mehmet Ali Şevki ve Türkiye'de Sosyoloji ve İdeoloji

Prens Sabahattin'in Mütareke döneminde İstanbul'a dönüşünü resmeden bir tasvire sahibiz:

> "... Damat Ferit Paşa, Prens Sabahaddin'i bir nevi rakip telakki ettiği için bu muhterem mütefekkirin İstanbul'a avdeti, çok gecikmişti. Nihayet 9 Aralık 1919 tarihinde İstanbul'a avdeti, mümkün olmuştu.
>
> Vapurda kendisini Hükümdar namına Başyaver, Hükümet namına protokole dahil vazifeli zevat ve aileleri erkanı, İhtiyat Zabitleri Cemiyeti erkânı ve gazetelerden muharrirler istikbal etmişlerdi.
>
> Prens, bütün bu şahsiyetleri, vapurun salonunda kabul etmiş, kendisine gösterilen bu hüsn-i kabulden ne kadar mütehassis olduğunu bildirmişti. Prens Sabahaddin, kendisini istikbale gelmiş olan aziz dostu Mehmet Ali beye hitaben:
>
> -Muhterem üstadım. Meslek-i ictimai ufuklarında parlayan yeni yıldızlarımız var mı?" (Ege; 1977: 397).

sorusunu sormuştu. Prens Sabahaddin Bey'in "aziz dostu" Mehmet Ali (Şevki Sevündük) Bey, üç erkek kardeşin ortancası olarak 1882'de İstanbul'da doğmuştur (ailenin en küçük oğlu Ahmet Eşref Sevündük de kendisi gibi *içtimaiyatçı*'dır; Kaliforniya Üniversitesi'nde sosyoloji ve antropoloji profesörü olarak görev yapmıştır). Yusuf Efendi ibtida mektebi, Mekteb-i Osmani Hususi Rüştiyesi, Dersaadet İdadi Mülki'sini sırasıyla bitirdikten sonra Hukuk Mektebi'nden 1907 yılında mezun olmuştur[1]. Memuriyete, ilkin babası gibi maliye bürokrasisinde başlamış fakat daha sonra öğretmenliğe geçerek, uzun yıllar maarif teşkilatında görev almıştır. 1919-1920 yıllarında toplam 6 sayı çıkabilen *Meslek-i İçtimai* dergisini yayınlamıştır. Şevki, 1930'ların başlarından itibaren bu kez *Muallimler Mecmuası* ile *Mülkiye Mecmuası*'nda gerek maarif meseleleri, gerekse mensup olduğu *Science Sociale*[2] ekolüne dair nazari ve ampirik yazılar yayınlamıştır. *Kurna Köyü* adlı monografisi ise onu Türk sosyolojisinde yapılmış ilk köy monografisinin sahibi kılmıştır[3]. Erken yaşta *schizophrenie* krizine yakalanmış,

1 Mehmet Ali Şevki'nin farklı yerlerde yayınlanmış incelemelerinin ve bu arada *Meslek-i İçtimai* dergisinde yayınlanmış beş makalesinin; "*Osmanlı Tarihinin İlm-i İçtima ile İzahı*", "*Sulh Meselesinde Türkiye*", "*Devr-i Buhran Nasıl Kapanabilir?*", "*İstiklal-i Milli Nasıl Tesis Olunabilir?*", "*Islahat İhtiyac*" bir çoğu Muzaffer Sencer'in sadeleştirmesiyle yayınlanmış ve Nurettin Şazi Kösemihal kitaba yazar ve ilmi içtima'yı tanıtıcı 16 sayfalık bir önsöz yazmıştır: Mehmet Ali Şevki; *Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması, Elif yay.*, İstanbul-1968, ss: 364 (Bu arada, Sencer'in sadeleştirmesinin problemli olduğu söylenmelidir. Bunun sadece bir örneği, Mehmet Ali Şevki'nin "*...durgun bir zihniyet!*, *...âtıl bir vicdan!*" ifadelerinin Sencer tarafından "*...statik bir anlayış!, statik bir vicdan !*" şeklinde Türkçeleştirilmesidir (s: 29).

Remzi Kitabevi'nin yayınladığı *Türk Sosyologları* kitabının ikinci cildindeki Mehmet Ali Şevki maddesini de Muzaffer Sencer kaleme almıştır: Muzaffer Sencer; "Mehmet Ali Şevki", *Türk Sosyologları*-2, (ed.: Emre Kongar), İstanbul-1988, ss: 33-67. Kösemihal, Şevki'nin Hukuk Mektebi'nden, Hilmi Ziya Ülken ise Mülkiye'den mezun olduğunu belirtmektedir (Kösemihal; 1968: 8 ve Ülken; 1979: 436). Ancak Ali Çankaya'nın Mülkiye tarihinde onun ismine rastlanmamaktadır: Ali Çankaya; *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c: VIII, Ankara-1970-1971.

2 Muzaffer Sencer, onun sosyolojik yöntemini şu satırlarla özetlemektedir: "Toplumsal Bilim (Science Sociale) doğrultusu, Fransa'da Saint-Simon-Auguste Comte-Durkheim felsefi doğrultusuyla Spencer-Espinas organizmacılığı ve Tarde'ın psikolojik doğrultusu karşısında Le Play'den H. de Tourville ve Demolins'e geçerek P. Bureau'ya değin uzanan bir doğrultudur. Bu okulun kurucusu olan Le Play'in ayırıcı özelliği,toplum yapısı konusunda,basmakalıp ilkelerin karşısına gözlem ve deney yöntemini koymasıdır. Bu yöntemle toplumbilim pozitif ve pragmatik bir özellik kazanmıştır" (Sencer; 1988: 36). Bununla birlikte, science sociale, gözlem ve deneyden ibaret değildir. Tarihsel-sosyoloji diyebileceğimiz soyut-kavramsal kurgular da science social'de gözlem ve deney kadar yer tutar.

3 Diğer yandan M. Ali Şevki'den önce Türk köyünü araştırmaya yönelik yarım kalmış bir proje Sabiha Sertel tarafından teklif edilmiştir. Sertel, Amerika'dan dönüşünde Çocuk Esirgeme Kurumu'nun bünyesinde Ankara köylerini bir *social survey*'in konusu yapmak istemiş ve bu amaçla Ziya Gökalp, Nafi Atuf, Yusuf Kemal Tengirşek gibi isimlerin yer aldığı bir komisyonun kurulmasını sağlamıştır. Toplantılardan birinde söz alan Ziya Gökalp proje hakkında şunları söylemiştir: "Bu yeni kuruluş devresinde böyle sosyal bir inceleme bize değerini ölçemiyeceğimiz faydalar sağlıyabilir. Elimizde toplumun ekonomik, sosyal durumunu belirtecek istatistikler yoktur, böyle bir inceleme, tam bir

tedavi edilerek tekrar çalışmalarına başlamış ve 1940 yılına doğru İstanbul Üniversitesi Tecrübi Sosyoloji bölümüne girmiştir. Ancak hastalığının nüksetmesi üzerine bu tarihten itibaren 20 sene kadar tam bir yanlızlık çekmiş ve 1963 yılında İstanbul'da ölmüştür (Kösemihal; 1968: 8; Ülken; 1979: 436).

Mehmet Ali Şevki'yi ilmi içtimâ'nın yani sosyoloji disiplininin Osmanlı/Türk münevver çevrelerinde kısmi mevzi kazanmasına yol açan toplumsal ve entelektüel süreçlerle birlikte değerlendirmek iktiza eder. Meselenin bir yönü Osmanlı münevverlerinin Avrupa fikirleriyle temasında saklıdır ve Şinasi ile başlayan Genç Osmanlılar'ın siyasi yazılarında temrinleri yapılan husus, medeniyetçilik ve hürriyetçilik gibi *asri* kavramların Osmanlı toplumunun analizinde kullanılmasıdır. Başka bir ifadeyle, Babıali'den İstanbul'un seçkin muhitlerine sızan ve ikbal bekleyenleri kimi zaman ümide, kimi zamanda üzüntüye sevk eden rical dedikoduları yerine, Osmanlı zaafının hürriyetsizlikten kaynaklandığını söylemek yeni bir kavramsal dünyanın içinden konuşmaktır. Artık *hürriyet* ve *medeniyet*, sadrazamın iyilik ve kötülüğünden daha önemlidir. Cevdet Paşa'nın bile mebzul miktarda naklettiği dedikodu ya da anekdotal söylem[4], politik iyi ve kötüyü yönetici sınıfın iyi ve kötülüğüne endekslemiştir. Ulül emrin müspet vasıflara sahip olmasının önemine dair kadim siyasetname literatürünün de desteklediği bu görüş şüphesiz önemsiz değildir; ancak Genç Osmanlılarla gelen yeni görüş bir memleketteki hürriyetsizliğin iyi kişileri bile muzır davranmaya itebilecek genel bir menfilik yarattığıdır. Ayrıca rical dedikoduları, azil veya terfi hikayeleri, devleti devlet aktörleriyle özdeşleştiren, daha doğrusu devleti merkeze alan geleneksel anlatılardır. Ancak hürriyet ve medeniyet gibi yeni görüşü temsil eden kavramlar bile bir yönüyle devlete tekabül eder. Bu açıdan Meşrutiyet kavramı, hürriyet ve devletin birlikteliğini temsil eder. Neticede tebaa kârlı çıkacak olsa da bu kâr, devlet kârının yarattığı toplam faydanın bir yan ürünü olacaktır. Burada iyi devletin toplumun hayrına olduğu, meselenin doğru devlet modelini bulmakta düğümlendiği gibi Türkiye'nin temel politik referanslarından biri karşımıza çıkar.

---

ilmi sonuç vermese dahi, bilmediğimiz birçok meseleleri somut olarak önümüze serecektir. Bu bilgiler gideceğimiz yolu aydınlatabilir. Projede incelenecek konular iyi seçilmiş. Ancak bu konuları genişletmek, memleketin ihtiyacı olan diğer bazı konuları da buna eklemek doğru olur". Konu ile ilgili olarak bkz: Sabiha Sertel; *Roman Gibi*, Ant yay., İstanbul-1969, s: 82. Sertel, projenin akim kalmasını Latife hanımın muhalefetine bağlamaktadır ki eğer aksi olsaydı alanda yapılmış ilk köy çalışması, M.Ali Bey'den önce 1923 yılında gerçekleşmiş olacaktı.

4 Cevdet Paşa'nın *Maruzat*'ı Tanzimat dedikoduları açısından hayli zengindir: Cevdet Paşa; *Maruzat*, (yay. haz.: Yusuf Halaçoğlu), İstanbul-1980. Keza, Jön Türk tarihi hakkında devasa eserler yazan ve kendisi de Prens Sabahaddin taraftarı olan Ahmet Bedevi Kuran'ın kitapları, yurt dışındaki Jön Türk kolonilerinin tarihinin pekala dedikodu tarihi olarak da okunmasını mümkün kılan malzemeyle doludur. Bunlar, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler* (Tan Matbaası, İstanbul-1945), *İnkılap Tarihimiz ve İttihad ve Terakki* (Tan Matbaası, İstanbul-1948) ve *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele* (Baha Matbaası, İstanbul-1956)'dir.

Buna mukabil toplumdan hareketle devlete giden bir analiz çizgisi ya da devletin zaafını toplumun zayıflığında görme, XIX. yüzyıl Batı sosyolojisinin Türk münevverleri üzerindeki etkisiyle açıklanabilir. Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin Türkiye'de sosyolojinin ilk mübeşşirleridir ve onlar için sosyolojinin müstakil bir alanı da söz konusudur, ancak sosyolojiden bir siyasi program çıkarmak veya siyasete sosyolojik bir içerik kazandırmak gibi çabalarının görmezden gelinmesi de mümkün değildir. Sosyoloji-siyaset ilişkilerinin her iki *sosyolog* için açılımları da farklı olmuştur, Gökalp sosyolojisi siyaset/Türkçülük bağımlı bir sosyolojidir; evrimci sosyolojinin yanı sıra, aşina bir dayanışma türü olarak loncacılık, hece veznine itibar, tasavvuf aşkı vs. gibi Osmanlı taşrasına ait başlıklar salt içtimaiyat konuları değil onun kültürel yakınlık duyduğu ve Türkçülük içerisine dahil ettiği başlıklardır. Gökalp, ayrıca üniversitede sosyoloji müderrisi olmakla yetinmenin ciddi bir siyasi etki yaratmayacağını bilecek kadar Türk sosyoloji ve siyasetine vakıftı. Onun İttihat ve Terakki politbürosu olan merkez-i umumî üyeliğini bu açıdan değerlendirmek gerekir. Prens Sabahaddin sosyolojisinde ise ne Diyarbakır'dan, ne de mensubu olduğu saray çevresinden ilhamlar yer alır. Osmanlı cemiyeti, onun nazarında, gelişme imkanları memurlarca rehin alınan bir cemiyettir. Ancak siyasi etki yaratmak yönünde çoğu başarısız girişimleri akla geldiğinde, *ütopik* sosyalistler gibi niçin teşebbüs-i şahsinin önemini gösterecek örnek bir iktisadi işletme kurmadığını da sormak gerekir. Pür sosyoloji ve toplumdan hareket eden bir düşünürün sonuçsuz *siyasi* girişimlerle kendini yormasını, siyasetin sosyolojiden intikamı ya da siyasetçi Sabahaddin Bey'in, sosyolog Sabahaddin Bey'i dinlememesiyle açıklamak mümkündür. Nihai kertede *teşebbüs-i şahsi, adem-i merkeziyet* gibi kilit kavramlar üzerinde yükselen Sabahattinci sosyoloji, siyaset yerine topluma önem vermiş, görüşlerini hayata geçireceği bir iktidara (zira Sabahaddin Bey için ideal iktidar biçimi Anglo-Saxonlarda olduğu gibi müteşebbis burjuvazinin maddi gücüyle paralel gelişen bir siyasi güçlenme olurdu. Türk burjuvazisinin yokluğu Sabahaddin Bey'in hayıflandığı bir husus olduğuna göre, kendisi Osmanlı iktidarına sahip olsaydı bile yapacağı ilk şey devlet eliyle burjuvazi yetiştirmek olacaktı) sahip olamamıştır. Başka bir ifadeyle namevcut/muhayyel bir burjuvazi üzerine nazariyat yapmakla, gerçek iktidarın saray ve bürokraside toplandığı, burjuvazinin iktidar ilişkilerinde toplumsal bir güç olarak yer almadığı bir toplumda siyaset yapmak farklı şeylerdir. Ancak Prens Sabahaddin Bey'in toplumla bağlarını koparmış siyasetin, bizatihi siyasetin inkarına; hizip savaşları ve şiddete yol açacağı yönündeki eleştirilerindeki haklılık, küçük siyasi ve entelektüel gruplar üzerinde nüfuzunu sürdürmesine de imkan sağlamıştır[5].

5 *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* ile *Ahrar Fırkası*'ndan başka Sabahaddin grubu Meşrutiyet döneminde *Nesl-i Cedit Kulubü*'nü (Ege; 1977: 391), Mütareke döneminde ise *Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti* ile *Mesleki İçtimâî Müessese-i İlmiyesi*'ni kurmuşlardır. Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti ilkin, I. Dünya Harbi'nde Ankara'da sürgünde bulunan Prens Sabahattin'in katibi ve yakın arkadaşı

Ancak Sabahaddin'in fikirleri, genelden özele inildikçe zaafları ortaya çıkan bir manzaraya sahiptir. *Birey-aile* gibi *gerçek* sosyal birimler üzerinde karar kılması beklenen bir sosyoloji, onun yanı sıra *coğrafya-cemiyet* gibi soyut tarihsel-sosyolojilerin kavramlarına da benzer derecede itibar eder. Bu çelişkinin bir örneği, tecemmuî/cemaatci-infiradî/ bireyci toplumlar arasında temel bir ayrım yapılırken, bunun coğrafyanın icbar ettiği, kaçınılmaz bir ayrım olarak nitelenmesidir. Coğrafyanın tüm toplumsal kaderi belirlemesi fikrinin sosyoloji açısından yarattığı mahzurlar bir yana, bu tespitin mantıki neticesi toplumların kendilerini değiştirmelerinin ancak ülkelerini değiştirmelerinden geçtiğidir. Sabahaddin Bey'in eğitimin, coğrafyanın getirdiği makus talihi değiştirebileceğini söylemesi bile bu zaafı oradan kaldırmaz.

Diğer yandan Sabahaddin Bey'in fikirlerine toplum fetişizmi diyebileceğimiz, Osmanlılara yönelik memuriyet eleştirisinde göze çarpamayan ancak Anglo-Saksonlara duyduğu muhabbette ortaya çıkan bir yön daha vardır. Bu yön, kısaca ferde prim veren bir toplum modelinin numunesi olan Anglo-Amerikanların (Britanya imparatorluğu ve ABD) bu özellikleri yüzünden insanlığa karşı suç işleyemeyeceğidir. Bu yüzden, gerek Sabahaddin Bey ve gerekse *Meslek-i İctimai* dergisi müdürü M. Ali Şevki, İngiltere ve ABD'nin emperyalist tasarruflarında Anglo-Sakson hikmetini bulabilmektedirler. Bu fikre iliştirilmiş diğer bir görüş, Sosyal Darwinizm'dir.

Ayrıca modern endüstri toplumları çağında tarıma öncelik vermek ve toplumun yasaların keşfederek ideal toplumu inşa etmek gibi fikirleri de problemli fikirlerdir.

Meslek-i İçtimâî

Meslek-i İçtimâî toplam 6 sayı çıkmış bir dergidir. Mütareke döneminde, Şubat 1335 (1919) tarihinde İstanbul'da çıkmaya başlayan mecmua 4. sayıya kadar ayda bir çıkmış, bu sayıdan itibaren dergi kapağında tarih göstermeye son verildiğinden son üç sayının hangi aylarda yayınlandığı meçhul kalmıştır. Toplam 199 sayfa hacmindeki dergide, kitap reklamları (bu kitaplar Prens Sabahaddin Bey ve E. Demolins'e aittir) hariç toplam 16 makale yayınlanmıştır. Bu makalelerden 5'i Mehmet Ali Bey (toplam 59

Satvet Lütfi (Tozan), tarafından, savaşın sonlarına doğru İttihat ve Terakki'yi devirmek için önce *Sulh ve Selamet-i Osmaniye* ismiyle gizli bir ihtilalci cemiyet olarak kurulmuş, faaliyetlerinin haber alınması üzerine Tozan hükümetçe İstanbul'a getirilmiştir. Mütarekede şartlar değişince gizli cemiyet bu kez *Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti* adı altında yasal olarak kurulmuştur (20 Kasım 1918). Cemiyetin tekrar ihtilalciliğe tevessül etmesini Prens Sabahaddin, Satvet Lütfi'yi uyararak engellemiştir. Yasal konumuyla da ciddi bir etkide bulunamaması üzerine, cemiyet, *Selameti Osmaniye Fırkası* ile birleşerek *Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası* adını almıştır (Tunaya; 1999: 154-156). Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın duran Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası'nın Mütareke dönemindeki faaliyetleri için bkz: (Akşin; 1998: 170-172, 183-184 vd).

sayfa), 3'ü M. Ali Bey'in ağabeyi Ömer Adil Bey[6] (toplam 35 sayfa)'in kaleminden çıkmış, 6. ve son sayıda Prens Sabahaddin Bey'in "Vicdan-ı Milli" başlıklı on dört sayfalık yazısına yer verilmiş, 3. sayının tamamı ise E. Demolins'den yapılan bir çeviriye (31 sayfa) hasredilmiştir. Derginin yazar kadrosunun nispeten dar olması, Prens Sabahaddin çevresinin entelektüel etki alanının darlığıyla ve/ya M. Ali Bey'in yeteri sayıda münevveri dergi etrafında toplayamaması ile açıklanabilir.

"Mehmet Ali Şevki, (1882- 19 Nisan 1963) yurt içinde monografi araştırmaları yapmak için 1918'de Meslek-i İçtimaî derneğini kuruyor. Derneğin çalışmalarını yaymak amacıyla da aynı adla bir dergi çıkarıyor"[7] (Kösemihal; 1968: 9) ifadesi takdim-tehire muhtaçtır. Zira *Meslek-i İctimâî* dergisinin ilk sayıdan itibaren aynı adı taşıyan derneğin yayın organı olarak çıktığını belirtmektedir. Oysa ki derginin ancak 4. sayısının kapağında *"Meslek-i İctimâî Müessese-i İlmiyesi"* ibaresi yer almaktadır[8]. Nitekim derneğin nizamnamesi de (*Meslek-i İctimâî Müessese-i İlmiyesi; Nizamnâme-i Esasî*) sadece bu sayıda yayınlanmıştır. Bu yüzden ilgili derneğin, derginin yayın hayatına başlamasından daha sonra kurulduğuna hükmetmek icap eder. Ayrıca bir dergi ve bir cemiyet etrafında toplanmak Prens Sabahaddin yakın dostu ve üstadı E.Demolins'in izlediği yolu hatırlatmaktadır. Demolins *La Science Sociale* isimli bir cemiyet kurmuş ve aynı adı taşıyan bir dergi yayınlamıştı. *Meslek-i İctimâî*'nin kendinden önce kurulan *La Science Sociale*'i taklit ettiği açıktır.

Derginin ilk cüz'ünün kapağında aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

MESLEK-İ İCTİMÂÎ
'İlm-i ictimaı tamim ve mesâil-i ictimaiyemize tatbik eder.

İlm-i ictima' meslek-i ictimaiye merkez-i hilkat olduğu
gibi meslek de Türkiye'nin en vicdanlı evladlarına
bir merkez-i istinâd!

---

6 Kösemihal'in verdiği bilgiye göre edebiyat öğretmeni olan Ömer Adil Sevündük (1871-1933), 1897'de bir Jön Türk olarak, gizli faaliyetlere iştirakten tutuklanmış ve yargılanarak Trablus'a sürgüne gönderilmişse de oradan Mısır'a kaçmıştır. Hürriyetin ilanı üzerine yurda dönen Prens Sabahattin'i karşılayanlar arasında kardeşiyle birlikte yer almıştır (Kösemihal; 1968: 9).

7 Kösemihal'in bu ifadeleri muhtemelen H. Z. Ülken'in ilk baskısı 1966 da yapılan *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'nden mülhemdir: "Mehmet Ali Şevki, mütarekede (1918) Galata Roman hanında kiraladığı bir dairede "Mesleki İçtimaî" derneğini kurdu ve bu dernek adına *Mesleki İçtimaî* dergisini çıkarmağa başladı" (Ülken; 1979: 436).

8 Dergi'nin 1 ve 2. sayılarının kapağında "46-Babıali caddesi-46" ibaresi yer almışken, Nisan 1335'de çıkan 3. sayıda "Mecmua İdaresi, Galata Roman hanı, Numero 6" denilmiştir. 4. sayıda ise bu adresin üzerine "Meslek-i İctimâî Müessese-i İlmiyesi" ifadesi konmuştur.

Prens Sabahaddin, *Meslek-i içtimaî programı*

Müdür ve Başmuharrir: Mehmed Ali

Birinci sene- 1 inci cüz

Beynelmilel İlm-i İctimâ' Cemiyetine Gönderilen Bir Muhtıra:
Sulh Meselesinde Türkiye

Osmanlı Tarihinin İlm-i İctimâ' ile İzahı

İstanbul
Kitabhane-i Hilmi
46—Babıali caddesi—46
Matbaa-i Orhaniye
Şubat 1335

Birinci sayının ön kapağı, her dergide mevcut bulunan teknik bilgilerin yanında derginin ideolojisi hakkında ipuçları vermektedir. Zaten *Meslek-i İctimai* tamlamasındaki *meslek* dünya görüşü anlamına gelmektedir. Buna göre söz gelimi Akçuraoğlu Yusuf Türkçülük, Hüseyin Hilmi Bey ise iştirakiyyun mesleğindendir. *Meslek-i İctimai* bu durumda cemiyet/toplum taraftarlığını ima etmektedir. Bu taraftarlığın yön ve içeriğinin, Prens Sabahattin'den mülhem olacağını dergi onun bir cümlesini her sayısında epigraf halinde yayınlamakla belirtmiştir. Bu, dergiyi Prens Sabahaddin'e bağlayacağı gibi Prens Sabahaddin de dergiyi Le Play ve Demolins'e yani Science Sociale'e bağlar. Kısaca meslek-i içtimai, ilm-i ictimadan (sosyoloji ilmi) hareketle tanımlanmaktadır. Bir bilim dalından (ilm-i ictima) bir toplum ve siyaset görüşü (ve hatta felsefesi) çıkarmak, söz konusu o bilim sosyoloji olunca, hiç şaşırtıcı olmasa gerektir. Modernliğin bilimi olarak sosyoloji, modernliğin imkan ve çıkmazları içinde kendine yer bulmuş ve modern sosyologlar modern toplum üzerine tefekkür ederlerken bir insanlık durumu olarak modernliğin, toplumsal varoluşun aynı zamanda felsefi, etik problemler yarattığının farkında olmuşlardır. En pozitif sosyolog Auguste Comte'un aynı zamanda en kapsamlı bir insanlık dini tahayyül etmesi bu açıdan şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla ilmi ictimadan bir dünya görüşü, bir siyasal program çıkartmayı öngörmek ve böylece toplumun yasalarını keşfederek toplum bilimlerini doğa bilimlerindekine[9]

9 Doğan Özlem, toplum bilimlerinin doğa bilimleri ile benzer bilimsel protokollere sahip olduğu fikrini, evrenselcilik-tikelcilik bağlamında tartışarak, XVII. yüzyılda temelleri atılan klasik bilim anlayışı içerisine yerleştiriyor. Bu anlayışın içerdiği unsurlar şunlardır: "1)Gerçeklik tüm heterojen görünümüne

eş bir güçle donatmak Avrupa sosyolojisi ve onun Türkiye'deki izleyicileri için beklendik bir davranıştır. Nitekim *Meslek-i İctimaî* ilk sayfada mesleğini üç başlık etrafında açıklarken ikinci madde de bu hususu öngörmektedir:

> "Mecmuayı tesise sâik olan ihtiyaçlar üç nokta etrafında toplanabilir: Muhit-i fikrimizi **ilm-i ictimâî** tetebbuuna kazanmak. Memleketimizin harita-i ictimâisini vücuda getirecek mahalli tedkikler yapmak. -İlm-i ictimâı mesele-i ictimâiyemize tatbik ederek hayat-ı hususiye ve umumiyemizin tanzimi yollarını tesbite muvaffak olan **meslek-i ictimainin** açdığı tatbikat çığırında yürümek-. Bu sahalardaki teşebbüslerin faaliyetini tevhîd etmek.
>
> Mecmua bu ihtiyaçları âtîdeki esaslar üzerinde neşriyatla temine çalışacakdır:
>
> İlm-i ictimâı tanıtmak (Usûlü, vâsıl olduğu neticeler; ictimaiyât mekteblerinin mesaisiyle mukayese).
>
> Tetebbuyu teshîl (âsâr-ı ictimaiyenin fihristleri, tetebbu' fihristleri, bir meseleyi tedkik için müracaat edilecek menâbi')
>
> İlm-i ictimaı mesele-i ictimaiyemize tatbikde devam ile mesâil-i müteferruayı halle çalışmak.
>
> Kâri ve mütebbuları yekdiğerine tanıtmak; ilim ve meslek teşebbüslerinden, verdiği netâyicden haberdar etmek".

Bu hedefler, *Meslek-i İctimâî*'nin ilm-i ictima/science social denilen sosyoloji ekolünü Türkiye'de tanıtmak gibi tek bir hedefi olduğunu da gösterir. Bu ekolün kurucu üstadlarından çeviriler yapmak, bu amaca yönelik faaliyetlerden biridir ki, Demolins'in uzun bir yazısının, derginin 3. sayısını tamamen işgal etmesi bu yüzdendir. Telif yazılarda da E. Demolins, F. Le Play, Henri de Tourville gibi ekolün düşünürlerine sıkça atıf

rağmen homojendir; o bir kosmos'tur; onun akla uygun bir yapısı vardır; bilimin görevi gerçekliğin bu akılsal yapısını gözlem/deney yoluyla ve evrensel doğa yasalarını bularak ortaya koymaktır. 2) Gerçeklik hiyerarşiktir, onun aşağıdan yukarıya doğru yükselen bir yapısı vardır. 3) Gerçeklik mekaniktir; doğada her şey bir makine düzeni içinde işler. 4) Gelecek ve gidişat bellidir; çünkü doğaya hakim olan yasalar gelecekte de geçerli olacağından, olacak olanı şimdiden tespit etmek mümkündür ve bu husus bilimin öndeyilerde bulunma (prediction) ve önceden bilme (prognos) imkanına sahip olması anlamına gelir. 5)Gerçeklikteki değişim niceliksel ve birikimseldir; bu demektir ki, gerçekliğin mekanik düzeni evrensel bir dille, matematiğin diliyle ifade edilebilir. 6) Bilim nesneldir; özne olarak gözlemci, nesne karşısında nötrdür ve nesneden kesinlikle ayrı durur. (...) 7) Bilimin elde ettiği sonuçlar evrensel ve zorunludur; çünkü tam bir nesnellikle, deneysel ve matematiksel yoldan elde edilmişlerdir". Doğan Özlem; "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, 2. baskı, Metis yay., İstanbul-2001, ss: 56-57.

yapılmıştır. Nazariyatın aktarılmasına yönelik makalelerin dışında, Türkiye hakkında kaleme alınmış telif yazılarda da ilm-i ictimânın kavramsal çerçevesi belirleyicidir. Türkiye'nin sosyolojik haritasını çıkaracak mahalli tetkikler yapmak yönündeki vaat ise, Mütareke şartları yüzünden gerçekleşmeyecektir. Netice olarak *Meslek-i İctimâî* dergisi, Science Sociale/ilm-i ictimâ' denilen sosyoloji ekolünün Türkiye'de tanıtımını kendisine gaye edinmiş bir fikir dergisidir.

İlm-i İctimâ' ve Cemiyet Tipleri

Science Sociale'in Türkçe çevirisi olan ilm-i ictimâ, bir sosyal teori olarak gerek *Meslek-i İctimâî* yazarları, gerekse onların üstadı olan Prens Sabahattin için temel referansı oluşturur[10]. Bu açıdan onlar, ilm-i ictimâ bağımlı bir kavramsal dünyanın içinden konuşurlar ve dolayısıyla XIX. yüzyıl Avrupa sosyolojisinin Tocqueville, Pareto, Weber gibi diğer temsilcileri onlar için bir anlam ifade etmez. Bu tek yanlılık, ilm-i ictimaya duyulan aşırı güvenle birleşmiştir. Dergideki hemen her makalede ilm-i ictimanın ilmiliğine dair kuvvetli vurgular vardır: İlm-i ictimâ hissî ve indî değil ilmî bir usuldür, fen bilimleri gibi kesin sonuçlar vermektedir, kanunları Türkiye'nin ıslahına tatbik edilecek kanunlardır. Ömer Adil ilm-i ictimaya olan imanını aşağıdaki satırlarda ifade etmiştir:

> "Cemiyetimizi tanzim için cemiyet-i beşeriyeyi tahlil, tasnif ve mukayese ile kavânin-i ictimaiyeyi istihrâc eden, gerek şahsi gerek ictimâî salâh yollarını gösteren bir ilmin delaletine kati bir ihtiyacla muhtac bulunduğumuzu teslim etmemek kabil değildi. Hatta ilm-i ictimâ' mevcud olmasa onu tesis etmek mecburiyetinde idik" ("Islahat Hareketinde Hakiki Bir Terakki", *Meslek-i İctimâî*, sayı 6, s.181).

Hangi cemiyetlerin hayat mücadelesinde daha başarılı hangilerinin ıstıfâ (doğal seleksiyon) kanunu gereği tasfiye olduklarını/olacaklarını tartışan "Tefevvuk-ı İctimâî Hangi Cemiyetlerde?" (Sayı 2/Mart 1335/ ss: 50-68) başlıklı yazı, Science Sociale ekolünün temel kavram ve varsayımlarını içermesi açısından oldukça önemlidir. Mehmed Ali Bey'in kardeşi Ömer Adil tarafından yazılan makale, çeviri kokan bir ansiklopedi maddesi formatına sahiptir. Yazar, önce Science Sociale'in tarihini aktarır. F. Le Play bu tarihe göre ilk kurucu atadır; 1829 senesinde başladığı çalışmalarını 20 sene kadar Avrupa ve Asya hudutlarında işçi ailelerini inceleyerek sürdürmüş, 1855 senesinde bu gözlemlerini *Avrupa İşçileri* kitabında aktarmıştı. O, "..nazariyat ve tasavvurat hududunu aşamayan tetebbuat-ı ictimâiyeye ilmî bir tarîk açmışdı" (Ömer

10 Ramsaur, Prens Sabahaddin'in Osmanlı için öngördüğü ıslahat programını *saf* ve *ilkel* bulur: (Ramsaur; 1972: 106).

Adil; "Teveffuk-ı..., s: 50). Onun açtığı yolda Henri de Tourville müşâhedâta müstenid tetkikatıyla yöntemi geliştirmiş ve meydana getirdiği "Nomenelature Sociale/Fihrist-i İctimâî" ile cemiyetleri basitten karmaşığa doğru tertip etmiştir: "Bu sayede ilm-i ictimâ' en mürekkeb cemiyetleri kemal-i sıhhatle ve süratle tahlile muvaffakiyet-bahş eden ve en girift hadisât-ı ictimâiyeyi eşkâl-i bâsitesine irca ile ayrı ayrı mütalaa ve yekdiğeriyle mukayeseye imkan veren dakik bir alet-i tahlil" (Ömer Adil; 'Teveffuk-ı .., s: 51) geliştirmişti. Cemiyetlerin tasnif ve tahlilinde son ve en mütekamil noktayı Edmond Demolins koymuştur. Ömer Adil Bey'in ilm-i ictima anlatısında okulun yöntemi müşahedât, basitten mürekkebe doğru, dakik bir tahlil gibi kavramlarla tasvir edilmiştir ki, bu tasvir ilm-i içtimanın kendini doğa bilimleri gibi tanımladığını gösterir. İlm-i ictimanın pozitivist temellerinin bir diğer göstergesi, o ilmin nazariyat ve tasavvurattan faklı olduğunun vurgulanmasıdır.

Yazar ilm-i ictimânın tarihçesini giderek yetkinleşen ve Demolins'le zirveye ulaşan bir ilmin zirvesi olarak takdim ettikten sonra, ilm-i ictimanın konusunu "insanların faaliyeti tezâhürâtından kısm- azamının îcâb ettiği heyetlere aid şerâit veya kavanindir" (Ömer Adil; Tefevvuk-ı..., s: 52) ifadesiyle tanımlamaktadır. Aşağıdaki satırlar ise hem makalenin ve hem de ilm-i ictima okulunun ana fikirlerini içermektedir:

> "... İnsan bu heyetler karşısında esasen iki halde bulunuyor:
> Ya cemaat ferde tefevvuk ediyor;
> Yahud ferd cemaatden sıyrılıyor.
> Mesele-i mevcudiyeti sa'y, temellük, aile, kabile, klan (fırka), devlet cemaatlerine istinadla hall etmeğe çalışan cemiyetler birinci haldedir. Bunlar teşekkül-i tecemmuîyi haiz cemiyetler!
> Mesele-i mevcudiyeti bilhassa ferde yani kudret-i ferdiye ve teşebbüsü şahsiye istinadla halle çalışan cemiyetler ikinci haldedir; bunlar da teşekkül-i infirâdîyi haiz cemiyetler!" (Ömer Adil; Tevevvuk-ı.., ss: 52,54).

İlm-i İctimâ okulunun kök paradigması birey ve cemaat arasındaki ilişkileri esas alması ve bu ilişkinin niteliğini özgürlük ve baskı üzerinden tanımlamasıdır (Birbirine zıt iki kavram üzerinden bir teori inşası sadece Le Play ve Demolins gibi düşünürlerin değil XIX. yüzyıl sosyal düşüncesinin de bir özelliğidir. Tönnies ve Durkheim, cemaat-cemiyet veya mekanik-organik dayanışma gibi eski toplum/modern toplum zıtlığı üzerinden yükselen ayrımlara gitmişlerdir). İlm-i ictima düşünürleri için birey ve cemaat temel birimlerdir. Cemaat kişiyi çerçeveleyen çoğul kurumlardır: Sa'y/iş, mülkiyet, aile ve devlet kurumları cemaatleri oluşturur. Kişinin bu cemaatlerle kurduğu temel bağ, salt bağımlılık veya özgürlük bağı olmak durumundadır. Birey-cemaat ilişkisi özgürlük ilişkisi ise bu takdirde *teşekkül-i infirâdîyi haiz cemiyet*lerden aksi durumda

ise *teşekkül-i tecemmuîyi haiz cemiyet*lerden bahsetmiş oluruz. Yeryüzündeki bütün cemiyetler bu iki sınıftan birine mensup olmak durumundadır. Ömer Adil, infirâdî-tecemmuî cemiyetler ayrımının şark-garb ayrımına tekabül ettiğini belirtir:

> "Ne için şark ile garb yekdiğerinden bu kadar farklı? Ne için birincisi bu kadar mütedennî, ikincisi o kadar müterakkî ? Ne için birincisi maziyi, ikincisi istikbâli temsil ediyor? Bu hakikati herkes görüyor; fakat onu yalnız ilm-i ictimâ' kati bir tarzda izah ediyor: Çünkü, diyor, şarkda cemaat hakim; garbda ise ferd muzaffer!" (Ömer Adil; Teveffuk-ı..., s: 55).

Garb'da, özellikle Anglo-Saksonlar en ziyade infiradi bir cemiyet olarak teşebbüs-i şahsi ve sa'y-ı müterakkileriyle diğer kavimlerden üstünlüklerini tescil ettirmiş durumdadırlar (Ömer Adil; Teveffuk-ı..., s: 55).

İnfirâdî ve tecemmuî şeklinde ikiye ayrılan cemiyetler kendi aralarında farklı türlere ayrılırlar: *Teşekkül-i Tecemmuîyi Haiz Cemiyetler*, **Müstakarr, Gayrı Müstakarr ve Mütezelzil** olmak üzere üçe ayrılırlar. *Teşekkül-i İnfirâdiyi Haiz Cemiyetler* de üç sınıftır: **Gayrı Tam, Mütezelzil** ve **Münkeşif** (Ömer Adil; Teveffuk-ı..., ss: 56,59).

İlm-i ictima okulunun Fransız üstadları ve onun sözcüsü olan Ömer Adil Bey için bu alt başlıklar, özellikle coğrafyanın tayin ettiği başlıklardır. Diğer bir ifadeyle bir cemiyetin infiradi veya tecemmui cemiyet türlerinden hangisine mensup olacağı o cemiyetin coğrafi özellikleri tarafından belirlenmektedir. Bu coğrafya bir insan tipini doğurmakta ve o insan tipi bir cemiyet tipine hayat vermektedir. Coğrafya-cemiyet ilişkisinin böylece nasıl kurulduğunun bir örneği tecemmuî cemiyetin bir alt türü olan *Müstakarr* (karar bulmuş, sabit) cemiyetin aşağıda yer alan tanımında verilmiştir:

"Müstakarr: Teşekkül-i tecemmuînin ocağı- Gayr-ı kâbil-i tahvil bir zemin üzerinde çobanlığın tesir-i gâlibiyle müstakar bir hale gelen ve hiçbir tahavvül geçirdikleri malum olmayan basit cemiyetler. Bütün teşkilat-ı ictimaiyeleri aile cemaatine inhisar eder ve daimi kuvva-yı umumiyeleri yoktur"(Ömer Adil; Teveffuk-ı..., s: 56). Bu tip, umumiyetle mebzul otun bulunduğu Asya steplerinde vücut bulmuştur. Türkler bu sınıf cemiyet türüne girmektedirler. Bu anlatımda coğrafya değişmesi mümkün olmayan zemindir yani bol ot veren Asya stepleridir, bu coğrafya çobanla temsil edilmektedir, burada en büyük sosyolojik birim ailedir, stepin daimi bir siyasi merkezi yoktur, step halkları karmaşık değil basit toplumlardan ibarettir ve bundan dolayı değişme kapasitesine sahip değildirler. Oryantalist motiflerin de yer aldığı bu tasvirde, cemiyetler, coğrafyanın belirlediği tarihsel varlıklardır. Kısaca ilm-i ictimanın cemiyet tasnifi tarihsel-sosyolojik bir içeriğe sahiptir. Bu nokta, kendi başına Science Social ekolünün ampirik araştırmaya dönük vurgusunun yanı sıra kavramsal/soyut ve hatta

spekülatif bir yönünün de bulunduğunu gösterir. Başka bir ifadeyle, ampirik araştırmaya uygun mikro yapıların yanında makro tarihsel/sosyolojiler bu ekolde yan yana yer alırlar. Bu açıda ilm-i ictima, nitelik olarak olmasa da tür olarak Montesquieu'nun "Kanunların Ruhu", Marx'ın "Asya Tipi Üretim Tarzı", K. Witfogel'in "Doğu Despotizmi"ne benzer tarihsel kuramlarla ortak bir zemini paylaşır. Bu kuramlar farklılık kuramlarıdır ve muratları Batı'yı dinamik, Doğu'yu statik kılan farkları yorumlamaktır. Science Sociale/ilm-i ictima' ekolü de değişimi Anglo-Saksonların temsil ettiği infiradi cemiyetlere, durağanlığı ise Şark'da tecessüm eden tecemmui cemiyetlere hasretmektedir.

Tarihi-coğrafi temelden şekillenen bu iki cemiyet türünü nasıl bir gelecek beklemektedir? Bu suale Ömer Adil beyin kendisinden beklenen cevabı vermekte tereddüt etmez:

> "Teşekkül-i tecemmuî zaruri olarak ya adem-i istikrar, yahud tezelzüle doğru yürüdüğü halde teşekkül-i infirâdî büsbütün başka bir cereyan takip ettiği görülüyor.(...)Bu teşekkülün tekâmülü mukavemetsiz ve daimi bir tarzda asırlardan beri devam etmektedir. Maden kömürünün keşfinden ve Amerika-yı şimali arazisinin işletilmeye başlamasından beri de harikulade bir surette sürat peydâ etti" (Ömer Adil; Teveffuk-ı..., s: 63).

Anglo-Saksonlar gibi infiradî cemiyetler, sahip oldukları *kudret-i inkişâf* ile tecemmui cemiyetlere dün olduğu gibi yarın da hayat hakkı vermeyeceklerdir. Istıfâ/seleksiyon kanunu bu görüşü ispatlamıştır:

> "Bu isbat, ecnâs-ı nebâtât ve hayvânât için olduğu kadar cemiyât-ı beşeriye hakkında da cârî olan, cinslerin ıstıfâsı ve en kabiliyetlilerin bekâsı kanununun istihrâcına müsaiddir. Bu kanun aynı zamanda teselli-âverdir. Zira beşeriyetin terakki-i daimisini temin ediyor" (Ömer Adil; Teveffuk-ı..., s: 63).

"En kabiliyetlilerin bekası" ifadesi Darwinist bir ifadedir ve Darwin'in türler için kavramlaştırdığı doğal seleksiyon, ilmi içtima tarafından cemiyetlere uyarlanmıştır. *Meslek-i İçtimâî* dergisinde *ıstıfâ* kavramı okulun kilit kavramları olan *tecemmui, infiradî, teşebbüs-i şahsi* ve *adem-i merkeziyet* kavramlarına eşlik eden mütemmim bir kavram olarak karşımıza çıkacaktır.

Netice olarak Ömer Adil Bey'in makalesi bir sosyoloji ekolü olan ilm-i ictimâ ekolünün temel kavramlarını tebellür ettirme yönünde kaleme alınmış ansiklopedik

bir makaledir. Bu temel kavramlar *teşekkül-i tecemmuî* ve *infirâdî*'dir. Türkiye, teşekkül-i tecemmuî zümresinin bir üyesidir ve bu özelliğini Orta Asya steplerinde kazanmış ve Anadolu'da devam ettirmiştir. Türklerin tarihi hikayesinin ilm-i ictimâ açısından analizi ise diğer kardeş Mehmed Ali tarafından kaleme alınmıştır.

İlm-i İctimâ' ve Osmanlı Tarihi

"Osmanlı Tarihinin İlm-i İctimâ' ile İzahı"[11] başlıklı ve Mehmed Ali imzalı makale, ilm-i içtimaı Osmanlı tarihine tatbik etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Yazarın makalede kullandığı Osmanlı tarihine dair mehazları oldukça sınırlıdır: *Koçi Bey Lahiyası* ile *Netayic-ü'l-Vukuat* ve Selçuklular için de G. Zeydan'ın Zeki Megamiz çevirisi *Medeniyet'i İslamiye*. Ancak, mesele sadece yazarın böylesi az kaynakla geniş çıkarımlarda bulunması değildir. Zira yazar için amaç ve yöntem, tarihi verilerden hareketle Osmanlı tarihinin sosyolojisini yapmak değil, ilmi içtima' denilen sosyolojik görüşün kategorik önermelerini doğrulamak için tarihten faydalanmaktır. Osmanlı devleti, bu kategorik ayrıma göre tecemmuî(cemaatçi/ataerkil) toplumlar arasında yer almaktadır ve bu yüzden köklü bir toplumsal zayıflıkla maluldür. Mehmed Ali için Osmanlılar, sadece Mondros mütarekesini imzaladıkları için politik ömrü tehdit altında olan bir devlet değildir. Onlar daha Anadolu'ya gelmeden önce Orta Asya steplerinde kazandıkları toplumsal özellikler nedeniyle hayat mücadelesinde sürekli kaybetmeye mahkum olmuşlardır. Bu makalede Kurna Köyü monografisi yazarı ampirik Mehmet Ali Bey değil, tarihsel spekülasyonlar yapan Mehmed Ali Bey söz konusudur. Ayrıca "Osmanlı Tarihinin İlm-i İctimâ' ile İzahı"nda kullanılan kuramsal ve kavramsal araçlar, yazarın kendisinin geliştirdiği değil, Fransız Science Social düşünürlerinin icadı olan araçlardır. Bu açıdan mezkur makale, Ömer Adil Bey'in "Teveffuk-ı İctimâî Hangi Cemiyetlerde?" başlıklı makalesinde Le Play, Demolins gibi düşünürlerden hareketle çizdiği genel çerçevenin Osmanlı tarihine uygulanmasını içermektedir.

Yazarın "Osmanlı Tarihinin İlm-i İctimâ' ile İzahı" başlığını iki alt başlık, "1. Fâtih Türkler Numunesinin Aslı, 2. Göçebe Çoban Nev'i-i İctimâ'îsi" izlemektedir. Makalenin ilk cümlesi şöyledir: "Merkezi Asya'nın mebzûl otlu stepleri teşekkül-i tecemmuîyi bütün besâtet ve şiddetiyle yaşatıp muhafaza etmede" (M. Ali; "Osmanlı Tarihinin İlmi İçtimâ' ile İzahı", *Meslek-i İctimâî*, Sayı: 1, Şubat/1339, s: 4).

Bir coğrafya; *merkezi Asya*, o coğrafyanın mütemmim cüzü bir toprak türü; *mebzul otlu stepler*, zorunlu olarak bir toplum tipini/*teşekkül-i tecemmuî* doğurmakta ve sürdürmektedir. Yazarın ilk cümlesi, onun teorisindeki statik özellikleri verir, fatihler otlu steplerden uzaklaşır, farklı yapılar inşa ederler fakat o ilk coğrafyanın kendilerine

11 Taraftarlarından Nezahet Nureddin Ege'nin verdiği bilgiye göre, bu makaleyi Prens Sabahaddin ve M. Ali Bey birlikte yazacaklarmış (Ege; 1977:423). Ancak bu gerçekleşmemiş olmalı ki makalede sadece M. Ali Bey'in imzası yer almaktadır.

verdiği sabitlikleri her yere taşırlar. Bu fikir, içinde, ayrıca insanın doğaya egemen oldukça/tarımcılık yaptıkça müspet bir toplumsal gelişme göstereceği gibi imayı da barındırmaktadır. Yazar toprak-ot-göçebe çoban arasında kurduğu determinist ilişkiyi detaylandırır. Geniş stepler üzerindeki mebzul ot imkanları, göçebe çobanların maişetini, zahmetsizce, büyük kısrak sürülerinden sağlamasına yol açar. Böyle bir hayat tarzı özel mülkiyete ihtiyaç duymaz. Step hayatı içinde başat ve yegane örgütlü birim ailedir. Aile, yazar için nötr bir kavram değildir; stepin ailesi ataerkil ailedir (*famille patriarcale*), cemaattir, aile reisi şeyhdir ve şeyhin fertler üzerinde *hakimiyet-i mutlakası* vardır (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 16). M. Ali Bey'in, stepin ataerkil ailesini tasvir ederken seçtiği ifadeler sanki modern totaliter ideolojileri takbih etmek için kaleme alınmış gibidir: "Efrâd varlığını cemaatin mevcudiyet-i müşterekesi içinde kaybetmeli, harekâtını idare için vesâyet ve muavenete muhtaç kalarak reisin evâmirine körü körüne mutâvaata alışmış bulunmalıdır..." (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 16). Step, ot, sürü, çoban, ataerkil aile bir zincirin halkaları halinde gelişmemiş, otoriter bir topluluk yapısını resmederler. Bu resim, esasen tabiatın toplum üzerinde egemenlik kurmasının ürünüdür: "Muhit-i tabîinin muhit-i ictimâî üzerindeki şu tahakkümünün neticesi ise tevakkuf-ı ictimâî! Filhakika çobanlar tarihden evvel steplerde nasılsalar bugün de o halde" (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 17).

Yazarın göçebe çobanlığın içtimai türüne ayırdığı birinci kısmın son cümleleri bunlardır. Mekan Orta Asya stepleri, bitki mebzul otlar, hayvan kısrak sürüsü, insan göçebe çoban, birim ataerkil aile, sonuç doğal hayatın toplumsal hayatı belirlediği durgun bir hayattır. "Göçebe Çobanların Tarz-ı İntişarı-İstilâ" başlıklı ikinci bölüm, göçebe çobanların fatih ve cihangire dönüşmelerini inceler. İkinci bölüm şu cümleyle başlar: "Çobanlar ancak steplerinden çıkarak tarihe dahil olurlar. Çobanları Çin, Hind, Şark ve Avrupa tarihinde görüyoruz. Hem de fâtih ve hatta cihangir rolü oynarken..." (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 17).

Fakat onlar fatihken bile sosyal güçsüzlüklerini telafi etmiş değildirler. M. Ali, stepten istila suretiyle tarih sahnesine çıkmanın mekanizmasını da anlatır ki bu aslında güçsüzlüğün mekanizmasıdır. İlkin step nüfuz fazlasını massedecek tarımsal işbölümüne sahip olmadığından step halkı için istilâ zorunlu hale gelir. Step artan nüfusu besleyemez ve göçebe çobanlar atlarına binerek başka ülkeleri istila etmeye girişirler. Ancak ataerkil aileler halinde örgütlenen step, istila başladığında yeni bir toplumsal örgütlenmeye ihtiyaç duyar: Kervan. Kervan, "müstakil hayat-ı hususiye heyetlerinden başka bir örgüt tanımayan bir ahali arasında yegane hayat-ı umumiye teşkilatıdır ve kervan reisinde toplanan kudret de aile-i şahsiye haricinde zuhur eden yegane kuvve-i umumiyedir (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 19). Yazar için kervanla ordu arasında bir fark yoktur, kervanın üyeleri aynı zamanda ordunun askerleridir. İstila, çobanı fatihe dönüştürür. Yeni fatihin analiz edildiği aşağıdaki satırlar, hem İbni Haldun'dan

ve hem de Science Social ekolünden izler taşır: "Çobanlar zirai cemiyetlerin hayat-ı hususiyesi üzerinde icrâ-yı tesir edecek kudret-i ictimâiyeye mâlik olmadıkları için o cemiyetlerin teşekkülî tesiri altında kalmışlardır" (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 19).

Artık fatih ve cihangire dönüşmüş göçebe çobanlar zirai toplumlar üzerinde egemenlik kurunca, bu kez köylülerden topladığı vergi karşılığında köyü himaye eden sipahiye dönüşür. Selçuklular, Osmanlılar, Karakoyunlular sipahilerin kurduğu devletlerdir. Ancak sipahiler, göçebe çobanlardan farklı olarak ataerkil aile baskısını kırmayı başarırlar. Bu başarı kılıca dayanarak kazanılmıştır. Fakat yalnız kılıca dayanmak aileye bağımlığı kırmakla birlikte sipahiye tam bağımsızlığı vermemektedir. Yazar sipahilerin oluşturduğu heyetlere ise klan demektedir (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 20). 4-5 sayfa sonra ise klan bu kez "... büyük stepte iken kendi kendisine yetişir ailelerin bir sergerde ailesi etrafında toplanmasından" (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., ss: 24-25) oluşan birim olarak tanımlanır. Klan hakkında çelişkili ve gerçek dışı tanımların yanı sıra makalede başka soru işaretleri de vardır. Step hayatında niçin aileler üstünde, aileleri içine alan klanlar/kabileler yoktur? Stepin normal halinde bir kabileler federasyonu şeklinde de olsa aile üstü bir politik kuruluş niçin gözükmemektedir? Göçebe çoban sipahi olmadan önce niçin silah taşımamaktadır?

Makalenin üçüncü alt başlığı "Osmanlı İstilası Nasıl Hazırlandı?", dördüncü ve son kısım olan "İstilanın Mahiyet-i İctimaiyesi"ne giriş niteliğindedir. Yazar, makalenin başında stepi tasvir ettiği gibi bu kez Anadolu coğrafyasının Anadolu sosyal tarihine olan etkilerini dört madde halinde sıralar;

> "1) Anadolu'nun dahilinde, (Şarkî Anadolu) mıntıkasından intişar eden çobanlık ve iptidai ziraatle yaşar şeyhî aileler yer tutacak.
>
> 2) Sahil halkının tekamül-i ictimaisi dahilden ayrı ve Akdeniz'in diğer sevâhiline merbût olarak devam edecek. Bilhassa Adalar denizinin karşılıklı kıyılarında pek sıkı bir irtibat vardı; buralar (Yunanî) numune-i ictimâîsinin mahall-i zuhuru ve inkişâfı oldu. Sahil boyunca müstakil ve hatta rakip (site)ler teessüs etti.
>
> Dahildeki halk, aile cemaati altında gayrı müterakki bir hayata bağlı kaldığı halde sahildeki Yunaniler ticaretin sevkiyle tecemmuilik kuyûdunu bazı mertebe gevşetip genişletebilmişlerdi.
>
> (...) 3) Yolların boyunda ve yek diğerini kat' ettiği noktalarda bir takım kalabalık merâkiz vücuda gelecek ki bunlar bazar ve konak yerleridir. Dahildeki şehirlerden hemen hepsi bu suretle zuhur etmiştir.
>
> (...) 4) Anadolu, Asya'nın büyük steplerinden gelecek istilaya da maruz. Fatih Türkler işte buradan geldi. (...) İran'dan geçerek Anadolu'ya inen Türkler yalnız stepte yerlerini değiştirmiş olmuyorlardı. Buralarda

kâbil-i ziraat yerlerin ve yolların vücuda getirdiği (heyet)leri bulmuşlardı, Türklerin mütemekkin ahali üzerinde birtakım cemaatler vücuda getirdiklerini yani devletler teşkil ettiklerini görüyoruz" (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., ss: 22-23).

Yazarın, merkezi Asya stepleri için sosyolojik genellemelerle yetinirken, bahis Anadolu'ya gelince daha ayrıntılı izahlara başvurması dikkat çekicidir. Anadolu'ya dair satırlarında sosyolojik soyutlamaların ağırlığı, tarihsel açıklamalar lehine azalır. Yazar devamla, göçebelerle yerleşikler arasında mücadeleden bahseder ki, göçebe fatihler ile Anadolu'nun yerleşik halkı arasındaki temel ilişki, vergi-güvenlik ilişkisidir: Yerleşik halk vergisini öder, bunun karşılığında fatihler onların güvenliğini sağlar. Diğer yandan medeniyet ancak şehirlerde olduğu için fetihler şehirlere yönelmekte şehir düştükten sonra şehirler sanat erbabı ve alimleri kendine çekmekte ve fakat şehir mahiyetini değiştirmeksizin sakinlerini değiştirmektedir. Ancak yazarın sistematik bir metin inşasındaki zorluğu yukarıdaki alıntıdan bellidir. Zira ilk iki madde Doğu ve Batı Anadolu ile alakalı olduğu halde, şehirlerin nasıl kurulduğu üçüncü maddede, Anadolu'nun istilası ise son maddede anlatılmıştır. Daha sonra yazar fetih sosyolojisine girişmektedir ki yazarın sosyoloji yaparken tarihi, tarih yazarken sosyolojiyi ihmalini aşağıdaki satırlar göstermektedir:

"Buna mümâsil fütûhât iki safha gösterir: Birinci safha; mütemekkinlerle göçebeler arasında müsâdeme. Göçebelerin galebesi, kuvve-i umumiyeyi yani hükümeti vücuda getirmeleri.

İkincisi, kuvve-i umumiyeyi vücuda getirenler arasında menâfiin taksimi yüzünden münâzaât, hükümetin zaptı için mücâdelât. Çünkü her fırkanın aynı derecede müstefîd olması mümkün değil. Bunda mağlup olan için hayat-ı râiyâneden -büyük bir nimet olarak- eğer henüz tamamen çıkmamış ise hayvanları arasına karışarak yaşamak kalır; fakat mevkii ziraate icbâr ediyorsa felaket! Çünkü çobanlar pek kati bir mecburiyet karşısında bulunmadıkça ziraate yanaşmazlar. O zaman mücadele bütün şiddetiyle devam eder. Hayat-ı râiyâneden tamamen çıkarak vergi ile yaşamağa alışmış olanlar için ya devlet... ya ölüm!

Yedinci asırda Anadolu bu ikinci safhada bulunmakta idi. Bahusus haricen yeni istila kafilelerinin gelmekde oluşu karışıklığı arttırıyordu. Rum iklimine açık bir köşede yeni bir istila kafilesi tertib edecek reise zaman tamamen müsait idi. Bu reis, Anadolu'nun ta garb ucuna kadar koyunlarını, atlarını ve hayat-ı râiyânesini bütün kudret-i cenk-âverânesiyle

muhafaza etmiş küçük bir aşiret fırkası çıkardı" (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 26).

Yazarın ikinci safhadan kastı herhalde Anadolu'da beylikler arası mücadeledir. Bu takdirde de menfaatlerin taksiminin, hükümetin ele geçirilmesi etrafındaki mücadelenin sanki tek bir hükümet varmış gibi anlatılması ilginçtir. Mücadelenin mağlupları için yazarın öngördüğü yazgı ideolojiktir. Onlar vergi toplama imkanını kaybedeceklerinden hayvancılıkla geçinecekler, vergi toplama yüzünden hayvancılıklarını unuttularsa ziraatçilik gibi asla yanaşmayacakları kötü bir kadere mahkum olacaklardır. Çoban ve vergi toplayıcıdan ibaret bir Türk tanımı ve bu Türk'ün ziraata yabancı bir unsur olarak takdimi yazarın bilinçli bir tercihidir. Çünkü ziraat, ilm-i ictimâ' teorisyenlerine göre, ancak infiradi toplumlara özgüdür.

Yazar, "İstilanın Mahiyet-i İctimaisi" başlıklı son bölümde çobanın sipahiye dönüşmesini hatırlatarak başlar: "Türklerin stepte iktisâb etmiş oldukları teşekkül-i ictimâiyi biliyoruz. Kafile halinde hicretlerini, kâbil-i ziraat yerlerde ekincilerle münasebetlerini gördük. Bu yeni muhitte bir numune-i içtimâî zuhur ediyor: Sipahi!... Türk devletleri bunların eseri" (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 27).

Orta Asya'nın göçebe çobanı Anadolu ve Rumeli'de sipahiye dönüşmüştür: " En vâsi' araziye sahip olan **Al-i Osman** riyasetinde ashâb-ı araziden mürekkep bir sınıf-ı askerî **ehl-i seyf** bir aristokrasi teşekkül etmiş; ocak erleri aralarına **ecnebi** karışmamasına dikkat ediyorlar, sınıflarını kapıyorlar" (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 28) ancak sahib-i arz olan Türk fatihler ziraatçi olmamışlar, çiftçileri vergiye bağlıyarak tufeyli bir yönetici sınıf halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Mehmet Ali Bey'in sipahi-toprak-ziraat ilişkisine dair yazdıkları kendi teorisi açısından oldukça verimli cümlelerdir:

> "Demek ki Türk fatihleri sahib-i arz oluyor; fakat müstahsil olamıyordu. Eski Romalılar 'iyi çiftci' diye medh edilmeği her türlü medâyihin fevkinde görürlermiş. Eski Osmanlılar ise böyle bir mehdi şüphesiz istemezlerdi. Toprağı işlemek bugünkü şehirlilerin de telakkisi vechile nazarlarında bir rencberlik idi! Onların 'matma'-ı nazarı iyi at ve keskin kılınc, cübbe ve cevşen ve nîze ve keman idi. Toprağı hayat-ı cündiyâne ve harbcûyânelerini idame için bir menba'-ı vâridât olarak telakki ediyorlardı.
>
> Sahib-i arz harb ve vergi ile yaşar; sahip olduğu toprağı, dirliğini kılıcına ve mensub olduğu (klan)a medyun bir adam idi. Bu ise toprakla olan irtibatın en zayıf bir şeklini gösterir. Fatihler toprağa yerleşmişler, memlekette mesâinin sevk ve idaresini deruhde ederek ahaliyi yeni bir

sa'y çerçevesi içine alamamışlardı. Yalnız bir şebeke-i askeriye ve hâkime vücuda getiriyorlar.' (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 30).

Yazarın sosyolojisini aksettiren bu satırlarda ilkin tüm Türklerin ya göçebe çobanlık ya da sipahilik dışında Anadolu'da ziraat dışı sektörlerde istihdam olduğu yolunda bir kanaat uyandığı gibi, sanki sipahi sınıfının vergi toplamakla yetinmeyip tarımla uğraşmasının tüm problemleri çözeceği gibi kesin bir vurgu da söz konusudur. Yazarın bu tür çelişkiler üzerinde yoğunlaşması, nazariyesini göçebelik-sipahilik/ziraatçılık çelişkisi üzerine kurmasıdır (Yazar bu nedenle narh sistemi gibi kendi analizleri için veriler sağlayacağı halde ticaret üzerinde durmamaktadır). Yazar bu çelişkiyi esaret ve özgürlük çelişkisi olarak gördüğü için, çobanın etrafında aile nasıl bir esaret çemberi oluşturuyorsa, tarihi çarpıtmak pahasına sipahi için de başka bir esaret kaynağı; klan icat etmiştir. Halbuki aristokrasi ve klan Osmanlı resmi siyaset pratiğinin engellemek yönünde çaba sarf ettiği ara kurumlardır. Diğer yandan, Türklerin İslamlaşma süreci, ticaret yollarının yer değiştirmesi gibi tarihsel olgular da hiç zikredilmemektedir. Bunların bir kısmının 1919 tarihinde Osmanlı araştırmalarının durumuyla ilgisi olduğu kadar yazarın ilmi içtimacı aksiyonlarıyla da doğrudan ilgisi vardır. Zaten sipahilik üzerine yazdıklarında tereddütler geçirmesi teorinin kendini de tam tatmin etmemesi ile açıklanabilir. Yazar üretimin sipahilerce saldırılardan korunmasının, köylü ve sipahilerin ortak iyiliğine hizmet ettiğini belirttikten sonra, sipahi-çiftçi yakınlaşmasında da adem-i merkeziyete yol açan bir fayda görmektedir:

> "İşte sipahinin bu vaziyeti, köylüye yakınlığı ve köyün idaresindeki salahiyet-i vâsiası kendisine bir kuvve-i mahalliye mevkii veriyor ve adem-i merkeziyetin bazı evsâfını hâiz bir idare vücuda getiriyordu. Bu sayede en büyük bir ihtiyaç ihtiyac-ı inzibât tatmin olunuyor, hukuk-ı hayatiye ve temellükiye taht-ı temine alınıyor; bundan da dev-i istilamız, en mesud devr-i tarihimiz doğuyor" (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 32).

Yazarın *ideolojik* düşüncesinde adem-i merkeziyet, önemli bir rüknü oluşturduğu için sipahinin merkezden bağımsızlaşmasında, köylünün istismarını değil faydasını bulmaktadır. Bununla birlikte yazarın sipahilik ve Osmanlı formasyonuyla ilgili nihai hükmü bu ifadelere rağmen olumsuzdur ve suçlu nedense eski hayatlarından bir türlü kurtulamayan sipahiler yani eski göçebe-çoban Türkler olmaktadır. Yazar aşağıdaki satırlarda başka yazılarında olduğu gibi ırklar üzerinden Sosyal Darwinizm yapmakta, ancak güçlü olup hayatta kalmayı ise sosyolojik özelliklere hasretmektedir:

> "Osmanlı devletinin teşekkülüyle bu tegallüb-i mücadelâtın nihayet bulması, git gide kuvvet bulacak bir sükun ve asayiş teessüsü ancak

> Osmanlılığın bu yerlerde şerâit-i ictimaiyeyi tadil ve ıslah eyleyecek, halkı toprağa metîn bir suretde rabt edecek bir tarz-ı sa'y getirmesiyle kâbil olabilirdi. Halbuki sahib-i arz Osmanlı ocaklarının böyle bir tarz-ı sa'y getiremediğini biliyoruz... Çünkü hayat-ı sâbıkaları kendilerini böyle bir vazife ifâsı için hazırlamamış idi... İctimâen kavi bir ırkın zayıf ırklar üzerindeki nüfuzu iş hayatının tesiriyle ilerleyen bir temsîl suretinde görünür; gittikçe artan ve kuvvetlenen bir salâh ve asayiş temin eyler. Büyük Britanya'da Saksonların Angılları ve Normanları, Gol'de Frankların Keltleri ve bugün Cemâhir-i Müttehide'de efrâdî Yankeelerin tecemmuî muhacirleri temsîl etmesi gibi. Halbuki diğerleri üzerinde kuvve-i umumiyeyi inhisara alarak siyasi ve askeri bir tahakküm icra eden bir ırk gittikce nüfuz ve tesirini kaybetmeye mahkum!" (M. Ali; Osmanlı Tarihinin..., s: 34).

Yazar, sipahi egemenliğine köylülerce rıza gösterilmesini önceleri onların *sükun ve asayiş*'ine bağlarken şimdi teori adına önceki ifadelerini unutmuş görünmektedir. Ayrıca sipahilik-çiftçilik üzerine yazarken ırktan bahsetmesi ise Sosyal Darvinizm'e ve Anglo-Saksonlara yer açmak ve gayrı müslimlerin toplumsal üstünlüklerine dolaylı olarak yer açmak içindir. Kısaca teori ve olgu bu kez de yazarı telife zorlamaktadır.

Mehmet Ali Bey'in Osmanlı tarihine ilmi içtima merceğiyle bakma denemesi, 1919 şartlarında, mağlup bir imparatorluğun kaderinin tartışıldığı bir dönemde kaleme alınmıştır. Askeri yenilginin siyasi tasfiyeyi icbar ettiği bir dönemde Osmanlı zaafının askeri-siyasi değil içtimai bir zaaf olduğu görüşü radikal bir tespitti. Fakat bu tespit, yazarın etkilendiği bahsi geçen Fransız sosyologlarının teorileri yardımıyla yapılabilmişti. Yazar bu teorik öncüllerden Türk/Osmanlı tarihine baktığında kavram ve gerçeklik, teori ve olgu, sosyoloji ve tarih arasında sıkışmış, ilm-i ictimadan vazgeçmemek adına ilm-i tarihten tavizler vermiştir. Dolayısıyla "Osmanlı Tarihinin İlm-i İctimâ' ile İzahı"nın bir değeri varsa, o da ancak mezkur yazının Türk/Osmanlı tarihi açısından değil yazarının bu konularda ne düşündüğü hakkında verdiği bilgiden dolayıdır.

Şark Meselesi ve Meslek-i İctimâî

Mehmet Ali Bey'in kaleme aldığı "Sulh Meselesinde Türkiye" (Sayı: 1/Şubat 1339/ ss: 1-13) başlıklı makale, Paris Konferansı münasebetiyle Şark meselesine ilm-i içtimanın tatbikini içermektedir: Yazının ana fikri Şark meselesine doğrudan taraf dört ülkeden İngiltere ve Fransa'nın, Avusturya ve Rusya'dan, farklı toplum yapılarına sahip olmalarından dolayı farklı emperyalist siyasetler izledikleridir. Avusturya ve Rusya *merkezci* ve *müsellah* güçler oldukları için Osmanlı devletinin kötülüğünü, İngiltere ve Fransa ise *tüccar* milletler olduklarından iyiliğini istemektedirler. Zaten dergi yayın

hayatı boyunca Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve Amerika ile yakınlık kurmasını savunmuştur. Bu yakınlık, ilm-i ictima okulunun tecemmui-infiradi toplumlar arasında yaptıkları sosyolojik ayrımın dış politikaya uyarlanmasından doğar. İngiltere ve ABD, ideal toplum tipi olan infiradi toplumların en güçlü örnekleridir. Ancak makale, Manchaster fabrikatörlerinin Türkiye'yi Rus mujiklerinden veya Viyana'daki generallerden salt fabrikatör oldukları için daha çok düşündükleri gibi bir imayı içinde barındırmaktadır. Zaten yazı çok geçmeden zamana yenik düşecektir; yazar bu satırları yazdıktan iki ay sonra Paris Sulh Konferansı'nda *tüccar* İngiltere Yunanlılara İzmir'e asker çıkarma vizesi verecektir.

Yazı emperyalist siyasetler arasındaki farkları, toplumsal yapı farklarında ararken ilkin XVIII. yüzyıla bir nazarda bulunur. XVIII. yüzyıl diplomatları zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nun iki mirasçısı olarak Avusturya ve Rusya'yı görmekteydiler. Buna mukabil, önce Fransa ve daha sonra egemenliğini Hind'e kadar uzatan İngiltere, Osmanlı mülkünü koruma siyaseti izlemişleridir. Bunun sebebi içtimaidir: "Münâsebât-ı hariciyesini menâfi-i iktisadiyeye göre idare eden yani kudret-i milliyesini bilhassa iş hayatının faaliyetinden alan milletlerle kuvvetini hayat-ı umumiyesinin miknetinden aldığı için münâsebât-ı hariciyesini tahakküm-ü idari ve askerisini arttıracak tertibât tarzında idare eyleyen saltanatların şark meselesine aynı suretle iştirak etmediği zâhirdir" (Mehmed Ali; "Sulh Meselesinde Türkiye", *Meslek-i İctimai*, 1/Şubat 1339/ s: 4). Ancak buna rağmen Osmanlı inhilali durmamıştır. (Mehmed Ali; Sulh..., s: 6).

Yazarın İngiltere ve Fransa'ya duyduğu güven zaman zaman sarsılır. Artık onların *tamamiyet-i mülkiye düsturu* yerini *milletlerin muhtariyeti* prensibine bırakmış görünmektedir. Müellif yeni prensibi, esas mesele olan ictimai ıslahat yerine siyasi istiklali merkeze aldığı için esastan kusurlu bulmakta ve iki devleti hatada ısrar etmemeleri için uyarmaktadır. Yazar, milletlere muhtariyet verilmesinin Balkanlarda görüldüğü gibi şark meselesine çözüm getirmediğini ve hatta bunun dünya barışını tehlikeye düşürdüğünü hatırlatmaktadır:

> "Bütün bunlar Avrupa'nın huzurunu ve neticeten müsâlemet-i cihânı tehdid eden Balkan meselesinin Türkiye'yi Avrupa'dan çıkarmak ve milliyetlerin istiklal-i siyasisini tanımakla da halledilememiş olduğunu gösteriyordu. Bunun gibi Türkiye'nin Asya'daki hududunu daraltmak da şark-ı karîb mesailini halledemeyecekdir" (Mehmed Ali; Sulh..., s: 10).

Avrupalılar ayrıca Osmanlılardan "... muhtelif din ve milliyette bulunan unsurlar arasında hakimiyet-i siyasiyede bir muvazene husule getirilmesi" (Mehmed Ali; Sulh..., s: 9) talebini de yetersiz bulur, esas ve netice verecek ıslahatın mutlaka *hayat-ı umumiye* yerine *hayat-ı hususiye* alanında yoğunlaşması gerektiğinin altını çizer. Sonuç olarak;

Şark meselesinde Osmanlılar ve Avrupalılar, içtimai ıslahat yerine siyasi ıslahatı merkeze almakla kusurlu bir zaviyeyi paylaşmaktadırlar.

Ancak milletlerin muhtariyeti prensibini teşvik ettikleri için eleştirilen itilaf devletleri ve özellikle İngiltere ve ABD, şimdi Anglo-Saksonlara duyulan olan teorik sevgiden dolayı[12] övülmektedir:

> "Filhakika İtilaf ricalinin milliyetlerin kendi mukadderâtına sahip olması hakkında nazari bir noktadan bakmadıkları zâhirdir; bunun ale'l-ıtlâk kabul edilmediğini muayyen netâyic ittihaz edilerek müdafaa edilmesi de göstermektedir. Hakikatte şark-ı kâribe tatbik edilen esas **memleketleri vesâit-i askeriye ve idariye ile taht-ı tahakküme almamak ve alınmasına mani olmak**dır ki Amerikalıların ve İngilizlerin münâsebât-ı hariciyelerinde ve intişarlarında ne vakitten beri müdafaa ve takip ettikleri, beynelmilel münâsebâta gittikçe hakim olan, tarz-ı faaliyet de budur" (Mehmed Ali; Sulh..., ss: 7-8).

Yazar ve Prens Sabahaddin için Şark meselesi esasen Osmanlıların kendi iç meselesidir. Osmanlılar kendi meselelerini teşhis ve tedavi edecek bir bakış açısı ve program geliştirmiş olsalardı, Avrupalıların Şark meselesinde taraf olmaları gerekmeyecekti. Şark meselesinin Osmanlılar tarafından aşağıdaki hususlar dikkate alınarak halledilebilir:

> "Efrâd-ı memleketin teşebbüs sahipleriyle faaliyet-i istihsâliye zemininde yükselerek hayat-ı hususiyenin metânet ve istiklâlini temin etmeleri; bu sayede hayat-ı mahalliyenin nâzımı olan kuvvâ-yı mahalliyeyi var eylemeleri ve kuva-yı mahalliyeye istinad eden bir kudretle menâfi'-i umumiyeyi ve ona göre münâsebât-ı hariciyeyi idare edecek sabit ve basiretkâr bir kuvve-i merkeziyeye vücud verilmesi. Ancak teşekkül-i ictimâî üzerine icra-yı tesir edecek böyle bir ıslahat hareketi şarkda ferdin mevkiini yükselterek masûniyet-i şahsiyeyi, hürriyet-i vicdânî temin

12 Prens Sabahaddin çevresi infiradi toplumun yeryüzünde Anglo-Saksonlar tarafından temsil edildiklerini düşündükleri için İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ne sempatiyle bakmaktadırlar. Nitekim bu görüşü borçlu oldukları E. Demolins'in kitabı, *A quoi tient la superiorite des Anglo-Saxons/Anglo-Saksonların Esbâb-ı Fâikiyeti Nedir?* başlığı altında Türkçe'ye çevrilmiştir: Demolen, *Anglo Saksonların Esbâb-ı Fâikiyeti Nedir?*, *Anglo Saksonlar Hakkında Tetkikât-ı İctimâiye*, (mütercimleri: (Elif). Fuad, (Elif) Naci), Dersaadet: Kitabhane-i Askeri-İbrahim Hilmi, 1330, 393 sayfa. Demolins'in ayrıca diğer iki kitabı da; *Yollar; Ezmine-i Kadime Yolları* ve *Mevki'-i İktidar* başlıkları ile çevrilmiş olup *Meslek-i İctimai* bu üç kitabı her sayısında okuyuculara kısa tanıtım yazılarıyla (ve aynı cümlelerle) takdim etmektedir.

eyleyecek; ferdin hürriyet-i siyasiyesine fiili bir saha-ı faaliyet açacak, hükümetin, dinin, lisânın bir vasıta-ı tahakküm olarak kullanılmasına mani olarak Avrupa-yı beride şimdiki sunûf-ı halk mücâdelâtına tekâbül eden şarkın tarihî mezhep ve cemaat harbine de nihayet verecekdi" (Mehmed Ali; Sulh..., s: 11).

Osmanlı inhilalinin sebebi onun merkezci saltanat oluşudur, İngiltere'nin mevkiini güçlendirmesi "sa'y âleminde vücuda getirdiği istihale- münakalât ve ticareti tesrî' ve tevsî' ederek, efrâd ve sermayenin intişarını faaliyete..." geçirmelerindendir, Osmanlıların buhrandan çıkması "ahaliyi iş hayatında çerçevelemiş ve onu yeni ihtiyacâta uyarak tanzim edebilecek bir zimâmdâr sınıfa istinadla mümkündü"r . (Mehmed Ali; Sulh..., ss: 2-3).

Şark meselesi "İlmî Bir Muhtıra" (Sayı 5, ss: 141-148) başlıklı imzasız bir yazının da konusu olmuştur. Yazı, Şark meselesini, siyasi veya dini değil içtimâî bir mesele olarak tanımlamasıdır:

> "Şark-ı karibdeki buhran sırf siyasi bir asıldan ileri gelmediği gibi dini bir menşeden de tevellüd etmemektedir. Çünkü Garbın tefevvuku hristiyanlıkdan ve şarkın inhitâtı hrıstiyan olmayışından ileri gelmiyor.Binaenaleyh Şarkdaki buhran Müslüman hakimiyeti yerine hristiyan hakimiyetinin ikamesiyle halledilmiş olamazdı ve nitekim halledilemiyor. Balkan misalini Endülüs-İspanya misaline ilave ederiz" (İlmi Bir..., s: 144).

Bu makale, ana hatları ile "Sulh Meselesinde Türkiye"de açıklanan görüşlere benzer görüşlerden hareket etmektedir. Avrupa, Şark meselesinde *siyasi* ve *askeri* olmak üzere iki tedbire başvurmuş ancak Avrupa diplomat ve generallerine havale edilen bu iki tarz-ı siyasetten netice alınamamıştır. Osmanlıların Avrupa'dan uzaklaştırılmasından sonra Şark meselesi Balkan meselesine dönüşmüş ve Balkanlar dünya barışını tehdit etmiştir (İlmî Bir.., s: 142)

Şark meselesinin çözümünde Rusya ve Avusturya'nın *Türkiye'nin taksimi*, İngiltere ve Fransa'nın ise *tamamiyet-i mülkiye* esasına göre iki farklı siyaset izledikleri görüşü, bu imzasız yazının "Sulh Meselesinde Türkiye" makalesini kaleme alan M. Ali Şevki tarafından yazıldığı kanaatini güçlendirmektedir. Zira 1. sayıda yayınlanan "Sulh Meselesinde Türkiye" başlıklı makalenin de ana fikri buydu. "İlmî Bir Muhtıra" İngiltere'nin *tamamiyet-i mülkiye* prensibinin Osmanlı ıslahatını *müzâheret-i askeriye* ve *müzaheret-i maliye* vasıtasıyla desteklemek suretiyle *emniyet-i dahiliye ve hariciye*yi sağlamağa dayalı olduğu iddiasındadır. Bu siyaset iflas etmiştir zira Tanzimat siyaseti merkeziyetçi

bir siyasettir, içtimai ıslahatı değil siyasi reformu hedeflemiştir. Bu çıkmazın aşılmasında, yazı, 1919 -1920 yıllarının siyasi şartlarına göre hayli iyimser bir öneride bulunuyor; Türkiye'deki şehirli gençleri faal ziraatçi unsurlar olarak toprağa sevk etmek ve Anglo-Saksonların ve bu konuda bilhassa Amerikalıların desteğini talep etmek (İlmî Bir..., ss: 146-147).

İlk öneri Türkiye ictimai ıslahatının adem-i merkeziyetçi bir zemin üzerinde ziraata dayanılarak tahakkuk ettirilmesini içermektedir. Anadolu çiftçi cemiyeti müslim-gayri müslim dini cemaatler halinde siyasi rekabete giriştikleri için bugün birlik değillerdir. *Hayat-ı hususiye*lere istiklal vermek ve mahalli idareler tesis ederek herkesin menfaatini temin edecek bir siyasi vahdete varmak için Türkiye *müteşebbis ve müstakil arazi sahiplerine* muhtaç bulunmaktadır (İlmî Bir...,s: 145). Fakat böyle bir zimamdar sınıf yetiştirmek hususunda Türkiye çiftçisi, müslim-gayri müslim, aynı zaafın kurbanıdırlar. Rum ve Ermeniler bugün çözümü siyasi sahada gördükleri için yeni ve hatalı bir istikbal peşindedirler: "Memleketin hayat-ı askeriye ve idariyesine iştirakden uzun bir müddet uzak kalarak bundan bilhassa ticari kabiliyetlerin inkişafı lehine müstefid olan Rum ve Ermeni vatandaşlarımızı yeni bir istikbale sevk etmek emelinde bulunan münevverleri bu istikbali hayat-ı siyasiyenin fethinde arıyorlar" (İlmi Bir...,ss.145-146).

Sonuç olarak; Şark meselesinin harici çözümü, Türkiye'nin dış siyasetini İngiliz, Fransız ve Amerikalılarla dostluk kuracak şekilde oluşturmasında saklıdır. Ancak Şark meselesi özünde dış değil iç, siyasi değil ictimai bir meseledir. Bir iç ictimai mesele olarak Şark meselesi ancak Anadolu çiftçi cemiyetinin zirai yeteneklerinin arttırılması, Anglo-Amerikan desteği ve müteşebbis arazi sahiplerinin rehberliği ile çözülebilir.

Türk tarımı için Anglo-Amerikanlardan destek ummak, Mütareke dönemi Türkiye'si için hayli marjinal bir beklenti olmalıdır. Benzer bir beklenti Prens Sabahaddin'in dergide çıkan tek makalesi olan "Vicdan-ı Milliye"de de dile getirilmiştir (Sayı 6, ss: 165-179). Şubat 1920 tarihli makale, müttefiklerimiz dediği İngiltere ve Fransa ile Türkiye'nin yeniden işbirliğine gitmesini tavsiye etmektedir: "Türkiye'nin salah-ı haricisi, inhilale yüz tutan Alman ve Rus cemiyetlerine istinad etmeği değil, muharebeden olduğu gibi muharebeden sonra da yine müttefiklerle teşrîk-i sa'y eylememizi istilzâm ediyor" (Vicdan-ı..., s: 175). Müttefiklerle yeniden işbirliği yapmak, dahilde istikrarı sağlamak hariçte ise dünya barışını tehdit eden Bolşevizm gibi ihtilalci cereyanlar aleyhine kesin bir vaziyet alma şartına bağımlı kılınmaktadır. Bolşevik Rusya'ya karşı çıkacak bir Türkiye İstanbul, Edirne ve İzmir gibi büyük merkezleri dahil olmak üzere Anadolu'nun *tamamiyet-i mülkiyesini* koruyabilecek, ayrıca, Padişah, halife ve hükümdar sıfatları uhdesinde kalmak üzere saltanatını sürdürebilecektir (Vicdan-ı..., s: 176). Sabahaddin Bey'in tekliflerinin 1920'lerin reel-politiği ile uyumsuzluğu açıktır. Hal böyleyken Sabahaddin Bey'in, İngiltere'den Türkiye için hayırhah bir siyaset ummak gibi politik miyopluk olarak yorumlanabilecek bir teklifle

Osmanlı kamuoyuna çıkması nasıl açıklanabilir? Kendisinin de aynı makalede belirttiği gibi, Prens, imparatorluğun geleceğinin İngiltere ve Fransa ile yürütülecek dostane bir sulh politikasına bağlı olduğunu daha 1911 yılında belirtmişti. İttihat ve Terakki'nin Almanya safında savaşa girmesi ve bunun 1920 yılında aşikar olan kötü sonuçları kendisini haklı çıkarmıştı. Savaş yerine barış hem ilke olarak ve hem de bu barış Osmanlıları içtimai açıdan kuvvetlendirme fırsatı vereceği için savunulmaktaydı. Barış siyaseti ayrıca ilm-i ictima açısından da önemliydi ki bu nokta onu ve Mehmed Ali Bey'i, İngiltere'yi emperyalist sınıfına sokmaktan alıkoymaktaydı. Dış politikada "ihtiyacât-ı mütehavvileye uymayan harb veya ihtilal müvellidi bir siyaset-i âtıla yerine, ihtiyacât-ı mütehavvileye uygun sulhperver bir siyaset-i faale" (Vicdan-ı..., s: 170) benimsenmeliydi. Çünkü birinci düstur, tecemmui, ikinci düstur ise infirâdî cemiyetlerin siyasetlerini tayin etmektedir.

Ayrıca dış politikada sulhperver bir siyaset, ancak ülke dahilinde sükun ve vatan-şümul bir muhabbetle mümkün olabilirdi. Halbuki bu yapılmamış müslim, gayrı müslim bütün vatandaşlar büyük acılar çekmişlerdir:

> "Halbuki meslek-i ictimâî ve siyasinin tatbikine vatan-şümul bir hiss-i muhabbetle başlasaydık bugün derin bir ye's ve hecaletle temaşa eylediğimiz bütün bu karşılıklı kıtaller, gasb ve gâretler, tehcir ve hicretler, o bitmez tükenmez işkencelerden hiçbiri olmayacak ve bunların yerine muzaffer bir hayat-ı sulh ve refahın, bir hayat-ı sa'y ve istihsalin makarr-ı faziletinde mevki-nişin-i incizâb olacaktık. Türklüğü en çok sevmek, onu en çok sevdirecek bir mertebe-i ictimaiyeye ve vicdaniyeye yükseltmekle olur!" (Vicdan-ı ..., s: 172).

Vatan-şümul bir muhabbet ülke içine dönük, cihan-şümul bir muhabbet ise tüm dünyaya dönük ahlaki bir çağrıdır. İç ve dış siyasetin *muhabbet* kavramında ifadesini bulan etik ilke etrafında kurgulanması teklifinin sahibi Prens Sabahaddin için, muhabbet, boşlukta yüzen, herkesin sahip çıkabileceği bir kavram değildir. Bu kavram, "yalnız kuvve-i maddiyeye dayanmak isteyen hod-perest" zalimler için değil, "ancak kabiliyet-i istihsaliye, tanzimiye ve vicdaniyeyi en büyük mikyasda arttırmış olan muhabbet-i faale mümessilleri" (Vicdan-ı..., s: 174) tarafından hayata geçirilmektedir. Bu görüş, vicdan sahibi olmayı üretim kabiliyetine bağımlı kılmıştır. Vicdan kabiliyeti, üretim kabiliyetine sahip olanların, kısaca İngiliz ve Fransızların tekelindedir.

Osmanlı Meselesi ve Meslek-i İctimâî

"Devr-i Buhran Nasıl Kapanabilir?" (sayı 2/Mart 1335/ ss: 37-49), "İstiklâl-i Millî Nasıl Tesis Olunabilir?" (sayı 4, ss: 103-110) ve "Islahat İhtiyacı" (sayı 5, ss: 133-140)

başlıklı Mehmed Ali Bey imzalı üç makale ile Ömer Adil'in "Islahat Hareketinde Hakiki Bir Terakki" (sayı 6, ss: 180-187) başlıklı yazısı içerik açısından benzerlik taşır. Benzerlik, benzer temaların değişik yönleriyle irdelenmesiyle sınırlı değildir, makalelerin ilm-i ictima denilen okulun sabit tezlerini okuyucuya sunulmasından da kaynaklanmaktadır. Bu tezler kısaca teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkeziyete dayanmayan Osmanlı cemiyetinin kaderinin zaten buhrandan buhrana sürüklenmek olduğunu belirten tezlerdir. Dolayısıyla söz konusu makaleler 1919 yılında değil 1909 senesinde yazılmış olsaydı, temel kavram ve argümanlarda esaslı bir değişikliğe rastlanmayacaktı. Başka bir ifadeyle İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimi, Türkiye'nin savaşa girmekle büyük bir hata yaptığı, savaşın kötü yönetilmesi gibi hususlar Osmanlı buhranının sebepleri değil sonuçlarıdır. Çare infiradi cemiyet modeline geçmek, kısaca toplum yapısını kökten değiştirmektir.

Bu genel çerçevenin ilk anlatımı olan "Devr-i Buhran Nasıl Kapanabilir?" karamsar bir cümleyle başlar: "Buhrandan buhrana düşmekteyiz" (Devr-i Buhran..., s: 37). Buhran kapsamlıdır; *mevcudiyet-i siyasiye*, *emniyet-i dahiliye ve idare* tehdit altındadır, *iktisadî bir buhran*, *fikrî*, *ahlakî* ve *terbiye buhranı* cemiyeti kuşatmış haldedir. Her cemiyet krize düşer, mühim olan o krize gösterilecek dirençtir. Yazar bu mukavemetin Osmanlı cemiyetinde bulunmadığına kânidir. Çünkü, Osmanlı cemiyetine önceleri muharip-zadegan cemaati, Tanzimat döneminde ise memurlar cemaati hakim olmuştur ki, her iki sınıf gücünü toplumdan değil devletten almaktadır:

> "Devr-i fütühatın istinad ettiği askerî teşkilatı tutan **muharip-zâdegân cemaati** nasıl iflas etmiş ve Osmanlı saltanatının vahdetini muhafazadan aciz kalmış ise mülkî teşkilatla memleketleri çerçeveleyerek sevk ve idare etmek isteyen **memur cemaati** de bu acz ve iflasa mahkum idi. Tarihi ananâtı, lisanı ve kendine efrâd vermek dolayısıyla Anadolu şehirlisi ve köylüsü kütlesiyle rabıtadâr olan bu **bürokrasi** daire-i nüfuzu daraldıkça ricat ederek Anadolu'nun hükümeti ve büdcesi üzerine toplanmış bulunuyor. Son zamanlarda milliyetperverlik meylânı ve halka doğru inmek tasavvuru memur cemaatinin bir zümresi olan hizb-i münevverin acz ve iflas içinde kendine bir istinâdgâh ihtiyacını duymasından başka bir mana ifade etmez" (Devr-i Buhran..., s: 39).

Osmanlı Devleti'nin 600 yıllık tarihi, *muhârip* ve *hükümetçi* bir heyetin tarihidir. Osmanlılığın dayandığı muharip ve hükümetçi temeller, buhranı arızi değil daimi kılmaktadır. Buhranın tezahürleri, "ayrı ayrı basit ve tesadüfi hadiseler" değildir, "istihalesi ictimâi kanunlara tâbi bir manzume-i hâdisât"tır (Devr-i Buhran..., s: 41). İlm-i içtima, ictimai kanunları keşfeden bir ilim olduğuna göre, buhrana kati cevaplar

verecek bir anahtar sunar. Müellife göre ilm-i ictimanın öngördüğü ilmi çareler iki cephe altında toplanabilir:

> **"Hayat-ı Umumiyede cephe-i faaliyet:**
>
> İdarenin temerküzüyle kuvve-i hükümeti adem-i istikrara uğramakdan kurtarmak;
>
> Menafi-i umumiye ve münâsebât-ı hariciyeyi hasr-ı mesâî edebilecek sabit ve basiretkâr bir kuvve-i merkeziyeye vücud vermek;
>
> İdarenin ihtiyacât-ı mahalliyeye uymasını temin eylemek;
>
> Vergileri memur cemaatini besleyen bir irâd halinden çıkarmak için **hal-i atalette bulunan hayta-ı mahalliyeyi faaliyete ihzâr etmek.**
>
> **Hayat-ı Hususiyede cephe-i faaliyet:**
>
> Hayat-ı hususiyenin hayat-ı umumiyeye tefevvukunu istihsâl etmek;
>
> Sanayi ve ticareti tabii bir tekamüle mahzar edecek ziraatın inkişafının mümkün kılmak;
>
> Serî' vesâit-i nakliyeyi memlekete ithal eden ticaret-i hariciyenin tesiriyle iyâlî bir ziraatten ticari bir ziraate intikal zaruretinde kalan muhit-i ziraimizde bu inkılabı-infisâh-ı ictimâı tevlîd etmeden- husule getirmeyi temin eylemek;
>
> Ecnebi sanayi-i cesîmesine mağlup olacak küçük sanatkârlarımızı irat zeminine nakl ile tesbît için aile cemaati üzerine müesses olan iş tezgahını sa'y-i şahsî üzerine tesîs edecek bir kabiliyetle memleketin istimdâd-ı ziraisine girişmek" (Devr-i Buhran..., ss: 47-48).

"Islahat İhtiyacı" başlıklı makale, Osmanlıların gerçek sorunu teşhis etmedikleri takdirde sonuç vermeyen ıslahat sarmalına mahkum olacaklarını, onları bir fâsit dairenin beklediğini vurgular. Mezkur yazı, diğer makaleler gibi, Osmanlı reform sürecinin ilm-i içtima açısından tahlilini içermektedir. "Osmanlılar şimdiye dek iki ıslahat türü ve dönemini tecrübe etmişlerdir". Koçi Bey'in temsil ettiği ilk ıslahatçılar "devr-i istilanın mahsulü olan tesisatın yaşayamaması-bazı arızi esbâb neticesi zannedildiği için, (...) bu teşkilatı yeni başdan tesis etmek isteyenlerden terekküp ediyordu" (Mehmed Ali, Islahat İhtiyacı , *Meslek-i İctimâî*, Sayı: 5, s: 133). Avrupa ile temasın artması eski teşkilatı ihya etmenin imkansızlığını gösterdiği için yeni bir ıslahat devresine girilmiştir. Yazarın Avrupa'dan kastı Anglo-Sakson dünyasıdır. Burada yazar tekrar teşebbüs-i şahsi fikri ve kalkınma ile Anglo-Sakson dünya arasında organik bir bağ kurmaktadır. Netice olarak Tanzimat ıslahatı Anglo-Saksonlarla meskun ülkelerde meydana gelen

değişimin tüm dünyayı ve bu arada Osmanlı Devleti'ni tazyik etmesinden doğmuştur. İnfiradi cemiyetlerin başında bulunan İngiltere'de meydana gelen iktisadi inkılap, sınır tanımaz bir nitelik kazanmıştır:

> "İktisadi cereyan memleketler arasındaki askeri hâilleri yararak seri vesâit-i nakliye ile karadan ve denizden müteşebbis efradı, fazla sermayeyi, çoğalan mahsulat ve mesnûâtı o zamana kadar **gevşek bir sa'yın, mahallî maişetin ve bâtî nakliyatın** hüküm sürdüğü menâtıka sokup yerleştiriyor. (...) Ferdi, cemaat kuyûdu içinde, atıl bulunduran cemiyetler ise ya âlemin yeni faaliyet şerâitine uyacak veya sahne-i rekabetde zebûn olacak! Mevcudiyet-i siyasiyenin cebren muhafazası için bile inkişaf-ı iktisadinin ve terakkiyat-ı sınaiyenin ihzar ettiği vesâitle mücehhez olmağa lüzum var!" (Islahat..., s: 137).

Tanzimat'ın ilanı öncesinde Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin genel çerçevesi budur. Garb'ın bu zorlaması karşısında Gülhane Hattı'yla birlikte yeni bir ıslahat dönemi başlar. Fakat ıslahat tarzı değişmekle birlikte aktörleri değişmemiştir: "Yeni ıslahatçılar da eskileri gibi devlet adamları idi; kullandıkları vasıta da eskisi gibi bütçe, bu bütçe ile beslenen bir zümre ve vâsi mikyasda kanun nakl ve ısdârından ibaret" (Islahat..., s: 133). Yeniliklere karşı *ananeperestlik* ve *kudret-i istihsaliyedeki zaaf* yeni ıslahat dönemini engellemiştir. Fakat bu iki unsur esasa değil, teferruat taalluk eden engellerdi. Esas sebep Osmanlı saltanatının ictimai hususiyetindedir:

> "(...) Mevcudiyet-i siyasiye dahilen bir zümre tegallübüne ve haricen de askeri bir tahakküme dayanıyor. Bunu görmekle Osmanlı saltanatına ait bir hususiyeti fark etmiş olmuyoruz. Ferdin aile, köy, belde, kabile ve aşiret cemaatleriyle çerçevelendiği hülasa istiklâl-i ferdinin mevkûd olduğu ve **gevşek bir sa'y, mevzii bir maişetle batî nakliyatın** hüküm sürdüğü mıntıkalarda büyük saltanatlara vücud veren vahdet-i siyasiye daima bu esaslara istinad etmiş ve etmekte bulunmuştur" (Islahat..., s: 135).

Müellif sadece cemiyet tarzını değil zihniyet tarzını da ıslahat için engel olarak görür:

> "Salâh-ı umumiyi daima resmi bir elin kudretinden bekleyerek ve salâhın tahakkuk edemeyişini daima o elin maharetsizliğine atfederek vesâit-i hususiyenin kudret ve kuvvetini idrakden ve beşeriyet-i

müterakkiyenin esbâb-ı teveffukunu temyizden aciz kalmış olan tarihi ve atıl zihniyet, teşebbüsat-ı hususiye ile sevk ve idare edilecek bir ıslahat hareketini, farazi ve hayali addeder" (Islahat..., s: 140).

M. Ali Şevki'nin 4. sayıda yayınlanan "İstiklâl-i Milli Nasıl Tesis Olunabilir?" başlıklı makalesi, diğer iki makalesinin ("Devr-i Buhran Nasıl Kapanabilir?, *Meslek-i İctimâî*, sayı: 2, (Mart 1335), ss: 37-49 ve "Islahat İhtiyacı", *Meslek-i İctimâî*, sayı 5, ss: 133-140) dert edindiği hususlarla bağlantılıdır.

"İstiklal-i Milli..." bir yöntem taarruzu ile başlar. Yazar başlangıçta, sonraki tezlerine karşı çıkmanın ilmi kesinliğe karşı çıkmak olacağı konusunda okuyucuları uyarır. Çünkü onlar ilm-i içtimânın sağlam teorik temellerinden üretilmişlerdir. "Bizde cemaat teşkilatının esâsatı ve gayesi ne olmalıdır?" sorusuna karşı verilen cevap bu tavrı açıklar:

> "Şu kadar var ki bir meselenin ilmî suret-i halli bulunduktan sonra fikri ve şahsi kanaatler her ne olursa olsun ona itibar edilemez; hatta bu suret-i hallin yalnız bazı şahsi kanaatlere değil umumi kanaatlere muhalif olarak zuhuru da pek mümkündür.' (Mehmed Ali, "İstiklâl-i Milli Nasıl Sağlanabilir?", *Meslek-i İctimâî*, sayı:4, s: 103).

İlme daha doğrusu ilm-i içtimaya toplum meseleleri karşısında tartışmasız bir otorite yetkisi vermek, toplum bilimi fizik ilmi gibi yasalar koyan bir yetki tanımaktır ki, bu ilm-i içtimanın (Science Sociale) pozitivizmle aynı epistemolojik temelleri paylaştığını gösterir. İlm-i İçtima ve pozitivizm toplum meselelerine, tek doğru cevabı olan ve o doğru cevabı ancak bilim adamlarının bulabileceği bir gizem yükler. M. Ali Bey'in bu tür bir girizgahla cümleye başlaması, kendisinin o tek doğrunun adına konuştuğunu belirtmek için olmalıdır.

Makalenin 4. paragrafında müellif, "ilm-i ictimâ gözüyle muhit-i ictimaimize" baktığında gördüklerini tek kalemde serdeder: "Evvelan aşağıdan yukarıya ailede, iş başında, cıvar münâsebâtında, menâfi ve mesâlih-i umumiyenin idaresinde, hülasa hayat-ı hususiye ve umumiyemizde **ferdin cemaat**la çerçevelenmiş olduğunu anlarız. Saniyen bu cemaat çerçevelerinin sarsılıp gevşeyerek ferdi-muhtaç olmakdan kurtulamadığı- himaye ve vesayetten mahrum bırakmak üzere olduğunu da fark ederiz" (İstiklal-i Milli..., s: 104).

Ferdin cemaatle çerçevelenmesi, yazar için salt istiklal-i şahsiyi değil, onunla birlikte istiklal-i milliyi de engelleyen temel bir kusurdur. Ancak o eski çerçeve bile şimdi aşınmakta, aile, ahlak gibi kurum ve kavramlar aşınmaktadır. Yazar burada Avrupa ve bahusus Anglo-Sakson ülkelerinde birey ve birey üstü kurumlar arasındaki ilişkilerin

Osmanlıya nazaran farklı yönlerini teşrih eder: "O cemiyetler şark cemiyetleri gibi basit değil, mürekkeb. Bir İngiliz, bir Amerikalı bir şarklıya nazaran pek müteaddid heyetlere dahildir. Fakat tahlil ilmi meydana koyuyor: Bu heyetler az veya çok devamlı muayyen bir maksad için, muayyen bir iş için **müstakil ferd**lerin teşebbüslerini birleştirmesinden vücuda gelmiştir. Yoksa bizde olduğu gibi efraddaki kudret-i teşebbüsiye fıkdânını telafiye yarayan **vesâyetkâr** ve binaenaleyh gayesi-umumileşmeğe mütemâyil olduğu için gayri muayyen bir heyet yani **cemaat** değildir" (İstiklal-i Milli..., s: 104). Kısaca, şarkta cemaatten ferde doğru negatif, garpta ise bireyden cemaate doğru pozitif bir bağlantı vardır. Özellikle İngiltere'de müteşebbis birey hayatın merkezindedir ve bu yüzden orada hükümetin "mahdut mesâlih"le uğraşan sınırlı bir hükmü vardır. Teşebbüs-i şahsinin gücü adem-i merkeziyeti getirmiştir. Osmanlı cemiyetinde durum tam tersinedir. Cemaat bireye hakimdir ve cemaat karmaşık değil basittir. Bu kendi içinde tutarlı sosyolojik analizlerden sonra, gençliğin tereddüd ve şüpheye düşmesinin, ıslahatın yanlış yerlerde aranmasının sebebini müellif şehirli aile cemaatlerinin bozulmasında görerek farklı bir mecraya geçer. Geleneksel Osmanlı cemaat yapısının bozulması, bireyin savunmasız kalması, Mehmet Ali Bey'in başka yazılarında da, karşımıza çıkan bir temadır. Sanki o, tüm kötülüklerin sebebi olarak gördüğü cemaatçi yapının şimdi mütareke yıllarında dağılmasına üzülmektedir. Fakat cemaatin zevalini ahlaki ve manevi amillerin dışında arayarak, tekrar ilmi içtimacı nazarına geri döner:

> "Cemaatin infisâhı ne bir tesadüf eseridir ve ne de ahlaki ve manevi esbab ile kâbil-i izahdır. Belki ahlaki ve manevi tezâhürâneye de hâkim olan bir sebebin neticesidir.
>
> Efrâdı teşebbüs-i şahsi ile ve fazla bir kudret-i istihsaliye ve tanzimiye ile mücehhez olan cemiyetlerin zaruri ve gayri kâbil-i ictinâb rekabeti âlemin şerait-i iktisadiyesini istihaleye uğratıyor; hayatın müşkilat-ı maddiye ve maneviyesini gittikçe arttırıyor. Dedelerimizden mervî olan suhulet ve sâdegi maişete elveda!... Sade ve basit bir maişetin mahsulü olan cemaatin bu mütezâyid müşkilat karşısında tutunabilmesi kâbil değildir" (İstiklal-i Milli..., s: 106).

Üretim kudretinin, yeni iktisadi şartların kısaca -yazar bu kavramı hiç kullanmaz-kapitalizmin dünya ölçeğindeki etkisinin kaçınılamazdır ve o sebeple beşeriyet bir içtimai buhrana sürüklenmiştir. Buhran, eski cemaat yapısını ihyaya kalkışmakla giderilmeyecektir. Yazar sosyalizmi de ihyacı anlayış içine yerleştirir:

"Bununla beraber buhran-ı ictimâiye çare arayan tecemmuî beşeriyetin bir kısmı bu bî-sûd tedbire rabt-ı ümid etmiş bulunuyor. Sanayi-i cesîmenin ve serî vesait-i nakliyenin tesirâtına bizden evvel maruz olarak infisâh-ı ictimâiye duçar olan Rusya'da ve merkezi Avrupa'da sosyalistlerin tatbikine uğraştığı sistemler işte cemaatin böyle yeni bir tarzda ihyası tasavvurudur" (İstiklal-i Milli..., s: 107).

Şarkta buhran henüz Rusya'da olduğu genişlememekle birlikte Osmanlılar da yüz yıldır yeni şerait-i iktisadiyenin sebep olduğu durumla mücadele etmektedirler. Tanzimat bir *devlet cemaati* meydana getirmek uğruna ülkenin tüm kaynaklarını seferber etmiştir:

"Hayat-ı umumiye ait işler kadar hayat-ı hususiyeye ait işlerin de nâzımı olacak bir hükümet makinesi kurulmak isteniyor, bu yine kavânin ve nizâmat ısdârıyla her şey yerli yerine yerleştirilmeğe çalışılıyordu. Bir yandan da mekâtib-i umumiyenin tesis ve teksiriyle gençleri bu yeni cemaatin kâr-güzâr memurları ve mutî' efrâdı haline getirmek ameliyesine kuvvet verilmekde idi.' (İstiklal-i Milli..., s: 107).

Keza devlet için rejim arayışları da devletin merkezi niteliğini gidermediği için beyhude çabalardır:

"Hükümet-i mutlaka, meşrutiyet, parlamentarizm... Her ne olursa olsun görülüyor ki merkezî bir ıslahat hareketiyle elde edilen ve edilecek olan idari ve siyasi faide mahalli tegallübleri merkezi bir tegallüb şekline sokmaktan ibaret kalıyor" (İstiklal-i Milli..., ss: 108-9).

İlginç olan Anglo-Saksonlara bu denli perestiş gösteren birinin, Anglo-Saksonluğun meşrutiyetçi/demokratik yönünü önemsememesidir[13]. Esasen *Meslek-i İctimai* dergisinde teşebbüsü şahsi, infiradi cemiyet, adem-i merkeziyet ve bireyi çerçeveleyen

13 Aykut Kansu, Prens Sabahaddin üzerine yazdığı makalede, Prens'in ilham aldığı E. Demolins ve onun yönetiminde çıkan *La Science Sociale* dergisinin teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkeziyet kavramlarına merkezi bir yer vermelerine bakarak onların liberal sayılamayacaklarını, aksine onların bu kavramları karşı-devrimci, muhafazakar bir içerikle kullandıklarını belirtiyor (Kansu; 2001: 156-165). Liberalizm-muhafazakarlık ilişkisi, farklı liberalizmlerden dolayı, daha detaylı bir anlatıma ihtiyaç gösterse bile, Sabahaddin çevresinin, üstadlarının *muhafazakar* olmalarına bakılarak kendilerinin de muhafazakar olduklarını söylemek kolay olmasa gerektir. Zira Prens Sabahaddin ve meslek-i ictimai çevresi tecemmuî olmakla niteledikleri Osmanlı cemiyetinde muhafaza edilecek bir yön görmemektedirler.

cemaat yapılarından şikayet gibi *liberal* kavram ve temalar tüketilmekle birlikte, birey-devlet bağlamında siyasal özgürlükler bahis konusu edilmemiştir. Şikayet ettikleri devlet-siyaset yoğun Osmanlı formasyonuna karşılık ilmi içtimacılar cemiyeti merkeze almışlar, buna mukabil siyaseti ihmal etmişlerdir.

M.Ali Bey hükümetçilik dediği siyasi rejim arayışlarının yanı sıra kısaca siyasi ve idari esaslar yerine dini ve harsi esaslara ricat etmeyi de beyhude görmektedir (İstiklal-i Milli..., s: 109).

Makalede "ayrıca "...memleketin kudret-i istihsaliyesini arttırmak hususunda garbın sermaye ve teşebbüsüne resmi bir komisyonculuk icrasından başka bir şey..." (İstiklal-i Milli..., s: 108) yapılmadığından şikayet edilir. Bu satırlardan yazarın İngiltere sevgisinin teorik bir sevgi olduğu, İngiliz sermayesinin Osmanlıda mevzi kazanmasından duyduğu rahatsızlıktan anlaşılabilir.

Ömer Adil'in "Islahat Hareketinde Hakiki Bir Terakki"si buhrandan çıkış için bir meslek-i ictimâî programı teklif eder. Program siyasi değil, içtimai ıslahatı öngörmektedir ve içtimai ıslahat zirai bir temele sahiptir. "Kudret-i istihsaliye sa'y-i zirai" ile sağlanacaktır. Ticari tarıma geçilmelidir. Fakat tarım reformu programına yakından bakılınca bunun kimi bakımlardan naif unsurlar içerdiği göze çarpar. Şöyle ki, Ömer Adil tarım reformundan, kasaba ve şehirlerde oturan arazi sahiplerinin tarlalarının yer aldığı köylere yerleşmelerini, oradaki küçük çiftçilere samimi davranmalarını anlamaktadır. Ayrıca arazi sahiplerinin kız ve erkek çocuklarının yanı sıra şehirli memur, sanat erbabı ve tacir ailelerin çocuklarına da "terbiye-i infiradiye" verilecek ve onlar da teşkil edecekleri ailelerle memleket topraklarına ziraat yapmak için gideceklerdir (Ömer Adil; Islahat Hareketinde..., ss: 185-186). Ömer Adil Bey, teşebbüs-ü şahsi eğitiminden geçecek gençler için "Halka Doğru" daha doğrusu "Toprağa Doğru" hareketi öngörmektedir. Bu önerinin 1920 yılında pratik hiçbir değerinin olmadığı pekala söylenebilir.

Anglo-Amerikanlar ve Meslek-i İctimâî

Prens Sabahaddin Bey'in Paris'te 1899 yılında bir kitapçı dükkanında görüp aldığı ve tüm fikri macerasını etkileyen kitap ilk kez 1897 yılı Nisan ayında basılmış ve bir yıl içinde 10 baskı yapmıştı (Kansu; 2001: 156). Türkçe'ye *Anglo-Saksonların Esbâb-ı Fâikiyeti Nedir?* başlığıyla çevrilen kitap, yazarı E. Demolins ve *La Science Sociale* çevresinin teşebbüs-i şahsi, adem-i merkeziyet gibi kilit kavramlarının tarihi-aktüel bir karşılığı olduğunu söylüyordu. Anglo-Saksonlar bugünkü üstünlüklerini bu kavramları içselleştirerek kazanmışlardı. Dolayısıyla Sabahaddin Bey'in ve *Meslek-i İctimâî* dergisinin Anglo-Saksonlara duyduğu muhabbet üstadları Demolins'e duyulan muhabbetin bir sonucudur. Ancak *Meslek-i İctimâî*'de Amerika'ya yönelik teveccüh İngiltere'den daha fazladır. Bu muhabbet ve teveccüh sadece o dönem Türkiye'sinde

Wilson prensiplerinin yarattığı iyimser beklentilerden değil, esasen ilm-i ictimânın tezlerinden beslenmektedir. Dergi'de salt Amerikan tarz-ı hayatını konu alan yazılara yer verildiği gibi, başka bir konuya hasredilmiş olan makalelerde bile Amerika'ya sempati izhar edilmektedir.

"Devr-i Buhran Nasıl Kapanabilir?" başlıklı makalede Dergi müdürü M. Ali Bey, ilm-i ictimâ mektebinin yetiştirdiği âlimlerden Paul de Rousier'in Amerika Hayatı kitabına müracaat eder. Kitap Amerikan kudretinin kaynağını belirler:

> "Bu mevcud kudret o kadar velûddur ki yüz sene evvel bomboş olan, ancak Bizeviler ve Hindularla meskun bulunan bu cesîm kıtaya bugün bakınca şimendüferlerle, mamur şehirlerle, feyizli mahsulatla kaplı görüyorsunuz; ziraati, sanatı ve ticareti Avrupa için mucib-i hirâs olmakda. Tepeden tırnağa kadar müsellah olan eski dünya mükellefiyet-i askeriyenin mechul olduğu bu memlekete hürmet ve endişe ile bakıyor.
>
> Bu istihâleyi husule getiren kimdir?
>
> Zî-kudret bir merkez-i hükümet, dâhî bir hükümdar mı?
>
> Hayır, sadece efrâd, bir avuç çiftci... ve tacir!"(M. Ali; Devr-i Buhran..., *Meslek-i İctimâî*, sayı: 2/Mart 1335/ s: 43).

Bir avuç çiftçi ve tacir, güçlü bir hükümet ve dahi bir hükümdara gerek duymaksızın Avrupalıların gıpta ile baktıkları bir ülke yaratmışlardır. Şahsi teşebbüs İngiltere'den sonra Amerika'da da gücünü ispatlamıştır.

Şark meselesini tartışan bir yazıda Amerika övgüsü, Kızılderililerin tasfiyesini haklı görecek bir noktaya varır. Amerika'ya göç eden müteşebbis ve müstamirler, kendi düzenlerini kurduktan sonra Amerika'da siyasi idareyi de ele geçirirler ve sonra *ıstıfâ-yı ictimaî* kanununa göre kıtanın yerli ahalisini tasfiye ederler:

> "Sanayi yahud vesâit-i nakliyeyi tanzim edecek sahip-i sermaye müteşebbisler, daha mühimi müstamirler geliyor. Böyle muslihâne ve tanzimkârâne bir tesir, tahakküm-i askeri ve idari gibi, kırıp ezmiyor; bilakis asayiş ve refahı arttırıyor... Fakat hakikatte ne oluyor? Milletlerin bekâ ve serbesti-i inkişafı emniyesi karşısında tefavvuk-ı ictimâinin ve ıstıfâ-yı ictimâî kanununun bütün netâyici ile kendini göstereceği bir zemin ihzâr edilmiş oluyor. Memlekete dahil olan mütefavvık unsur, halkı iş hayatında çerçeveledikçe menâfi'-i umumiye ve siyasiyenin idaresi de ister istemez onun eline geçiyor.
>
> ...Anglo-Saksonların Amerika ahali-i asliyesinin mevcudiyetine karşı gösterdiği hürmetkârlığa rağmen faal bir sa'ye katılamayan bu ibtidâî

akvâm âlem-i vücuddan silinmede -Tecemmuî milletlerin daire-i nüfuzu daralıyor, tedricen infirâdîler tarafından tanzim ve temsîl edilmeleri hareketi ilerliyor-. Tahakküm düsturuna dayanan İspanyol ve Portekiz müstemlekât saltanatlarının inhilâline mukabil, efrâdın faaliyetine ve binaenaleyh muhtariyet-i mahalliyeye dayanan bir İngiliz müstamerât âlemi inkişaf etmede" (M. Ali; Devri Buhran...)

Hükümât-ı müttehide şeklinde tanımlanan Amerika, ayrıca farklı din ve milliyetlerden kısa sürede bir ulus yaratmasıyla da dikkat çekici bulunarak övülmüştür. Bu görüş açısının Osmanlı kamuoyuna yönelik imaları, Rumluk ve Ermenilik teşkili yerine her cins ve milliyetten Anadolu çiftçisinin ictimai ıslahat çerçevesinde işbirliği yapmalarıdır. Zaten ilm-i ictimâ' açısından milliyetçilik, *siyasi* vasıtalarla *siyasi* çözüm sağlamak gibi hatalı bir mantığın meyvesidir. İçtimai vasıtalarla içtimai çare yoluna girilince milliyetler arasındaki mücadele anlam ve zeminini yitirecektir. Milliyetçiliği gölge bir olgu ve yanlış bilinç örneği gibi gören bu bakış açısından ABD örnek ülke olmaktadır. Nitekim Ömer Adil'in Amerika'yı konu alan makalesinin başlıkları bu ilişkiyi doğrular: "Milliyet Meselesini Tenvir Edecek Bir Bahis-Amerika'da Vahdet-i Milliye Ne Suretle Vücuda Geliyor?", (sayı 4, ss: 111-121). Makale her ne kadar Ö. Adil'in imzasını taşısa da aslında "ilm-i ictimâ ulemasından mösyö Pol dö Roziye'nin 'harbden epey zaman evvel hükümât-ı müttehideye icra ettiği seyahat-ı tetkikiye'" (Ömer Adil; Milliyet..., s: 111) notlarının özet çevirisini içermektedir. Mehmed Ali Bey'in de atıfta bulunduğu Rousier, Birleşik Devletlerde bir Avrupalı olarak zihnini meşgul eden temel soruyu soruyor:

> "Muhtelif memleketlerden gelen muhtelif milletlere mensub insanlardan nasıl oluyor da- kendine has evsâf ve secâyâ ile- hakiki bir millet teşekkül ediyor? Bu mesele Amerika'ya geldiğimden beri fikrimi şiddetle işgal etmektedir, her adımda birtakım kimselere tesadüf eyliyorum; babam alman, annem Fransız yahud Belçikalı veya İskoçyalı fakat ben Amerikalıyım diyor, bu nasıl oluyor?"(Ömer Adil; Milliyet..., s:112).

Rousier'ye göre Amerika'da herkesin aynı hukuktan istifade etmesi, problemi çözmemektedir, zira kanun nazarında herkesin eşit olması ile kişinin kendisini Amerikalı hissetmesi arasında fark vardır. Rousier'yi şaşırtan ikinci husus, bu vâsî memlekette insanların yemek yemeğe vakit bulamayacak kadar faal olmaları, para kazanmanın yeni bir yolunu bulup sonra da hesapsız harcamalarıdır. Rousier bu hususları açıklamak için, kendi ifadesiyle bir *farazıyede* bulunuyor:

"Amerikalılar bir ıstıfâ mahsulüdür, bu milliyeti hakiki suretde iktisâb için şart-ı esasi **hayatı** bir zevk değil belki bir mücâhede olarak telakki etmek; hayatda eğlence ve sanayi-i nefiseye hasredilen boş vakitler aramak yerine cehd ve faaliyete kıymet vermekdir" (Ömer Adil; Milliyet..., s: 113).

Amerika güçlü olup hayatta kalmayı bilenlerin yarattığı bir ülkedir ve gerçek Amerika sınai olan Şark tarafından değil zirai olan Garp tarafından temsil edilmektedir. Garbî Amerika çiftçileri gözlerini Okyanusa çevirmeyen, topraklarında yaşayıp ölmeyi düşünen "münzevî bir malikane-i zirai üzerinde zevc ile zevce ve küçük çocuklara münhasır bir aile hayatına..." (Ömer Adil; Milliyet..., s:118) sahip insanlardır. Münzevi hayatın zorluklarının aşılmasında kadına önemli roller düşmüştür. Zengin arazi sahibi ailelerde bile ev işleri kadına aittir. Kümes ve sebze bahçesiyle de o uğraşır. "Çocukları az da olsa işsiz, boş kalmak tehlikesi yokdur. Yalnız çalışmayan çenesidir; zira komşular hem uzak hem de meşgul, ekserisiyle nesil karabeti yok"dur (Ömer Adil; Milliyet..., s: 116).

Netice olarak Rousier'nin Amerika Hükümât-ı Müttehidesi'ne dair gözlemleri, *Meslek-i İctimaî* dergisinin Darwinist, ziraatçı eğilimlerinin beslendiği kaynaklarından birini oluşturur.

Dergide İngiltere ve Amerika'ya dair yayınlanan makaleler Demolins ve Rousier gibi ilm-i içtima alimlerinin yazılarıyla sınırlı değildir. Prens Sabahaddin Bey'in İstanbul'daki çevresinden olması kuvvetle muhtemel olan Ahmed Eşref Bey isminde bir gencin 1912-1913 yıllarına ait ve İngiltere ve Amerika'dan yazdığı mektuplar derginin son 3 sayısında yayınlanmıştır.

Mektupların yayınlanmasına ilk defa 4. sayıda başlanmış, 5. sayıda ilgili sayfaya "Kabiliyet-i İctimaiyeyi Arttırmak İçin Anglo-Sakson Muhitinden İstifade Yolunda Bir Gencin Tecrübeleri" başlığı atılmış ve M. Ali Bey kısa bir sunuş yazmıştır. Bu kısa yazıda İngiltere ve Amerika'da hayat tecrübesi kazanan Türklerin sayısının beşe vardığı, beşincisinin 15 gün önce İstanbul'dan Amerika'ya hareket ettiği bildirilmektedir[14] (Kabiliyet-i..., sayı:5, s: 149).

Bu bilgiden 1912-1920 yılları arasında Prens Sabahaddin grubunun İngiltere ve Amerika'ya kendi görüşlerini paylaşan Türk öğrenci veya uzmanlar gönderilmesiyle

14 Ahmet Eşref Bey 12 Şubat 1913 tarihinde İngiltere'den "Sevgili Ağabeyciğim" hitabıyla başlayan ve *Meslek-i İctimâî*'nin 6. sayısında yer alan mektubunda çiftçi olmaya karar veren Mustafa, Gıyas ve Nâzım isimli arkadaşlarından bahsetmektedir. Nâzım isimli arkadaşının babasından para alamadığı için İngiltere'ye gelmek yerine Arjantin'e gitmesinden A. Eşref üzüntü duymaktadır (Ahmed Eşref; "Kabiliyet-i İctimaiyeyi Arttırmak İçin Anglo-Sakson Muhitinden İstifade Yolunda Bir Gencin Tecrübeleri-2", Meslek-i İctimâî, sayı: 6, s: 196) Eğer M. Ali Bey'in bahsettiği 5 kişi başka kişiler değilse, bunlardan dördünün A. Eşref'le birlikte Mustafa, Nazım ve Gıyas beyler ve 15 gün önce İstanbul'dan Amerika'ya hareket eden şahıs olduğu tahmin edilebilir.

alakadar oldukları sonucu çıkmaktadır. Ahmed Eşref bunlardan biridir. Mektuplar anne ve arkadaşlarına gönderilmiştir. A. Eşref İngiltere'de *Tamworth Ziraat ve Müstamere Koleji*'nde nazari ve tatbiki ziraat dersleri almak için bulunmaktadır. Okulun isminde yer alan *Müstamere* kelimesinden ilgili kolejin İngiliz sömürgelerinde çiftçilik yapacak İngilizler için de faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Eşref Bey, başındaki fese yönelik şaşkın bakışlar arasında koleje gelir. Kolejin bir demirhanesi, bir marangozhanesi, hububat ekilen arazileri ve ırmak üzerinde bir de değirmeni vardır ki "bina, değirmendeki dinamonun istihsal ettiği elektrikle tenvir..." (Kabiliyet-i..., s: 153) edilmektedir. Kolejin amacını yazar ilm-i ictimacı bir dille anlatır: "Maksad gençlerin hükümet nam ve hesabına geçinen bir ziraat mütehassısı olması değil, bir çiftçi, bir meracı, bir çiftlik nazırı, bir koyun besleyici yahud bir müsta'mir hülasa bir iş adamı olmasıdır" (Kabiliyet..., s: 154).

Kolejde çiftçilik ve hayvancılık öğrenmekle geçen hayatına dair renkli bilgiler veren Eşref Bey'in arkadaşları arasında İrlandalı, Leh ve hatta bir İranlı da bulunmaktadır. Avustralya'ya bir koyun çiftliğine gidecek olan bir lordun yeğeni olan İngiliz'den ise özel bir dikkatle bahseder: "Bir ay evvel Londra'da silindir şapka ile, kibârâne dolaşan bir genci şimdi burada ineklerin arkasından pür-neşe koşarken görmek bizim için başka bir hayatın nişaneleri. Şunu da ilave edeyim: Bir lord ailesine mensub olan bu genç Avustralya'ya bir koyun çiftliği satın alıvermek projesiyle gitmiyor. Çiftliklerin birine ücretli bir işçi halinde girecek, bizim tabirle çobanlık edecek" (Kabiliyet-i..., s: 157).

Birmingham ziraat sergisine gider, üç aylık tahsil devresinin sonuna gelindiği sırada lordun yeğeni tarafından Bristol'a davet edilir, ardından İngiltere'nin *açık ve mutedil* havalı cenub sahilinde haftalığı bir buçuk liraya bir oda tutar vs. Kendisini üzen noktalardan biri kolejin tarlasında çalışmak için para vermesidir. İngiltere'nin yapay kırlarından da bir müddet sonra sıkılır: "Tuhafdır... Memleketimizde her şeyi kendi haline bırakılmış, hemen her ağacı, yabani her otu hüdayı nâbit görüp de biraz insan eliyle yapılmış güzellikler, her tarafı sürülmüş tarlalar, düzeltilmiş çitler aradım. Fakat İngiltere'ye geldiğimden pek az sonra bizim yabani kırların vahşi güzelliğini özler oldum" (Kabiliyet-i..., s: 164).

Kolejde ikinci üç aylık programa da devam etmek isteyen A. Şeref, bu sürede *temin-i hayat* maksadıyla iş aramaya başlar. Çiftçilik dışında iş yapmak niyetinde değildir. Zaten Galata'da kendisine iki defa istikbalini kazandıracak fırsat çıkmıştır lakin o ilm-i ictimanın ziraatı tavsiye etmesinden dolayı bu imkanları geri çevirmiştir. Şimdi İngiltere'de paraya ihtiyacı varken ticaret değil çiftçilikten para kazanacaktır. Fakat başarılı olamaz. İnfirâdî bir toplumda şahsi teşebbüsünü değerlendiremeyince ironiye başvurur:

> "Hem çiftçilik öğrenmek istiyoruz, hem para kazanmak, hem de infirâdî terbiyesiyle temasda bulunmak! Zavallı infirâdî terbiyesi... Menbaında otursanız kimsenin haberi yok. İstanbul'da iken ziraat tahsili için neden Fransa'ya gitmeyip İngiltere'yi tercih ettiğimizi herkese izah ede ede artık usanç gelmişti. Bu izahatı ilm-i ictimâ propagandası şeklinde burada da tekrara mecbur olmak pek fenama gidiyor. Herkesin ağzında bir sual... Fakat iyi ama Türkiye'de ziraat için İngiltere muvafık mıdır?" (Ahmet Eşref; "Kabiliyet-i İctimaiyeyi Arttırmak İçin Anglo-sakson Muhitinden İstifade Yolunda Bir Gencin Tecrübeleri-2", *Meslek-i İctimâî*, sayı 6, s: 190).

1913 yılı kış aylarında başlayan ikinci üç aylık devrede A. Eşref, İngiltere'de kalıp iş bulmak, Amerika'da Iowa mektebinde okumak ya da Kanada, Avustralya, Cenubî Afrika gibi müstemlekelere gitme şıklarını aklından geçirir. 12 Şubat 1913 tarihli ve "Sevgili Ağabeyciğim" diye başlayan son mektubundan, onun İngiltere'de Türkçü *Türk Yurdu* dergisini takip ettiğini ve Türkçülere sempati duyduğunu anlıyoruz:

> "Milliyetçilik -millete ictimâî bir suretde- müfîd olabilmek için ilm-i ictimâın hayat-bahş ruhuna muhtac. Ben ne denirse densin, Yurdculara karşı bizi Turan'a mı götürecekler! diye feryad eden zatın fikrine iştirak edemiyorum. Herhalde emin olalım ki, ilm-i ictimâı anlayacaklar, ictimâî infisâhın mütefessih derekesine düşmüş, milletsiz ve idealsiz Frenk-perestkârlarından ziyade o Turancılardır... Bu adamların en büyük noksanlarını düşüncelerinin istinâd ettiği esaslardaki eksiklik teşkil ediyor. Bundan ise garbın son zamanlarda yetiştirdiği bazı filozoflar mesul. Durkheim tecemmuî milletlere ictimâî teşekküllerini değiştirmeden saadet ve tefevvuk vaad ediyor" (Kabiliyet-i...-2, s: 196).

Prens Sabahaddin, prens olmakla halktan olmamakla[15], adem-i merkeziyetçiliği savunmakla da gayri müslimlerin istiklal taleplerine cevaz vermekle suçlanmıştır[16]. Bu

15 Bu suçlamalardan biri İttihat ve Terakki'nin faal üyelerinden Bahaeddin Şakir tarafından daha 1907 yılında yapılmıştır: "Sabahaddin Bey Boğaziçi'nde, Çamlıca'da, Erenköy'de asude nişin-i istirahat iken, küçük kalblerinde şule fesan ateş-i hamiyet sevkile milleti ikaz için ortaya atılan Mekteb-i Harbiye talebelerinin kanlı kanlı nefiy ve tağriplerini görememişler idi" (Şura-yı Ümmet, 1 Haziran 1907, s: 2 den aktaran Mardin; 1964: 217).

16 Hüseyin Cahit, *Tanin* gazetesinin 26 Teşrin-i sani 1324 tarihli sayısında bu yönde suçlamalar kaleme almış, Prens Sabahaddin ise "Hayat-ı Muhayyel" müellifi dediği Cahit'in bu iddialarını yalanlayarak kendisinin siyasi değil idari bir adem-i merkeziyet istediğini belirtmiştir (Ege; 1977: 173-189).

suçlamaları İttihat ve Terakki'nin politik muarızlarına yönelttiği ithamlar sadedinde yorumlamak gerekir. Halk ve milliyet meselesinde ilm-i ictimâ çevresinin İttihat ve Terakki'den farklı bir programa sahip olduğu doğrudur, ancak siyasal tutum ve hissiyat düzeyinde onların halkçı ve milliyetçi olmadıkları söylenemez. Nitekim Ahmet Eşref gibi Sabahattin'in genç bir taraftarının, Turancıları, milletsiz ve idealsiz dediği Frenk hayranlarına tercih ederken görüyoruz.

Meslek-i İctimâî çevresinin Anglo-Amerikanlara sempatisi kitabi kalmamış, dergide "İlmî Bir Muhtıra" başlıklı yazının hemen altında yer alan "Meslek-i İctimâî Müessese-i İlmiyesi Tarafından Amerika Tahkik Heyetine Verilmiştir" (sayı 5, s: 141) ifadesinden ilmi muhtıranın mezkur heyete takdim edildiği anlaşılmaktadır. Heyetin ismi ilgili makalede belirtilmemekle beraber, "Muhtıra"nın sonunda yer alan ve muhtıranın verildiği tarihe işaret eden 10 Ağustos 1919 (s: 148) ibaresinden bu komisyonun King-Crane komisyonu olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Amerikalılardan müteşekkil ve başkanlığını General Harbord'un yaptığı bir diğer komisyon 4 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'a gelmişken (Yalman; 1970: 41) Paris konferansı tarafından muhtemel bir Amerikan mandası için görevlendirilen King-Crane komisyonu 3-4 Haziran'da İstanbul'a gelmiş, 7 Haziran'da Arap ülkelerine hareket etmiş ve 21 Temmuz'da tekrar İstanbul'a dönmüştür. 21 Ağustos'a kadar İstanbul'da kalan komisyona (Akşin; 1998: 519) *Meslek-i İctimai* çevresinin 10 Ağustos 'ta muhtıralarını takdim ettikleri galip ihtimaldir.

"İlm-i Bir Muhtıra" Şark meselesi bahsinde de belirtildiği üzere, İngiltere ve Fransa'nın Avusturya ve Rusya'ya kıyasla, Osmanlıya karşı ehven-i şer politikalar izlediğini savunan bir yazıdır. Fakat muhtıranın salt Amerikalılardan oluşan King-Crane komisyonuna sunulmuş olması onun salt bir fikir yazısı olmadığını, siyasi bir maksatla kaleme alındığını da göstermektedir.

İngiliz tazyikine karşı Wilson Prensipleri'nin uyandırdığı umut dalgasından beslenen Amerikan mandasının hayırhah sayıldığı bir dönemde, *Meslek-i İctimai* çevresi hem İngiliz ve hem de Amerikan sempatisini, Anglo-Amerikanlara duyulan teorik yakınlıktan dolayı, bünyesinde mecz etmiştir. Bu temel üzerinde muhtırayı kaleme alan dergi çevresi, Şark meselesinin ilmi suretle hallini Türkiye çiftçi zümresinin güçlendirilmesinde bulmuş ve bu çerçevede Anglo-Amerikan desteğini talep etmiştir:

> "Tekâmül-i ictimâiyenin bu suretle teshîl ve tesrî'i için hem Türkiye dahilinde ve hem de Türkiye haricinde Anglo-Sakson muhit-i ictimaisinin müzâheretinden ve şerâitinden istiâneye muhtacız. İdarenin ihtiyacât-ı mahalliyeye muvafık olarak tanzimi için Anglo-Sakson kudret-i tanzimiyesinden istifade edebilmemiz ne kadar lazımsa Amerika muhit-i

mesâisinin kabiliyet-i şahsiyeyi yükselten şerâit-i terbiyetkârisinden istifadeye de o kadar muhtacız" (İlmî Bir..., s: 147).

İngilizlerden Türk idari yapısının adem-i merkeziyetçileştirmesi, Amerikalılardan ise şahsi kabiliyet tecrübesi talep eden muhtıra, bu taleplerin nasıl karşılanacağına dair bir teklif sunmamaktadır. Bu talepler, ilm-i ictimâ ile tutarlı fakat 1919 şartlarında ise hayli akademik taleplerdir. Üstelik muhtıranın verildiği 10 Ağustos 1919 tarihinden yaklaşık üç ay evvel 15 Mayıs 1919'da Yunanlılara, Paris Konferansı'nda İngiltere'nin teşvikiyle İzmir'e asker çıkarma izni verilmişti. İngiliz siyasetinin Türkiye'yi cezalandırma isteği bu hadise ile kesinlik kazanmışken *Meslek-i İctimâî* grubunun hala İngiltere'den medet umması dış siyaseti doğru okuyamadıklarının bir delili olsa gerektir.

Sonuç

Meslek-i İctimâî'nin doğum tarihi Şubat 1919 olmakla beraber, derginin Prens Sabahaddin taraftarı bir dergi olması ve onun da Science Sociale/ilm-i ictimâ' denilen sosyolojik akımın sözcüsü olduğu düşünülürse, bu tarihin Prens'in Paris'te E. Demolins'in kitabı ile ilk kez tanıştığı 1899 yılına dek uzatılması mümkündür. Zira 1919-1920 yıllarının siyasal atmosferi, 1899'a nazaran hayli değişmiş olmakla beraber, değişmeyen, bu atmosferi yorumlamada *Meslek-i İctimâî* dergisinin Demolins başta olmak üzere ilm-i ictimâ' düşünürlerine sadık kalmasıdır. Ancak 1899'dan 1919 yılına kadar Prens Sabahaddin grubunun tarihi, fikirleri iktidara gelememiş, kaderi muhalefet olan bir hizbin tarihi olmuştur. Bu yenilginin bir sebebi, fikir topluluğu olması gereken bir grubun siyasi iktidara talip olmasıdır. Nitekim onların teşebbüs-ü şahsî, adem-i merkeziyet, tecemmuî-infiradî cemiyetler, hayat-ı umumiye-hususiye, istifa kanunu gibi temel kavramlarından sadece adem-i merkeziyet politik bir kavramdır ve o kavram da sadece İttihat ve Terakki tarafından suçlanmalarına hizmet etmiştir. Bu açıdan Sabahaddinciler tarafından çıkartılan *Meslek-i İctimai* dergisini de politik analizleriyle değil, toplumsal eleştirileri ile değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla Meslek-i İctimâî dergisini siyasi tarih açısından değil fakat Türk fikir tarihi içinde değerlendirmek doğru olacaktır.

Demolins ve Prens Sabahaddin, *Meslek-i İctimâî*'nin fikri referanslarını oluşturur. 1919 yılında 37 yaşında olan dergi müdür ve yazarı Mehmed Ali Şevki ile kardeşi Ömer Adil, *Meslek-i İctimâî* dergisinden önce Sabahaddinciler arasında ismine tesadüf edilmeyen kişilerdi. Onların makaleleri, özellikle "Osmanlı Tarihinin İlm-i İctimâ' ile İzahı" başlıklı makale, Prens Sabahaddin'in temel görüşlerinin yorumlarıydı. İngiltere ve ABD'ye beş Türk gencinin ziraat öğrenmek üzere gönderilmesi ve *Meslek-i İctimai* grubunun King-Crane komisyonuna ilmi bir muhtıra vermelerinin de bilgi değeri vardır. Onlar ayrıca Jön Türkler'in Fransa ve Almanya ağırlıklı Batı algısının yanına İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ni koymuşlardır. Temel fikirleri başkalarından

kopya edilmiş olsa da, onları önemli kılan, toplumsal temelleri zayıf bir devletin kendini siyasi, hukuki, dini ıslahatlarla güçlü kılamayacağında ısrar etmeleridir. Ancak bu önem, siyasetin, kültürün yitirilmesi pahasına kazanılmış bir önemdir.

Ek-1

Meslek-i İctimâî Cemiyet-i İlmiyesi

Nizamname-i Esasî

Birinci Madde- Mevâd-ı âtiyede gösterilen gayeye vusûl için faaliyette bulunmak üzere **Meslek-i İctimâî Müessese-i İlmiyesi** namıyla bir cemiyet-i ilmiye teşkil edilmiştir.

İkinci Madde- Cemiyetin Gayesi: İlm-i İctimâyı mesele-i ictimâiyemize tatbik ederek hayat-ı hususiye ve umumiyemizin tanzimi yollarının tesbite muvaffak olan meslek-i ictimaiyi umuma tanıtmak ve tatbikat yolunda ile mesâil-i müteferruayı halle çalışmak, ilm-i ictimâı tetebbu için muhit-i fikrimizde bir cereyan tevlîd etmek ve bu ilmin usulüyle memleketimizi tedkikde ilerlemek sayesinde **buhran-ı ictimaimize çâresâz olacak fikri ve fiili âmilleri ve müessesâtı ihzâr etmektir.**

Üçüncü Madde- Bu gayeye vusûl için: cemiyet, ilm-i ictimâa ve meslek-i ictimâiye dair tetebbuât ve neşriyata, mahalli tedkikler icrasına, ilm-i ictimâ mektebi tarafından neşredilmiş ve edilecek âsâr-ı mühimmenin lisanımıza nakl ve tercümesine teşebbüs ve müzâheretle ve konferanslar tertibiyle iş sahiblerinin, aile reislerinin, mütefekkirlerimizin ve menâfi-i umumiyenin idaresiyle iştigal edenlerin dikkatini celb ederek onları bu hareket-i ictimâiyeye kazanmağa çalışır. Aynı zamanda gençleri iş hayatında ve bilhassa ziraatle toprağa yerleşerek istiklâl-i şahsilerini temine sevk etmek, çocuklarımıza muvaffakiyeti temin edecek **terbiye-i faale** ile techîz eylemek için teşkilat ve müessesat vücuda getirilmesini hedef edinir.

Meslek-i İctimâî mecmuası bu maksada hâdim daimi vasıta-ı neşriyedir, tetebbuatı teshîl için cemiyet merkezinde bir kütüphane vücuda getirilmiştir.

Dördüncü Madde- Cemiyetin merkez-i faaliyeti İstanbul'dadır. Aynı mekâsıda hâdim olmak ve tedkikat-ı mahalliyeyi teshîl etmek üzere memleketin muhtelif mıntıkaları dahilinde sâkin aza tarafından şubeler teşekkülüne çalışılacaktır.

Beşinci Madde- Cemiyet umuru müessisler arasından ayrılan sekiz kişiden mürekkeb bir idare heyeti marifetiyle temşiyet olunur. Heyet-i idarenin müddet-i hizmeti üç senedir. Bu müddetin hitâmında müessisler tarafından tekrar intihâb icra edilir.

Altıncı Madde- Aza sıfatıyla cemiyete dahil olmak için müessislerden bir zatın delâleti ve bu teklifin heyet-i idare tarafından kabulü lazımdır. Cemiyet merkezi müracaat eden zevata gerek bu hususda ve gerek cemiyetin mesaisi hakkında izahât ve teshîlât irae ve itâsına âmadedir.

Yedinci Madde- Müesisler ayda bir lira tediye ederler. Aza her üç ayda yüz yirmi beş guruş tediye eder. Müesseseye senevî lâakal on lira yahud defaten elli lira itâ eden zevâta heyet-i idare kararıyla **azâ-yı müzâhire** ünvanı verilebilir. Müessisler ve aza *Meslek-i İctimâî* mecmuasını meccanen alırlar.

Galata, Roman Hanı, ikinci kat
Telefon: Beyoğlu-1410
(*Meslek-i İctimâî*, sayı 4, ss: 101-102)

Ek-2
Meslek-i İctimâî Dizini

Sayı 1 (Şubat 1335)
Mehmed Ali; "Sulh Meselesinde Türkiye", ss: 1-13.
Mehmed Ali; "Osmanlı Tarihinin İlm-i İctimâ' ile İzahı", ss: 14-32.

Sayı 2 (Mart 1335)
Mehmed Ali; "Devr-i Burhân Nasıl Kapanabilir?", ss: 37-49.
Ömer Âdil; "Teveffuk-ı İctimâî Hangi Cemiyetlerde?", ss: 50-68.

Sayı 3 (Nisan 1335)
Edmon Demolen; "İlm-i İctimâ'", ss: 69-100

Sayı 4
"Meslek-i İctimai Müessese-i İlmiyesi", ss: 101-102.
M. A.; "İstiklâl-i Milli Nasıl Tesis Olunabilir?", ss: 103-110.
Ömer Âdil; "Milliyet Meselesini Tenvir Edecek Bir Bahis", ss: 111-121.
Ahmed Eşref; "Köylü ve Rencber Olmıyan Çiftci Ahmed Eşref Bey'in Amerika Mektublarından (1)", ss: 121-124
Orhan; "İlm-i İctimâ'ın Temin Edeceği Menâfi'-i Ameliye", ss: 125-132.

Sayı 5

Mehmed Ali; "Islahat İhtiyacı", ss: 133-140.
"İlmi Bir Muhtıra", ss: 141-148.
Mehmed Ali; "Kabiliyet-i İctimâiyeyi Arttırmak İçin, Anglo-Sakson Muhitinden İstifade Yolunda", ss: 149-150.
Ahmed Eşref; "İngiltere'de İlk Üç Ay-1", ss: 150-164.

Sayı 6

Sabahaddin; "Vicdan-ı Milliye", ss: 165-179.
Ömer Âdil: "Islahat Hareketinde Hakiki Bir Terakki", ss: 180-187
Ahmed Eşref; "Kabiliyet-i İctimâiyeyi Arttırmak İçin, Anglo-Sakson Muhitinden İstifade Yolunda 2", ss: 188-199.

Kaynakça:

Akşin, Sina; (1992), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, c: II, Cem yay., İstanbul.

Akşin, Sina; (1998), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c: I, 2. baskı, Türkiye İş Bankası yay., Ankara.

Durukan, Kaan; (2001), "Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima, Türk Liberalizminin Kökenleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Cumhuriyetin Birikimi*, c: I, 3. baskı, İletişim yay., İstanbul, ss: 143-155.

Ege, Nezâhet Nureddin; (1977), *Prens Sabahaddin, Hayatı ve İlmî Müdafaaları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

Kansu, Aykut; (2001), "Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı-Muhafazakar Düşüncenin İthali", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Cumhuriyetin Birikimi*, c: I, 3. baskı, İletişim yay., İstanbul, ss: 156-165.

Kösemihal, Nurettin Şazi; (1968), "Önsöz", *Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması*, Elif yay., İstanbul, ss: 7-23.

Ramsaur, E. E.; (1972), *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (çev: N. Ülken), Sander yay., İstanbul.

Sencer, Muammer; (1988), "Mehmet Ali Şevki", *Türk Toplum Bilimcileri 2*, (ed: Emre Kongar), Remzi Kitabevi yay., İstanbul, ss: 33-66.

Şevki, Mehmet Ali; (1968), *Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması*, Elif yay., İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer; (1999), *Türkiye'de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi* , c: II, İletişim yay., İstanbul.

Ülken, Hilmi Ziya; (1979), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. baskı., Ülken yay., İstanbul.

Yalman, Ahmed Emin; (1970), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c: II, Rey yay., İstanbul.

Özet:
Meslek-i İctimâî, Mütareke döneminde, Şubat 1919'da yayınlanan bir dergidir. Dergi, Prens Sabahaddin ve çevresi tarafından çıkarılmış, Prens Sabahaddin'in Fransız düşünürü Demolins'den etkilenerek savunduğu Science Sociale/ilm-i ictimâ' denilen sosyolojik akımın sözcüsü olmuştur. Bu çalışma *Meslek-i İctimâî*'de yayınlanan makaleleri politik analizleri açısından değil, getirdiği toplumsal eleştiriler açısından değerlendirmektedir. Bir başka ifadeyle, dergide yayınlanan yazılar siyasi tarih değil, Türk fikir tarihi içinde, "ilm-i ictimâ" açısından irdelenmektedir. Ayrıca "Meslek-i İctimâî Cemiyet-i İlmiyesi Nizamname-i Esasî" ile derginin makaleler bibliyografyası ek olarak verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Demolins, ilm-i ictimâî, Prens Sabahaddin, *Meslek-i İctimâî.*

Abstract:
Meslek-i İctimâî is the periodical published in February 1919 by Prens Sabahaddin and hic circle as the voice of science sociale/*ilm-i ictimâ'* the sociological view that Prens Sabahaddin developed under the influence of French thinker Demolins. The article evaluates the journal not by its political analysis but by its social critisizm. In other words, its importance lies not in the history of politics but witin the framework of the history of Turkish political thinking, and in accordance with *ilm-i ictima.* It also provides as appendix the "Main Charter of the Scientific Society of the Meslek-i İctimâî" and the bibliography of the articles published in the periodical.

Keywords: Demolins, *ilm-i ictimâî*, Prens Sabahaddin, *Meslek-i İctimâî.*

Fâl Be Hazâ Kitâb-ı Muhammed

Hatice ŞAHİN*

Fal, insanın olduğu her yerde ve her dönemde kendini göstermiştir. Ulusların kültüründe çok önemli bir yeri olan fal, sınır tanımayan, bütün kültürlere ait olan ve dünya halklarının kültüründe çok da önemli yer tutan bir gelenektir.

Dünya üzerinde kurulmuş ve iz bırakmış, gelmiş geçmiş bütün uygarlıkların bize bıraktığı kültür mirasları arasında fal kitapları ve çeşitli fal gelenekleri kendini göstermektedir.

"Falın en eski menşei muhtemelen Mezopatamya'dır. Geleceği bilmeye yönelik çok sayıdaki teknik Akkadlar döneminde gelişmiş, daha sonra bütün Asya ve Akdeniz bölgelerine yayılmıştır".[1]

"Astrolojide burçlara başvurmanın MÖ 700'lerden itibaren ortaya çıktığı sanılmaktadır."[2]

"İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olduğunu tahmin ettiğimiz fal ve falcılık tarihine baktığımızda antik çağda, Mısır'da, Babil'de, Çin'de, Kalde'de astroloji ve el falı gibi metodların uygulandığını gösteren çeşitli belgeler görmekteyiz."[3]

*Uludağ Üniversitesi, Fen-Edb. Fak. TDE Bölümü

1 *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.12, s.134.

2 *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C. 12, s.135.

3 Ayşe Duvarcı, *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.3.

Bütün toplumlarda bulunma özelliğiyle ortaklık gösteren fal, zaman zaman yöntemleri açısından bölgeler arasında farklılıklar göstermektedir.[4] Farklı dillerde farklı ifadelerle yerini alan "fal" kelimesi Türk dilinin belli bir döneminden sonra kullanılmaya başlanmıştır.

İslamiyetin kabulüne kadar geçen dönemde Türkler fal yerine *ırk* kelimesini kullanmışlar ve falla ilgili eserler yazmışlardır.[5] Bunun yanında "falcı" karşılığında kullanılan *körümçi, yultuzçı* gibi başka kelimeler de mevcuttur.[6] DLT'de *ırk* kelimesi falcılık, kahinlik, bir kimsenin gönlündekini bilmek, yürektekini dışarı çıkarmak anlamında kullanılmıştır.[7]

Kutadgu Bilig'de fal kelimesi geçmiş ve fal ile falcılar hakkında da bazı fikirler ileri sürülmüştür. Eserde efsuncular, rüya tabircileri, müneccimler ile münasebetleri anlatan ayrı ayrı bölümler oluşturulmuş, müneccimler ile ilgili bölümde bir işe başlamadan önce bunlara başvurulması tavsiye edilmiş, ancak hemen inanmamak gerektiği, her şeyi bilenin Tanrı olduğu ve ona kuvvetle sarılmak gerektiği vurgulanmıştır.[8]

Fal kelimesi uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge anlamında Arapça kökenli bir kelimedir. Ancak kelimenin çıkış noktası ve başlangıçtaki anlamı konusunda bazı belirsizlikler mevcuttur. *Kuran*'da *fal* kelimesi yerine *ṭyr* kelimesi kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ve bazı hadislerde *fal* ve *ṭyr* kelimesinin birlikte kullanıldığı gözlemlenmiştir.[9] Günümüzde ise *fal* kelimesi, "Geleceği öğrenmek, şans ve kısmeti anlamak amacıyla oyun kağıdı, kahve telvesi, el ayası gibi şeylere bakarak anlam çıkarma"[10] gibi bir tanımla yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Fal kavramı ele alındığında amacı ve niteliği dolayısıyla akla ilk gelen şey bu kavramın diğer dinlerle ve İslam diniyle olan ilişkisidir. Çünkü fal hangi tekniği kullanırsa kullansın amacı gelecekle ilgili tahminlerde bulunmak, insanlara bu konuda bilgiler vermektir. Halbuki dinler, gelecekte ne olacağını insanların değil sadece Tanrı'nın bildiğini öğretmektedir. Bu yüzden diğer dinlerde olduğu gibi İslam dininde de fala bakmak ve baktırmak kesinlikle yasaklanmıştır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de fal kelimesi geçmemekle birlikte Cahiliye

4 Fal tekniklerinin kültürler içinde takip edilebilen farklılıkları için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* "Fal" maddesi.

5 A.v.Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1988, s.238.

6 Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., İst.1968, s.117,305.

7 Besim Atalay, *Divan u Lügati't-Türk Tercümesi*, TDK Yay., Ankara 1986,C.I.s. 42.

8 R.Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig Çeviri*, TTK Yay., Ankara 1991, 5. Baskı, s.315-317.

9 *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, C.4, s.449.

10 TDK, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 1983, s. 396.

dönemi âdetlerinden biri olan şans okları ile (ezlâm) fal tutup kısmet arama uygulaması şiddetle yasaklanmaktadır. (el-Mâide 5-3-90) Tevhid akidesini zedeleyen, putlarla istişâre etme veya onlardan yardım bekleme gibi Câhiliye âdeti izleri taşıyan, insanı sağlam bilgi kaynaklarına ve gerçek sebeplere başvurmaktan alıkoyan her türlü faaliyeti bâtıl addederek yasaklayan İslam dini fal ve falcılıkla ilgili işlemleri de bu kapsamda mütalaa etmektedir."[11]

Hz. Muhammed'in de bazı teknikleriyle Cahiliye devrini hatırlattığı, iyilik ve kötülüğün Allah'tan geldiği inancını zayıflatabileceği endişesiyle fal ve falcılara karşı olduğu kaynaklarda belirtilmektedir."Kuşlardan çıkarılan fallar manasına gelen ṭıyara onun nazarında ihtimal ki putperestlik fikirleri ile alakadar olduğu için merdūd idi. Bununla beraber diğer hadislerden anlaşıldığına göre fal kelimesini umumi bir tâbir olan ranın şümūlu içinde anlamıştır."[12]

Bunun yanında "fal" kelimesinin *salih, hasen, tayyib* gibi ifadelerle karşılandığı durumlarda Hz. Muhammedin gelecek hakkında bazı karinelere dayanarak iyimser tahmin ve yorumlarda bulunmayı tasvip ettiği düşüncesi de ifade edilmiştir. "Ancak bunu hiçbir zaman geleceğe dair bilgi sağlamayı veya uğursuzluk ve ümitsizlik hislerine kapılmayı meşru saydığı şeklinde anlamamışlardır."[13]

Bu tür kesin yasaklamalara karşın insanlar için falın vazgeçilmez bir gelenek olduğu da ortadadır.

Bütün dünya uluslarında olduğu gibi Türkler arasında da çok yaygın olan falın birçok çeşidi vardır. İslamiyet öncesinde kemik falı, kumalak falı, yıldız falı, fincan falı, yay falı, köpük falı, kaşık falı, ateş falı gibi türleri görülen fal geleneği, İslamiyet'in kabulünden sonra da *zecr, iyafet, tayr, kehanet, irafet, ihtilac, kıyafet, firaset, kura, kuran falı* gibi türlerin de eklenmesiyle çeşitlenerek devam etmiştir.[14] Günümüzde bunlara eklenen başka fal teknikleri de mevcuttur.

FALNAMELER

Türklerin oluşturduğu edebiyatta takip edebildiğimiz kadarıyla Uygurlar döneminden itibaren fal, yerini almıştır. Falın yazılı eserlerdeki durumuna

11 *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.12, s.138.

12 *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, C.4, s. 449.

13 *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, s.139.

14 Yukarıda belirtilen fal teknikleri için, bkz. Ayşe Duvarcı, *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, s.19-48 ve Sennur Sezer, *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*, Milliyet Yay., İst. 1998.

bakıldığında söz konusu eserleri doğrudan fal konusunu ele alan eserler ve içinde falla ilgili unsurları barındıran, bir nedenle faldan bahseden eserler biçiminde sınıflandırmak mümkündür.

Irk Bitig bugünkü anladığımız şekilde bir fal kitabı sayılacak nitelikte olmamasına rağmen şansını denemek isteyen kişiler için zar atma ve zarda çıkan rakamlara uygun paragrafı bulma düzeninde kurulması bakımından doğrudan bir fal kitabı olarak da değerlendirilebilir. "Bu eser 65 paragraftan ibarettir. Her paragrafın başında birden dörde kadar içleri kırmızı mürekkeple dolu siyah daireler vardır. Bu dairelerin mahiyeti son zamanda anlaşılmıştır. *Thomsen*'in izah edemediği bu daireler, zarların göstereceği rakamları gösterir. Bir zarı üç defa attıktan sonra mesela birincisinde bir numara, ikincisinde üç, üçüncü atılışta da dört rakamı çıkar ise bu kitabın bir, üç, dört yuvarlaklı paragrafına bakılır."[15]

Kutadgu Bilig ise faldan başka bir nedenle bahseden eser olarak gösterilebilir[16]. Daha sonraki dönemlerde de bazı Türk yazar ve şairleri ile bazı halk edebiyatı ürünlerinin falla ilgili görüşler aktardığı gözlemlenmektedir.

Anadolu'da özellikle Osmanlı döneminde gelişen edebiyat içinde *falname* genel adıyla *yıldızname, tefe'ülname, hurşidname, ihtilacname, kıyafetname, kehanetname* gibi isimlerle anılan bir türün varlığı kendini gösterir.[17] Falnameler manzum ve mensur olarak hazırlanmış eserlerdir. Manzum yazılanları çoğunluktadır.

"Fal, özel işlerden toplumsal görevlere kadar yaygınlık kazanınca konunun uzmanları, bilgilerini kitaplaştırmaya başlamışlar. Falı bilim sayan, fal konusunda kitap yazanlar arasında bilginler, felsefeciler ve şairler olduğu da söyleniyor. İslam toplumları arasında fal bilimi anlamında *ilm-i fal* teriminin kullanılması, kimi fal kitaplarının Hz. Ali'ye, İmam Caferü's-Sadık'a, Şeyh Muhyiddin Arabî'ye ait olduğunun sanılması ve onların adlarıyla anılması, konunun bir tür kutsallık kazandığının kanıtıdır. Falın nasıl bakılacağını, nasıl yorumlanacağını anlatan ya da özel fal formülleri veren kitaplar, genel olarak falname adıyla anılırlar."[18]

---

15 H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara 1986, s.72.

16 R.Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yay., Ankara 1979, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig Çeviri* TTK Yay., 5. Baskı, Ankara 1991.

17 Dergah Yayınları, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.3, s. 154-155.

18 Sennur Sezer, *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*, Milliyet Yay., İstanbul 1998, s. 15.

Fal kitaplarının önemli bir kısmı kura falıyla ilgili olanlarıdır. Edebiyatımızda kura falıyla ilgili önemli eserler mevcuttur. *Fal-ı Reyhan-ı Sultan-ı Cem*[19] ve *Hâzâ fâl-ı Kur'a*[20] gibi eserler bu türün en bilinen örneklerindendir.

Peygamber isimlerine göre düzenlenen falnameler de bu eserlerin bir çeşididir. "*Fe'lü'n-nebī (Fal-i nebī)* veya *Fe'lü esmâi'n-nebī (Fal-i Esmâ-i Nebi)* adlarıyla da anılan bu eserlerde peygamberlerin isimleri bir şema veya daire halinde düzenlenmiş ve her birinin hayatı, tebliğleri ve mucizelerine dayalı fallar verilmiştir." [21]

FAL-I ENBİYA

Burada ele alacağımız eser, Bursa YEBEK'te *Fal-ı Enbiyâ* adıyla Milli No 4325'te kayıtlı *Fâl be Hazâ Kitâb-ı Muhammed* adlı 8 varaktan oluşan bir yazmadır. Harekesiz, nesih bir yazıyla kaleme alınmış olan yazmanın kim tarafından yazıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin sonunda H. 1214 (M. 1799) tarihinde yazıldığını bildiren bir kayıt mevcuttur. Dil özellikleri ve söz varlığı açısından çok büyük bir önem taşımayan, kura falıyla ilgili olan falnamelere bir örnek olan eser, Türk kültür tarihinin bir parçası olması açısından önem taşımaktadır düşüncesinden hareketle bu yazıya konu olmuştur.

Eserin ilk varağında 21 peygamberden oluşan 3 yatay 7 dikey değerli bir tablo bulunmaktadır. Metin bölümünün başında bu falın pek kuvvetli bir fal olduğu dile getirilmiş, bir anlamda okuyucu üzerinde inandırıcı bir etki yaratılmaya çalışılmıştır. Ardından fala nasıl niyet edileceği anlatılmıştır. Yazara göre abdest alıp, namaz kılıp tövbe ve dua ettikten sonra göz kapayarak tabloda bir noktaya parmak basılacak ve hangi peygambere geldiyse ona uygun açıklama okunacaktır. Bu fala niyet etmenin en önemli şartı, fala niyet eden kişinin bu işe iyi niyetle başlamasıdır. Her peygamber için farklı bir yorum getirse de elimizdeki fal, diğer fal kitaplarında olduğu gibi aslında Allah'tan ümit kesilmemesi, ondan korkulması gerektiğini vurgulamaktadır.

19 *Fal-ı Reyhan-ı Sultan-ı Cem*, İst. Ün. Ktp. 5547. Bu eser üzerindeki çalışmalar için bkz. Halil Ersoylu, "Fal, Falname ve Fal-ı Reyhan-ı Cem Sultan", *İslam Medeniyeti Mecmuası* V/2, İstanbul 1981, Münevver Okur-Meriç, "Cem Sultan'ın Yeni Bulunan Fal-ı Reyhan-ı Cem Sultan Adlı Eseri", *Tarih ve Toplum*, XVI/96 1991

20 Millet Ktp. No 786.

21 *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, . C. 12, s.143.

Fâl be Hazâ Kitâb-ı Muhammed

Hūd ʿAleyhi'sselâm	Lokman ʿAleyhi'sselâm	İsmâʿil ʿAleyhi'sselâm
Yūsufʿ Aleyhi'sselâm	Dâvūd ʿAleyhi'sselâm	Süleymân ʿAleyhi'sselâm
Ādem ʿAleyhi'sselâm	Yunus ʿAleyhi'sselâm	Mikâʿil ʿAleyhi'sselâm
ʿAzrâil ʿAleyhi'sselâm	Zeker'yyâ ʿAleyhi'sselâm	Hârūn ʿAleyhi'sselâm
İbrâhīm ʿAleyhi'sselâm	Lūṭ ʿAleyhi'sselâm	Eyūb ʿAleyhi'sselâm
İdrīs ʿAleyhi'sselâm	Īsâ ʿAleyhi'sselâm	Mūsâʿ Aleyhi'sselâm
Yaʿkūb ʿAleyhi'sselâm	Nūh ʿAleyhi'sselâm	Şuʿâyib ʿAleyhi'sselâm

Bismi'llâhi'rrahmâni'r-rahīm

2a

1-*Elhamdü li'l-lâhi'l-lezī lâ yaʿlemu'l-ġayb 2- illâ hüve ve buṭaliʿa ʿalâ serirü'l-ḳalb illâ hüve 3- ve min ertezī'l-ṭaliʿat ʿalâ sirī min ḥikmeti 4- ve ḥazâ'in min ʿaẓīm ḳudretihi ve'ṣ-ṣelât 5- ve's-selâm ʿalâ muḥammedin ellezi ceʿalehü'l-lâhu 6- teʿâlâ ʿalâyü'l-ḫalḳu'l-ʿaẓīm ve ʿalâ iḫvânihi 7- mine'l-enbiyâ-i ve'l-mürselīn ve ʿalâ 8- evlâdihim ve eṣḥâbihim ecmaʿīn* 9- ve baʿdehu maʿlūm ola ki bu fâl-ı enbiyâ 10- ʿaẓâm fâldur ġâyet mücerrebdür ve her ne 11-mühīm içün görilür ise ʿaynı 12- vaḳiʿ olur taḥlīf-i keyfiyet-i ʿilmi

2b

1-şöyledür ki pâk abdest alup iki 2-rekʿat nemâz ḳılasın ve ḫaṭırından 3-niyyetüñi ṭuṭasıṇ baʿdehu on kez 4- istiġfâr ve on kez ṣalavât getüresin 5- ve cemiʿ enbiyâu'l-lâh ervâḥına duʿâ īdüp 6- fâtiḥâ oḳuyasın ve ervâḥ-ı ṭayyibe 7- lerine istimdâd īdesin baʿdehu gözüñ 8- yumasın ve andan şehâdet parmağıla 9- bu dâ'ireye başasın her ḳangısınuñ 10- ism-i şerīfi üzerine geldiyse aşağıda 11- arayup bulasın ve ne dilediyse 12- oḳuyup maḳṣūduña īrişesin 13- ḥażret-i resūl Muḥammed ʿAleyhi's-selâm

3a

1-maʿlūm ola ki fâl ṭutmaḳ ḥażret-i 2- resūlu'l-lâhuñ sünnetidür her ṣabâḥ 3-ve aḫşam fâl ṭutasın imdi 4- gerekdür ki fâl ṭutan eyü niyet ide 5- ġayri nesne ile meşġūl olmaya 6- ḥażret-i resūl buyurmışdur ki *innemâ 7-illâ ʿamel bi'l-niyyât* **İsmâʿīl ʿAleyhi's-selâm** 8- sen endīşe çekersin ḥaḳ sübḥâne 9- ve

te'âlâ saña her ġamdan ferâḥlar vîrdi 10- min ba'd kāruñ bülendî eylüge döndi 11- ve bir kimseden saña eylük ve sevilik 12- îrişür ve saña ḥaḳ çoḳ devlet 13- yüz tuṭar **Loḳmân el-ḥekîm** ve göñülli

3b

1-işlerüñ murâduñ üzre oldı ziyâde 2- ẕevḳ u devlet saña yüz ṭutdı gözün 3- aydın olsun ki şol nesne 4- ki ḥażret-i rabbü'l-'âlemînden isterdin 5- asânlıġıla saña erişdi ve murâdların 6- ol vîrdi baḫt u devletüñ uyḳudan 7- uyandı inşâ'allahu'l-'aẓîm ṣâḥib 8-devlet olasın **Hūd 'Aleyhi's-selâm** 9- dâ'im münâsib işlere meşġūl 10-olasın Allahu Te'âlâdan ḫavf 11- ile ḳorḳ ve elüñi yaramazlıḳdan kes 12- ve bâṭıl işlerden geç ve dostluġı 13- ḥażret-i Allah ile tâ kim sen belâdan

4a

1-emîn olasın ve nice günden ṣoñra 2- baḫtından buḫūset gider ve işüñ 3- kemâle îrişür şâẕ olasın inşâ'allahu 4- te'âlâ **Süleymân 'Aleyhi's-selâm** 5- bir nesneye endîşe çekersin ve ol cihetden 6- göñlün ṭardur ḥażret-i ḥaḳ cānibini 7- unutdun imdi göñlin Allahu Te'alâ 8- ile ve kâr-ı bâṭıldan dön tâ kim *'inne* 9-*ḳarîb* inşâ'allahu te'âla ḫayrıyla 10- maḳṣūdına irişesin **Dâvūd 'Aleyhi's-selâm** 11- bir kimsenüñ dostluġı cihetinden 12- endîşe çekersin ġâfil olma ki 13- bir işe cema'at senüñ andan

4b

1-ḫaberüñ yoḳ iken iftirâ îderler ve ṣadaḳa 2- vir ki ṣadaḳa çoḳ belâlar def' îder ve cümle 3- murâduña îrişesin dâ'im ḥażret-i 4- Allaha şükür eyle ki ḫayra dönderen 5- oldur **Yūsuf 'Aleyhi's-selâm** 6- senüñ fâluñ eyü geldi saña ḥayr ve şâdlıḳ 7- vardur ve gözün aydın olsun 8- devlet ve saâdet ve murâd olmaḳlıġına 9- saña çoḳ ni'met gelür şol ḳadar 10- devletüñ artuḳ ola ki saña çoḳ 11-ḥad eyleyeler **Miḳâ'il 'Aleyhi's-selâm** 12- bir bâṭıl iş içün endîşe 13- îdersin ḥażret-i Allahdan ḳorḳ

5a

1-ve ol kerden fâriġ ol ḥażret-i Allah buyurdı 2- *inna'l-lâhu lâ yuġabbirū mâ bi ḳavm ḥattı yuġabbiru mâ 3- bâ nefsihim* ya'ni ḥaḳ te'âlâ ḳavmine ẓulm 4- idüp anuñ ni'metini elinden almaz tâ kim anlara 5- yaramazlıġa mübâ˘eret îdüp ḫaṭırlarından 6- taġayyur îderler ve erbâb-ı 'arżuñ sözlerin 7- diñleme ve cemi' kârından ḥażret-i 8- ḥaḳḳa mu'temed ol **Yūnus 'Aleyhi' 9- s-selâm** murâduña vâṣıl olup devlet ve 10- sa'âdete îrişdüñ çoḳ elem çekdüñ

11- biḥamdi-li'llah ṣoñra maḳṣūduña īrdüñ 12- ġam yīme bir ḳaç gün içinde saña bir ḫayr 13- iş īre ve ḥaḳ teᶜâlâ saña ḥelâlinden

5b
1-bir nesne naṣīb eyler ve ġam ve endīşeden 2- fâriġ olasın ve murâduña īrişürsün 3- **Ādem ᶜAleyhi's-selâm** şübhe ve teşvīş 4- çekme ki falan işi işleyem mi işlemeyem mi 5- dīyü Allahu Teᶜâlâya tevekkül eyle ol niyet īttigin 6- işi işle ve ol göñlüñdeki ṭutduğın 7- murâda şürūᶜ eyle ve ḫayr ile müyesser olur 8- ve ġam yīmeden ḫalâṣ bulursın ve dostlaruñ 9- cümle şâd olup düşmânlaruñ kör 10- olurlar ve her gün muttaṣıl hürmet 11- ve devlet ve ᶜizzet ziyâde olsa gerekdür 12- şol vechile ki ḫalḳ saña ḥad īderler 13- ve cümle işlerüñ ve murâduñ ve maḳṣūduñ

6a
1-üzre ḥâṣıl olur be ᶜinâyet-i Allahu Teᶜâlâ 2- **Hârūn ᶜAleyhi's-selâm** maᶜlūm olsun ki 3- baḫtuñ ve devletüñ eyüdür murâduña īrişürsin 4- ḫavf eyleme ve nice cemâᶜat saña iftirâ 5- eylerler ġam yīme ki zarâr görmezsin anlaruñ 6- sözlerin ḳulaġūña ḳoyma elem çekme 7- senin murâduñ üzre olur ve yine anlaruñ 8- be ᶜinâyet-i Allah u Teᶜâla saña şâdlıḳ 9- ve ḥürmetlik īrişür ve bu yıl geçen yıldan 10- eyü olsa gerekdür **Zekeriyyâ ᶜAleyhi's-selâm** 11- göñlünden yaramazlıġı bâṭıl fikirleri 12- gönder tâ kim dükeli ġamlardan ḫalâṣ 13- ve necât bulasın ve maṭlūbuña vâṣıl

6b
1- olasın andan ṣoñra ḥażret-i Allah saña bir devlet 2- vīrdük sen andan şâd ferâḥ olasın 3- ve işüñ kemâle īrişe ve göñlüñdeki 4- maḳṣūduña īrişesin **ᶜAzrâ'il** 5- **ᶜAleyhi's-selâm** beşâret olsun ki 6- şâd ḫurrem ve işüñ kemâle īrişe 7- gözün aydın olsun ve şu işlerden ki 8- sen ümīdüñi kes müşkil işüñ cümle 9- ḥayr ile âṣıl oldı ve her ne ki 10- işlemek istersin iḳdâm eyle 11- müyesser ola ve her kimle senüñ ḥaḳḳında 12- düşmanlıḳ īdüp yaramazlıḳ ḳaṣd iderler 13- ise de yaramazlıḳ kendü başına döner

7a
1- Eyüb **ᶜAleyhi's-selâm** ḫaṣretden fikr çekersin 2- ᶜaceb baña fâyide ve ziyân var mıdur ve bu ḫuṣūṣda 3- hükm-i endīşe çekersin göñlüni ḫoş 4- dut ki tâc u devlet başına ḳondı 5- ve nice müddet ṭaleb īdersin şimdi 6- eline girdi ve ġamlardan ḫalâṣ 7- bulup maḳṣūduña īrişesin inşâ'allahu 8- teᶜâlâ **Lūṭ ᶜAleyhi's-selâm** endīşe 9- dutduġın işe ṣabr eyle 10- ītme ḥażret-i

ḥaḳḳa tevekkül ve münâcat 11- eyle tâ kim bu ḥâlden ṣoñra murâdın 12- ḥayr ile ḥâṣıl ola **İbrâhīm** 13- **ʿAleyhi's-selâm** ey ṣâḥib-fâl endīşe

7b

1-ve ġam çekme ki ḥażret-i Allah saña şol ḳadar 2- niʿmet vīre ki ḳıyâsı ḳâbil olmaya 3- ve ġamlardan ferâḥ irişe ve ḳorḳduġından 4- emīn olasın **Musâ ʿAleyhi's-selâm** 5- beşâret olsun ki saʿâdet tâcını 6- başuñ üzerine ḳodıñ saña cümle 7- ġamlardan ferâḥ ḥâṣıl olsa gerekdür 8- gīce gündüz endīşe çekersin 9- ki bu niyyet dutdıġım nesne ḥâṣıl 10- olur mı olmaz mı dīyü ġam yīme iᵛin 11- eylüge döndi ve çoḳ kimse 12- saña mutīʿ olsa gerekdür 13- **ʿİsâ ʿAleyhi's-selâm** çoḳ ġamlar

8a

1-şimdi ḥażret-i Allaha çoḳ ᵛükürler 2- īt ve ṣabr īt ḥażret-i Allahdan 3- ṭaleb eyle düşmân şerrinden ḫalâṣ 4- eyle zīrâ bir kimse senüñ ḥaḳḳında iftirâ 5- iderler fırṣat senüñdür ki cihânuñ 6- şerrinden emīn olasın **İdris** 7- **ʿAleyhi's-selâm** bu fâni dünyâ ki kimseye 8- bâḳī degüldür göñlüñe çoḳ teşvīşler 9- salduñ Allahdan ḳorḳ bâṭıl işlerden 10 vaz gel dâ'im ism-i celâliñi dilinden 11- ḳoma ne kim murâduña vâsıl olasın 12- **Şuʿâyib ʿAleyhi's-selâm** çoḳ endīşe 13- çekdiñ neyleyüm nice īdeyüm imdi

8b

1- göñlüñi ḫoş dut ki Allahuñ takdīrinden 2- olacaḳ olur saña beşâret olsun ki 3- bu niyyetde saña çoḳ vardır ve ziyâde 4- raḥatlıḳ vardur ve üç dört günüñ 5- içinde saña bir nesne gelür murâduña 6- müyesser olursın inşâ'âllahu 7- teʿâlâ **Nūh ʿAleyhi's-selâm** ġam ve elem 8- çekme ki düşmân olanlar ʿaẓīm zaḥmete 9- mübtelâ oldılar senüñ baḫtuñ kâr īder 10- saña ḥaḳ teʿâlâ ṭarafından yardım gelür 11- düşmanlaruñ kâr eylemez ve murâduñ ḥâṣıl 12- olur **Yaʿḳūb ʿAleyhi's-selâm** ey 13- fal sahibi gözün aydın olsun

9a

1-saña baḫt u devlet geldi ve cümle 2- ġamlardan ḫalâṣ buldun murâduñ 3- ve maḳṣūduñ ḥâṣıl olur 4- inşâ'allahu 5- teʿâlâ

Özet:
İslamî anlayışa aykırı bir nitelik taşımakla birlikte, fal Türk toplumunda yaygın bir olgudur. Osmanlı-Türk kültüründe bu olgu ayrı bir edebi tarz oluşturmuş, *falname*'ler üretmiştir. Bu çalışma, bu türün bir örneği olan ve 1799'da kaleme alınan *Fâl be Haẓâ Kitâb-ı Muhammed* adlı falnameyi incelemektedir. Söz konusu falname 21 peygamber adına düzenlenmiş, onların hayatları, tebliğleri ve mucizeleri üzerinden kehanette bulunmakta, bu boyutuyla türünün önemli bir örneğini teşkil etmektedir.

Anahtar sözcükler: Fal, Falnâme, *Fâl be Haẓâ Kitâb-ı Muhammed*, İslam, Peygamber

Abstract:
Though not approved by the Islamic canon, fortune-telling is a widespread phenomenon in Turkish society. It has a deep root in Ottoman-Turkish culture to such an extent that it produced a specific literary genre called *falname*. The present article studies an example of this genre, *Fâl be Haẓâ Kitâb-ı Muhammed*, which was written in 1799. Produced in the name of 21 prophets, the book presents prophecies through their deeds, teachings and miracles.

Keywords: Fortune-telling, fortune books, *Fâl be Haẓâ Kitâb-ı Muhammed*, Islam, Prophets

Osmanlı Alfabesi ile Basılan Bazı Botanik Kitapları

Yasin ALTAN*
Galip ALÇITEPE**
Emine ALÇITEPE***

1773'de açılan Mühendishane-i Bahr-i Hümayün, Batılı anlamda eğitim veren ilk kurumdur[1]. 1793'de Mühendishane-i Berr-i Humayun, 1827'de Tıbhane-i Âmire, 1834'de ise Mekteb-i Ulûm-i Harbiye açılmıştır[2]. Bu okulların eğitimde kaliteyi arttırdığı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak salt askerî kaygılarla açılmış olması gerçeği de gözardı edilemez.

Bu çerçevede, temel bilimler olarak sınıflandırılan biyoloji, fizik, kimya ve matematiğe yeterince önem verildiğini söylemek, kuşkusuz hayalcilikten öte bir anlam taşımaz. Bütün bu olumsuz koşullara rağmen botanikle ilgili ilk derslerin bugünkü adı ile Tıp Fakültesi'nde verilmeye başlandığını gözlemliyoruz[3]. Botanikle ilgili ilk Türkçe metinler de, yine bu dönemde 1834'de İshak Efendi tarafından yayınlanmıştır.

İshak Efendi, *Mecmua-i Ulûm-i Riyaziye* adlı kitabının dördüncü cildinin sondan üçüncü makalesinin beşinci bâbı olan altı buçuk sayfalık risalesinde sistematik botanik

---

* Prof. Dr., T.C.C.B.Ü. Fen/Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü Başkanı-Manisa, yasin.altan@bayar.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr., T.C.C.B.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarihi Bölümü, T.C. Tarihi ABD. Öğr. Üyesi-Manisa, mehmetaligaip@yahoo.com.

*** Araştırma Görevlisi, T.C.C.B.Ü. Fen/Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, Botanik ABD. Arş. Gör.-Manisa, eminealcitepe@yahoo.com.

1 E. Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi*, Ankara-1983, c: IV. s: 58.

2 Yahya Akyüz; *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara-1985, s: 411.

3 Feza Günergun-Asuman Baytop; "Hekimbaşı Salih Efendi ve Botanikle İlgili Yayınları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, No: 2, s: 296.

ya da fizyolojiden ziyade bitkilerin faydalı yönlerine yer vermiştir[4]. Burada, amatörce olsa dahi sistematiğe dair bilgilere rastlamaktayız. Örneğin bitkiler "eşcar-ı kebîre" [büyük ağaçlar], "eşcar-ı sagire" [küçük ağaçlar ve çalılar], "uşb" veya "haşişe" [otsu bitkiler] olmak üzere üç gruba ayrılmıştır[5]. Çiçeğin dış kısımları "dış kadeh" [kaliks], "çiçeğin muhiti" [korolla], çiçeğin huyutu" [stamen], "enbube-i amudiye" [stilus] ve "nokta" [stigma] olarak tanımlanmıştır"[6].

Osmanlı devletinde basılan ilk tıbbî botanik kitabı *Élémens de botanıque a l'usage des éléves de l'école de Médecine Impériale de Galata Serai* olup yazarı Avusturyalı hekim Charles Ambroise Bernard'dır[7]. Bilimsel anlamda Türkiye'nin ilk botanik bahçesini de kuran Bernard; aynı zamanda Mekteb-i Tıbbiye'nin öğretim kadrosunda yer almaktadır.

Bernard, Fransızca ve Türkçe ikişer sayfalık birer ithaf önsözü ile başlayan kitabında, botaniğin tanımını yapıp, amaçlarını sıralamıştır. Birinci bölümde bitki organlarının tanımlaması yapılmış, ikinci bölümde ise Tournefort, Linné ve Jusieü'nun bitkileri sınıflandırma esasları verilmiştir. Üçüncü bölüm ise sistematiktir[8].

Adı geçen eserden sonra Türk bilim adamların da, botanik ile ilgili yayınlara başladığını görmekteyiz. Bu kitaplardan aşağıda gösterilenleri hakkında bilimsel çalışmalar yapılmıştır:

Mehmed Ali Paşa; *İlm-i Nebatat-ı Tıbbiye*, 2 cilt, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul-1985, ss: 587+660.

Mehmed Ali Paşa; *İlm-i Nebatat*, 2 cilt, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul-1890/1895, ss: 481+1023.

Mehmed Ali Paşa; *Kitabu'l-Nebatat*, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul-1900, ss: 1000.

Mehmed Ali Paşa; *Mebhas-ı Telkih-i Eşcar*, [b.y.y], ss. 23.

Mehmed Ali Paşa; *Mebhas-ı Teşzib-i Eşcar*, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul-1883, ss: 128[9].

4 Ekmeleddin İhsanoğlu; "Mühendishane-i Berr-i Humayün Başhocası İshak Efendi: Hayatı ve Çalışmaları Hakkında Arşiv Belgelerine Dayandırılan Bir Değerlendirme Denemesi", *Belleten*, c: LIII, No: 207-208, ss: 735-765 ve Asuman Baytop; *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul- 2003, ss: 176-177.

5 Asuman Baytop-Feza Günergun; "Osmanlı Döneminde Türkiye'ye Modern Botaniğin Giriş ve Gelişmesi", *Osmanlı*, c: VIII., ss: 471-480.

6 Asuman Baytop; *a.g.e.*, s: 176.

7 Asuman Baytop; "Eczacılık Öğretiminde İlk Botanik Ders Kitabı: Elemens de Botanıque", *Acta Pharmaceutica*, c: XXXI, No: 2, ss: 73 ve devamı. Ayrıca bkz: Ayten Altıntaş; "Karl Ambros Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Ankara, ss: 91-100.

8 Asuman Baytop; *a.g.e.*, s: 176.

9 Asuman Baytop; *a.g.e.*, s: 254-274.

Es'ad Şerafeddin Efendi; *Mebadi-i İlm-i Nebatat*, Alem Matbaası, İstanbul-1901, ss: 200.

Es'ad Şerafeddin Efendi; *Nebatat-ı Tıbbiyyeye Dersleri*, İstanbul-1909, ss: 483.

Es'ad Şerafeddin Efendi; *İlm-i Nebatat*, Karabet Matbaası, İstanbul-1912, ss: 347.

Es'ad Şerafeddin Efendi; *Nebatat-ı Saydalaniye*, Kader Matbaası, İstanbul-1912, ss: 704.

Es'ad Şerafeddin Efendi; *Hafi İlkahlı Nebatlar*, Tıbbiyye-i Askeriyye Matbaası, İstanbul-1917, ss: 112.

Es'ad Şerafeddin Efendi; *İlkah-ı Hafî Nebatlar*, 2 cilt, Daru'l-Fûnûn Matbaası, İstanbul-1925/1926, ss: 771+527.

Es'ad Şerafeddin Efendi; *Muhtasar Nebatat*, Daru'l-Fûnûn Matbaası, İstanbul-1927, 2 fasikül[10].

Salih Efendi; *İlm-i Hayvanat ve Nebatat*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1895, ss: 90.

Salih Efendi; *Usul-i Menakıb-i Tabiiyet*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul-1872, ss: 88[11].

Şerafeddin Efendi; *İlm-i Nebatat-ı Tıbbi'den Mebhas-ı Ensice*, Metin Matbaası, İstanbul-1910, ss: 109.

Şerafeddin Efendi; *İlm-i Nebatat-ı Tıbbi'den nebhas-ı Tasnif-i Nebatat*, Bâb-ı Âli Caddesinde Arak Garoyan Matbaası, İstanbul-1910, ss: 446.

Şerafeddin Efendi; *İlm-i Nebata/Botanıque*, Garoayan Matbaası, İstanbul-1924, ss: 208[12].

Bu araştırmada da aşağıdaki eserler hakkında bir takım bilgiler verilecektir:

1. Siraceddin; *İlm-i Hayat-i Nebatî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1331 [1915], ss: 493.

120x195 mm boyutlarındaki eserin sayfa numaraları üstte verilmiştir. Kitabı Colomb Hulier kaleme almış, Mercan Sultanîsi Ulûm-i Tabiiyye Muallimi Siraceddin Efendi Türkçe'ye çevirmiştir. Birinci bölümünün başlığı "Ulum-i Tabiiye dersleri=İlm-i Hayat Tedkikatına Medhal: Nebatat ve Hayvanatta Müşterek Olan Hadisat-ı Hayatiye"dir[13]. Dipnot sisteminin kullanıldığı eserde "organisation", "celule", "generation" gibi bazı kelimeler Lâtin harfleriyle yazılmıştır[14]. "İlm-i Nebatat-i Tıbbiyye" başlığı altında yer

10 Asuman Baytop; *a.g.e.*, ss: 275-290.

11 Asuman Baytop; *a.g.e.*, ss: 231-258.

12 Asuman Baytop-Feza Günergun; "Dr. Şerafettin Tertemiz ve Botanik İle İlgili Yayınları", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, No: 2, ss: 349-360.

13 Siraceddin; *İlm-i Hayat-ı Nebatî*, İstanbul-1331, s: 1.

14 Siraceddin; *a.g.e.*, s: 1.

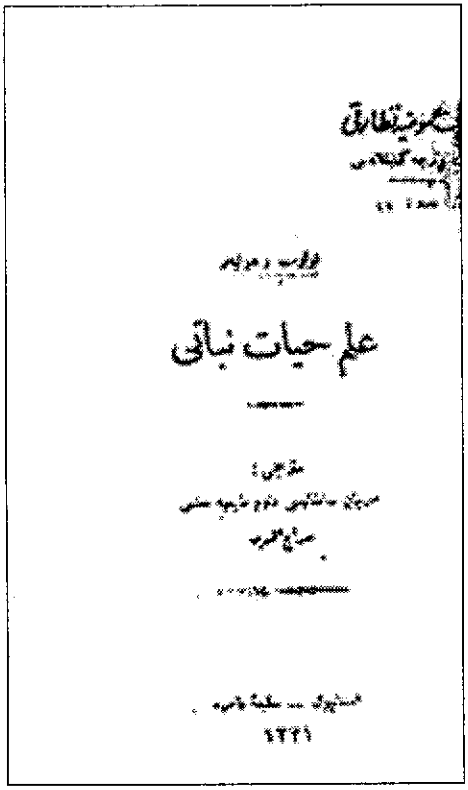
علم حيات نباتى

1. İlm-i Hayat-i Nebatî,

alan bölümde bitkiler tanıtılmış, familya adları Türkçe-Latince karşılaştırmalı olarak verilmiştir[15].

2. Siraceddin; *Nebatat*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1331 [1915], ss: 328.
170 x 190 mm boyutlarındadır. Sayfa numaraları sağ üstte verilmiştir. "Çiçekli Bir Nebatdaki Muhtelif Kısımların Tefriki" adlı bölümle başlayan eserin en önemli yönü konularla ilgili şekil ve şemalarla bezenmesidir. Yazar, kitabında ilk örnekte olduğunun aksine Latince terimlere yer vermemiştir.

3. Subhi Edhem; *İlm-i Nebatat Tarihi*, Kitabhane-i Sudî, İstanbul-1917, ss: 207.
140x200 mm boyutlarında olup Kadınların Dünyası Matbaası'nda basılmıştır. Sayfa numaraları üstte verilmiştir. Subhi Edhem, eseri Baytar Mektebi öğrencileri için hazırlamıştır. Kitapta şema ve resim bulunmamaktadır. Önsözden anlaşıldığına göre eser 1916 yılında Seddu'l-Bahir'de kaleme alınmıştır. Yazar, bu kitaptan önce "Fen Adamları" adlı bir eser yayınlanmıştır[16]. Subhi Edhem'in beyanına göre "İlm-i Nebatat Tarihi" aslında "Fen Adamları"nın bir eki ve daha sonra yayınlayacağı "Mesahir-i Tabiiyyun"'un giriş kısmıdır[17].

"İlm-i Nebatat Tarihi" on bölümden meydana gelmektedir :

Nâşirin İfadesi [Yayıncının Sunuşu], (ss: 5-6),
Bir Mektup (ss: 7-33),
Medhal [Giriş], (ss: 34-38),
Edvar-ı Kable't-Tarih [Tarih Öncesi Dönem], (ss: 39-40),

15 Siraceddin; *a.g.e.*, s: 2.
16 Subhi Edhem; *İlm-i Nebatat Tarihi*, İstanbul-1917, s: 207.
17 Subhi Edhem; *a.g.e.*, s: 4.

Ezmine-i Mütekaddime [İlkçağ], (ss: 40-52),
I. Asrın Yunan Muharrirleri (ss: 52-61),
Kurûn-ı Vusta ve Arabîler [Ortaçağ ve Araplar], (ss: 62-71),
Kurûn-ı Ahire [Yeniçağ], (ss: 72-95),
XVI. Asır (ss: 95-104),
XVII. Asır (ss: 104-207),
Asr-ı Hazır [Günümüz].

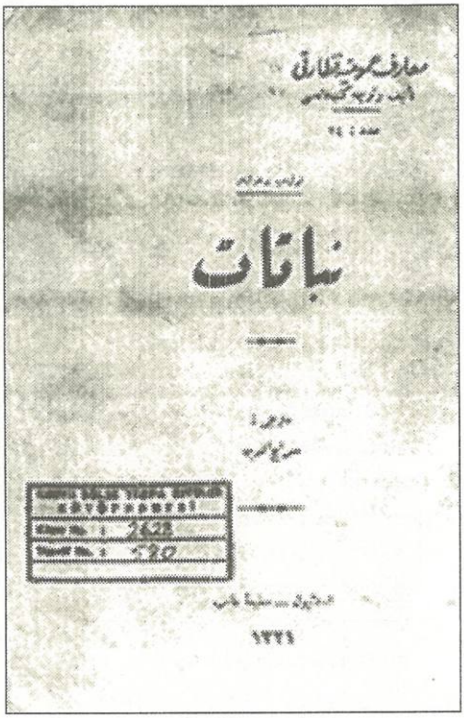

2. Nebatat

Yazar, kitabında "Asr-ı Hazır"da yetişen nebatiyunun efkâr-ı mülahazatına ayrı bir cild düşündüğünü (XIX. yüzyıl botanikçiklerinin çalışmaları) belirtmekte ise de, yaptığımız araştırmalarda böyle bir kitabın varlığına dair hiçbir veriye ulaşamadık[18].

Feridun Bey'e gönderilen bir mektubun verildiği "Bir Mektup" adlı bölümde, yazar, botanik biliminin metodlarını Linne'nin belirlediğini, "İlm-i Nebatatın Esasatı ve Tenkidi" ile "Felsefe-i İlm-i Nebatat" adlı iki eseri bulunduğunu, bunların aynı zamanda botaniğin temel kaynakları olduğunu açıklamaktadır[19]. Yine Türkiye'deki yazma ve basma eserlerin saklandığı belli başlı kütüphanelerde yaptığımız araştırmalarda Linne'nin kitaplarının Osmanlıca'ya çevrildiğine dair bir bilgiye erişemedik. Botanik tarihi ile uğraşan araştırmacıların bu eseri bulmaları kuşkusuz önemli bir başarı olacaktır.

Yazarın belirttiğine göre en önemli Yunanlı botanikçi Şamlı Nikola'dır[20]. Nikola'nın yazdığı eserin orijinali yok olmuş, günümüze Latince ve Arapça nüshaları kalmıştır. Latince nüshasının adı *Deplantıs Libridus*'dur. Çevirmeni Alfredo'dur. Arapça'ya nakleden ise Hayyam bin İshak'dır[21]. Bu esere göre Craeteus, Methedoros, Hıksesıos, Menesıhthe, Solon, Dailon, Mıkton, Cassıanus botanikle ilgili çalışmalar yapan diğer isimlerdir[22]. Ortaçağ'da Nicolas Myrepsu, Simeon Setsus ve Mikhael Ducas'ın bitkilerle

18 Subhi Edhem; *a.g.e.*, s: 208.
19 Subhi Edhem; *a.g.e.*, s: 7.
20 Subhi Edhem; *a.g.e.*, ss: 43-44.
21 Subhi Edhem; *a.g.e.*, s: 44.
22 Subhi Edhem; *a.g.e.*, s: 51.

uğraştığını belirten yazar, Marco Polo'nun seyahatnamesinin botanik bilimi açısından önemli olduğunu belirtmektedir[23].

Yine yazara göre "teşrîh-i fizyoloji-i nebatî (bitki fizyolojisi) XVII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 1576-1660 yılları arasında yaşayan Jorzof Aromanari bilinen ilk fizyologdur ve "Generatione Planatarum et Siminibus" adlı eseri vardır[24]. 1627-1711 yılları arasında yaşayan ve "Philosophical History of Plants" ve "The Anatomy of Plants" adlı kitapları olan Nehemi Garev diğer bir önemli bilim adamıdır[25].

Eserde Tournefort'a ayrı bir önem verildiğini gözlemlemekteyiz. Yazara göre Tournefort, "cesur bir nebatat koleksiyoncudur" ve Herman Boherhav'la birlikte bitkileri açık ve kapalı tohumlu olarak tasnif etmiştir. Tournefort'un Osmanlı topraklarında yaptığı seyahate dair bilgilerin yoğunluklu biçimde yer aldığını görüyoruz. Yazar, Tournefort'un ilk defa tayin ve izah ettiği bitkilerden söz etmekte bunların en önemli olanlarını ise şöylece sıralamaktadır: 1. Celtis tournefortiti, 2. Ecqium oriental, 3. Daphne du pont, 4. Satifrage lymbalarie, 5. Papaver oriantalé, 6. Orıganun Lourun Fortic, 7. Ferule Oriantale, 8. Verbascium Pınnatificle[26].

Eserin özelliklerini şöylece maddelendirebiliriz: 1) Yazar, eserin yazımında kronolojik sıralamaya özen göstermiştir, 2) Latince terimler, Osmanlıca karşılıkları verilerek açıklanmıştır, 3) Pek çok türün ilk defa kim tarafından adlandırıldığına dair önemli bilgiler vermektedir.

4. Hüseyin Remzi; *Teşrih ve Vezaifu'l-Nebâtî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1335 [1919], ss: 153.

120x170 mm boyutlarındadır. Sayfa numaraları üstte verilmiştir. Hüseyin Remzi, Daru'l-Muallimîn, Daru'ş-Şafaka ve Mercan İdadîsi Tarih-i Tıbbî muallimliklerinde bulunmuş, kitabın basımı sırasında ise Posta-Telgraf ve Telefon Nezareti Levazım Dairesi Müdürlüğü'ne atanmıştır.

Kitabın en ilginç özelliği Maarif-i Umumiyye-i Nezaret-i Celîlesi'nin açtığı bir yarışmada derece almasıdır. Buna göre eser, liselerin onikinci sınıfında en fazla beş yıllık bir süre için okutulmak kaydı ile basılmıştır.

Birinci bölümünün adı, "Nebat'átın Evsaf-ı Umumîsi" olup, anlatım dili sadedir. Çizimlerin bolca yer aldığı kitapta Latince terimler kullanılmamıştır.

5. Ebu'l-Muhsin Kemal; *Tarih-i Tıbbî'den İlm-i Nebatat*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul-1339 [1923], ss: 206.

---

23 Subhi Edhem; *a.g.e.*, s: 68.
24 Subhi Edhem; *a.g.e.*, s:163.
25 Subhi Edhem; *a.g.e.*, s:164-165.
26 Subhi Edhem; *a.g.e.*, ss: 158 v.d.

130x185 mm boyutlarında olup sayfa numaraları üstte verilmiştir. Ebu'l-Muhsin Kemal, Mercan Mekâtib-i İdâdîsi Müdürü'dür. Kitap Maarif Nezaret-i Celîlesi'nin hazırladığı müfredat programına göre yazılmıştır. Birinci bölümü, "Teşrîh ve Fizyoloji-i Nebatat" başlığını taşımaktadır. Eserde çizim, resim ve Latince terimlere bolca yer verilmiştir.

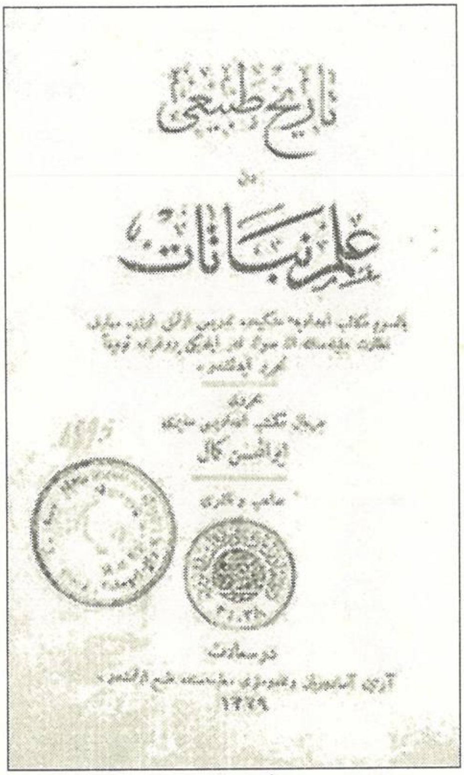
5. *Tarih-i Tıbbî'den İlm-i Nebatat*

6. Harun Reşîd; *İlm-i Nebatat*, Kanaat Matbaası, İstanbul-1341 [1925], ss: 222. 125x190 mm boyutlarında olup Yeni Matbaa'da basılmıştır. Sayfa numaraları üstte verilmiştir. Harun Reşîd'in kimliği hakkında hiçbir bilgiye ulaşamadık.

Kitabın birinci bölümü, "Nebatların Umumî Evsafı" ikinci bölümü ise "Bir Nebatın Muhtelif Kısımları" başlığını taşımaktadır. Kapağından öğrendiğimize göre kitap, kız ve erkek öğretmen okulları ile liselerin ilk devrelerinde okutulmak amacı ile yazılmıştır.

7. İbrahim Hakkı; *Nebatlar Alemi*, Devlet Matbaası, İstanbul-1927, ss: 435. 165x245 mm boyutlarında olup sayfa numaraları üstte verilmiştir. İbrahim Hakkı Bey, Daru'l-Fünûn'da "Tabiî Coğrafya" ve Galatasaray Lisesi Tabiat öğretmenliği yapmaktadır.

İbrahim Hakkı, "Nebatlar Alemi Hakkında Birkaç Söz" başlıklı önsözde ortaokul ve liselerde okutulan "tabiat dersleri"ni eleştirmektedir. Yazara göre öğrencilere bitki isim ve şekilleri ezberletilmekte ve sınavlarda da manasını bilip bilmediğine bakılmaksızın adeta birer hafız gibi cevap verilmesi istenmektedir. Bu ise öğrencilerin fikren gelişmesini önlemektedir. Oysa ki adı geçen derslerin amacı, doğadaki olayları yorumlamak olmalıdır[27]. Ortaokul, lise ve öğretmen okullarında öğrenim gören öğrenciler için hazırlanan kitabın en büyük gayesi bu hedefe ulaşmaktır.

27 İbrahim Hakkı; *Nebatlar Alemi*, İstanbul- 1927, s: 1.

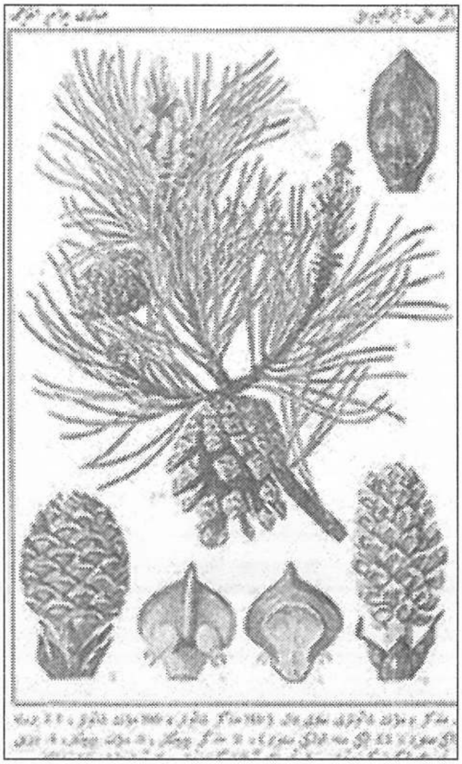

7. *Nebatlar Alemi*

8. Siraceddin Bey; *Nebatat Dersleri*, Kitabhane-i Hilmi, İstanbul-1928, ss: 341.

105x180 mm boyutlarındadır. Kapağından öğrendiğimize göre yazarı, Kabataş ve Daru'ş-Şafaka liselerinde tabiat muallimliği yapmaktadır. "İfade-i Meram" başlıklı önsöz kısmından öğrendiğimize göre eser, dört defa basılmıştır. Bunun en büyük nedeni konuyla ilgili Avrupa kökenli kitapların baz alınmasıdır[28].

Yazar, İlm-i nebatatın kitaplardan öğretilemeyeceğini belirterek derslerde uygulanması gereken öğretim metodlarını şöylece sıralamıştır: 1) Bitki incelemeleri kitap okumakla sınırlı olmamalı, bahsi geçen bitkiler, bizzat arazide öğrenci tarafından teşhis edilmelidir, 2) Öğrencinin bitkileri doğal ortamında görmesi sağlanmalı, derste öğretilmeyen tür ve cinsleri araştırmaya teşvik edilmelidir[29].

Kitabın birinci bölümünün başlığı "Çiçekli Bir Nebatda Muhtelif Kısımların Tefriki" başlığını taşımakta olup, kök, yaprak, çiçek ve meyve terimlerinin tanımları yapılmaktadır[30].

Eser, lise ve öğretmen okullarının yedinci sınıfları için hazırlanmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Ülkemizde botanik eğitimi 1800'lü yılların ilk yarısında başlamıştır ve konu ile ilgili kitapların matbaa yoluyla basılıp çoğaltılması da, aynı döneme rastlamaktadır.

Çağımızda hemen her bilim dalının tarihçesi yapılıp lisans öğrencileri başta olmak üzere öğretildiği halde, ülkemizde özellikle botanik hakkında bunu söylemek imkânsız gibidir.

Bu çalışmada Türk botanik tarihine katkıda bulunacağı ümid edilen Osmanlı harfleri ile kaleme alınmış bazı eserler tanıtılmıştır. "İlm-i Nebatat Tarihi" gibi eserlerin

28 Siraceddin; *Nebatat Dersleri*, İstanbul-1928, s: 1.
29 Siraceddin; *a.g.e.*, s: 2.
30 Siraceddin; *a.g.e.*, ss: 3-4.

günümüz Türkçesi'ne çevrilip basılmasının yararlı olabileceği kanaatindeyiz. Bu ise interdisipliner bir çalışmayı ve ciddi boyutta sermaye aktarımını gerektirmektedir. Başta TÜBİTAK olmak üzere ülkemizdeki önemli bilim kurumlarının konuyla ilgilenip yön vermesi en büyük dileğimizdir.

Özet:
Osmanlı Devleti'nde botanik ile ilgili ilk kitaplar 19. yüzyılın başlarında yayınlanmıştır. Şimdiye değin yayınlanan eserlerin bir kısmı üzerine araştırmalar yapılmıştır. Bu makalede de 1915-1928 yılları arasında yayınlanan 8 botanik kitabı hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar sözcükler: 19. yüzyıl Osmanlı botanik eğitimi, Osmanlıca botanik kitapları.

Abstract:
Publising of botanic books in the Ottoman Empire begun in the early ninetheenth century. Some of these books have been studied. The present study examines eight botanic books published between 1915 and 1928.

Keywords: Botanic education, the Ottoman Empire, Ottoman botanic books.

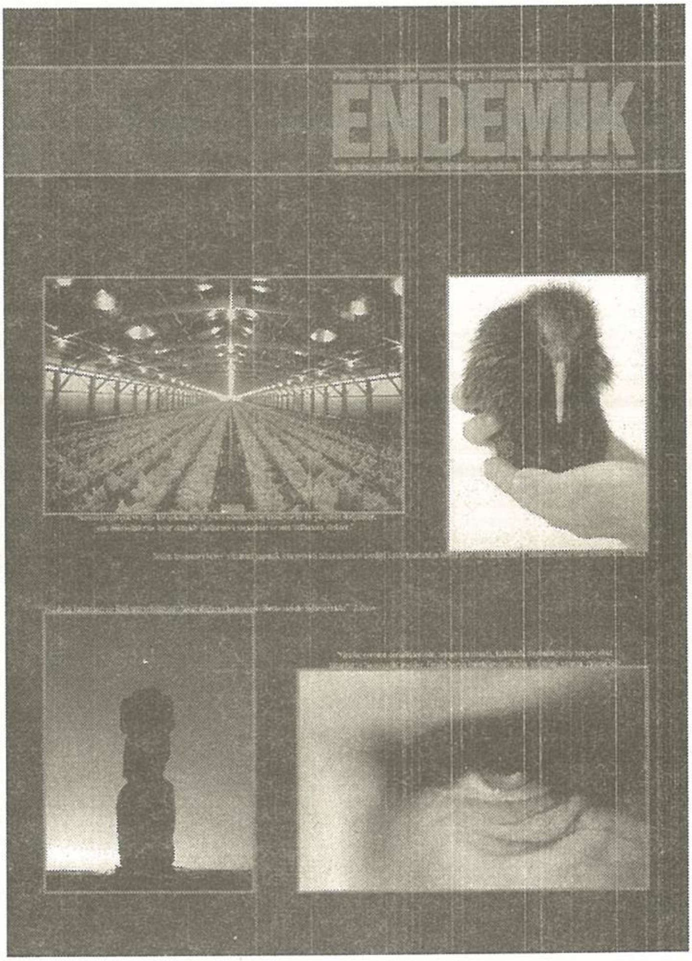

Popüler yaşambilim dergisi gazete bayiilerinde

İzmir Türk Ocağı Mahfeli/Tilkilik Türk Gençler Birliği ve Cumhuriyet Döneminde İzmir'deki İlk Gençlik Dergisi: *Türk Gençleri Mecmuası*

Günver GÜNEŞ*

Giriş

Yakın dönem Türkiye tarihine damgasını vurmuş en önemli kurumlardan birisi Türk Ocağı'dır. II. Meşrutiyet döneminde temelleri atılan, mütareke döneminde dağılan, Cumhuriyet Türkiye'sinde faaliyetlerine devam eden Türk Ocaklarının şube sayısı kapatıldıkları 1931 yılında 276'ya ulaşmıştı[1]. Türk Ocakları şubeleri içerisinde taşrada en faal olanlardan biri İzmir Türk Ocağı idi. İzmir Türk Ocağı, Balkan savaşlarının şiddetini sürdürdüğü 1912 yılı sonlarında açılmış, İzmir'de İttihat ve Terakki ile birlikte milli politikaların uygulanmasında öncü rol oynamıştır. Çalışmaları ile aydınların ve gençliğin desteğini alan Ocak, I. Dünya Savaşı'nın ardından mağlup olan Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal direniş merkezi haline gelmiş, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline en ciddi tepki ve protestoyu yapmıştır. İşgal yıllarında kapatılan Ocak, Ekim 1922'de yeni fikirler, yeni idealler doğrultusunda açılarak tekrar faaliyetlerine başlamıştır (Güneş; 1999:116).

Türk Ocağı'nın yeniden faaliyete geçtiği tarihlerde İzmir'in genel görünümü içler acısıydı. 1922 yangını kentin dörtte üçünü yok etmiş, 2 bin 600 dönümlük bir alan yok olmuştu. Yangın sonunda İzmir'de ne büyük bir bina, ne göze çarpacak güzel bir mağaza ve ne de altı metreden geniş bir cadde kalmıştı. Bütün binalar kargir

* Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü- Aydın.

1 Ocak şubelerinin sayısı konusunda tam bir fikir birliği oluşmamıştır. Şube sayısı, Yusuf Sarınay; *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, ss: 380-382'de 260 olarak gösterilmektedir. Ancak, F. Erden; "Türk Ocakları Merkez Binasının Tarihi Durumu ve Türk Ocaklarının Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar", *Türk Yurdu*, c. III, no: 300, Temmuz [96], s: 6'da 276 olduğuna dair bilgi verir.

olduğu için yangın yerlerinde taş ve moloz yığınları, mahzen çukurları ve yarı yıkılmış duvarlar vardı. Uzunca bir süre boş kalmış olması dolayısıyla yangın yerlerini baştan başa otlar ve dikenler kaplamıştı. Bir çok resmi ve özel kuruluş çalışamaz durumdaydı (Baran; 2003:50). Cumhuriyet ilan edilmeden önce kentte yönetim dağınıklığı devam ediyordu. 1922 yangını İzmir'in kültürel yaşamını da olumsuz yönde etkilemiş, daha önce canlı bir tiyatro ve basın yaşamına sahip olan kentte oyun oynanacak sahne kalmamıştır. Gazete ve dergi çıkaracak matbaalar da yanmış ve yerle bir olmuştu. 1923 yılına gelindiğinde kentte yol, su ve elektrik yoktu. Eğitim neredeyse tamamen durmuştu. Sağlık tesisleri yetersizdi. Memurlara zorlukla maaş verilebiliyordu. Ekonomik yaşam tümüyle boşluk içindeydi. Kıtlık, pahalılık ve karaborsa yaygındı. Kamu hizmetleri yavaş ilerliyordu. İzmir'in görünümü bu tarihlerde Anadolu'nun genel görünümünden pek farklı değildi. Zengin Frenk Mahallesi yanınca, ayakta kalan yoksul Türk mahalleleri, ister istemez İzmir'i güçsüz ve geri bir kent yapıvermişti (Aksoy; 1986:193). Cumhuriyet'le birlikte kentte öncelikli olarak ele alınması gereken konu imar meselesi idi. Doğal olarak kültürel meseleler geri plana itilmişti. Buna rağmen başını Osmanlıdan kalan Türk Ocakları aydınlarının çektiği bir gurup bu konuya da el attılar.

Türk Ocakları'nın Cumhuriyet'in ilanını izleyen günlerde hızla yeniden örgütlenmeye başlaması, belirli bir faaliyet programının saptanması zorunluluğunun yanı sıra, geçmişin ve özellikle I. Dünya Savaşı ile mütareke dönemi Türk Ocağı'nın konumunun eleştirel bir anlayışla yeniden gündeme getirilmesini gerektirmiştir. Özellikle Ankara Türk Ocağı'nda yapılan tartışmalarda eski tüzüğün yeni dönemin gereksinimlerini karşılayamadığı ileri sürülmekte, bu sorunu çözmek için heyetler tayin edilmekteydi. Benzer tartışmalar İstanbul Türk Ocağı'nda da yapılıyordu. Nitekim İstanbul Türk Ocağı'nın Ankara Türk Ocağı'na gönderdiği 24 Teşrin-i Sani 1923 tarihli bir mektupta nizamname değişikliğinin yanı sıra sayıları giderek artan şubeler arasında daha canlı bir ilişki sağlayabilmek amacıyla genel bir kongrenin toplanmasının kararlaştırıldığı, şubeler konusunda bilgi almaya ve her şubenin Ocağın izlemesi gereken faaliyetlere ilişkin genel bir kanaat edinmesine yönelik çalışmalar yapıldığı belirtilmiştir (Üstel; 1997:144). Görünen o ki hem İstanbul Türk Ocağı, hem de Ankara Türk Ocağı eski alışkanlıklarını devam ettirerek merkez konumlarını koruma eğilimi içerisindedirler. Ve bu düşünce doğrultusunda şubelerin faaliyetlerinin denetimini elde etmek istiyorlardı. Oysa İzmir gibi ocak şubeleri, merkezden bağımsız çalışmak konusunda hemen hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. İzmir Türk Ocağı'nın geçmişi, merkez Türk Ocağı ile hesaplaşmalarla doludur. Ocak daha kuruluşunun ilk yıllarında merkez İstanbul Türk Ocağı'nın ortaya koyduğu Turan düşüncesini reddetmiştir. Bu durum, merkez Türk Ocağı ile onun bir şubesi konumunda olan İzmir Türk Ocağı arasında ideolojik zıtlaşmaya dönüşmüştü. Dönemin İzmir Türk Ocağı Başkanı Mehmet Necip

Bey, İstanbul'daki Türkçü aydınları karşısına alma pahasına konuşmalarında ve konferanslarında Ziya Gökalp'i idealist Türkçülüğün reisi, hakiki bir mütefekkir olmaktan ziyade bir hayalperest, ütopik zihniyete sahip biri olarak değerlendirmiştir (Huyugüzel; 1998:75). Bu durum karşısında Mehmet Necip Bey ve onun şahsında İzmir Türk Ocağı protesto edilmişti (Olgun; 1971:40-41). Dönemin siyasi atmosferi içerisinde merkez Türk Ocağı'nın ideolojik ve politik baskısı bir süre sonra Mehmet Necip Bey'in önce İzmir Türk Ocağı Başkanlığından, ardından Türk Ocağı üyeliğinden ayrılmasına yol açmıştır (Güneş; 1996:155). Bu baskıyı üzerinde hisseden her ocak şubesi kendini daha kuruluş tarihinden itibaren merkez Türk Ocağı'nın denetimi altında bulmuştur. Bu baskı ocakları tek sesli olmaya zorlamıştır. Cumhuriyet döneminde de merkez Türk Ocağı ile şubeler arasındaki görüş ayrılıkları, sürtüşmeler eksik olmamıştır. Ocak kurultay raporları ve merkezden taşra şubelerine teftiş için gönderilen müfettiş raporları bu tür olaylarla doludur. Şube Türk Ocaklarının hemen her hareketine karışma salahiyetini kendinde gören merkez Türk Ocağı bu davranışıyla belki de şubelerin bağımsız çalışma isteklerini daha da özendiriyor ve tetikliyordu. Nitekim merkez Türk Ocağı'nın sıkı denetimini üzerinde hissedecek olan İzmir Türk Ocağı gibi örgütü güçlü ocaklar, ocaklarda rakı içilip içilmemesi gibi garip meseleler yüzünden merkez Türk Ocağı'na kafa tutabilecek cesareti kendilerinde bulabiliyorlardı (Güneş; 1994:169-174). Bu çıkışlar bile çoğu kez merkez Türk Ocağı ve onun reisi Hamdullah Suphi Bey'in otokrat tavrıyla karşı karşıya kalıyor ve kırılıyordu.

Cumhuriyet'in ilanından hemen önceki dönemde, İzmir Türk Ocağı gibi pek çok Türk Ocağı şubesinin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hızla örgütlenmeye başladığını görüyoruz. Bu örgütlenme merkezden bağımsız bir örgütlenme girişimiydi ve oldukça dağınıktı. 1923-1924 yılları örgütlenme konusundaki sorunların giderek büyüdüğü bir merkeze bağlı kalmak ya da bağımsız çalışmak konusundaki tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönemdi. Bu tartışmalar kısa sürede birbirinden bağımsız onlarca gençlik birliklerinin oluşmasına neden oldu.

İzmir Türk Ocağı ve Tilkilik Türk Gençler Birliği

Bu dağınıklık özellikle İzmir'de kendini oldukça fazla hissettiriyordu. Kentte Türk Ocağı'nın dışında Ocağa bağlı olarak Tilkilik Türk Gençler Birliği, Yalılar Gençler Birliği, Karşıyaka Gençler Birliği, Karantina Gençler Birliği adlı gençlik dernekleri kısa zaman diliminde açılarak faaliyete geçmişlerdi.

Bu dönemde gençliğin türlü organizasyonlar içerisinde farklı adlarla aynı gaye, ideal için çalışıyor olmaları bu kurumların neden birleşerek tek bir çatı altında faaliyet göstermediği sorusunu da beraberinde getirmiştir. Birbirlerini engelleyip zarar verici olmasalar bile bu rahatsızlık çoğu kez dönemin İzmir basınında sert bir şekilde ifade ediliyordu. *Türk Sesi* gazetesinde Kamuran Kenan imzalı bir makalede Türk

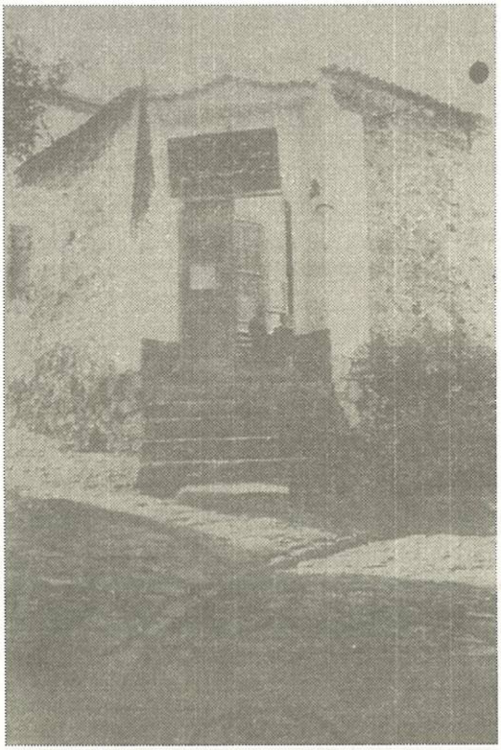

İzmir Türk Ocağı Tilkilik Mahfili

Ocaklarının dağınıklığının getireceği rahatsızlık şöyle ifade edilmiştir: "... Ocaklar arasında tesanüd ve vahdeti ihlal eden şey merkezin bu nam altında faaliyete geçen müesseseleri murakabe etmemesinden tevellüd etmiştir. Murakabe etmek içinde elde mevcut nizamname gayr-i müsaittir. Sebepleri ne olursa olsun vahdeti ihlal eden şeyin diğer adı anarşidir. Bazı ocakların merkezin müsaadesini istihsal etmeyerek meydana çıkması, nizamnamesini istediği gibi tebdil ve tağyir eylemesi, başka bir kelime ile izah değildir. Bu rabıtasızlık, son bir hadise ile şüphelerimizi maalesef teyit etmiştir. *Karagöz* gazetesinin Abdülhak Hamid için yazdığı bir fıkra dolayısıyla ocakların bir kısmı bu harekete şuuri veya gayr-ı şuuri iştirak eylememiştir. Hamid için yazılan şeyler mukaddesata tecavüz mahiyetini haiz ise niçin Türk Ocaklarının ruhunda derin bir akis yapmadı. Değilse niçin birkaç Türk Ocağı münferit hareketlerle boşboğazlık yaptı. Ocaklar arasında irtibat olmadığını gösteren bu küçük hadise yarın büyük vakalar karşısında suskun veya beceriksiz hareket edileceğine dair fena bir işarettir..."[2] Ocakların ve özellikle İzmir Türk Ocağı'nın merkezden bağımsız hareketleri İstanbul'da tartışma konusu olurken, İzmir basınında bir çok yazarı karşı karşıya getiren yeni bir polemik alanı yaratmıştır. Eleştirilere cevap da yine ocak üyelerinden gelmiştir. Alemdaroğlu Lütfi Bey ocaklardan bağımsız hareket etmekle suçlanan İzmir Türk Ocağı'nı şu sözlerle savunur: " ... İstanbul Türk Ocağı nasıl ve ne maksatla açılmış ve o ocağı açanlar hangi salahiyet-i kanuniye ve milliye ile açmış iseler İzmir Türk Ocağı da aynı suret ve maksatla ve aynı salahiyet-i kanuniye ile ve milliyeyi haiz zevat tarafından tesis ve küşad olunmuştur..."[3].

Farklı eleştirilere maruz kalmalarına rağmen gençlik dernekleri 1925 yılı sonuna kadar bağımsız bir şekilde hareket etmiştir. Bunlar arasında Tilkilik Türk Gençler

2 Kamuran Kenan; "Türk Ocakları Hakkında", *Türk Sesi* 19 Temmuz 1923.

3 Alemdaroğlu Ömer Lütfi; "Türk Ocağı", *Türk Sesi* 23 Temmuz 1923.

Birliği özel bir konuma sahiptir. İzmir'in Tilkilik ve civarında oturan Türk gençlerinin kurmuş olduğu bu dernek, 1923 Haziran ayında faaliyete geçmişti. İzmir Türk Ocağı'nın yan kuruluşlarından olan Tilkilik Türk Gençler Birliği'nin kurucusu ve aynı zamanda katib-i umumisi olan Ahmet Hikmet Bey, Gençler Birliği'nin maksat ve gayesini derneğin dergisi olan *Türk Gençleri Mecmuası*'nda şöyle açıklamaktadır: "... Milliyet, fazilet, samimiyet ve tesanüd gibi bazı esaslarla bedenen ve ruhen taliyesine çalışmak"[4]. Ahmet Hikmet Bey, Tilkilik Gençler Birliği'nin varoluş nedenini "... Bizim birliğimizin azalarının kanaatlarını ifade eden bir şahsiyeti olacaktır. Bu şahsiyetin de bir terbiyesi, bir hüviyeti bulunacaktır. Gençleri asil ve temiz maksatlardan uzaklaştırdığı için birlik fırkacılıkla katiyen işgal etmez. Birliğimiz milli, içtimai bir ittihattır. Türk milletinin dini, milli ve ahlaki hislerine mensub ve meftun olduğumuz içindir ki; Birliğimizin terbiyesi millidir. Buraya hariçten ve zahilden bakan her gözün bize mensup gençlerde her şeyden evvel Türk milletinin asil, hususi seciyesini, ahlaki fiillerini ve hislerini görmesini arzu ederiz..." satırları ile özetlemektedir. Ahmet Hikmet Bey, Gençler Birliği'nin vazifesini de şöyle belirlemiştir: "...Bu gibi müesseseler her şeyden evvel ötekinin berikinin ihtiras aleti olmaktan kurtularak gençliğin, meslek sahiplerinin, halkın her nevi ahlak ve sıhhat murakıbı olmaktır. Birliğimiz, azaları olan gençler arasında müşterek duygu itiyadlar tesis etmeye Türk gençliğine Türklüğü, İslamlığı ve garbın usul ve aliyatından ibaret olan medeniyeti daha ziyade sevdirmeye başladığı gün vazifesini hakkıyla yaptığına kani olacaktır..."[5].

Tilkilik ve çevresindeki idealist gençleri kısa sürede bünyesinde toplayan Türk Gençler Birliği'nin üye sayısı bir ayda 100'e ulaşmıştır. Derneğin yayın organı olan *Türk Gençleri Mecmuası*'nda Tilkilik Türk Gençleri şöyle anlatılıyordu: "..Tilkilik ve civarında ikamet eden Türk gençleri, asri bir hayatın en faydalı vasıtalarını içinde toplayan bir yuva kurmuşlardır. Bu yuvaya bir kere uğrayanlar da göreceklerdir. Oradan gençliğin cevval ve şatır sesi hiç eksik olmuyor. Birliğin canlı coşkun gençleri ziyaretçilere ümit ve azim veriyor. Filhakika Birlik'e şöyle bir göz gezdiriniz. Bir grup piyano başına toplanmış milli marş söylüyor. Uzaktaki gençler mütalaa ile meşguldür. Bahçede elektrik ziyalarıyla yıkanan çamların etrafında yirmi kadar beyaz elbiseli genç voleybol oynuyorlar. Öteki odada bilardo etrafında dolaşan mesrur delikanlılar görülüyor. Bir köşede evvelki akşam verilen konferansın münakaşalarını yapan iki gence tesadüf ediyorsunuz..."[6].

Tilkilik Türk Gençler Birliği'nin 1924 yılında başkanlığında Leblebici Reşat Bey, sekreterliğinde Mehmet Kadri Bey, veznedarlığında Fuat Rıza Beyler görev yaparken,

4 *Türk Gençleri Mecmuası*, Temmuz 1339, s: 1.
5 Ahmet Hikmet; "Tilkilik Türk Gençlerbirliği", *Türk Gençleri*, sayı: 1, Temmuz 1339, ss: 1-4.
6 "Tilkilik Türk Gençlerbirliği", *Türk Gençleri*, sayı: 1, 1 Temmuz 1339, s: 12.

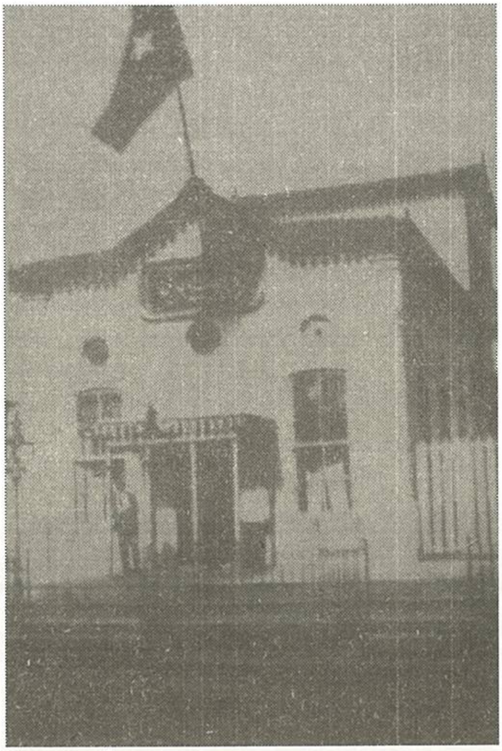

İzmir Türk Ocağı Yalılar Mahfili

idare heyetinde Hamid, Sait, Faik ve Behiç Beyler bulunuyorlardı[7]. Türk Gençler Birliği 1923-1924 ve 1925 yıllarında özellikle edebi, iktisadi, sosyal ve tarihi konularda düzenlediği faydalı konferanslar, resim sergileri, kurslar ile İzmir gençliğinin dikkatlerini üzerine toplamıştı[8].

Birlik'in Türk Ocağı'na bağlanması hakkında 1925 yılı Ekim ayı ortalarında yapılan toplantıda uzun tartışmalardan sonra Birlik'in müstakil bir ocak halinde varlığını devam ettirmesi kabul edilmiştir[9]. Ancak alınan bu karar Türk Ocaklarının tek bir çatı altında faaliyetine sürdürmesi taraftarı olanları memnun etmemiş, özellikle Ocak yanlısı basın "Birliğin Ocak'tan farklı bir şey olamayacağını ileri sürerek ayrı ayrı gençlik derneklerinin faydasızlığını dile getirmiştir"[10].

Bu arada Tilkilik Gençler Birliği gibi İstanbul'da Ocak'tan ayrılmak isteyen mahfellerin teklifleri yasaya muhalif olduğu gerekçesiyle Türk Ocağı Merkez Heyeti'nin yaptığı toplantıda kabul edilmemiştir[11]. Merkez Türk Ocağı tarafından talepleri kabul edilmeyen Tilkilik Türk Gençler Birliği mensupları 23 Kasım 1925 günü yaptıkları toplantıda Birlik'in İzmir Türk Ocağı'na iltihakı meselesini uzun uzadıya görüşmüşler ve aşağıdaki kararları almışlardır:

1. Gençlerbirliği azalarının grup grup Türk Ocağı'na kayıt edilmesi,
2. Bunun ardından Ocak heyet-i idaresiyle temas edilerek Ocak aracılığıyla Ankara merkez Türk Ocağı'ndan Tilkilik'te teşekkül edecek mahfelin idaresi için izin istenmesi,
3. Mahfel meselesi çözülünceye kadar birliğin devam ettirmesi.

---

7 *Ahenk*, 27 Haziran 1340, *Anadolu*, 27 Haziran 1340.

8 Harun (Aliçe) Bey; "Niçin Terakki Edemedik", *Türk Gençleri*, 1 Temmuz 1339, s: 3, *Yanık Yurt*, 10 Ağustos 1341, *Yanık Yurt*, 8 Eylül 1341; *Türk İli*, 10 Ağustos 1341.

9 "Tilkilik Gençleri", *Yanık Yurt*, 25 Temmuz 1341.

10 *Türk İli*, 25-26 Temmuz 1341.

11 "Türk Ocağı-Tilkilik Türk Gençleri", *Türk İli*, 10- 11 Teşrin-i Sani 1341.

Mevcut idare heyetinin varlığını sürdürmesine karar verilen toplantıda, Birlik'in üyelerini Ocağa kaydetmek için de Nail, Hikmet ve Ali Fevzi beyler görevlendirilmiştir[12]. Tartışmalar devam ederken, İzmir Türk Ocağı'nın etkin isimlerinden Raif Nezihi *Türk İli* gazetesinde "Türk Ocakları varken gençler birlikleri teşkil etmek doğru değildir" başlığıyla, dağınık çalışan gençlik derneklerini eleştiren sert bir yazı yayınladı. Bir de yol gösterdi. Örneğin; illa bu dernekler faaliyetlerine devam etmek istiyorlarsa Türk Ocağı'na bağlı bir şube olarak yollarına devam etmeliydiler[13]. Bu öneri bir yerde kabul de gördü. Nitekim 1923'ten 1925 yılına kadar bağımsız faaliyet gösteren, Tilkilik, Yalılar ve Karantina Gençler Birliği üyeleri 1925 yılı sonlarından itibaren İzmir Türk Ocağı'na yazılmaya başlamışlardır. 1926'nın Mart ayını takip eden günlerde de İzmir'de ayrı ayrı faaliyet gösteren tüm gençlik örgütleri İzmir Türk Ocağı'nın birer mahfeli durumuna gelmişlerdir[14].

Türk Ocaklarının Yayın Politikası
Ocak Şubelerinin Yayınları

Cumhuriyet döneminde, II. Meşrutiyet dönemine oranla kitap yayıncılığı ile daha ciddi olarak ilgilenen Türk Ocaklarının, *Türk Yurdu Dergisi* hariç tutulursa süreli yayınla daha az ilgilendiğini görüyoruz (Sarınay; 1994:316). Nitekim Türk Ocağı'nın kuruluşu olan 25 Mart 1912 yılından, 15 Mart 1923'e kadar Ocak merkezinin bir dergisinin çıkmamış olması, bazı Türk Ocağı şubelerinin bu boşluğu doldurmak ihtiyacı duymasına sebep olmuştur. Bu nedenle bazı ocak şubeleri dergi yayınına başlamış, bazı dergilerin başlığına da "Türk Ocağı'nın naşir-i efkârı" olduğu ibaresi konmuştur (Karaer; 1994:122). Bunların içerisinde en eski olan 1917 tarihli İstanbul Türk Ocağı yayını *Türk Ocağı Postası*'dır. Konya Türk Ocağı yayını olan *Ocak* dergisi de 1917 tarihlidir. Giresun'da 1918 yılında yayınlanan *Ana Türk Yurdu* dışında 1923 yılında yayın hayatına atılan Adana'daki *Altınyurt*, Sinop'taki *Türk Bahçesi* ve Sivas'taki *Birlik* gazetesi Türk Ocağı'nın sözcülüğünü üstlenmiştir (Üstel; 1997:125-126). İzmir Tilkilik Türk Gençler Birliği tarafından çıkarılan *Türk Gençleri Mecmuası* da İzmir Türk Ocağı'na ait tek süreli yayın görünümündedir[15].

Şubelerin 1922-1924 yıllarında gerçekleştirdikleri bağımsız dergi ve gazete yayıncılığı, bir süre sonra Ocak yasasında getirilen sınırlama sebebiyle durmuştur (Karaer;

12 "Tilkilik Türk Gençlerbirliği", *Türk İli*, 24 Teşrin-i Sani, 1341, "Tilkilik Gençlerbirliği", *Yanık Yurt*, 25 Teşrin-i Sani 1341.

13 Raif Nezihi; "Türk Ocakları Varken Gençlerbirlikleri Teşkil Etmek Doğru Değildir", *Türk İli*, 17 Ağustos 1341.

14 "1926 İzmir Türk Ocağı İçtimai Umumisi", *Hizmet*, 14 Mart 1926.

15 Derginin Ankara Milli Kütüphane 1974 SB 194 no'lu kayıtta Temmuz, Ağustos ve Eylül olmak üzere üç sayısı bulunmaktadır.

1994:122)[16]. Türk Ocakları şubelerince yayın işlerine hız verilmesi Türk Ocaklarının fikir birliğini çarpıtabilir endişesini doğurmuştur ki; 23 Nisan 1924 tarihinde toplanan Türk Ocakları Birinci Kurultayı'nda yapılan yasa değişikliğiyle "Bütün Ocakları alakadar eden her nevi tahrirat ve şifahi neşriyatı tanzim etmek yani mecmua, kitap, risale neşretmek..." merkez heyetin vazifeleri arasında gösterilmiştir (Türk Ocakları Yasası; 1924: 6). 1925 tarihli Türk Ocakları Umumi Kongresi'nde yapılan yasa değişiklikleri ile her türlü neşriyatın Türk Ocağı Merkez Heyeti'ne ait olduğu yumuşak bir ifade ile vurgulanmıştır (Türk Ocakları Yasası; 1925: 25). Şubelerin yayın faaliyetinin önüne geçilememiş olacak ki, 23 Nisan 1926 tarihli Üçüncü Türk Ocakları Kurultayı'nda yapılan yasa değişikliği ile "Hiçbir Ocak, Türk Ocaklarının naşir-i efkar-ı olarak gazete ve mecmua çıkartamaz. Bu salahiyet merkez heyetindir..." hükmü getirilmiştir (Türk Ocakları Yasası; 1926: 22). Bu madde ile ocak şubelerinin neşriyat yapamayacağı kesin olarak karara bağlanmıştır.

İzmir Basını ve Türk Ocağı Yayınları

İzmir, Osmanlı basın tarihinde İstanbul'dan bile önceye giden bir geçmişe sahiptir. Söz gelişi imparatorlukta ilk Fransızca gazete, *Le Smyrneen* adıyla 1824'te, ilk Rumca gazete ise *Filos ton Neon* adıyla 1831'de İzmir'de çıkmıştı. Bunların arkasından gelen Ermeni ve Musevi gazetelerinden sonra Türkçe ilk gazete 1869'da Mehmet Salim Efendi'nin çıkardığı *Aydın* gazetesidir. Mehmet Salim, 1877'de de İzmir'in ilk yarı resmi gazetesi olan *Devir*'i çıkarmıştı. Bunun arkasından ilk Türkçe mizah gazetesi olan *Kara Sinan* 1875'te, ilk edebiyat dergisi *Nevruz* ise 1884'te yayın dünyasında yerlerini aldılar. İzmir'de, II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde çok sayıda, gazete ve dergi yayınlanmıştır[17]. I. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları içinde bile İzmir'de ki birkaç Türkçe gazete yayınını sürdürebilmeyi başarmıştı. Mütareke ve işgal döneminde çıkan Türkçe gazeteler ise yayınlarını büyük güçlükler içerisinde sürdürdüler. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilanı ile oluşmuş bulunan basın yayın hayatı değişerek Türklerin lehine dönmüştür. Bunda gayr-ı müslimlere ait matbaaların ya kapanması, ya da Türklerin eline geçmesinin etkisi büyüktü (Arıkan; 1989: 12). İzmir'de, Latin alfabesinin kabul edildiği 1928 yılı sonuna kadar Ömer Faruk Huyugüzel'in tespitine göre 136 gazete ve dergi yayın hayatına atılmış bulunuyordu.

---

16 Bütün Ocak şubelerinin bir genel merkez etrafında birleşmelerine paralel olarak çıkarılan Türk Ocakları Yasası ile şubelerin Türk Ocakları adına yayın organı olarak gazete ve mecmua çıkarması yasaklanır. 1924 yasasında her türlü yayın hakkını merkez heyetinde olduğu vurgulanırken, 1925 ve 1927 tarihli Türk Ocakları yasalarında şubelerin süreli yayın çıkaramayacağı vurgulanmıştır. Yusuf Sarınay, *a.g.e*, s: 317.

17 Zeki Arıkan; "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.1, ss: 103-104.

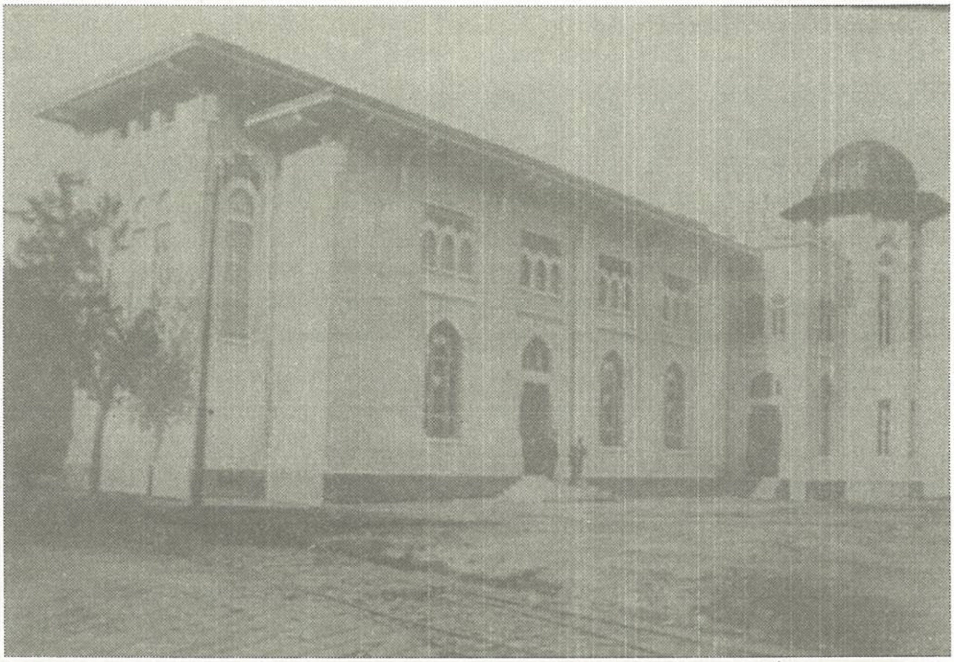

İzmir Türk Ocağı 1927

Her alanda olduğu gibi kurtuluştan sonra İzmir basını da yeniden yapılanmaya başlamıştır. 9 Eylül 1922'den itibaren İzmir'deki basın yayın organları sayılarını gittikçe arttırarak, önemli bir haber ve bilgi kaynağı işlevini görmüşlerdir. *Köylü* ve *Islahat* gazeteleri kapanmışt, *Ahenk*, *Sada-yı Hak*, *Şark* gibi gazeteler yayınlarını sürdürüyorlardı. Bir süre sonra Haydar Rüştü'nün *Anadolu* gazetesi de İzmir'de yeniden yayın hayatına girdi[18]. Bir yandan İzmir'in eski gazeteleri yayınlarını sürdürmeye çalışırken, öte yandan yeni dergi ve gazetelerin de çıkarılması gündeme gelmişti. Ancak İzmir'in harabeyi andıran görüntüsü ve ekonomik sıkıntıları pek çok alanda olduğu gibi yeni gazete ve dergi çıkarılmasının da önündeki en büyük engellerden birisiydi. Dönemin İzmir Milli Eğitim Müdürü Vasıf [Çınar] Bey, pek çok eğitim sorununun çözülmesinde katkıları olduğu gibi gazete ve dergi çıkarılmasını da desteklemişti. Onun desteğiyle yayınlanan ilk gazete ve dergiler de *Türk Sesi* ve *Türk Gençleri Birliği* mecmuaları oldu (Arıkan; 2003:2). *Türk Sesi* kurtuluştan sonra İzmir'de çıkan ilk gazete olmuştur. Ispartalı Derelioğlu Matbaası'nda basılan gazetenin mesul müdürü Nazmi Sadık Bey, idare müdürü ise Mahzar Nafiz Bey idi (Arıkan; 1996:817-818).

18 Geniş bilgi için bkz: Ömer Faruk Huyugüzel; *1928'e Kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu.*

Gazetenin seçkin yazı kadrosunda M. Esad[19], Mithat, Mithat Şevki, Çiftçi Necati, Hafız Ali, Osmanzade Hamdi, Mahzar Nafiz, Burhan Ümit, Nazmi Sadık, Alemdaroğlu Ömer Lütfi gibi Cumhuriyet'ten önceki yıllarda ve Cumhuriyet döneminde İzmir'in eğitim ve kültür yaşamına katkıda bulunmuş seçkin bir kadro bulunuyordu. Bu dönemde *Ahenk, Anadolu, Hizmet, Yeni Asır* gibi sürekli çıkan gazeteler dışında *Sada-yı Hak, Türk Sesi, Ahali, Türk İli, Yeni Gün, Yanık Yurt, Serbest Cumhuriyet* ses getiren yayın organları olmuştur (Akkoyun; 1994:2 39-240).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan İzmir Türk dergiciliği, gazeteciliğe oranla pek fazla gelişme sağlayamamıştır. 1884'te Halit Ziya, Tevfik Nevzat ve Bıçakçızade Hakkı'nın yayınladığı *Nevruz* ile başlayan dergicilik serüveni, ne yazık ki önemli sayılabilecek bir sıçrama gösterememiştir. İzmir'de yayınlanan dergiler II. Meşrutiyet döneminde çeşitlenmişse de süreklilik kazanamamışlar ve üç-beş sayı yayınlandıktan sonra kaybolup gitmişlerdir. Osmanlı döneminde yayınlanan dergilerin pek azı on sayıyı geçebilmiştir. Hatta ilk sayısının yayınlandığını gazetelerden öğrendiğimiz ancak bugün izine bile rastlanmayan dergiler bulunmaktadır. Bu durumun Cumhuriyet döneminde de pek fazla değiştiği söylenemez. İzmir Halkevi tarafından yayınlanan *Fikirler* ile İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın dergisi hariç tutulacak olursa, yine birkaç sayıda kalmış dergilerin ağırlıkta olduğu görülür. İyi niyetli çabaların ürünü olarak yayınlanmaya başlanılan bu dergilerin süreklilik kazanamama nedenleri ayrı bir tartışma konusudur. Ancak kesin olan bir şey varsa o da, kısa ömürlü olmalarına rağmen, bu dergilerden bazılarının günümüzde tarihsel belge değeri kazanmış olmasıdır. Kurtuluştan sonra İzmir de yayınlanan dergilerden *İzmir Mecmuası* 1923 yılı sonlarında çıkmıştır. 15 Nisan 1925'te Rıfat Ahmet Bey ve Adil Reşat Bey tarafından neşredilen *Yeni İzmir Dergisi* Bilgi Matbaası'nda basılıp, Kemeraltı'ndaki Yavuz Kütüphanesi'nde dağıtılıyordu (Serçe; 2000:76). Abdurrahman Şeref Bey tarafından idare edilen İzmir Dergisi de bu dönemde yayınlanmıştır (Tutsak; 2002:406-407). Sosyo-ekonomik zorluklara rağmen dergi yayıncılığında da Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir'de oldukça canlı bir ortam oluşmuştur. *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, İzmir'de Yeni Yol, Ege Işıldağı, İzmir Barosu Dergisi, Güzel Günler, İzmir Kliniği, Okul ve Ulus, Kaynak, Leylek, Tayyare, Çocuk Yıldızı, İzmir İdman Mecmuası, Okul Sesi* gibi adlarla farklı alanlarda yayınlanan dergilerin içinde en çok ses getireni Ahmet Hikmet Bey tarafından 1927 yılında çıkarılmaya başlayan *Fikirler Dergisi* olmuştur. *Fikirler Dergisi* kadar olmasa da ondan dört yıl önce daha Cumhuriyet ilan edilmeden İzmirli sanatçılar ve yazarlar çeşitli dergilerde kendilerini ifade etme şansı buldular. Bunların arasında kültür hayatındaki etkisi ve yeri oldukça sınırlı olsa da pedagoji, sanat, psikoloji, edebiyat ve dil alanındaki yazıları ile dikkati çeken ve yalnızca üç sayısına ulaşabildiğimiz gençlik

19 M. Esad, sanıldığı gibi Mahmut Esat [Bozkurt]'ın değil, Vasıf Çınar'ın kardeşi M. Esad [Çınar]'dır.

dergisi *Türk Gençleri Mecmuası* yayınlandığı 1923 yılında epey etki bırakacak gibi görünüyordu.

İzmir'de ulusalcı bilincin oluşması sosyal ve ekonomik yapının geliştirilmesinde Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde aynı amaç doğrultusunda çalışmış olan İzmir Türk Ocağı milliyetçi, halkçı ve medeniyetçi fikirleriyle toplumun her kesiminin desteğini arkasında bulmuştur. Özellikle gençlik, Türk Ocağı'nın kapılarından içeri girdikten sonra kendini ifade etme şansını yakalamıştır. Cumhuriyet döneminde rejimin ihtiyaçları doğrultusunda adeta bir kültür şubesi gibi hareket eden Ocak, konferans, müsamere, konser, ders, kurs, okul, kütüphane, spor, sergi, radyo, sinema gibi çağdaş toplumun alt yapısını hazırlayacak faaliyetlerin yanında neşriyat aracından da sınırlı da olsa yararlanma yoluna gitmiştir.

İzmir Türk Ocağı'nın, 1915 yılında İzmir'in savunulmasıyla ilgili bir kitabın dışında yayınına rastlayamadık (Güneş; 1996:155). Onlarca konferans metni, okunan şiirler, gerçekleştirilen müsamereler, faaliyetler kayıt altına alınmadığından, bir bülten, bir dergi çıkarılmadığından unutulup gitmiştir. İzmir Türk Ocağı'nın yayın faaliyetine Cumhuriyet döneminde daha fazla ilgi gösterildiğini görmekteyiz. Ancak bu faaliyetlerin de yeterli olup olmadığı tartışılabilir. Çünkü İzmir Türk Ocağı, 1923-1931 yılları arasında sadece iki kitap neşredebilmiştir. *Kalmuk Türkleri* ile *Mektep ve Sinema* isimlerini taşıyan bu kitapların ikisi de tercüme eserleridir[20].

Bu tablo karşısında İzmir Türk Ocağı'nın tıpkı diğer Türk Ocakları gibi yayıncılık konusunda başarılı olduğunu söylemek zordur. Bunun nedenini de ancak teknik ve ekonomik yetersizliklerle açıklayabiliriz. İzmir Türk Ocağı'nın dergi çıkarması konusu da gerçekten karışıktır. Neredeyse Türk Ocağı üyelerinin büyük çoğunluğunun yazı yazdığı 1927 yılında yayınlanan *Fikirler* dergisinin bile İzmir Türk Ocağı'na ait olup olmadığına dair elimizde ciddi bir bilgi bulunmuyor[21]. Buna karşılık İzmir Türk Ocağı'nın ilk yayını olarak görülen *Türk Gençleri Mecmuası* da gerçekte İzmir Türk Ocağı'nın değil onun bir şubesi gibi faaliyet gösteren Tilkilik Türk Gençler Birliği'nin çıkardığı bir dergiydi[22].

Türk Gençleri Mecmuası: Derginin Biçimsel Özellikleri

Cumhuriyet ilan edilmeden önce İzmir de ilk yayınlanan dergilerden biri de *Türk Gençleri Mecmuası*'dır. 1 Temmuz 1923'de ilk sayısı çıkan derginin imtiyaz sahibi ve

20 Pallas; *Kalmuk Türkleri*, (çev: Mustafa Rahmi), İzmir-1927; A. Sloni; *Mektep ve Sinema*,(Ahmet Hikmet), İzmir-1928. İki kitap da İzmir Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.

21 Fakat idarehane bölümünde İzmir Türk Ocağı daire-i mahsusa ibaresinin bulunması ilk sayılarında da olsa İzmir Türk Ocağı'nın bu derginin çıkarılmasında payı olduğu izlenimini yaratmaktadır. *Fikirler Dergisi*, c: 2, sayı: 28, 1 Mart 1929.

22 *Türk Gençleri*, sayı: 1, İzmir 15 Temmuz 1339, s: 1.

tahrir müdürü Ahmet Hikmet Bey, müdür-ü umuru Ali Remzi Bey idi. Derginin idarehanesi Tilkilik'te bulunan Türk Gençler Birliği binasıydı. Temmuz 1923 yılından itibaren her sayısı 1 kuruştan satışa çıkarılan dergi İzmir'de İnkılap Matbaası'nda basılıyordu. Derginin abonelik şartları da şöyle belirtilmişti: Türkiye için seneliği 12 nüsha itibarıyla 100 kuruş, altı aylığı 6 nüsha itibarıyla 60 kuruş, ecnebi memleketler için seneliği 150 kuruş, altı aylığı 80 kuruş.

Dergide Türk Gençler Birliği üyelerinin yer aldığı iki resmin dışında başka resim bulunmamaktadır. Ekonomik ve teknik yetersizliklerden dolayı ancak üç sayı çıkarılabilmiştir. Daha Cumhuriyet ilan edilemeden zor koşullarda bir edebiyat, sanat, fikir dergisi çıkarma idealinde olan İzmir Türk Ocağı aydınlarının eseri olan *Türk Gençleri Mecmuası* döneminde ancak bir-iki derginin güçlükle yaşamını sürdürebildiği sırada var olma savaşı vermiştir. Dergi pedagoji, sanat, psikoloji, tarih, edebiyat ve dil alanında geniş bir okuyucu kitlesine hitap edebilecekken, yukarıda sözünü ettiğimiz eksiklikler nedeniyle çok daha dar bir çevreye seslenmek durumunda kalmıştır. Bu nedenle uzun zaman böyle bir derginin var olup olmadığı konusu araştırmacıları kuşkuya düşürmüştür. Her şeye rağmen *Türk Gençleri Mecmuası*, *Fikirler* gibi güçlü bir derginin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Örsel; 1981:2-9). Derginin İzmir'in yayın ve fikir hayatında Cumhuriyet döneminin ilk örneklerinden birisi olması nedeniyle kendine özgü bir yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Yazı Kadrosu

Derginin yazı kadrosunda İzmirli yazarların ve şairlerin yanı sıra ulusal boyutta isim yapmış sanat, kültür ve bilim adamları da görülmektedir. Dergide en çok yazısı ile dikkati çeken kişi, derginin imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Ahmet Hikmet Bey idi[23]. Dergiye en fazla emek verenler arasında yer alan Moralızade kardeşlerden Rıfat

23 Ahmet Hikmet Bey, İzmir'de Atatürk döneminde özellikle eğitim ve psikolojiye dair yazılarıyla tanınmış bir eğitimci ve yazardır. Doğum tarihini tespit edemediğimiz Ahmet Hikmet Bey İzmir'de doğmuş, ilk ve orta tahsilini burada yaptıktan sonra 1920 tarihinde Darü'l-fünun Felsefe Şubesi'nden mezun olmuştur. Mezuniyetinden sonra İzmir Erkek Muallim Mektebi'ne öğretmen olarak tayin edilmiş, 1923'ten sonra da bu okulun müdürü olmuştur. *Yeni Hayat*, *Türk Sesi*, *Türk Gençleri* ve *Fikirler* gibi süreli yayınlarda pedagoji ve psikoloji üzerine yazılar yazmıştır. *İhtiraslar Üzerine Bir Tecrübe-i Kalemiye* ile *Mektep ve Sinema* isimli iki çeviri kitabı vardır. Haziran 1923'ten itibaren imtiyaz sahibi ve tahrir müdürü olduğu *Türk Gençleri* dergisinde eğitim teorisyeni kimliğindedir. Ahmet Hikmet Bey yazılarında milliyetçi ve Türkçü bir anlatış görülür. Zaten II. Meşrutiyet, Cumhuriyet dönemlerinde İstanbul ve İzmir'de Türk Ocağı'nın faaliyetlerine katılan ya da bu faaliyetleri yürüten gençler arasında yer almıştır. Ahmet Hikmet Bey, 1923'te Tilkilik'te kurulan Türk Gençleri Birliği'nin sekreterliğini de yapmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Huyugüzel; *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, s: 34.

Bey'in de[24] pek çok şiiri yayınlanmıştır. Darü'l-muallimat müdiresi Melahat Sabri Hanım'ın İzmir Türk Ocağı'nda verdiği "Analık Hissinin Menşei" isimli konferans derginin üç sayısında tefrika olarak yayınlanmıştır. Dergide ayrıca edebiyat, gençlik, eğitim, psikoloji, İzmir, ilmi araştırmacılar, Lozan Barışı gibi sosyal, siyasal, kültürel içekli yazılar yer almıştır. "Amerika'da İlk Terbiye", "Türkler ve Macarlar", "Türk ve Japon İnkılapları" gibi araştırma çevirilerinin yayınlandığı dergide, M. Esad'ın, Mahmut Nedim'in, Moralızade Rıfat Ahmet'in, Nazım Hikmet'in, Kemalettin Kami'nin şiirleri, Rıdvan Nazif'in Türkiye'nin sorunlarıyla ilgili araştırmaları, Mustafa Cavid'in mahalli tedkikleri dikkati çeken yazılarıdır. Dergide, düzenli olarak yayınlanmasa da siyasal, kültürel ve sosyo-ekonomik gelişmelerin verildiği "İzmir Haberleri" ile İzmir'de ve Türkiye'deki gelişmelerle ilgili haberlere yer verilen "Ayın Tarihi" köşelerine de rastlanmaktadır.

Tilkilik Türk Gençler Birliği'nin faaliyetlerine geniş yer ayrılan dergide ayrıca Tilkilik Türk Gençler Birliği'nde verilen konferanslar da aynen yayınlanmıştır. Bunlardan biri Lozan Türk Yurdu müessislerinden Harun Aliçe Bey'in 16 Haziran 1923 Cumartesi günü verdiği "Niçin Terakki Edemiyoruz?" isimli konferanstır[25]. Lozan görüşmeleri sırasında İzmir'de bulunan Hasan Ali, o sırada İstanbul da bulunan eşine yazdığı mektuplarda bir dergi ve gazete çıkarmak için hazırlıklar yaptığını belirtmektedir (Arıkan; 1990:16-21). Hasan Ali'nin söz ettiği dergi *Türk Gençleri Mecmuası* idi ve bu dergide Hasan Ali'nin "Serzeniş" isimli bir şiiri yayınlanmıştır[26].

Türk Gençleri Bibliyografyası

Ahmet Hikmet; "Tilkilik Türk Gençler Birliği ", sayı: 1, 1 Temmuz 1923, ss: 1-3.
Harun Aliçe; "Niçin Terakki Edemiyoruz" sayı: 1, 1 Temmuz 1923, ss: 3-5.
Halk Şiiri, sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 6.
Rıfat Ahmet (Moralızade); "Tesadüf", [Şiir], sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 6.
Derdli; "Halk Şairler", sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 7.

---

24 Rıfat Ahmet [Moralı], Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında memleket çapında tanınmış şairler arasındadır. Halit ve Nail Moralı kardeşlerin en küçüğüdür. Rıfat Ahmet, ibtidai ve rüşdi tahsilini Yusuf Rıza Bey'in açtığı Dar-ül İrfan Mektebi'nde tamamlamıştır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine İzmir'i terk etmek zorunda kalmış. Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetlerinde yer almıştır. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin basın propaganda işlerinde çalışmıştır. 1925 yılında İş Bankası'nda başladığı iş yaşamı 1963 yılında emekliliği ile noktalanmıştır. Şiir yazmaya öğrenciyken Dar-ül İrfan'da başlayan Rıfat Ahmet'in ilk yazısı 1913'te *Çocuk Dünyası* dergisinde yayınlanmıştır. *Muallim, Zılal, Yıldız, Hilal-i Ahmer, Şebab, İnci, Yarın, İçtihad* ve *Güneş* gibi süreli yayınlarda şiirleri yayımlandı. İzmir'in işgali sırasında *Sada-yı Hak* ve Antalya'da çıkan *Anadolu* ile *Antalya* gazetelerinde şiirleri çıkmıştır. Ömer Faruk Huyugüzel; *a.g.e*, ss: 516-519.

25 *Türk Gençleri*, sayı:1, 1 Temmuz 1923, s: 3.

26 Hasan Ali; " Maziden Hatıralar- Serzeniş", *Türk Gençleri Mecmuası*, sayı:1, İzmir 1339, s: 7.

Hasan Ali; "Maziden Hatıralar/Serzeniş", [Şarkı], sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 7.
Melahat Sabri; "Analık Hissi", sayı: 1, 1 Temmuz 1923, ss: 7-9.
Ebu'l Fikret; "Üç Danacı Var", [Hikaye], sayı: 1, 1 Temmuz 1923, ss: 9-11.
Ayın Tarihi, "Türk Ocağı'ndan Resim Sergisi", sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 11.
"Ocak'ta İkinci Resim Sergisi", sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 11.
"Türk Sesi", sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 12.
"Tilkilik Gençler Birliği", sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 12.
"Genç Müntehibler", sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 12.
"Umumi İmtihanlar", sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 12.
"Lisan Meseleleri", sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 12.
"Piyer Loti", sayı: 1, 1 Temmuz 1923, s: 12.
Yakup Kadri; "Kötürüm İzmir", sayı: 2, 1 Ağustos 1923, ss: 13-14.
Refet Sadettin; "Gençlik" [Ruhiyat Bahisleri], sayı: 2, 1 Ağustos 1923, ss: 14-16.
"İstanbul Kapılarında", [Şiir], sayı: 2, 1 Ağustos 1923, s: 16.
"Analık Hissiyatının Menşei", sayı: 2, 1 Ağustos 1923, ss: 16-18.
Mahmut Nedim [Şehitoğlu]; "Has Bahçenin Gülü", sayı: 2, 1 Ağustos 1923, s: 18.
M. Esad; "Şarkı", sayı: 2, 1 Ağustos 1923, s: 19.
Kamoyuna; "Türk-Japon İnkılapları", (Tercüme: Mehmet Kadri), sayı: 2, 1 Ağustos 1923, s: 19-24.
Halk Şairleri, sayı: 2, 1 Ağustos 1923, s: 24.
Vamık Şükrü; "Gavur İzmir", sayı: 2, 1 Ağustos 1923, ss: 25-26.
Bir Aylık İzmir, "Bir İstizaha Cevap", sayı: 2, 1 Ağustos 1923, s: 26.
"Taze Üzüm", sayı: 2, 1 Ağustos 1923, s: 27.
"Türkler ve Macarlar", sayı: 2, 1 Ağustos 1923, s: 27.
"Ateşten Gömlek Filmi Üzerine", sayı: 2, 1 Ağustos 1923, s: 27.
Rıdvan Nafiz; "Muhasebe, Sulhden Sonra", sayı: 3, 1 Eylül 1923, ss: 29-30.
"Amerika da İlk Terbiye", sayı: 3, 1 Eylül 1923, ss: 30-35.
Mustafa Cavid; "Mahalli Tedkikler/Nasrettin Hoca", sayı: 3 , 1 Eylül 1923, ss: 35-38.
"Hasret Türküleri", [Şiir], sayı: 3, 1 Eylül 1923, s: 36.
İbrahim Alaattin; "Gençliği Kurtarmak", sayı: 3, 1 Eylül 1923, s: 37.
Kemalettin Kami; "Zafer", [Şiir], sayı: 3, 1 Eylül 1923, s: 37.
Nazım Hikmet; " Kara Kuvvet", [Şiir], sayı:3, 1 Eylül 1923, s: 37.
"Analık Hissiyatının Menşei", sayı: 3, 1 Eylül 1923, ss: 38-40.
Celal Tevfik; "Cinsiyet Terbiyesi", sayı: 3, 1 Eylül 1923, ss: 41-43.
"Köy İntibaları", [Hikaye], sayı: 3, 1 Eylül 1923, ss: 43-44.
"Hangi Günlerdeyiz", sayı: 3, 1 Eylül 1923, s: 44.

Kaynaklar

Gazete ve Dergiler

Ahenk (İzmir)

Anadolu (İzmir)

Fikirler (İzmir)

Hizmet (İzmir)

Türk İli (İzmir)

Türk Gençleri (İzmir)

Türk Sesi (İzmir)

Yanık Yurt (İzmir)

Kitap ve Makaleler

Ahmet Hikmet; (1928), *Mektep ve Sinema*, İzmir.

Akkoyun, Turan; (1994),"Atatürk Dönemi İzmir Basınının Genel Durûmu", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyumu Tebliğleri*, (Haz: Tuncer Baykara), İzmir.

Aksoy, Yaşar; (1986), *Bir Kent Bir İnsan; İzmir'in Son Yüzyılı, Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, Nejat Ferit Eczacıbaşı Vakfı Yayını, İstanbul.

Arıkan, Zeki; "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt:1, ss: 103-111.

Arıkan, Zeki; (1989), *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Arıkan, Zeki; (1990), "Hasan Ali Yücel İzmir'de" *Tarih ve Toplum*, sayı: 84, İstanbul, ss: 16-21.

Arıkan, Zeki; (1996), " Kurtuluştan Sonra İzmir'de Çıkan İlk Gazete: Türk Sesi", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, 9-11 Eylül 1991, c:II, Ankara, ss: 817-844.

Arıkan, Zeki; (2003), *İzmir Basınından Seçmeler (1923-1938)*, cilt: II, Kitap:1, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.

Baran, Tülay Alim; (2003), *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938*, Arma Yayınları, İstanbul.

Güneş, Günver; (1994), "Türk Ocaklarında İçki İçilebilir mi? İzmir Türk Ocağı ve Hamdullah Suphi", *Tarih ve Toplum*, sayı:129, ss: 169-174.

Güneş, Günver; (1996), "İzmir Türk Ocağı 1912-1919", *Kebikeç*, yıl:2, sayı:4, ss: 149-159.

Güneş, Günver; (1998), "Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt:III, sayı:8, ss: 115-136.

Huyugüzel, Ömer Faruk; (1996), *1928'e Kadar İzmir'de Çıkan Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir.

Huyugüzel, Ömer Faruk; (2000), *İzmir ve Fikir Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Huyugüzel, Ömer Faruk; (2004), *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir.
Karaer, İbrahim; (1994), *Türk Ocakları ve İnkılaplar*, Türk Ocağı Yayını, Ankara.
Mustafa Rahmi; (1927), *Kalmuk Türkleri*, İzmir.
Olgun, İbrahim; (1971), *Necip Türkçü*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
Örsel, Füsun; (1981), *Fikirler Dergisi Bibliyografyası*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Türkoloji Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, İzmir.
Sarınay, Yusuf; (1994), *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
Serçe, Erkan; (2000)," İzmir'de Tek Sayı Çıkmış Bir Dergi: Yeni İzmir", *Tepekule Tarih Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi*, yıl:1, sayı:1, ss: 76-80.
Tutsak, Sadiye; (2002), *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
Türk Ocağı Yasası, (1924), Yeni Gün Matbaası, Ankara.
Türk Ocakları Yasası, (1925), 23 Nisan 1925'te Ankara'da İkinci İçtimaını Akdetmiş Olan Kurultay'da Tadil Edilen Yasadır, Ankara.
Türk Ocakları Yasası, (1927), Suhulet Matbaası,İstanbul.
Üstel, Füsun; (1997), *İmparatorluktan Ulus Devlet'e Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özet:
Yakın dönem Türkiye tarihinin önemli kurumlarından birisi olan Türk Ocakları, Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçen süreçte sosyal, ekonomik faaliyetlerinin yanında kültürel alanda da çalışmalarda bulunmuşlardır. Bunlar arasında yayın faaliyetleri başta gelmesine rağmen, araştırmacılar tarafından ihmal edilen konuların başında yer almıştır. Türk Ocağı şubelerinin merkezden bağımsız çalışma istekleri, şubeler ile merkez teşkilatı arasında zaman zaman tartışmalara yol açmıştır. Bu çalışma, İzmir'de kurtuluştan sonra Türk Ocaklarının yeniden örgütlenmesi sırasında yaşanan merkez-taşra polemiğini anlatmakta; Türk Ocaklarının yayın politikası çerçevesinde, İzmir'in gençleri tarafından çıkarılan *Türk Gençleri Mecmuası*'nın basın tarihimizdeki yerini vurgulamaktadır.

Anahtar sözcükler: Türk Ocakları, *Türk Gençleri Mecmuası*, İzmir Türk Ocağı, İzmir Basını.

Abstract:
Being among the principal institutions of early Republican Turkey, *Türk Ocakları* (the Turkish Houses) undertook researches in the area of culture and organized social and economic activities during the transition period from the Ottoman Empire

to Turkish Republic. Though being among the most prominent performances, their publishing activities have largely been neglected by modern researchers. The tendency of the local branches of Türk Ocağı to work independently from their national headquarter often caused tension and debates. This article examines the case of İzmir branch, which was founded just after the Independence and soon got into conflict with the headquarter over issues of center-periphery relations. The study also evaluates the place of the magazine *Türk Gençleri Mecmuası*, which was published by the İzmir Branch, in the general history of Turkish Press.

Keywords: *Türk Ocakları* (the Turkish Houses), *Türk Gençleri Mecmuası*, Smyrna Türk Ocağı, Smyrna Press.

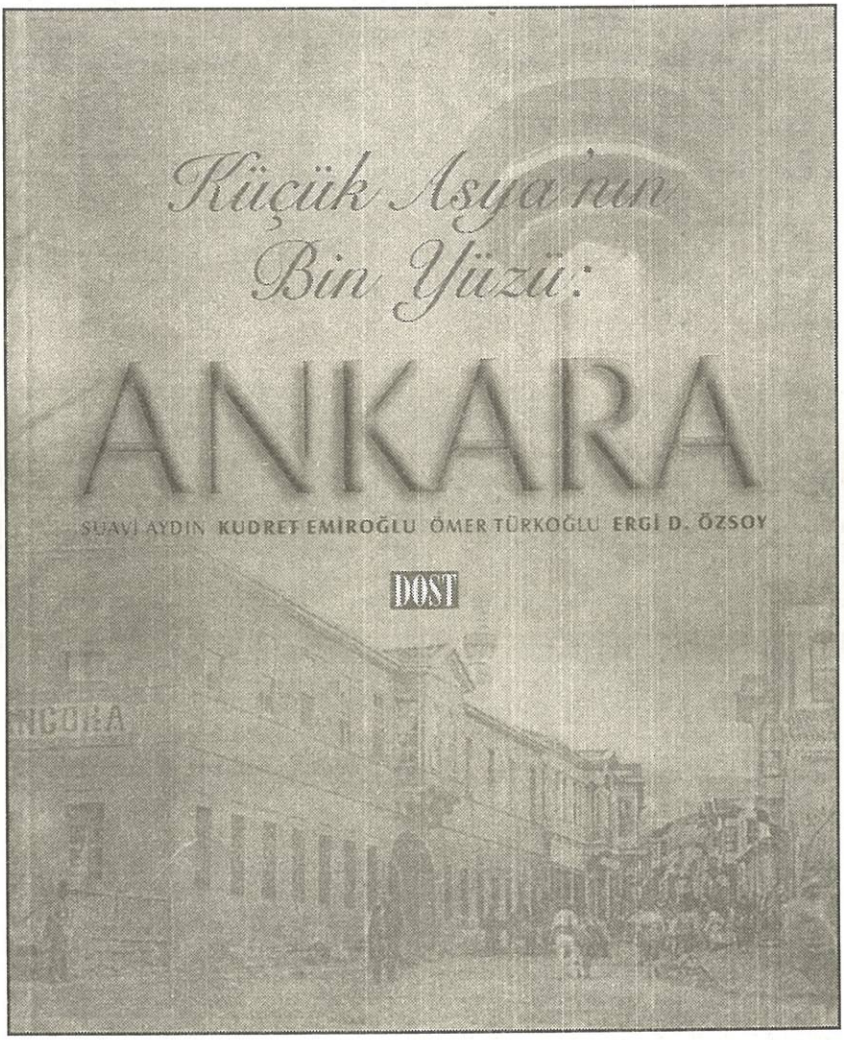

Bu kitabı satın almak için tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

ABD'ye Göç Eden İlk Türklerin Kültür ve Kimlik Sorunu

Işıl ACEHAN

Amerika Birleşik Devletleri'ne, 1890'lardan başlayarak giderek artan sayılarda gerçekleşen ilk Müslüman Türk göçü gerek yapısıyla, gerekse Türk göçmenlerin aynı dönemlerde ABD'ye göç eden Avrupalılardan farkıyla, hem ABD, hem de Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. XIX. yüzyıl sonlarında pek çok ülkede meydana gelen kapitalist atılımlar, endüstriyel bölgelere doğru nüfus hareketlerinin başlamasına neden olmuştur. Bu dönemde meydana gelen ABD'ye ilk Müslüman Türk göçünü de bir işgücü göçü, kas göçü olarak değerlendirmek gerekir çünkü; Türkler, ABD'ye yeni bir yaşam kurmak için değil, belli bir süre çalışıp para biriktirdikten sonra anavatana kesin dönüş yapma amaçlı gitmişlerdir. Bu nedenle, aynı dönemde ABD'ye göç eden Avrupalı ve diğer pek çok göçmen grupların aksine ailelerini yanlarında götürmemişler, erkeklerden oluşan ikişer, üçer veya daha fazla sayıdaki gruplarla ABD'nin Peabody, Lynn, Salem, New York, Chicago, Detroit gibi endüstriyel şehirlerine yerleşmişler, bu şehirlerde bulunan deri, ayakkabı ve otomobil fabrikaları gibi yerlerde çoğunlukla vasıfsız işçi olarak çalışmışlardır.

ABD'ye ilk Müslüman Türk göçü oldukça farklı özelliklere sahiptir ve bunun için de pek çok yönden incelenmeye oldukça elverişli bir konudur. XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan Yeni Dünya'ya doğru yola çıkmanın, yolculuk koşulları ve bu yolculuğun sonunda varılacak olan yer göz önüne alındığında, ne derece cesur bir girişim olduğunu takdir etmek gerekir. Osmanlı topraklarından, ABD'ye doğru başlayan göç zinciri İmparatorluk bünyesinde yaşayan etnik grupların çoğunu

kapsamaktadır. Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Müslüman Türkler, Yeni Dünya'ya doğru birlikte aynı gemilerle yola çıkmışlar, bu zorlu yolculukta birbirlerine destek olmuşlardır. Anadolu'dan Yeni Dünya'ya doğru bir göç ağının oluşmasının başlıca sebebi, İmparatorluk topraklarında görev yapan Amerikalı misyonerler (ABCFM-American Board of Commissioners for Foreign Missions) ve onlara, diğer etnik gruplar arasında en yakın olan Ermenilerdir. Amerika'ya giderek burada zenginleşen Ermenilerden gelen mektuplar veya memlekete döndüklerinde anlattıkları zenginlik hikayeleri, Osmanlı topraklarından ABD'ye doğru pek çok etnik gruptan insanın "altınla döşeli sokaklar"dan payına düşeni almak için yola koyulmasına neden olmuştur.

ABD'ye ilk Müslüman Türk göçünü, İmparatorluk bünyesindeki diğer etnik gruplardan ayrı olarak incelemek imkansızdır. Bundan dolayı, Müslüman Türk göçünden bahsederken Ermenilere, Rumlara ve Yahudilere mutlaka değinmek gerekir. İlk olarak ABD'ye misyonerlerle veya onların yardımları sayesinde giden Ermenilerin oluşturduğu göç zinciri, diğer Osmanlı milletleri mensuplarının da buraya doğru yönelmesine neden olmuştur. Bu zincir çoğunlukla Harput, Malatya, Diyarbakır gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinden pek çok tarım işçisinin vasıfsız işçi olarak göç etmelerine neden olmuştur.

ABD'ye doğru yola çıktıkları gemilerde yolcu kayıtlarını tutan ve genellikle Avrupalı olan memurlar, Türklerin isimlerinin kayıtlara yanlış geçirilmesine neden olmuş, böylece Türk göçmeninin kimliği daha Amerika'ya doğru yola çıktığında bir değişim süreci içine girmiştir. ABD'ye yerleştiğinde ise Türk isimleriyle ilk kez karşılaşan nüfus sayım memurları göçmenin kimliğinin en belirleyici olan unsurun, isminin değişmesine neden olmuştur. Elbette bazı Türk asıllı göçmenler de ABD'ye daha kolay bir giriş yapabilmek ve orada daha rahat yaşayabilmek amacıyla isimlerini yabancı isimlerle değiştirmiş, bazıları da kendilerini Ermeni olarak göstermiştir. Bunların yanı sıra bir de pek çok Ermeni ve Rum'un anadilinin Türkçe olarak belirtilmesi, nüfus sayımı kayıtlarını incelediğimizde hem kimin kim olduğunu belirlemeyi zorlaştırmakta, hem de karşımıza "Billy the Turk" veya "American Hooset" gibi tuhaf isimler çıkmasına neden olmaktadır.

Türk göçmeninin kimlik karmaşasının diğer bir nedeni de kendini ait olarak gördüğü yerden kaynaklanmaktadır. Nüfus sayımlarında Türk göçmenine doğum yeri sorulduğunda "Harput", "Malatya", "Diyarbakır" gibi cevaplar vermektedir. Bunun nedeni, aslında Amerikalıların veya Avrupalıların gözünde o bir "Türkiyeli" olsa da kendi düşüncesinde o bir Harputlu, bir Diyarbakırlıdır anlayışıdır. Bundan dolayı nüfus sayımı kayıtlarına doğum yerleri önce Harput, Malatya, Diyarbakır diye yazılmış, daha sonraki düzeltmelerde onların Osmanlı İmparatorluğu'ndan,

Türkiye'den geldikleri anlaşılarak bunların genellikle üstü çizilerek "Turkey, oc (Ottoman Country)" yani "Türkiye, Osmanlı Ülkesi" ibaresi eklenmiştir[1].

ABD'deki ilk Türk göçmenlerin iki çıkmazı vardır: Birincisi Amerikan toplumunun onları kabullenmekteki isteksizliği, anlayışsız ve dışlayıcı tutumları, ikincisi ise onların Amerikan toplumuna karışmak, Amerika'nın bir parçası olmak gibi bir isteğinin olmaması, biraz para biriktirdikten sonra memlekete kesin dönüş yapmayı istemeleridir. Türklerin o devirde soyadı kullanmamaları, dillerinin ve bu dilin parçası olan mimik ve jestlerin farklılığı, İslam ve Hıristiyan dini arasındaki büyük farklar, örf ve adetlerinin Amerikan toplumuyla bağdaşmaması, Türk göçmenlerin kırsal kesimden gelen tarım işçileri olmaları, evli olsalar bile ailelerini buraya getirmemeleri ve neredeyse tamamının erkeklerden oluşması, onları ailelerle iletişim kurmaktan uzaklaştırmış, Amerikan toplumuna entegrasyonlarını oldukça güçleştirmiştir. Bu durum, Türklerin ve diğer Osmanlı göçmenlerinin, İmparatorluktaki hayatlarına olabildiğince yakın bir hayat kurmalarına, kendi kozaları içinde yaşamalarına neden olmuştur.

ABD'ye göç eden ilk Türkler, oradaki Avrupalı pek çok göçmenden kimlik ve kültür açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Öncelikle, Müslüman kültürüne hiçbir aşinalığı olmayan Amerikalılar ve Avrupalı göçmenler, bu kültürü oldukça yadırgamışlardır. Bir yandan İmparatorlukta faaliyet gösteren Amerikalı misyonerlerin Türklerin aleyhine olan raporları, diğer yandan Yunan Kurtuluş Savaşı sırasında başlayarak I. Dünya Savaşına kadar Amerikan basınının Türkleri barbar olarak tanıtan bir politika izlemesi ve bunun sonucu olarak oluşturulan "korkunç Türk" imajı gibi faktörler ABD'ye göç eden ilk Türklerin yaşamlarını oldukça zorlaştırmıştır.

Bununla birlikte Türk göçmenler de Amerika'daki toplumla kaynaşmaya, çevrelerini anlamaya çalışmamışladır, çünkü onların kendilerini ait hissettikleri yer burası değil, kendi anavatanlarıdır. Tabakhanelerde, en alt sınıf işçi olarak çalışmak onları rahatsız etmemiştir, çünkü onların içinde bulundukları toplumda prestij kazanmak gibi bir kaygıları olmamıştır. Burada kazandıkları parayla prestij sağlayacakları yer, kendilerini ait hissettikleri anavatanlarıdır. Bu nedenle kendi dillerini, dinlerini ve kültürlerini olabildiğince muhafaza ederek, Amerika'da küçük bir Osmanlı dünyası kurmuşlar ve Amerikan toplumuna karışmadan yaşamışlardır (Ahmed: 1986).

1 Peabody'deki ilk Türk göçmenleri, 1900, 1910, 1920 ve 1930 Peabody Federal Nüfus Sayımı mikrofilmlerinin sayfalarını tek tek inceleyerek göçmenin ismi, doğum yeri ve anadili kategorileriyle değerlendirerek belirledim. Önemli sayıda Yunanlı, Rum, Ermeni ve Arnavut'un Türklerle aynı hânelerde veyahut aynı caddelerde ikâmet etmeleri, burada bulunan Türklerin haricindeki Osmanlı milletleri hakkında da bir takım veriler elde etmemi sağladı. Bu makalede, yaptığım araştırmanın sonucunda elde ettiğim verilerin bir kısmını sunmaktayım. ABD'ye göç eden ilk Türkler üzerine bu şekilde bir çalışma ilk kez yapılmıştır.

Ahmet Emin Yalman'ın, 1911'de Peabody şehrini ziyaret ettiğinde karşılaştığı bir Türk işçisinin ona anlattıkları aslında buradaki Türk göçmenlerin genel özelliklerini oldukça güzel özetlemektedir: "Çoğumuz Harputluyuz. Aramızda Sivaslılar, Malatyalılar ve Samsunlular da eksik değil... Bizim taraflardan Ermenilerin ticaret için Amerika'ya gittiklerini görüyorduk. Memlekette işler kesat olduğu için bu ticareti biz de deneyelim dedik. İlk gelenler iş bulunca, tanıdıklarını, hısım ve akrabasını çağırdı. Türk topluluğu gün geçtikçe arttı. Fakat hiçbirimiz burada yerleşmek niyetinde değiliz. Maksadımız ticaret yoluyla biraz para biriktirmek, memlekete geri dönmek, çoluk çocuğumuza kavuşmaktır. Görüyorsunuz ya, aramızda ailece gelen ve burada oturmayı hatırından geçiren yok... Sırf yerleşmeyi düşünmeyelim diye bu diyarın dilini öğrenmemeye dikkat ediyoruz. Öğrenenlere kötü gözle bakıyor, engel olmağa çalışıyoruz. İşimiz gücümüz, dibaghanelerde [tabakhanelerde] işçilik etmektir. Pis, sıkıntılı bir iş... İsteklisi çok değil, onun için bizim üstümüze düşüyorlar, aç kalmıyoruz. Yemeklerimizi bir arada nöbetleşe pişiriyoruz, para biriktirmeğe bakıyoruz, memlekete yolluyoruz" (Yalman: 2001).

Buradan da anlaşılacağı gibi, Türk göçmenlerinin içinde yaşadığı toplumla ilişkisi minimum düzeydedir ve bu durum onları kendi toplumlarını kurmaya sevketmiştir. 1900, 1910, 1920 ve 1930 Peabody, Massachusetts nüfus sayımlarını inceleyerek bu şehirdeki Türk göçmenleri üzerine yaptığım çalışma, onların bu şehirde diğer Osmanlı milletleriyle birlikte küçük bir Osmanlı dünyası kurduklarını, birbirlerine yakın veya aynı evlerde yaşadıklarını göstermektedir. Bunun nedeni, tüm Osmanlı göçmenlerinin aynı kültürü ve dili paylaşmaları, yeme içme gibi alışkanlıklarının, eğlence anlayışlarının aynı olması gibi faktörlerdir. Göçmen Türkler, Yunanlı ve Rum göçmenlerle aynı kahvehanelerde vakit geçirmekte, bazıları da birlikte kahvehane işletmektedirler. İngilizce bilmemeleri ve öğrenmeye de isteksizliklerinden dolayı, Amerikalı misyonerler sayesinde İngilizce öğrenen Ermenilerden alış-verişte veya hukuki gereklilikler olduğunda yardım almaktadırlar. Yahudilerden helal et bulma, ölenleri İslam'a uygun biçimde defnetme gibi konularda faydalanmaktadırlar.

Yalman Peabody'yi şu cümlelerle anlatmaktadır: "Trenden çıkınca kendimizi bir Türk kasabasında sandık. İstasyonun bütün levhaları, orada asılı bulunan belediye emir ve talimatının hepsi İngilizce ile beraber Türkçe yazılmıştı. Belli ki Türkler, kasabanın nüfusu içinde ağır basıyor, ortak hayatın icabı olan her şeyi kendilerine anlamadıkları dille değil, kendi dilleriyle bildirmeğe ihtiyaç duyuluyordu" (Bali: 2004).

Gerçekten de Peabody içinde sanki bir Türk kasabası inşa edilmiştir. Örneğin, Peabody'nin en büyük caddelerinden biri olan "Walnut" caddesi orada yaşayan halk tarafından "Osmanlı Caddesi", "kahvehaneler merkezi" veya "New England'ın Osmanlı eğlence merkezi" olarak adlandırılmaktadır[2]. Her yanda Türk ve Yunan

2 Wells; 1972 ve Ahmed; 1986. Ahmet Emin Yalman, bazı eğitimli genç Türklerin çabaları sonucu bazı kahvehanelerin kadın şarkıcı getirdiğini ve alkollü içki ikram ettiklerini anlatır.

kahvehaneleri vardır; tavla taşlarının sesleri, bağrışmalar, nargile fokurdamaları ve kahve kokusu hakimdir caddeye (Ahmed; 1986). Kasabanın yerli halkı, iç içe yaşadıkları fakat hiçbir iletişim kuramadıkları Osmanlı toplumuna, ilk kez karşılaştıkları bu "oryantal", "egzotik" insanlara endişeyle, şüpheyle ve merakla yaklaşmaktadır. Burayı "Peabody'nin Barbar Kesimi" olarak adlandırırlar (Wells; 1972 ve Ahmed; 1993).

Örneğin, Peabody'de bir kütüphane memuru olarak çalışan hanım Osmanlı Caddesi'nden geçerken yaşadığı duyguları yıllar sonra bu göçmenlerden birinin oğlu olan Frank Ahmed'e anlatmıştır. Ahmed, ona anlatılanları şöyle aktarmaktadır: "Bu 'korkunç görünümlü adamlar'ın kendine ve yanındakilere bakışlarını hissedebiliyordu. Hiçbiri onunla ne konuşmuş ne de sorun çıkarmıştı, aslında onun caddeden rahat geçebilmesi için kenara çekilmişlerdi fakat, yürürken onların kendisini ve yanındaki kız arkadaşlarını seyrettiğini daima hissediyordu. Walnut caddesindeki hava öyle erkeksiydi ki, buranın kapalı bir kutu gibi olduğunu söylüyordu" (Ahmed; 1986).

Peabody tarihi üzerine yazdığı *The Peabody Story: Events in Peabody's History 1626-1972* adlı kitabında John A. Wells, Türkleri şöyle tanıtır: "Türkler, onlara sert bir görünüm veren uzun bıyıklarıyla meşhurlardır. İnançlarına aykırı olduğu için bıyıklarını asla kesmezler. Bu ülkeye sadece yeteri kadar para kazanarak kendi ülkelerine dönüp geri kalan yıllarını rahat bir şekilde geçirmek için gelmiş iyi sendika işçileri olarak tanınırlar..." (Wells; 1972).

Bu iki anlatıdan da anlaşılacağı üzere, hem göçmen Türklerin kendilerini içinde yaşadıkları topluma tanıtmamaları, hem de Türkleri zihinlerindeki stereotiplerle değerlendiren bu toplumla iletişimsizlikleri, onların Türklerden bir adım daha uzaklaşmasına ve şüpheyle bakmalarına neden olmuştur.

Salem Haberleri (*Salem News*) isimli bir gazetede 21 Kasım 1912'de şöyle bir manşet yer alır: "Peabody Yunan ve Türkleri arasında minyatür bir savaş gerçekleşti". Haber şöyle devam etmektedir: "Belli ki kendi ülkelerinin savaşlarını buraya taşıyarak onlar da bıçaklarla çarpışıyorlar; Wallis caddesinde Cumartesi gecesi pek çoğu yaralandı ve tutuklandı. Tabanca kullanıp kullanılmadığı şüpheli, fakat kimileri meydan kavgası sırasında birkaç el silah sesi duyduklarını iddia etti" Ahmed (1986).

Bu gazete haberinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı yaşantısına yabancı olan kimselerin görmek istediği sahne aslında böyle bir sahnedir. Onlar bir Türk'ü, Rum'dan, Ermeni'den, Yunanlı'dan ayırt edemezler, bu nedenle de Osmanlı milletlerinin oturdukları caddelerde nasıl bir yaşam sürdürdüklerini anlamakta güçlük çekerler. Bu etnik grupları birbirinden ayrı yaşayan, birbirlerini görmeyen, gördükleri yerde de kavgaya tutuşan kişiler olarak tanımlarlar. Peabody nüfus sayımlarında önemli sayıda Türk'ün, Ermeni'nin, Rum ve Yahudi'nin bir arada yan yana veya aynı hânelerde yaşadıkları görülmektedir. Zaman zaman olayların tırmandığı, etnik gruplar arasındaki

gerilimlerin arttığı doğrudur. Örneğin, bahsettiğim gazete haberindeki olaylar Balkan Savaşları sırasında yer almıştır. Ahmet Emin Yalman da benzer olaylardan bahseder: Bir Türk göçmenin yeğenini Amerikan okullarından birine yerleştirdiğini, fakat Balkan muharebesi dolayısıyla çocuğun her gün okuldaki Yunanlı çocuklarla dövüştüğü için onu başka bir okula naklettirdiğini anlatır (Yalman; 2001).

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali de iki grup arasındaki gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Aynı biçimde, anavatandaki gerilimlerin arttığı dönemlerde ABD'deki Türkler ve Ermeniler arasındaki gerilimler yükselmektedir. Bunun nedeni, Osmanlı göçmenlerinin binlerce kilometre uzakta olsalar da anavatana olan ilgilerini kaybetmemesi, memlekette olan biten olayların onları da etkilemesidir. Örneğin Yalman, 1913 senesinde Peabody'yi ikinci ziyaretinde Türk işçilerinde gözle görülür farklılıklar olduğundan bahseder ve şöyle devam eder: "Evvela Balkan Muharebesi daimi lakaydilerini kırmaya vasıta olmuştu. Muharebe havadisi almak için İstanbul gazetelerine abone olmuşlar ve bu gazeteleri müştereken okumak üzere akd ettikleri içtimaların fikirleri açmak hususunda çok tesiri görülmüştü (Yalman; 2001).

Tüm bu anlatılanlardan ve nüfus sayımlarından çıkarılan sonuçlardan da anlaşılacağı gibi 1900'lerin başlarında ABD'ye giden Türk göçmenlerinin doğum yerleri, isimleri ve kimliğini oluşturan pek çok unsur sarsıntıya uğramış olsa da, diğer pek çok göçmen gruptan çok farklı bir hayat sürdürmüş olduğu, çoğunluğunun ABD'ye ve oradaki topluma hiçbir zaman ait olamadığı, anavatandaki yaşamlarına benzer bir yaşamı burada yeniden inşa ettiği görülmektedir. Bir yandan Amerika'nın ve Amerikan toplumunun bir parçası olmayı istememişler, ama öte yandan da Amerikan toplumu ve Avrupalı göçmenler tarafından dışlanmışlardır. ABD'de geçirilen dönem onlarda çok büyük bir değişiklik yaratmamıştır. Göç edenlerin büyük bir bölümü Cumhuriyet'in kuruluşuyla ve daha sonra yaşanan büyük ekonomik buhranla anavatana kesin dönüş yapmıştır. ABD'ye yerleşenlerin çoğunluğu Avrupalı göçmen kızlarıyla evlilik yapmışlardır. Kemal Karpat'ın belirttiğine göre 1910 ve 1930 yıllarında ABD'ye göç eden 18.884 Türk'ten sadece 300'ü evlenerek buraya yerleşmiştir ki bu da aslında Türk göçmenlerin hikayesinin üzücü bir yanıdır. Bu durum Türklerin ABD'de, diğer göçmen gruplar gibi kalıcı bir etki yaratmamasına ve bu konu üzerinde neredeyse yok denecek kadar az çalışma yapılmasına neden olmuştur (Karpat; 1995).

Kaynakça:

Ahmed, Frank (1986), *Turks in America*, Columbia: Columbia International.

Bali, Rifat N. (2004), *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya: Amerika'ya Göç Eden İlk Türklerin Yaşam Öyküleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Karpat, Kemal H. (1995), "The Turks in America", *Les Annales l'Autre Islam*, No: 3, Paris.

Wells, John A.(1972), *The Peabody Story: Events in Peabody's History 1626-1972*, Salem: Essex Institute.

Yalman, Ahmet Emin (2001), "Amerika'daki Göçmen Türkler", çev: Naki Konyalı, *Toplumsal Tarih*, Ağustos, ss: 26-30.

Özet:

Ondokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren ABD'ye göç eymeye başlayan Türkler, genellikle kendi içine kapanık bir hayat yaşamıştır. Amaçları, en kısa zamanda para kazanıp yurdu dönmektir. Çok azı, diğer milletlere mensup kişilerle evlenmiş ve ABD'de yerleşmiştir. Makale, Birleşik Devletler'e gerçekşeşen ilk Türk göç deneyimini irdelemektedir.

Anahtar sözcükler: Uluslararası göç, ABD'de Türkler.

Abstract:

The Turks who emigrated to the United States from the late ninetheenth centuriy on have generaly lived as a closed society. Their primary aim was to earn a living and return back as soon as possible. Therefore, very few of them married to women from other nations and settled down permanently. This study presents an analysis of the experiences of early Turkish emigrants in the States.

Keywords: Emigration, Turkish emigrants in the States.

UĞUR KAVAS

"BİR BAŞKA ANKARA"
KIZILÖTESİ FOTOĞRAFLAR

Bu kitabı satın almak için tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

Belleğin Alacakaranlığında Bir İmge: Mahalle

Şebnem PALA

Eğer susmak gibi unutmak da elimizde olsaydı dille birlikte belleğimizi de kaybedebilirdik.
Tacitus.

Tarih durma noktasında. Hep partinin haklı olduğu sonsuz bir şimdiki zamanı yaşıyoruz.
George Orwell, 1984.

Her toplum kendine özgü toplumsal mekanlar yaratır. Bu mekanla ilgili inançlar, arzular, algılar ve imgeleri de içeren temsiller ve onunla ilintili söylemler, kültürel değerlerin yayılmasını sağlar ve kimliğin sürdürülerek bir kuşaktan diğerine aktarılmasının araçlarını, yazılı sözlü belleği oluştururlar.

Bu bakımdan mekanlarla bellek arasında güçlü bir bağ vardır. Kişisel düzeyde insanlar kendi refahları, mutlulukları için bu mekanlara bağlı hatta bağımlı olabilirler. Böylesi mekanların korunması, dönüştürülmesi ya da yok edilmesi bu insanların belleklerinin ve kimlik duygularının sürdürülmesi için çok önemli bir sorunu oluştururlar. Grup düzeyinde bazı mekanlar toplumsal belleği tetikledikleri için önemlidirler (Kenworthy Teather & Chow, 2003: 93) Böylesi mekanlar belleğin depoları (*storehouse*) olarak adlandırılmakta, ayrıca günümüzdeki ve gelecekteki kuşakların yararına kültürel belleğin saklanmasına için böylesi mekanların belirlenmesi ve korunmasına dönük kamu politikalarının gerekli olduğu düşünülmektedir (age: 94).

Radikal toplumsal dönüşümlerin olduğu dönemler insanların geçmişten çok geleceğe odaklandığı dönemlerdir (Kenworthy Teather & Chow. 2003: 111). Bu

dönemlerde gelişme, ilerleme adına mekansal dönüşümlerin benliklerde, kimliklerde bırakacağı izler gözardı edilir. Mahalle de böylesi mekanlardan biridir. Yaşamımızın en azından belli bir dönemini geçirdiğimiz, ikamet adresimizi kapsayan, evler, sokaklar ve semtlerden oluşan fiziksel bir mekan olmanın ötesinde kendine özgü ilişki ağı ve zamansallığıyla belli bir tarihsel bağlamın görünümüdür, mahalleler. Diğer bir deyişle, fiziksel anlamda yöre, mevzi yani mahal sayılabilecek bu yer, yaşanması ve yaşayan toplulukları barındırması ölçüsünde mekanlaşır, mahalle olur.

"Şans talih kader kısmet beş kuruş" nidası yaşadığım mahalleyle ilgili belleğimdeki kırıntılardan biri. Aslında hatırladığım şey belki de benim gibi çocukluğu 70'li, gençliği 80'li yıllarda geçmiş olanların da hemen hatırlayabileceği bir şans oyununu satan bir çocuk sesi. Bu ses belli bir zaman diliminde yaşadığım o mahalleyle ilgili anılarımı çağıran başka bir çok şeyden biri. Anımsadıklarımın en belirgin özelliği artık sözkonusu mahallenin, tıpkı bir çok mahalle gibi, hem fiziki mekan olarak, hem de zihinlerde yaratılan bir imge olarak artık eski durduğu yerde olmaması. O yıllar, tıpkı Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi bazı insanların geleceğe yönelik projeksiyonlarının olduğu, geçmişin yok sayıldığı, şimdinin gözardı edildiği, yaşamın gelecekteki belirsiz bir tarihe ertelendiği, ütopik toplum tasarımlarına ulaşmak için bütün yolların denendiği, gelecek güzel günlere ulaşmak için her şeyin, yaşamın bile göze alındığı yıllardı. Şimdikinden farklı, kolektif değerler ve anlam dağarcığının yaşam tarzlarına ve bireylerin benliklerine nüfuz ettiği bu dönem 1980'deki askeri müdahalenin hem özel hem de kamusal alanı daraltmaya yönelik çabalarıyla bir kırılma noktasına uğradı. Kuşkusuz bu kırılmayı izleyen yıllar, daha önceki dönemden hem radikal bir biçimde sapan hem de o dönemin devamı sayılabilecek pratiklere yol açan günleri beraberinde getirdi. Bu bakımdan bireylerin gündelik yaşama sızan en önemli davranış örüntüsü yakın zamanlı hafıza kaybı da diyebileceğim, müdahale yıllarının bıraktığı derin izleri belleğin derinlerinde bir yerlere kilitleme ya da hepten unutma eğilimidir. O günlere ait herhangi bir göstergeyle karşılaştığınızda kilit açılır ve anımsama gerçekleşir ancak *burada ve şimdi* kurulan gerçeklik, belleğin süzgecinden geçen farklılaşmış bir geçmişin yansımasıdır.

Bu yazının temel izleğini mahalle dolayımıyla bellek, anımsama ve yorumlamayla ilgili sorular oluşturuyor. Bu bakımdan yazının amacı bir mekan olarak mahallenin insanların belleklerinde ve kimlik tasarımlarında nasıl görünümler aldığına odaklanmaktadır. Dolayısıyla bu yazıda çocukluğumda yaşadığım mahallenin nasıl bir yer olduğunu betimlemekten çok, "çocukluğum bu mahallede geçti" ifadesinin sınırlarını çizen ve bellekte kalan anı kırıntılarıyla ilgileniyorum. Aslında ifadenin kendi içinde taşıdığı şimdi ve geçmiş ikiliği, buradan geçmişe bakmak ve geçmişi inşa etmekteki sorunları da beraberinde taşıyor. Mahalle kişiliğimizin ve kimliğimizin oluşumuna eşlik eden, bağlamlara zemin olan ve ona kaynaklık eden bir ortamsa,

hem bir mekan olarak mahalle hem de zihindeki mahalle imgesi yer yer anımsama ve bellek, dil, beden, toplum, benlik, düşünme ve varlıkla ilgili konuları da kapsamına dahil ediyor.

Bu kapsama aşağıdaki sorular eşliğinde yaklaşmak olanaklı görünüyor. Eskiden yaşadığımız mahalleyi hatırlarken, gerçekliği olduğu gibi inşa etmek mümkün mü? Yoksa mahalleyi ona ait imgeleri bozarak tahrip ederek mi hatırlıyoruz? Yaşadığımız mahalleyi bu günden inşa ederken geriye gerçekliğin ne kadarı kalıyor?

Mahalle mikro düzeyde bireyin benliği ve kimliğiyle ilgili mekanizmaların taşıyıcılığını yaparken, daha geniş bir düzeyde de bağlı bulunduğu köyün, kasabanın, kentin ya da ulusun kültürünün ve kimliğinin bir parçasıdır. Bu beraberinde o mahalleli olanlar ve olmayanlar üzerine kurulan toplumsal cinsiyete, toplumsal sınıfa ve statü ve simgesel sermayeye dayalı farklılığın oluşturulması, o mahalleli olmayan "öteki"lerin inşası yoluyla kimliğin sağlamlaştırılması gibi süreçleri de taşır. "Biz" ve "onlar" ayrımı ile grup içinde birey olmanın örüntülerinin kültürleme yoluyla taşındığı ve diğer kuşaklara aktarıldığı bu eğilimler ve habituslar bütününü belirleyen unsurlardan belki de en önemlisi bellek ve belleğin gerçekliği inşa etme süreçleridir.

Geçmişte hatırlanan mahalleye eşlik eden ve gerçekliğin yer yer şekil değiştirmesine neden olan arayüzü nostalji oluşturmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki kapsama mahallenin nasıl anımsandığı, burada ve şimdi nasıl inşa edildiği, bu inşanın farklı alanlardaki görünümleri ve nostalji duygusunun bu sürecin neresinde ve nasıl rol oynadığı da dahil olmaktadır.

Dolayısıyla bu çalışma mahalle, bellek ve gündelik yaşam arasındaki ilişkinin izini sürmektedir. Yazının iddiası bir mekan olarak mahalle ve onun temsillerinin kimlik inşasındaki kültürel ve duygusal gücünü nostalji kavramıyla birlikte oluşturduğudur. Bu açıdan geçmişte nasıl bir mahallede yaşadığımızdan çok geçmişte yaşadığımız mahalleyi nasıl hatırladığımız ve *onu burada* ve şimdi nasıl inşa ettiğimiz değerlendirilmesi gereken bir sorun gibi görünmektedir.

Zaman ve mekanın tanımının izleyene bağımlı olması bir ölçüde geçmişin ve geleceğin şimdinin koşullarında oluşmasını da beraberinde getirir. Gadamer'i anarak söylersek,

> Önyargılarımızı sürekli sınayıp şimdinin ufkunu sürekli olarak biçimlendirmekteyiz. Bu sınamanın önemli bir parçası geçmişle yüzleşip içinden geldiğimiz geleneği anlamaktır. Dolayısıyla şimdinin ufku geçmişsiz biçimlendirilemez. Artık şimdinin kendi içinde soyutlanmış bir ufkundan daha çok edinilmesi zorunlu tarihsel ufuklar vardır. Anlama da daima kendi başlarına varoldukları sanılan bu ufukların kaynaşmasıdır (Gadamer 2004: 306).

Buna koşut bir yaklaşımla Assmann (2001:21) simgesel anlam evreninin kültürel hatırlama sürecindeki önemini vurgulamaktadır:

> Her kültür ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir sembolik anlam dünyası yaratarak, birleştirici, bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkanı sağlayarak insanları birbirine bağlar (…) Böylesi bir yapı çeşitli pratikler yardımıyla önemli deneyim ve anıları biçimlendirip canlı tutarak, ilerleme halindeki şimdiki zamanın ufkuna bir başka zamanın görüntülerini ve öykülerini katarak ve böylece ümit verip anıları canlandırarak dünle bugünü birleştirir. Kültürün iki yönü yani kuralcı ve anlatısal, yönlendirici ve nakledici yönü bireylere biz deme imkanı veren kimlik ve aidiyetin temellerini yaratır. Tek tek bireyleri böyle bir bizde birleştiren bir yandan ortak kural ve değerlere bağlılık, öte yandan ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapıdır

Gadamer ve Assmann'ın yaklaşımını izleyerek, yazı boyunca anlamlı bir geçmişin taşıyıcıları olarak kimlikleri inşa etmeye, bellekleri tetiklemeye hizmet eden ve bellek hazneleri olarak adlandırılan (Gross, 2002: 343), nesneler, kurumlar, kültürel pratikler bütününü, bir yaşama mekanı olan mahallenin yorumlanması ve anlamlandırılmasındaki rolleri ve işlevleri açısından değerlendirmeyi hedefliyorum.

I.

Hatırlama açık ya da örtük olarak deneyimin birçok düzeyinde ve çeşitli yollarla gerçekleşir. Bugün anımsadığımız mahalle sadece tarihte bir dönem var olmuş ve günümüzde yaşayanların gündelik yaşam deneyimlerinden uzaklaşmıştır. Bu açıdan mahallenin "biz eskiden" ibaresinde somutlaştırılan, geçmişte farklı bir bağlam içerisinde farklı ilişkiler ağından oluşan ve günümüzdekinden farklı dinamiklere sahip bir yaşam tarzının mekanı olduğu söylenebilir. Bireyin belleğinde kalanlarla oluşturduğu mahalle imgesi ile dışarıda yaşantılanan mahalle imgesi arasında da bir gerilim kaçınılmaz olacaktır. Farklı bir zamanda farklı bir mekan olarak mahalle *burda ve şimdi* yaşanmaktadır.

Bugüne ilişkin deneyimimizin büyük ölçüde geçmiş hakkındaki bilgimize dayandığı söylenebilir. Günümüzün dünyasını geçmişin olaylarıyla ve nesneleriyle nedensellik bağlantıları içindeki bir bağlamda yani geçmişin o anda yaşamadığımız olayları ve o anda algılamadığımız nesneleri bağlamında yaşarız. Bu durumda geçmişi günümüzden süzerek çıkarma güçlüğüyle karşılaşırız. Bu yalnızca bugünün unsurlarının geçmişe ilişkin anımsamalarımızı etkilemeye, çarpıtmaya yatkın olmasından doğan bir güçlük değildir. Aynı zamanda geçmiş unsurların, etmenlerin günümüzle ilgili deneyimlerimizi

etkileme ya da çarpıtma eğiliminden kaynaklanan bir güçlüktür. Bu süreç yaşamımızın en ince noktalarından günlük ayrıntılara kadar uzanır, tek bir gösterge kendisiyle birlikte bir çok göstergeyi taşır (Connerton, 1999: 9).

Bu açıdan Assmann'ın birbirini bütünleyen belleğin farklı boyutlarına ilişkin sınıflaması mahallenin şimdiki zamandaki inşa ve temsil süreçlerini değerlendirmede işlevsel bir rol üstelenecektir. Assmann (2001:25), belleğin dört farklı dış boyutu olduğunu düşünmektedir. Taklit sonucu kazanılan davranışlar, alışkanlıklar ve kurallar bütünüyle ilgili olan boyut *mimetik bellek*tir. Bu açıdan mahalleyle ilgili anımsadıklarımızı inşa ederken akla getirdiğimiz çeşitli bağlamlardaki davranış kodlarına ve bu kodların açımını olanaklı kılacak uzlaşımlara kadar pratiğin sürekliliğini sağlayan her şey bir ölçüde mimetik belleğin alanına girer. Bu bakımdan çocukluğumuzu geçirdiğimiz mahallede gündelik yaşamı oluşturan her türlü pratik ve bu pratiğin gerçekleştirilme şekli ve bağlamı belleğimizde iz bırakır. Buna ek olarak mahalleyle ilgili belleğimizi tetikleyen, o dönemi olduğu gibi şimdi yaşadığımız dönemi de anlamlı kılan, gördüğümüzde, sahip olduğumuzda kendimizi bulduğumuz nesneler vardır. İşte belleğin bir başka boyutu olan *nesneler belleği* bireyi çevreleyen ve bir anlamda onun kendi yansıması olan şeylerden oluşur; ona geçmişini hatırlatır. "İçinde yaşadığımız şeyler dünyasının şimdiki zamanı yaşarken farklı geçmişleri hatırlatan bir zaman dizini olduğu" (Assmann 2001: 25), düşüldüğünde bir misket, gökyüzünde bir uçurtma ya da açtığımız gazozun kapağı bizi anlık bir biçimde bir başka zaman dizinine ve anımsadığımız o anın bağlamına götürecektir.

İletişimsel bellek boyutu, belleğin bir iç dinamik olarak kendiliğinden değil dilin aracılık ettiği iletişim yeteneğiyle, başkalarıyla alışveriş içinde, içeri ve dışarının çevrimsel ve geri dönüşlü etkileşimiyle geliştirildiğinin bir ifadesidir. Bu anlamda dil ve iletişimle olanaklı kılınan anlam, bir zaman diliminden diğerine, bir kuşaktan ötekine *kültürel bellek*le aktarılır.

Diğer bir deyişle belleğin neleri içerdiği, bu içeriklerin organize ediliş tarzı, ne kadar süre bellekte tutulacağı, bireyin kapasitesi ve yöneliminden çok dış koşullarla yani bireyin içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel çevrenin koşullarıyla belirlenir. "Bir maniniz yoksa annemler size gelecek" gibi sıradan, taklide dayalı bir söz, daha geniş bir pratikler dizgesinin bir parçası halini alarak bir söylem geleneği yaratıyorsa ve aynı adla bir kitap çıktığında (Tunç, 2001), belirli bir kuşakta benzer anıları canlandırıyorsa, söz konusu misafirliğe gitme pratiği ve bunu başlatan yukarıdaki söz kültürel belleğin alanına girecektir.

Mahalleye özgü her pratik aslında belirli bir disiplin içinde uygulanan ayinler olarak değerlendirilebilir. Ayin hükümleri zamansallıkla içsel bir bağ içerisindedir. Her adımın zamansal bir sıradüzeni vardır; böylelikle her bir adım bir öncesine bağlanır. Her bağlayıcı yapının temel ögesi tekrarlamadır. Böylece olaylar dizisinin sonsuzda

kaybolması önlenir ve bir ortak kültürün unsurları olarak tanınabilir, hatırlanabilir örneklere dönüşmesi sağlanır" (Assman, 2001: 21). Tüm ayinler tekrarlama ve canlandırma işlevini içerir. Ayin disiplini ne kadar sıkıysa, tekrarlama o kadar ağır basar. Toplumlar kendilerini algılayış ve tanımlayışlarını kapsayan imgelerini hayali olarak oluştururlar ve yarattıkları hatırlama kültürüyle bu imgeyi kuşaktan kuşağa aktarırlar (Assman 2001: 23). Sadece anlamlı geçmiş hatırlanır, sadece hatırlanan geçmiş anlam kazanır. Hatırlama bir göstergeleştirme eylemidir (Assman 2001: 79). Mahalledeki kavgaların ve çatışmaların unutularak, ideal komşuluk ilişkilerinin vurgulanması, mahalle dolayımıyla geçmişin anlamlandırılmasını kolaylaştırır.

Hatırlama ile iktidar arasında belirgin bir bağlantı vardır. Mutlak iktidarı hedefleyen totaliter yönetimlerin, gündelik yaşamı, hakları ve özgürlükleri askıya almakla kalmayıp, dil, bellek ve tarihi tahrip ettikleri söylenebilir. Bu noktada hatırlamak baskıya karşı bir mücadele biçimi olabilir. Sözlü anlatıların bellek kaybına uğratıldığı dönemler, genellikle unutturma yöntemleri tarih boyunca hep olmuştur. Assmann'ın (2001: 73), iz bırakarak hatırlanmak adına hükümdarların sadece geçmişi değil aynı zamanda geleceği da gasp ettiğini söylemesi bundandır. Söz konusu rejimlerin hem baskıyı meşrulaştıran hem de hatırlanmayı olanaklı kılacak eylemler gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu eylemlerin hatırlanması, anlatılması, müzikle işlenmesi, anıtlarda sonsuzlaşması ya da arşivlenmesi aslında yeni bir gerçekliğin inşasıdır. Bu inşada iktidar hatırlama için güçlü bir unsurdur (Assman 2001: 73).

Her türlü başlangıcın içinde bir anımsama ögesi yatar. Mahallenin kuruluşu, demografik yapısı ve fiziki özellikleri bu başlama anı ile belirlenir. Toplumsal grubun tümüyle yeni bir yol tutturmak üzere eşgüdümlü bir çaba gösterdiği durumlarda bu özellikle geçerlidir. (Connerton, 1999: 14). Mahalle kuruluşu ile birlikte hem kendinden önce gelen yapıdan etkilenecek hem de sonraki yapıları etkileyecektir. 1970'lerde kente göçle birlikte aynı kökenden gelen ya da homojen bir etnik yapıya sahip gruplardan oluşan mahallelerde bu eşgüdüm ve aidiyet, ileri dönemlerde geçmişi hatırlama için önemli bir uyaran olacaktır.

Geçmişin imgeleri biraraya gelince mevcut toplumsal düzeni meşru gösterirler. Herhangi bir toplumsal düzene katılmış olanların ortak anıları olduğunu varsaymaları gerektiği örtük bir kuraldır. Bu kimseler söz konusu toplumun geçmişiyle ilgili anılarının farklılığı ölçüsünde, ne ortak deneyimlere ne de ortak varsayımlara sahip olacaklardır (Connerton, 1999: 10). Bunun sonucu belki en açık biçimde bambaşka anılara sahip kuşaklar arasındaki iletişimde ortaya çıkan engellerde görülür. Kuşaklar arasında çoğu kez örtük arka plan anlatıları biçiminde görülen farklı anılardan oluşmuş dağarcık birbiriyle örtüşmeyecektir. Mahalleye yeni taşınanlarla eski mahalle sakinleri arasındaki çatlağın nedeni de budur. Öyle ki belli bir tarihte ve yerde birlikte yaşamış olsalar da farklı deneyimler ve yaşantılar bu iki grubu zihinsel ve duygusal bakımdan birbirlerinden

tamamen koparabilir. Benzer bir durum birkaç kuşak boyunca aynı mahallede yaşayanlar arasında da gerçekleşecektir. Birbiriyle örtüştürülemeyen anılar iki grup arasında yabancılaşmaya neden olacaktır. Günlük yaşamda bu kuşakların kolaylıkla iletişim kuramamasının nedeni, aynı toplumsal dünyada ama farklı zaman mekan deneyimleri geçirmiş olmalarıdır. Günlük konuşmalarda ortak bir dil kullanılmış olsa da toplumca üzerinde konuşulabilen anıları paylaşmaya gelince, deneyim ve sözcük dağarcıklarında bu açıdan bir ortaklık zaman ilerledikçe silikleşecektir (Connerton, 1999: 11).

II.

Yaşam, doğum ve ölüm arasında gerçekleşirken geçmiş ve gelecek bizim için aynı ölçüde erişilmez. Fiziki olarak erişilmelerinin olanaksızlığına rağmen, hem geçmiş hem gelecek, imgelemimizin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır çünkü geçmişteki anılar ve geleceğe ilişkin beklentiler şimdiki zamanın her anına nüfuz etmektedir (Lowenthal, 1990: 3) .

Lowenthal'a göre gelecek zamana ilişkin imgeler belirsiz ve anlaşılmazdır. Gelecekte olabilecekleri etkileyebiliriz ancak onları denetleyemeyiz. Oysa geçmişin gerçekleştiğinden eminizdir. Geçmişin bıraktığı anılar ve izler zihnimizde vazgeçilmez sahneler, olaylar ve eylemler bırakır. Geçmiş güvenilirdir, bu nedenle geçmişte kendi evimizdeyizdir. Geçmiş geldiğimiz yerdir oysa gelecek neredeyse bir başka ülkedir (Lowenthal, 1990: 3-4). Geçmişte yaşadıklarımız ve onlara yüklediğimiz özel çağrışımlar geçmişin idealleştirilmesini olanaklı hale getirir. Çoğumuz geçmişte her şeyin daha ucuz olduğunu, insanların daha saygılı olduğunu, ilişkilerin daha yakın ve insanların daha mutlu olduğunu hatırlamak ister. Geçmişle yapılan bu gezintilere eşlik eden duygu nostaljidir (Lowenthal, 1990: 7).[1]

Geçmişteki yaşamın daha parlak olmasının nedeni, her şeyin daha iyi olmasından değil, gençken yaşamı daha canlı ve hayat dolu yaşamamızdandır. Şimdi o denli yoğun deneyimlerimiz olamayacağından geçmişi eşleştirilemez yapan kayıp anlar için yas tutarız. Böyle bir nostalji özsaygıyı destekler, geçmişte olan biten ne kadar hüzünlü

---

1 Nostalji sorunu Batı düşüncesinde ve tıbbında uzun bir geçmişe sahip. Tıbbi bir durum olarak nostaljinin "yuva özlemi acısı olduğu" ortaçağ biliminde yer bulmuştu. Hekim Johannes Hofer, nostalji terimini 17. yüzyılda anayurtlarında uzakta savaşan İsviçreli paralı askerler için kullanmıştır. Bu askerlerin açığa vurdukları keder, melankoli, keyifsizlik ve intihara eğilimdi. (Stauth ve Turner, 1997: 24). Batı dillerinde ister bir duygu ister bir nosyon olarak karşılık bulsun Yunanca *nosos* anayurda dönüş ve *algos* ıstırap, hüzün sözcüklerinden türeyen sıla özlemi (*homesickness, Heimweh, maladie du pays*) hep bir hastalık olarak görüldü. Günümüzde bu sözcük sonu gelmeyen toplumsal değişmeye, çağdaş kent yaşamında toplumsal istikrar ve huzurun yitirilmesine gösterilen bir tür tepki içerisinde kendine yer bulabilmek üzere patolojik temellerinden uzaklaşmıştır (Stauth ve Turner, 1997:25). *Tristitia* ya da kaygısızlık (*acadeia*) gibi çeşitli melankoli biçimlerini yaşayan keşişlerin ve entelektüellerin sorunu olduğu düşünülen nostalji duygu eksikliği ve münzevilikle de ilişkilendirilmiştir.

olursa olsun şimdiki yaşamamızın ne kadar mutlu ve değerli olduğunu hatırlatır. Nostalji acısı alınmış bellektir (Lowenthal, 1990: 8).

Kuşkusuz nostalji gündelik yaşamdaki söylemelere ve yorumlara da eşlik eder. Günlük konuşmaların retoriği, kullanılan simgeler ve oluşturulan mitlerle örülü söylem, bütüncül bir mahalle kimliğinin inşa edilmesinde ve bu kimlikler arasındaki farklılıkların oluşturulmasında işe koşulur. Bu ortak söylem, farklı mahallelerin söylemleri arasındaki mücadelenin bir sonucu olarak öteki söylemlerin gücünü zayıflatacak, grup kimliğinin korunup sürdürülmesini sağlayacaktır. Bu kimlik ve tarihsel ve toplumsal olarak konumlanan söylem yardımıyla o mahalle üyelerinin bir gruba ait olmaları ve kendilerini güvende hissetmeleri sağlanır. Bu söylem yardımıyla yaratılan aslında şimdinin anlam ufkudur.

Ne ki, radikal toplumsal, ekonomik ve siyasi değişmeler karışıklıklar, bunalımlar geçmişi şimdiden ayırarak nostaljiyi yaygınlaştırır. Modernleşme ve sanayileşme ve zorunlu göç, insanları çocukluklarındakine neredeyse hiç benzemeyen yeni yerleşim yerlerine gitmeye zorlamıştır. Geçmişle bağı daha güçlü olanlarımız kendilerini perişan eden bu yıkıcı değişmeden kurtulmak için hatırlanan yerde icat edilen geçmiş günlere sığınırlar (Lowenthal, 1990: 8).

Paylaşılan roller, normlar ve davranış kodlarına mekansal yakınlık da eklendiğinde geçmişte bir mahallede yaşamak evde olmak kadar güvenlikli algılanacaktır. Oysa geçmişin anlam ufkundan uzaklaşamayan, nostaljiden muzdarip biri için gerçeklik dille ya da pratikle üstesinden gelinmesi güç bir yanılsama halini alacaktır. Günümüzde insanlar, yüklendikleri yaşa, toplumsal cinsiyete, sınıfa ya da mesleklerine özgü toplumsal rollerle baş edemedikleri, bu rollerde kendilerini rahat hissetmedikleri için, bu insanların artık yuvalarında olmadıkları şeklinde değerlendirilmektedir (Stauth ve Turner, 1997: 60).

Nostalji aslında bir tür şimdiyi reddetme olarak da adlandırılabilir. Bu durumda geçmişte yaşanan mahalledeki çatışmalar ve olumsuzlukların günümüzdeki yansımaları bir kenara bırakılarak, mutlu, güvenlikli bir geçmişin hatırlanması tercih edilir. Bu anlatılar günümüzde yaşama alanlarına ilişkin beklentileri dile getirirler. Gözardı edilen, kaybolan, yokolan değerler, pratikler vurgulanırken aslında örtük olarak bir zamanlar ile şimdi yaşanan mahalle arasındaki kopma dillendirilmektedir. Dolayısıyla yapılan şimdiki zamanın temellendirilmesi değil, tersine temelinin sarsılması en azından daha büyük ve güzel geçmiş karşısında önemsizleştirilmesidir (Assman 2001: 81).

Bildiğimiz geçmiş kısmen şimdinin ürünüdür. Belleğimizi sürekli olarak yeniden biçimlendirir, tarihi yeniden yazar, geçmişin kalıntılarına, yadigarlarına yeniden şekil veririz. Tarihi kurcalayıp onun biçimini değiştirmeye çalışan zaman gezginlerinin üç temel yaklaşımı vardır (Lowenthal, 1990: 26). Aslında bu üç yaklaşım, mahallenin temsilinde de işe koşulmaktadır.

a. Geçmişin kendisini yoluna koymak ya da geçmişte yaşananları düzeltmek için geçmiş değiştirilir.
b. Onlara neden olan şeyleri değiştirerek mevcut durumu daha iyileştirmek için geçmiş değiştirilir.
Örneğin ilerleme inancı örtük olarak geçmişi düzeltme arzusunu gösterir. Cehaletin modern eğitimle, gelenekselin demokratik ve gelişmiş bir dünya ile yer değiştirmesi. Başkaları önemli olaylara müdahale edip onları değiştirerek geçmişi düzeltirler. Geçmişteki hataları görmezden gelerek, geçmişi iyileştirme çabası buna örnektir.
c. Ötekilerin müdahalesine karşı geçmişi değiştirerek ya da koruyarak şimdinin istikrarını garanti altına almak, global yıkımı savuşturmak, ulusal egemenliği güvence altına almak ya da kendine şöhret katmak ya da para kazanmak için geçmiş değiştirilir.

geçmişte yaşadığımız mahalleyle ilgili yaklaşımımızı belirleyen en belirgin eğilimin nostalji olduğu söylenebilir. Böyle bir eğilimde,

> Tarih/geçmiş bir çöküş ve yitirme olarak görülür. Dünyanın insana yuva olduğu bir altın çağdan uzaklaşma düşüncesi belirgindir. Toplumsal teleolojinin ters yönde çalıştığı düşünülür. Modern kurumların daha önceki bir gelişme ve ilerlemeden saparak geriye gitmesi söz konusudur. Geleceğin yalnızca bir çöküşün devamı değil, şiddetlenmesi olacağı fikrinden ötürü bireysel düzeyde bu tarih keder ve umutsuzluk tarihidir (Stauth ve Turner, 1997: 61).

Nostalji duygusu, mahallenin ortadan kalktığı, onunla birlikte aidiyet duyusu ve kimliklerin de elden gittiği düşüncesine yol açar. Bütünlüğün ve ahlaki kesinliğin bittiği düşüncesi hakimdir. Aynı mahallede yaşayanları biraraya getiren, toplumsal ilişkilerin sürdürülmesini sağlayan aidiyet, kimlik, hemşerilik, komşuluk, yardımseverlik gibi değerlerin çöktüğü fikri yaygın olarak paylaşılır.

Nostalji duygusu, yaşamın, bireysel özerkliğin yitirildiği ve sahici toplumsal ilişkilerin çöktüğü bir yaşama dönüştüğü fikrini yaygın hale getirir.

> Ahlaki birliğin yitirilmesiyle birey yavaş yavaş kendisini zayıflatan ve bir bürokratik devlet tahakkümü dünyasında boğan makro toplumsal süreçlere ve kurumlara terk edilir. Burjuva kapitalizmi, işbölümü, disiplinin tahakkümü, bürokrasinin yaygınlaşması ve kişilerin devlet tarafından denetlenmesinin bir sonucu olarak sahici birey zayıflamış, bir ideoloji olarak bireycilik üretilmiştir. Mahremiyeti tehdit eden kapsamlı bir bürokratik yapının giderek daha fazla denetlendiği ve tahakküm kurduğu bir dünyada yaşmak durumu daha da güçleştirmektedir (Stauth ve Turner, 1997: 62).

III.

Geçmişteki mahallenin ister fiziki ister düşünce olarak ortadan kalktığı fikri, masumiyetin, saflığın, kendiliğindenliğin ve sahiciliğin yitirildiğini, yeni yaşama mekanlarının bu özellikleri taşımadığı görüşü benliklere ve gündelik yaşam pratiklerine nüfuz eder.

Günümüzde nostaljiyi tetikleyenin geleceğe yönelik kuşku ve güvensizlik olduğu düşünülmektedir (Lowenthal, 1990: 11). Nostalji, insanları şimdiye yabancılaştırdığı için suçlanır. Günümüz dünyası felaket dolu, korkutucu, bayağı, heyecansız ve anlamsızdır. Öyle ki, imgelemlerimize geçmişe dalmak dışında pek seçenek sunmaz. Bilmediğimiz ama bilmeyi arzuladığımız bir manzara inşa edilmesine yönelik bir çaba aslında şimdinin ikilemleriyle yüzleşmekten kaçtığımızın bir ifadesidir (Lowenthal, 1990: 13).

Dolayısıyla, nostalji aslında bir tür şimdiyi reddetme olarak da adlandırılabilir. Bu işlev genellikle mitik bir dönemin izlerini taşıyan bir geçmişi idealleştirir. Bu anlatılar bugünü bambaşka bir biçimde aydınlatırlar. Eksik olan kaybolan, yok olan ve kenara itileni vurgular ve bir zamanlar ile şimdi arasındaki kopmayı su yüzüne çıkarırlar. Burada yapılan şimdiki zamanın temellendirilmesi değil tersine temelinin sarsılması en azından daha büyük ve güzel geçmiş karşısında önemsizleştirilmesidir (Assman 2001: 81).

Yine de nostaljiyle karışmış geçmiş temsilleri, kimlik inşasında bir takım olumsuz yanlar taşımaktadır. Geçmişte yaşanan hayal kırıklıklarının üstesinden gelememe, geçmişin koşullarıyla baş edememe, geçmişi anımsarken şimdiye geri dönmede sorunlar yaşama, geçmişin ve şimdinin dokusuna zarar verme (Lowenthal, 1990: 28) gibi tutumlar geçmişle ilgili gerçekliğin inşasında oldukça etkili olmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk kuşağı, geçmişi silip, yepyeni bir düzen kurmaya dayalı modernist bir anlayışa bağlıydı. Bu kuşağın yüzü geleceğe dönüktü. 70'lerde çocukluğunu yaşayan kuşağın, özellikle 80'deki askeri yönetim ve onun olanaklı kıldığı liberal ekonomik politikalara bağlı olarak radikal toplumsal değişmelere tanık olmaları ve yaşadıklarından ötürü, geçmişi nostaljik bir yaklaşımla gerçekliğinden uzaklaştırarak inşa etmeye daha yatkın bir kuşak olduğu söylenebilir.

Şöyle ki, özellikle 50'li yıllardaki ekonomik ve politik gelişmelerle başgösteren ve 80'li yıllarla birlikte deregülasyon ve özelleştirmeyle kendilerine meşru bir zemin kazandıran neo-liberal politikaların ivmesini hızlandırdığı toplumsal, politik ve teknolojik değişimler radikal mekansal dönüşümlere yansımıştır. Bu mekansal dönüşüm, bireylerde bu yeni mekanlarda geçen gündelik yaşamı anlamlandırmada güçlüğe ve yitiklik duygusuna yol açmıştır. Eski mahalle geleneğine geri dönüş fikri bu durumdan kurtulmak için işe koşulmuştur.

Diğer bir deyişle nostaljinin yaygınlaşması modernleşme ve kapitalizmin günümüzde yarattığı duygu durumuyla ilişkilendirilebilir. Zihnin bellek yardımıyla inşa ettiği geçmiş, geleceği de anlamlandırmayı içeriyor. Ancak bu inşa yukarıdaki iki

süreçle giderek daha kötümser bir tablonun eşlik ettiği bir projeksiyona dönüşüyor. Buna eşlik eden kötümserlik ve hayal kırıklığı, geleceği biçimlendiren geçmiş kurgusunun gerçekliği daha da çarpıtması, onu idealize ve romantize etme eğilimini de beraberinde getiriyor. Kapitalizmin arzuyu maniple eden ve metalaştıran tavrı, bu kez geçmişin pazarlanabilir bir nesneye dönüşmesine sebep oluyor. Bunu güdüleyen nostaljiyse hem belleğin hem de buna bağlı kimliğin inşasında önemli rol oynamaktadır.

Ancak geçmişteki mahalle imgesini yakalamak adına şehir merkezlerinden uzakta, yaşam tarzı sunma vaadi ile inşa edilen 'yeni' mahallelerin geçmiştekine benzer bir kolektiflik ve güven hissi yaratması beklenemez. Kaldı ki, nostaljik bir eğilimle yeniden icat edilen mahallenin günümüzdeki temsilleri, geçmiştekinin yer yer abartılmış yer yer karikatürize edilmiş halini yansıtmaktadır. Bali (2002:114) böylesi 'residence'lardan, 'country'lerden birinin reklamını şöyle aktarmaktadır.

> Ana kavram o bilinen banliyö ve site anlayışından farklıydı. Toplumsal değerlere hem fiziksel hem de ruhsal anlamda bir geri dönüşü içeriyordu. Birbirini tanıyan, birbiriyle görüşen aileler, sık sık rastlanan aşina çehreler, merhabalar, günaydınlar, çocukların sokakta yaşadıkları o inanılmaz büyüklükteki evren. İnsanlara hem sağlıklı kamusal yaşama katılma olanağı veren, hem de canları istediğinde kendi ev ve bahçelerinde özel yaşantılarına çekilmelerini mümkün kılan bir ortam Mahalle işte. Hayali cihan değecek bir vakitte geçmişte, Erenköy'de, Bostancı'da, Yeşilköy'de, Fatih'te, Nişantaşı'nda olduğu gibi...

Pazarlanan yeni yaşam tarzının hedefleri "aidiyet duygusunu canlandırmak, doğa içinde medeni bir mahalle yaratmak, medeni kimliğe kavuşmak" olunca, "mahalleli olma ayrıcalığı", bu ayrıcalığı satın alma gücüne sahip 'elit' cemaatlere kalacaktır.

IV.

Kültürel bellek, ulusal kimlik ve ulus olmanın temelini oluşturan unsurlardan birisidir. Zamansal bir süreklilik yaratarak kuşaklar arasında bir bağlantı oluşturur ve mevcut sosyo-politik düzeni meşrulaştırır. Ancak, antropoloji çalışmalarının çoğunlukla ortaya çıkardığı gibi, icat etme ve unutma süreçleri kültürel belleğin inşasında vazgeçilmez parçaları oluşturmaktadır. Ulus hatırlama ve unutmayla bağlanır. Geçmiş, sıklıkla amaçlı olarak icat etme ya da bellek yitimi yoluyla değiştirilir. Koşullar, kültür ve toplum belleği kullanış tarzımız ve tarihi hatırlama biçimimize bağlı olarak sınırlandırılır. Kuşkusuz bir olayın burada ve şimdi yaşanması ile onun bir temsil içinde anımsanması arasında, yani şimdi ile geçmiş arasına bir yarılmanın oluşması kaçınılmaz olacaktır. Huyssen (1999:13), bu yarılmayı görmezden gelmek yerine onu kültürel ve sanatsal

yaratıcılık açısından güçlü bir uyaran olarak görmenin gerekliliği konusunda bizi uyarmaktadır.

Nitekim, 1980'lerden beri antropologlar giderek daha fazla bir biçimde kültürel belleğin inşa edilen doğasına ve bunun siyasi çağrışımlarına odaklanmaktadırlar. Toplumbilimsel odaktaki bu kayma, çoğu ulusun geçmişi saplantı haline getirmesinin bir sonucudur. Ulusal düzeydeki bu takıntının daha mikro alanlara yansıdığı ve mahalle gibi bu alanlarda kültürel belleğin kurgularına eskiye oranla daha çok yönelindiği söylenebilir.

Kültürel belleğin mahalle ile kurgularına eşlik eden nostalji bir mutsuzluk, huzursuzluk, sıkıntı belirtisi olsa da, bu durumu telafi eden yönleri de göz ardı edilemez. Aşina olunan mekanlara bağlılık, toplumsal karışıklıklar için bir tampon görevi görebilir veya uzun süreli ilişkilerin sürdürülmesi için gerekli olabilir (Lowenthal, 1990: 13). Öte yandan 70'ler ve 80'lerdeki yerinden oynamalara/bozulmalara tepki olarak geçmiş zamanları saplantı haline getirsek de nostalji günümüzdeki yaşanan karmaşıklıktan zedelenen kimlikleri onarma ve onları pekiştirme gizili taşımaktadır.

Huyssen'in (1999: 13) deyimiyle, belleğin alacakaranlığındaki anılar iki tür anımsamayı da içerir: Zamanın akışına ve teknolojik modernleşmenin kesintisiz hızına bağlı olarak yitip gitmekte olan kuşaksal anımsamalar ile belleğin alacakaranlık statüsünü yansıtan anımsamalar. Mahalleyle ilgili anılarımızın yer yer modernleşmenin merkezcil gücünden kaçamayıp unuttuğumuz bir alanda yer aldığı söylenebilir. Ancak "alacakaranlık, zamanın kendisini yavaşlatır görünen anıdır: Günün son ışığının son görkemli gösterilerini ortaya koyabileceği bir ara durumdur. Belleğin ayrıcalıklı zamanıdır" (Huyssen, 1999: 14). Bu bakımdan yakın geçmişimizi, yaşadığımız mekanları, mahallemizi hatırlamak hem geçmişimizle kurduğumuz ilişkiyi aydınlatacak hem de gelecekle ilgili beklentilerimizi yansıtacaktır. Anımsama ve unutma diyalektiğinin bir parçası olarak bu alanda yaşanacak bir bellek patlaması, potansiyel olarak sağlıklı bir mücadele işaretidir, çünkü hatırlamak da bir direniş biçimidir.

KAYNAKÇA

ASSMANN, Jan (2001), *Kültürel Bellek: Eski Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BALİ, Rıfat (2002), *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

CONNERTON, Paul (1999), *Toplumlar Nasıl Hatırlar?*, çev. Alâeddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

GADAMER, Hans-Georg (2004), *Truth and Method*, Almanca'dan çev. Joel Weinsheimer & Donald Marshall.

GROSS, Toomas (2002), "Anthropology of Collective Memory: Estonian National Awakening Revisited", *Trames*, 6 (56/51), 4, ss. 342–354.
HUYSSEN, Andreas (1999), *Alacakaranlık Anıları*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınları.
LOWENTHAL, David (1990), *The Past is a Foreign Country*, Cambridge: Cambridge University Prress.
KENWORTHY TEATHER Elizabeth ve Chun Shing CHOW (2003), "Identity and Place: the testament of designated heritage in Hong Kong", *International Journal of Heritage Studies*, C. 9, No. 2, ss. 93–115.
STAUTH, George ve Bryan TURNER (1997), *Nietzsche'nin Dansı*, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/ Ark.
TUNÇ, Ayfer (2001), *Bir Maniniz Yoksa Annemler Size Gelecek*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özet:
Bu yazı hem bir fiziki mekan olarak hem de zihinde bir imge olarak mahalleyi ele almaktadır. Mekanlarla bellek arasındaki bağıntıdan hareketle mahallenin nasıl hatırlandığı, burada ve şimdi nasıl inşa edildiği araştırılmaktadır. Geçmişte yaşanan mahalleye ait temsillerin, aidiyet ve kimlik inşasındaki gücünün bu temsillere nostaljinin eşlik etmesinden kaynaklandığı savunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: mahalle, bellek, nostalji, kimlik.

Abstract:
This paper deals with neighbourhood which can be considered as both a physical space and an image in the mind. Taking the correlation between spaces and memory as a starting point, it explores how neighbourhood in the past is remembered and is constructed *hic et nunc*. It claims that the power of representations of the past neighbourhood in constructing identity comes from the fact that these representations are accompanied by the sense of nostalgia.

Keywords: neighbourhood, memory, nostalgia, identity.

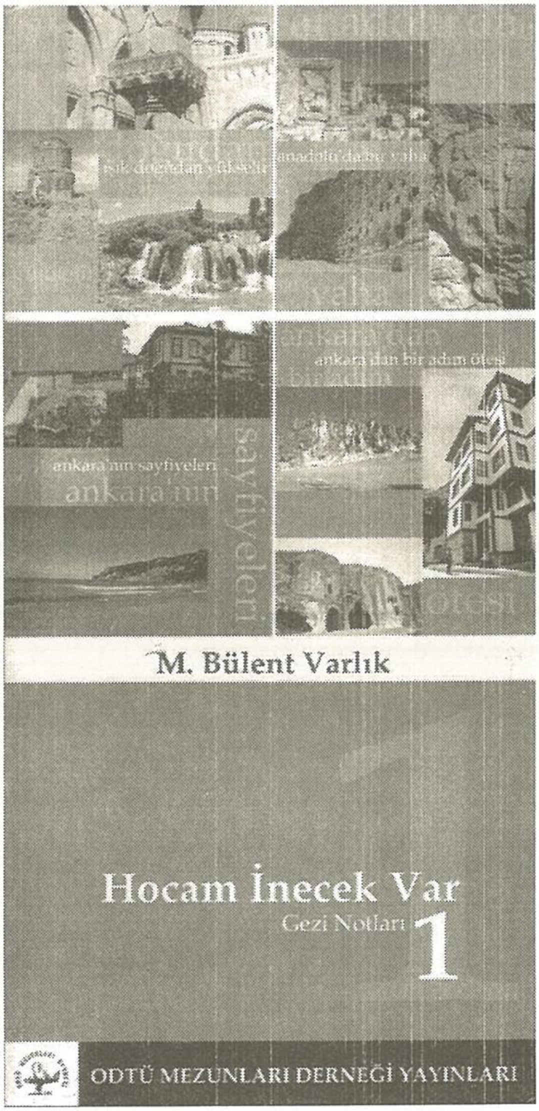

Bu kitabı satın almak için tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

Yenileri Eskiye Karşı Savunmak Yenişehir Üzerine Derkenar Mahalle Şehre Karşıdır?

Hakan KAYNAR

Çok satan gazetelerimizin birinde geçtiğimiz günlerde Fransa'daki olaylarla ilgili yapılmış bir röportajdan aklımda kalan cümle, o olayların mekanı banliyölerde yaşayanlardan birinin söylediği: "Mahallem için savaşırım". Birilerinin hâlâ uğruna savaşacakları bir mahallesi olması güzel mi kötü mü bilmiyorum. Ama sanırım sözün sahibinin söylemek istediği "Mahallem için savaşırım ama Fransa için kılımı kıpırdatmam."

Paris gibi büyük bir şehrin banliyölerinde yaşayanlar modern zamanların çoğu insanının yaptığı gibi ortak bir vatandaşlık tanımıyla kimliklerini belirlemek yerine mahalle gibi çok daha alt bir birimi seçiyorlar. Çok daha alt bir birim olsa da mahalleli olmak bir ülke vatandaşı olmanın yanında çok daha somut tecrübelere dayanır. Bu ikisi arasındaki uzaklık, mahallleli olmakla vatandaş olmaktan bahsediyorum, mahallenin ülkenin geri kalanından başka bir dili konuştuğu yerlerde daha da artar.

Mahalle diğer yandan şehir ve ulus gibi daha geniş aidiyet kavramlarının karşısına da çıkabilir. Şehrin karşısındadır. Çünkü şehir birbirinden farklı bir yığın insanın biraraya geldiği, bazen birbirine karışıp çoğu zaman karışmadığı ama sürekli karşılaştığı bir yerdir. Şehir dokunmak istemediğimiz, konuşmaktan çekindiğimiz yabancılarla doludur. Oysa "mahallemiz" dediğimiz yerde bize benzeyenlerle, tanıdıklarımızla yaşarız. Mahalle, yabancılarla dolu güvensiz şehirde tanıdıklarımızın yaşadığı güvenli bir yerdir öyleyse.

Bu şu şehirde faklı bu şehirde başka bir şey de değildir üstelik. Osmanlı coğrafyasının çok kültürlü ortamında toplumsal hayatın devamını sağlayan Millet

sistemi şehrin coğrafyasına da yansımıştı. Sadece Müslümanlarla Hıristiyanlar değil, Gregoryen Ermenilerle Katolikler de çoğu zaman ayrı mahallelerde otururlardı. Karışık mahallelerin varlığı, şehir mahallelerinin millet sistemine göre düzenlenmiş olduğu genellemesini çürütecek kadar güçlü değildir. Kaldı ki bunun yanlış bir şey olduğunu da söylemek yersiz. Şimdi bile her ne kadar eskisi gibi görülebilir olmasa da dünyanın farklı şehirlerinde dini ya da değil farklılıkların çizdiği sınırlarla bölünür mahalleler.

Alevilerle Sünnilerin farklı mahallellerde oturdukları onlarca Anadolu kasabası bir yana bugünün Ankara'sında da görünmez sınırlar mevcuttur. Pir Sultan Abdal, Aşık Veysel gibi isimlerin birer dernek adı olarak karşımıza çıktığı İlker ve Dikmen ya da apartman pencerelerinin bile çevredeki camiler gibi kemerli olduğu Etlik- Ayvalı hakkında yapılacak çalışmalar görünmez sınırları görünür hale getirebilir. Kaldı ki, bahsettiğim sınırlar her zaman görünmez de değildir. Şehrin farklı noktalarında bu gün duvarlarla çevrilmiş bahçelerinin kapılarını bekleyen güvenlik görevlilerinin bulunduğu siteler benzeri bir ayrışmayı dini olmasa da sınıf temelinde taşımaktadırlar.

Bu ayrışmanın geçmişte ya da şimdi en önemli itkisinin güvenlik olduğu söylenebilir. Geçmişin akşamları kapıları kapanan çıkmaz sokaklarıyla şimdinin güvenlikli siteleri zaten bunu açıkça söylüyor. Diğer zımni sınırların söylediği de zımni: benzerlerine yakın olmak tercihi sanırım farklılıklara uzak olmak için yapılmış bir tercihtir diyebiliriz.

Mahalleler de bu yüzden kaleler gibi bir tür savunma yapılarıdır. Surları yoktur sadece. Farklı olanların her türlü tecavüzüne karşı bir savunma aracıdır. Genel anlamda yabancıların şehrine kapanan bir benzerler bütünü olabileceği gibi özelde çoğunluğun her türlü iktidarı karşısında kendi farklılığını yani kimliğini sürdürmeye olanak sağlayan güvenli bir mekan. Mahalle korur. Yahudileri Hıristiyanlara karşı, zenginleri fakirlere, eşcinselleri hetoroseksüellere, göçmenleri yerlilere, yenileri eskilere karşı korur.

Korunma yukarıda sıralanan grupların her birine değişen şartlara göre farklı farklı avantajlar sağlayabilir. Kaldı ki bu grupların kendi aralarındaki nicel ilişkinin değişimi de korunmanın biçimini değiştirebilir. Kimin kimden çok olduğu kadar politik anlamda kimin kimden güçlü olduğu bu değişimi belirler. Bu değişimler korunmanın kendisini tamamen ortadan kaldırabileceği gibi duvarların yükselmesine de neden olabilir.

Başlıktan sonra hâlâ adını anmamayı başarabildiğimiz Yenişehir'in Ankara ile ilişkisi de aslında benzeri bir değişim hikayesini içinde barındırır. Onun ismine karşı sadece benim değil bugün çoğu Ankaralı'nın hissettiği duyarsızlık da bu bahsi geçen değişimle ilgilidir.

Eski ve Yeni

Bütün "yeni"ler, yeni rejimler ya da yeni sevgililer, ortada ona rakip olabilecek bir "eski" olmasa dahi, "eski"ye benzemekten korkarlar. "Eski"ye dair ne varsa çevrelerinde ya ortadan kaldırırlar ya da bu birincisi pek mümkün olmadığından

"eski"den kalanları görmemezlikten gelirler. Öte yandan bu ikisinin varoluşu da birbirine bağlıdır. "Yeni"nin yeniliği, farkını göstereceği bir "eski"nin varlığıyla mümkündür. Onun için "eski"nin "yeni"ye muhalefet edemeyecek bir şekilde varolması "yeni" için kullanılabilir bir hale girmesi kaçınılmazdır.

Bu ikisi arasındaki ilişki bir karşıtlıktan çok sürekli karşılaştırmaya tahrik eden bir biraradalıktır aslında. Her ne kadar "yeni-eski" arasındaki ilişki çoğu kez birincisinin hakimiyetiyle belirlense de "yeni" varoluşuyla birlikte "eski"nin karşısında korunmak isteyecektir.

Çoğu yeni rejim gibi, Türkiye'de Cumhuriyet de selefi olan İmparatorluktan farkını "yeni"lik kavramı üzerine kurmuştu. Batılılaşma bir kavram olarak Cumhuriyet'ten önce de hem yüksek devlet memurlarının hem de entelektüellerin uzun zaman gündemindeydi zaten. Ancak Cumhuriyet'le birlikte "yeni" Osmanlı'nın son zamanlarında olduğu gibi hayatın veya coğrafyanın bazı kısımlarını belirleyen "fragmanlar" halinden, hayatın bütününü belirleyen bir konuma erişti. Cumhuriyetle birlikte İmparatorluğun eskinin baskısını her daim dikkate almak zorunda hisseden yenilikçiler rejimin değişmesiyle birlikte "eski"yi imparatorluğa atfederek dışladılar. Bütün halefler gibi onlar da kurdukları yeni rejimin kimliğini ilk etapta seleflerinden farklı olmak üzerine kurdular.

Coğrafyayı değiştirelim biraz. Katerina Clark, "1920'ler Rusya'sında tamamen devrimci bir kültür yaratmayı amaçlayan entelektüel bir kuşağın öyküsünü" anlattığını söylediği çalışmasında o kuşağın torunlarından birinin büyük ebeveynlerine dair hatırladıklarını nakleder.

> "Onlar ve arkadaşları evde yaşama biçimlerinde bile bir tür devrimci tarz geliştirmişlerdi. Tabakları ve mobilyaları yoktu. Bütün bunların fazla burjuva olduğuna karar vermişlerdi. Doğum günü partileri, düğünler ve yeni yıl ağaçları da bir kenara bırakılmıştı. Burjuvaydılar... Keçeden yapılan geleneksel Rus botları valenkilerin de burjuva olduğunu düşünüyorlardı bu yüzden çocuklar kar ve buzun üzerinde soğuktan ağlayarak ince deri ayakkabılarıyla dolaşıyorlardı. Eski düzenin bütün geleneklerini küçümsüyorlardı." (Clark, 1995: 1).

Ankara'nın da Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte benzer bir iklime girdiği kolaylıkla söylenebilir. İngiliz gazeteci Grace Ellison (tarihsiz: 43), Ramazan ayları dışında camilerin boş olduğunu ama Milli Mücadele ile ilgili bir filmin gösterildiği veya bir konferansın verildiği salonlardan kalabalıkların taştığını söyler. Konuştuğu Türklerden biri artık Sultanların vahşi haydutları öldürdükleri Binbir Gece Masallarını dinlemeye ihtiyaçları olmadığını, Türklerin de bir destanları olduğunu, bu destanı

anlatan şiirlerin yazılıp çocuklarca ezberleneceğini söyler. Ona göre Türkler nasıl kutsal şeyler hakkında vecde dalıyorlarsa, Milli Mücadele destanı için de aynısını yapmalıdırlar.

Ellison'un anılarında karikatür gibi duran bu tip aslında Cumhuriyet Dönemi'nin ayakkabıyla girilebilmesini tasarladığı modern Çankaya Camisi projesiyle bir fotoğrafa dönüşebilir. Benzeri fotoğraf karelerinin içinde yer alabilecek simalardan biri olan Nurullah Ataç yeniliğinden dolayı çok sevdiği Ankara'da yaşarken şu satırları yazar "Günce"sine (1972): "Sevmem alaturka musikiyi, şu "ince-saz" denilen musikiyi. Bir sıra kapılmıştım, çabuk geçti. (37) O edebiyatın, divan edebiyatının yaşayabilmesini isterdim ben de. O yaşasaydı, yaşayabilseydi, ben de bugün duygumla düşüncem arasındaki uzlaşmazlık yüzünden kıvranmazdım. Ama görüyorum o şiirin artık ölmüş olduğunu (39). Doğrusunu söyleyeyim, nereye gidersem gideyim, beni yalnız yenilik çekiyor. **Eskilere, eksiliğe** ilgilenemiyorum, bir yabancılık duyuyorum onların karşısında (67)." Ankara bu tür bir iklimin, içine aldıklarını, "yeni"nin mutlak iyiliğine ikna eden bir şehirdir.

Kozmopolit İstanbul'dan uzaklığı, saflığı ve Anadolu'yu temsil edebilme yetisi ona rejimin kendisini tanımlayabileceği bir mekan olma şansını vermiştir. Cumhuriyet kendisini ilan etmeden onun başkentliğini ilan ederek selefinden farklılığına dair varoluşunu serbestçe inşa edeceği bir mekan bulmuştur. Yaşanılır bir mekandan çok bir tür oyunun dekoru gibi dursa da Ankara bütün Türkiye'ye örnek olacak ideal bir şehir olarak yeniden inşa edilir. Ama onun bu inşası, eskiyi yıkarak değil kendisine yeni arsalar bularak gerçekleşir.

Eski-Yeni karşıtlığında başkentin önce karşısında durduğu mekan İstanbul'dur aslında. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cumhuriyet kadrolarının zihinlerindeki bu karşıtlık üzerine bir çok örnek verilebilir. Devletin yabancılar kadar kendine de propagandasını yaptığı *La Turquie Kemaliste*'de (1943) yayınlanan bir yazı aslında çoğunlukla Ankara üzerine de olsa "Ankara- İstanbul" adını taşır ve şu karşılaştırmayla başlar: "Ankara geleceğin, İstanbul geçmişin şehridir." Yazar bu kesin girişin ardından İstanbul'a gelen bir ziyaretçinin yaşayacaklarını anlatır. Ona göre İstanbul'a gelip birkaç gün geçiren bir ziyaretçi evine döndüğünde hiçbir yere gitmeyerek sultanlar hakkında romanlar okumuş birisinden daha bilgili değildir Türkiye hakkında. İstanbul'da Rus yemekleri yemiş, siyasal iktidarla ilgili fikirlerini Rum bir hamaldan edinmiş ve Ermeni bir rehberin eşliğinde şehri gezmiştir. Yazara göre bu ziyaretçiler sıradan bir Türkün bilinçli olarak unuttuğu bir geçmişin seçilmiş kalıntılarına takılıp kalacaklardır. Yazar, okuru ve ziyaretçileri, bugünün ve geleceğin Türkiye'sini tanımak isteyen bir kişinin yapacağı şeyin Ankara'ya giden ilk trene binmesi gerektiği söyleyerek Ankara'ya getirir.

Aynı trenle okurlarını yazdığı romanın kahramanıyla beraber Ankara'ya getiren bir başka yazar Claude Farrère (1999). Cumhuriyet Türkiyesi'nin Pierre Loti'si olarak Ankara'ya mesafeli duran bu yazarın kahramanlarından Villandry, aşık olduğu modern

Türk kadınlarından Lale'yi "burası Sahra...beyaz ışıklarla aydınlatılmış Sahra" (1999: 62) diye tanımladığı Ankara'dan kendisiyle beraber ayrılması için ikna etmeye çalışır. Lale'nin cevabı Ankara'da yaşamayı seçenlerin nasıl bir motivasyonla şehrin yetersizliklerine karşı durduklarının bir örneği sanki: "Ankara'nın zavallı bir şehir, İstanbul'un harika olduğunu ben de biliyorum. Ancak İstanbul artık öldü; Ankara yaşıyor. Çok kötü yaşıyor... buna katılıyorum. Fakat bu yaşam memleketimin... Türkiye'nin yaşamıdır... ve bir Türk olarak, benim o yaşama katılmam gerek!"(1999: 138).

Ne var ki geçmiş-gelecek, eski-yeni arasındaki mesafe bu iki şehrin arasındakinden çok daha yakındır Cumhuriyet için. Her ne kadar yukarıdaki yazıda Ankara'nın geniş bulvarları İstanbul'un dar sokaklarıyla karşılaştırılsa da aynı tezat Ankara kalesinden başlayarak Cumhurbaşkanlığı köşkünün bulunduğu tepeye yapılacak bir gezide gözlemlenebilir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* isimli romanının kahramanı Neşet Sabit (sanki yazarın romandaki gölgesidir bu genç gazeteci) daha sonra evleneceği Selam Hanım'la eşi İsmail Hakkı'nın Yenişehir'deki evlerinden eski Ankara mahallelerindeki evine dönüyor: "Havuz başına gelince başını çevirip Selma Hanım'ın evine baktı. Bütün pencerelerinden elektrik aydınlıkları aksediyordu. (...) böyle düşünerek, Türk Ocağı'nın köşesinden, eski mahallelerine varmıştı. Bu noktadan itibaren her şey elli yıl evveline dönüyordu." (1983: 128-131). Neşet Sabit, bir sokak başından çıkan insan kalabalığının peşine düşer. Kalabalık tahta bir kapıdan içeri girer. Kapının önündeki çocuktan içeride Yatsı namazından sonra bir Mevlüt okunacağını öğrenir. Çocuk sonradan dağıtılacak şerbet vaadiyle içeri davet eder onu.

> "Neşet Sabi bu davetin üzerine şunları düşünür: "Bir şehir içindeki, hatta bir şehrin iki yakın mahallesi arasındaki bu kesin hayat tarzını kendi nefsinde iyice hissetmek için, Neşet Sabit, bu mescide girip mevlüt ayinine katılmak istedi. Selma Hanım'ın evindeki wiskili, danslı çay ziyafetini bu şerbetli mevlüttan, ancak iki üç kilometrelik bir mesafe ayırıyordu" (1983: 132).

Benzeri bir gözlemi, yeni-eski arasındaki ilişkinin Türkiye'dekine çok benzer biçimini yaşayan Ruslar da yapar. 1933 yılında, Cumhuriyet'in 10. Yıl kutlamalarına katılmak üzere Türkiye'ye gelen heyetle beraber bulunan sinema ekibi ziyaretlerini konu alan bir belgesel çekeceklerdir. "Türkiye'nin Kalbi Başkent Ankara" ismini taşıyan kırk dakikalık film bazen apaçık bazen gizli karşılaştırmalarla doludur. Belgesel aslında birbiri içine montajla yerleştirilmiş iki ayrı hikayeye eklenen bir Ankara albümü gibi tanımlanabilir. Ama hem hikayelerin ikisi hem de Ankara albümü Eski-Yeni karşıtlığı içinde ele alınabilir.

Birinci hikaye Sovyet heyetinin ziyaretidir. Burada Eski-Yeni İkiliği heyetin İstanbul-Ankara ziyaretlerinde kendiliğinden belirir. İkinci hikaye kutlamalara katılmak için Bentderesi'nden yola çıkarak şehre inen yaşlı bir ihtiyar ile izci kollarından birinden gelen genç bir kız öğrencidir. Bu ikisi yanyana, ihtiyar Türk köylüsü ile genç Türk kızı bütün film boyunca kutlamaları izlerken sanki geçmiş ve gelecek olarak karşımıza çıkarlar. Bu iki hikayenin kolajına eklenmiş Ankara görünümleri ise önce Ankara'nın köyleri andıran semtlerindeki görüntülerle başlar ve Yenişehir'de çocuklarını parkta gezdiren şehirlilerin görüntüleriyle biter. Çocuklardan birisi modern giyimli annesiyle beraber Havuzbaşı'ndaki banklardan birinde otururken görüntülenir. Diğer çocuk ise babasının kucağından kameraya bakmaktadır. Baba ise üniformalı bir askerdir. Yeni rejimin sahipleriyle Yenişehir'in sakinleri aynı kişilerdir.

Yenişehir'in Kuruluşu

Buraya kadar anlatılanlardan bu sonradan kurulmuş "mahalle"ye dair bakışımız berraklaşıyor sanırım. Yenişehir'in başkent olma kararıyla Ankara'da hızla çoğalan bürokrat nüfusun konut ihtiyacını karşılamaya yönelik bir çaba olduğu kabul edilebilir, ama kısmen. Bu mahallenin, yeni rejim sahiplerince "yerli"lerin varlıklarıyla bile onları mutlak "yeni"leşme süreçlerinden saptıracak müdahalelerine karşı sığındıkları bir mekan olarak da okunabileceğini savunuyorum.

Ankara'da Yenişehir isimli bir mahallenin, kurulması ve yeri ile ilgili kurumsal karara ihtiyaç duymaksızın başladığı Ali Cengizkan'ın Ankara şehir tarihi açısından oldukça önemli çalışmasından da anlaşılıyor. Yenişehir bölgesindeki yapılaşmanın sadece Lörchler'in 1924-25 tarihli planından hız almadığını söyleyen Cengizkan (2004: 71-71), yapılaşmanın bu yöne kaymasını teşvik eden kamu yapıları (Sıhhiye ve Kızılay'da bulundukları yerlere isimlerini verecek devlet binaları, Zafer Meydanı'ndaki çarşı, daha yukarıda Genelkurmay Başkanlığı binası) ile Vakıflar desteğiyle yapılan bir dizi konutun (Adakale Sokak'ta Ziraat Bankası'na ait kreşler ve Fransız Kültür Merkezi'nin hemen yanında şimdi Maraşlı bir dondurmacıya ait bina) planla birlikte şehrin bu kısmında yeni yapılar için bir çekim merkezi yarattığını söyler. Lörcher Planı ise Yeni Şehrin 150 hektarlık küçük bir alanda gelişmesini öngörür.

Aslında Yenişehrin yeri konusunda da Lörchler, aynı istasyonun konumu konusunda yaptığını yapar: şehrin önceden rastlantısal olarak gelişimini izler. Lörchler İstasyon, Meclis Binası ve Kale arasında kendiliğinden gerçekleşmiş olan ekseni farkeder ve istasyonun yerinin uygunluğuna dikkat çeker (Cengizkan 2004: 148-149). Yenişehir de bu yüzden aslında varlığını sonradan plancılara dayatan bir gelişim olarak görülebilir. Özellikle Jansen'in de Yenişehir'deki konut dokularını dikkate alarak yeni bir plan yaptığı biliniyor.

Örneğin daha ortada herhangi bir plan yokken Mithatpaşa Caddesi'nin Sıhhıye çıkışına yakın bir yere İsmet İnönü'nün o zamanki özel kalem müdürü bir ev yapmıştı. Evi gören Mustafa Kemal Atatürk, bu öngörülü şahsın kim olduğunu öğrenmek ister. Evin sahibine " Çok akıllı çocukmuşsun, burası ileride cadde olacak ve Yenişehir burada kurulacak." der. "Akıllı çocuk" daha sonra meclise de girecek olan Necmettin Sahir'dir (Sılan, 2002: 28). İstanbul'da okuduğu liseden kötü bir öğrenci şakası sonucu kovulunca soluğu Ankara'da alan İhsan Sabri Çağlayangil'se ileriyi görmekte Sahir kadar başarılı değildir. "Hiç unutmam. Bir gün annem okula geldi. Sağlık Bakanlığı'nın yerini gösterdi. "Bu tarlaların metrekaresini yüz paradan satıyorlar. Benim ak gün kara gün için biriktirdiğim 242 altınım var. Ne dersin alalım mı?" dedi. "İşin mi yok anne" dedim (...)" (*Başkent Söyleşileri*:106). Sonraki yıllarda bürokrasi ve siyasetin bilinen isimlerinden olacak Çağlayangil'in bu hatasını gençliğine vermeli. Ama oğluna "sen okumuş çocuksun elbet bizden iyi bilirsin" diyen annelerin bile arsa fiyatlarından haberdar olması Yeni Şehrin planlamacılardan bağımsız olarak da gelişebileceğini gösteriyor.

Ankara'nın ilk planını yapan Lörchler'in Yenişehir'de daha önceki mevcut tecrübeleri onaylar biçimde gördüğü geniş yolların birbirinden ayırdığı geniş bahçeli yapılar Ankara'nın neredeyse yılda on bin artan nüfusunu içine alamazdı ama. Öyleyse Yenişehrin başlangıçta sadece yeni rejimin memurlarının konut ihtiyacını karşılamaya dayalı bir karara bağlı olarak yapıldığı söylenemez. Öyle olsa bile iki katlı villalarla böyle bir ihtiyacı karşılaması da imkansız (Cengizkan, 2004: 96-97). Dönemin bazı isimleri de bu imkansızlığın farkında. Bunu yine Cengizkan'ın çalışmasında aktardığı meclis tutanaklarından (2004: 174-180) anlıyoruz. Trabzon mebusu Ahmet Muhtar (Çilli) Bey geniş yollarla çevrilmiş arsalarda bir değil üç ev önererek altyapı masraflarını azaltmayı teklif eder. Aksi halde bu mahalle daha çok seçkin bir kesimin elinde kalacaktır. Ahmet Muhtar bu önerisini, bu kısımdaki arsaların istimlak edilmesinde herhangi bir zorlama olmaması gerektiğini açıklayarak bitirir: "(...) Hatta en çok mebus evleri yapılacak olan bu yerlerde bilhassa titremeliyiz, yapmamalıyız. Yani bizim orada yapacağımız yedi sekiz bin liralık evde bir Ankaralı gidip oturmaz." Dediğinde "mebus evi ne demek", "kanunun hangi maddesinde var" gibi itirazlarla karşılaşınca devam eder: "Efendim siz mebus evi olmadığını söylersiniz. Evlerin kısmi muhimmi kendimiz için yapılacaktır. Bir Ankaralı gelip de o mahallede, o kıymette bir evde oturmaz. Ankaralıların mütemevvilinin zaten kendi konakları vardır. Orada otururlar. Bizler evsiz yurtsuz olduğumuz için tabii orada yapacağız."

Gerçekten de Ankaralılar Yenişehir'deki cemaatin içine girmekte oldukça isteksizlerdir. Ankara'ya Cumhuriyet'le gelen yönetici sınıf ile şehrin yerlileri arasındaki mesafe üzerine yapılan yorumları taçlandıran çalışmasında Funda Şenol Cantek (2003), şehrin yeni eski sakinleri arasındaki ayrışmayı gerek dönemin şahitliklerinden gerek edebiyatın yardımıyla uzun bir bölümle ortaya koyar (142-179). Yenişehir yerlilerle

şehrin yeni yönetici sakinlerini ayırmakla, yenilerin "şapka giymek" gibi yeni tercihlerini yerli çocukların "tango" veya "gavur" diye arkalarından bağırarak tacize uğramalarını (Cantek, 2003: 151) engellemiş, ama öte yandan İstanbul'un konforlu konaklarından gelen bu seçkin misafirlere Ankara'da bir süre alçak tavanlı soğan kokulu evlerden (Cantek, 2003: 146) çıkarak özledikleri evlere kavuşmalarını sağlamıştır. Ama şehrin genel hikayesine bu yeni semtin yaptığı en önemli katkı eski ile yeniyi ayırdığı gibi "yerliler" ile "yabanları" ayırması olmuştur.

Yakup Kadri'nin Ankara konusunda çalışanlardan bol atıf alan romanında (1983: 142) eleştirdiği Yenişehir birbirlerine uzak olduğu için bir tür birey kaleleri haline gelen iki veya tek katlı evlerden meydana gelen bir mahalledir. Yine bu evlerin neye benzedikleri konusunda Sibel Bozdoğan'ın ufuk açan çalışmasına bakılabilir (2002: 212-259).

Yenilerin Kalesi: 30'larda 50'lilere Yenişehir

Yenişehir dönemin telefon rehberlerine bakıldığında tamamen bir seçkinler mahallesi olarak göze çarpar. 1932-33 yılı Ankara Telefon Defteri'nde Yenişehir'de oturan yirmi beşe yakın mebusun ismi görülür. Bazı sokaklar neredeyse mebuslar tarafından işgal edilmiştir.

Menekşe sokak bunlardan biri. Mardin Mebusu İrfan Ferit **Alpaya** (No: 3) Aydın Mebusu Mazhar Germen, Kırşehir Mebusu Lütfü Mufit Özneş, Giresun Mebusu Ahmet Münir Akkaya (No: 6), Bursa Mebusu Hasan Rafet Canıtez (No: 10) Menekşe sokağın mebus sakinlerinden. Bir de "Fırka 8. Kumandanı" Sıtkı Paşa'nın da burada oturduğunu eklersek, sokağın bir zamanlar ne kadar "devletlü" olduğu anlaşılabilir. Telefon rehberinde yer almayan ama 1940'ların başında Ankara'da görev yapacak polis memurlarına şehri tanımalarında yardımcı olmak amacıyla hazırlanmış Polis Rehberi'ne eklenmiş haritaların birinde Menekşe Sokak'ta Dahiliye Vekili'nin evi görülebilir (Pafta 3). Evin sahibi Mustafa Faik Öztrak.

> "Kızılay'da Menekşe Sokağı'nda üç katlı bir apartmanda otururdu Öztrak ailesi. Daha önce Hacı Bayram'da eski bir Ankara evindeler, oradan bir bağ evine geçiyorlar, sonra Menekşe Sokağı'na. O evin yerinde bir apartman var şimdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk Aydın Milletvekili Mashar Görmen ailesi de komşuları. Bahçelerde çiçekler, evlerde çiçek gibi genç kızlar."(Hekimoğlu, 1990: 25).

Menekşe Sokağı kadar çevredeki diğer sokakların sakinleri arasında da tanıdık isimler yer alıyor. 1940 Otomatik Telefon Rehberi'nden: İzmir Caddesi'nde Diyarbekir Mebusu General Sevüktekin 4 numaralı binada oturuyor. 1938'de vefat eden Antep

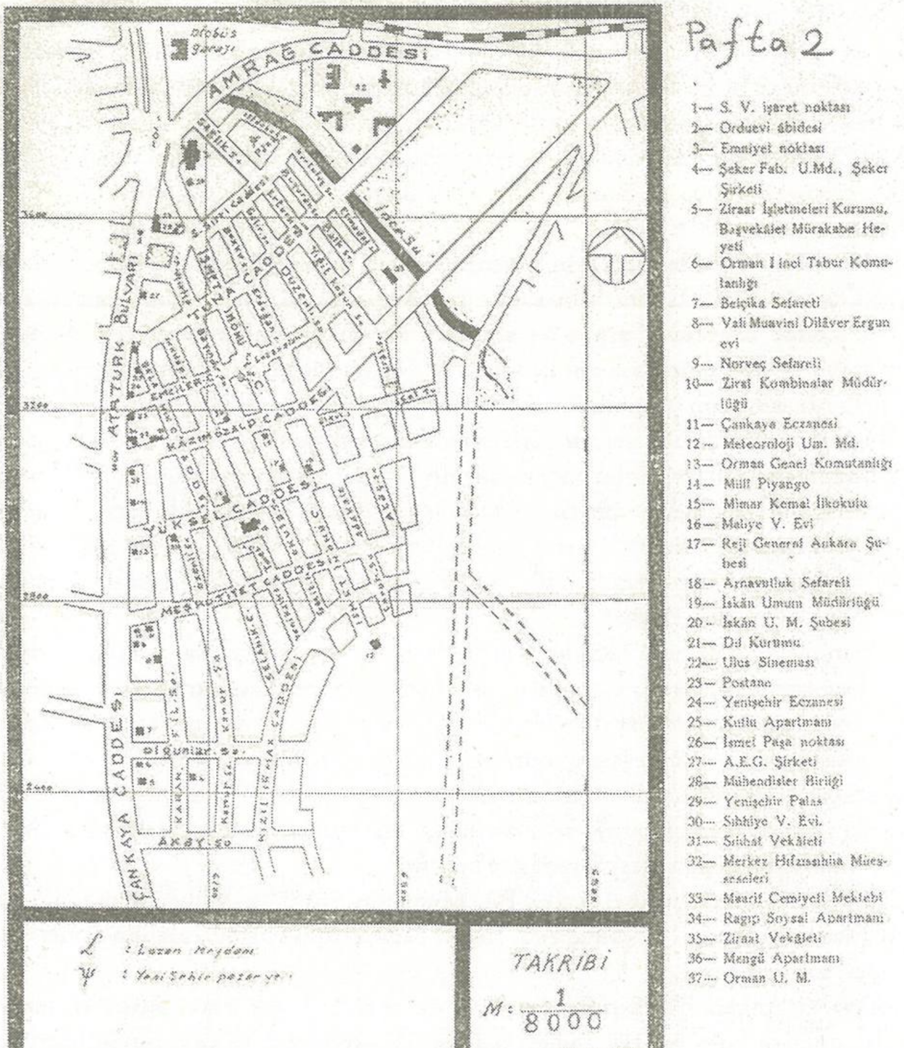

Mebusu Nuri Conker'in ailesi 10 numaralı apartmanda yaşıyorlar. İzmir Caddesi 10 numara, Necmettin Sahir'in kızı Şen Sahir Sılan'ın anılarında da karşımıza çıkar. Sılan'ın arkadaşı Leyla Şaman burada oturuyor. Leyla Hanım'ın babası diplomat Bedri Tahir Şaman. Sılan yıllar sonra evlenip bu daireye taşınacak ve yıllarca burada oturacaktır (Sılan, 2003: 54).

Necmettin Sahir, Ankara'da ev yapmanın ev almaktan daha kârlı olacağını ilk tecrübesinden anlamış olmalı ki, ailece Ankara'ya döndükleri 30'lu yılların ikinci yarısında bu sefer bir apartman yaptıracaktı. Sümer Sokak'ta 42 numarada bulunan altı daireli üç katlı apartmanın en üst katındaki iki daire Sahir ailesinin yeni evleriydi (Sılan, 2003). Kumrular Caddesi (1941 tarihli Polis Rehberi Haritası'nda Kurumlar diye geçiyor: Pafta 3. Ne hoş değişiklik!) ile Sümer Sokağın birleştiği yerdeymiş bu apartman (Sılan, 2003: 117).

Mebusların birbirlerine yakın oturmayı tercih ettikleri bir başka yer ise Kazım Paşa (Özalp) caddesi. İsmini de bu cadde üzerinde oturan TBMM reisi Kazım Paşa'dan alıyor. Cadde üzerinde Paşa'yı da sayarsak altı mebusun evi yeralıyor. Nedense bunlardan üç tanesi de Paşa'nın kendisi gibi Konya mebusları. Ahmet Kemal Zaim (Sunel), Musa Kazım (Gürel), Refik (Koraltan).

Mebuslar dışında Yenişehrin diğer sakinleri çeşitli banka ve bakanlıklarda çalışan üst düzey memurlar. Telefon rehberine ismiyle giren tek bina olan Vardar Apartmanı'nın sakinlerine bir bakalım: Belediye Temizlik İşleri Müdürü Avni Bey, Dahiliye Vekaleti Hukuk Müşaviri Ekrem Bey, Dahiliye Vekaleti Teftiş Heyeti Reisi Sabri Bey. Vardar Apartmanı'nın dördüncü sakini binayı bir devlet lojmanı olmaktan kurtarıyor. Naci Bey: Bakkal!

"Tütün ve Müskiratçı" Kuddusi Efendi, Kadın Berberi Hasan Bey gibi isimler devlet kapısında bir işleri olmasa da Yenişehrin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu seçkin mahallede yerlerini almışlar. Devletin yüksek memurları ve onlara hizmetle geçinen birkaç kişinin yine yolunu şaşırıp buralara gelmiş birkaç tüccarı saymazsak mahallede dikkati çeken bir mühendis ve mimar nüfusu da var. Sadece Yenişehrin değil, bütün ülkenin yeniden inşasını öngörenler bir başka öngörü nereye neyin yapılacağına karar veren mercilere yakın olmak istemişler belli ki.

Mesela Mühendis Mithat Aydın Bey Mühendis Sokak'ta, Mimar Bedreddin Bey Mimarlar Sokağı'nda 11 Numara'da, İnşaat Müteahhidi Hüsnü İbrahim İsmet Paşa Caddesi'nde oturuyor.

1940-41 Ankara Telefon Rehberi'nde daha çok tanıdık isim çıkıyor karşımıza. Rehberde ismi bulunan 121 milletvekilinin 91'i Yenişehir ve çevresinde oturuyor. Bakanların çoğu da Yenişehir'i seçmiş durumda. Polisler için hazırlanmış haritaya bakalım: Maliye Vekili Fuat Ağralı Yüksel Caddesi'yle Selanik Caddesi'nin bitiştiği yerde, bir zamanlar Demokrat Parti sonra Doğru Yol Partisi olarak kullanılan binada oturuyor; her yerde olduğu gibi burada da bir dershane var. Sıhhıye Vekili Hulusi Alataş'ın evi, Sıhhıye'de hemen bakanlığın yanında.

Kütahya Mebusu Ragıp Soysal'ın 1933'te tamamlanıp ismini verdiği apartmanı (Sahil 1986: 124) Kazım Özalp Caddesi -bugün Ziya Gökalp- ile Atatürk Bulvarı'nın kesiştiği yerde. Bugün orada Soysal Apartmanı var (Pafta 2). 1940'lı yıllarda Ankara

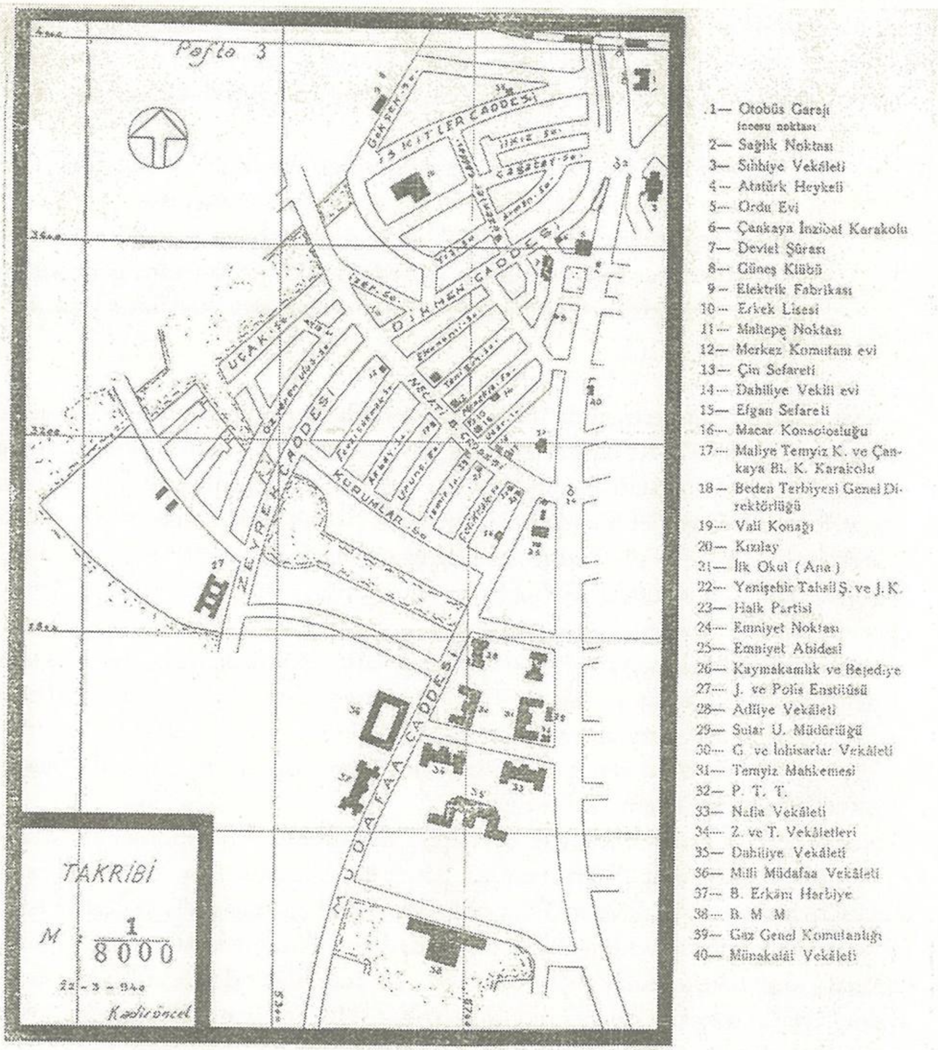

gecelerinin ünlü mekanı Süreyya burada. Hemen yanında Ulus Sineması var. Mengü Apartmanı aşağıda, Sıhhiye'ye yakın, Süleyman Sırrı Sokak'la İsmet Paşa (Mithat Paşa) caddesinin kesiştiği yerde. Kutlu Apartmanı, Selanik ve Tuna caddelerinin Atatürk Bulvarı'yla kesiştikleri, bugün İş Bankası Yenişehir Şubesi'nin olduğu alanda (Pafta 2). 1935 yılında yapılmış apartmanın sahibi ise Bilecik Mebusu ve Atatürk'ün yaveri Salih Bozok (Sahil, 1986: 123). Adliye Vekili Fethi Okyar ise apartmanın sakinlerinden. Salih Bozok'un kendisiyse, telefon rehberine göre "Atatürk Bulvarı'nda Dörtyol

Ağzı"nda oturuyor. Salih Bozok'un İş Bankası'nın 1924 yılında genişletilen bankanın kurucular listesinde olduğunu da belirtelim. Kutlu apartmanının bir başka sakini Galatasaray Kulübü. Cumhuriyet'in önemli diplomatlarından Semih Günver anlatıyor:

> "Şık ve zarif bir lokaldi. Lokantası vardı. Akşamları orada arkadaşlar toplanır briç oynardık. Lokalin yol tarafı geniş bir terastı. Üzeri renkli tente ile örtülü idi. Hasır koltukları ve masalar bu terasa yerleştirilmişti. Orada oturur gelen geçenleri seyrederdik. O yılların zarif genç kızları spor kılıkları ile Atatürk Bulvarı'nda dolaşırlardı." (*Başkent Söyleşileri*: 70).

Kutlu apartmanının karşısında "bulvara açılan balkonu, şık dekoru ve pastalarının çeşitliliği ile lüks olan" Kutlu Pastahanesi ile daha hesaplı Özen Pastahanesi var (Bahar, 2003: 14). Bu ikisinin arasından Uçar Sokak (Şimdi İzmir Caddesi) başlıyor (Pafta 3). Semih Günver'ler burada oturdukları evi "sokak seviyesinden birkaç metre yükseklikte gül fidanları ile süslü küçük bir bahçenin içindeki villa, tek katlı villa yavrusu" diye anlatır. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun köşkü de aynı sokaktadır (*Başkent Söyleşileri*: 69).

Uçar Sokak'tan yukarıya doğru yürüyüp sola döndüğünüzde o günlerde de aynı yere geliyordunuz, Kızılay'a. Nevzat Tandoğan'ın oturduğu Vali Konağı (Pafta 3) Kızılay'ın vasat polisiye romanlarına konu olan ünlü binasının arkasında, bugünkü Milli Piyango'nun olduğu yerde. Vali Muavini Dilaver Ergut ise Karanfil Sokağın Meşrutiyet'e yakın bir kısmında oturuyor.

Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy Paşa Atatürk Bulvarı'nda, Mühendisler Birliği'nin hemen arkasındaki Naşit Apartmanı'nın ikinci katında oturuyor. Bolu "Saylav"ı ("Meclis"in Kamutay, "Vali"lerin İlbay oldukları zamanda "mebus"lara verilen isim) Falih Rıfkı Atay İnönü Caddesi (Mithat Paşa Caddesi) 17 numarada mukim. Burhan Belge, yurt dışından dönmüş, Matbuat Umum Müdürlüğü'nde Başmüşavir olarak çalışıyor, Okula Sokak'ta oturuyor. Okula sokak, Mimar Kemal İlkokulu'na çıkan Bayındır Sokağı.

Altan Öymen hem bu okulun öğrencilerinden hem de sokağın sakinlerinden birisi. Maarif Vekaleti'nde çalışan babasının görevi nedeniyle başkentte bulunan ailenin barınma hikayesi de şehirdeki diğer memur ailelerinden farklı değil. Önce Ulus meydanına yakın çıkmaz sokaklardan birindeki iki katlı bir evde oturmuşlar, sonra Posta Caddesi'ndeki Yağcıoğlu apartmanına taşınmışlar. Okula sokak (eski ismi Seddülbahir, şimdiki ismi Bayındır), bahçeli evlerle çevrili Yenişehir sokaklarından biriydi. Ama Öymenlerinki üç katlı apartmanlardan. Özyörük Apartmanı Yargıtay üyelerinden Halil Özyörük'ün. Özyörük de ilerleyen yıllarda Yenişehrin mebus sakinleri

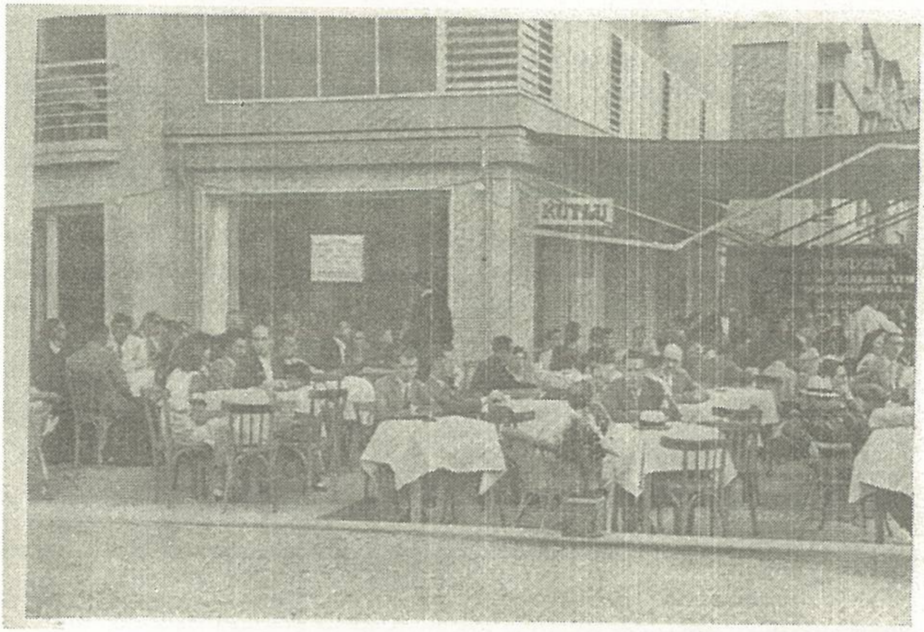

Yenişehir'de 'Kutlu', Kaynak: Life in Modern Turkey, E.W.F. Tomlin, 1946

arasına girecek ama bunun için Adalet Partisi'nin çatısı altında Meclis'e gireceği 60'lı yıllara kadar bekleyecekti. Altan Öymen de mebus çocuklarının arasında Mimar Kemal İlkokulu'nda okumaktadır. Kendisi de ileride "mebus çocukları"nın hatta mebusların arasına katılacaktır. Okul ve çevresini tanımak için Öymen'den alıntılayalım:

> "(...) bizim bahçenin arkasına rastlayan evde otururlardı. Balkonlarımız karşı karşıyaydı. Pekcan'ın babası, Erzurum Mebusu Münir Hüsrev Göle'ydi. Cumhuriyet döneminin başlarında da mebusluk yapmış, fakat "İzmir Suikasti" davaları sonrasında adı "muhalif"e çıkmış ve uzun süre siyaset dışı kalmıştı. 1939'da İnönü'nün aday yaptığı eskilerle birlikte tekrar Meclis'e girecekti" (2002:140).

Öymen'in bir başka arkadaşı Suat, Malatya Mebusu Nasuhi Baydar'ın oğluydu. Asıl mesleği yazarlık ve çevirmenlik olan Baydar, Fransız yazarı Pierre Louys'in *Afrodit* isimli eserini çevirmiş ve hakkında "müstehcenlik" iddiasıyla açılan dava aylarca sürmüştü. (Öymen 2002: 141). Öymenler burada bir süre oturduktan sonra daha geniş bahçeli olduğu gerekçesiyle, daha yukarıya Ataç Sokağın birleştiği köşedeki bir başka apartmana taşınacaklardı. Ataç Sokağı'na gitmeden Bayındır Sokağın bir diğer

sakininin Mustafa Kemal Atatürk'ün de sıkça ziyaret ettiği Gaziantep Mebusu Ali Kılıç olduğunu belirtelim.* Bir başka Antep mebusu Remzi Güres de bu sokakta oturuyor. Ömer Asım Aksoy'un evi sokağın Kazım Özalp Caddesi'yle birleştiği yerde. O da Antep Mebusu.

Öymen Ailesi'nin taşındığı Ataç Sokak dönemin Ankara'sını çok iyi yansıtan isimlerle doludur. Önce mebuslar: Çanakkale Mebusu Ahmet Cevat Emre 9 numarada, Çorum Mebusu Ali Rıza Özenç, Özenç Apartmanı'nda oturuyor. Sonra yüksek bürokratlar: Nafia Vekili Hususi Kalem Müdürü Ziya Meriç 24 numarada, CHP sekreteri Kemal Büke 18 numarada, Ziraat Bankası Mali Müşaviri Fazıl Kunkut 31 numarada ikamet ediyor. Cumhuriyet rejiminin oluşması için çok şey yaptığı Türk burjuvazisinin temsilcileri de az da olsalar Yenişehrin sakinleri arasındalar: Belediye Meclisi Azası ve Tüccar Nusret Evcen'in evi 27 numara. Bir de ecnebiler var. Bunlar ya uzun yıllar bir şantiyeyi andıran Ankara'da mesleklerini icra şansı bulan mimarlar ya da İkinci Dünya Savaşı'nı hazırlayan şartlarından dolayı ülkelerinden özellikle de Almanya'dan ayrılmak zorunda kalan gönüllü sürgüne çıkmış bilim adamları. 29 numarada oturan Becker August mimarlık yapıyor. Aynı apartmanın bir başka mimar sakini var. Ulus meydanında, Ankara ve Milli Mücadele'nin simge yapılarından Taşhan'ın yıkılmasıyla yerine yapılan Sümerbank binasının mimarı Martin Elsaisser. Prof. Dr. Christiansen Weniger ise hemen yan binada, 31 numarada oturuyor. Altan Öymen'lerin bu sokaktaki komşularından biri de o sırada ya iş ya da mecbur oldukları için Türkiye'de bulunan Almanlardan Schönfeld'ler (Öymen, 2002: 218). Bunlara bir de Ataç Sokağı ile Tuna Caddesi'nin kesiştiği noktada oturan Ankaralı Yahudileri eklersek Ataç'ı Yenişehrin en kozmopolit sokağı olarak ilan edebiliriz. Burada zengin Yasefiçi Bilman Benforman otuyordu. Yanındaki evde damadı Albert Ağlamaz, karşısındaki iki katlı evde ise oğlu Moiz Benforma Bilman vardı. Sokağın en ucundaki evlerden birini ise Yasefiçi'nin Moiz Alburek'le evli olan kızı satın almıştı. Aslında Yahudiler kırklı yıllarda Samanpazarı'ndaki mahallelerinden çıkarak Yenişehrin başladığı noktaya yakın Sezenler Caddesi'nde bir araya gelecektiler (Bahar, 2003: 118).

Bir de iş değil aşkları için Ankara'da bulunanlar vardı. Altan Öymen'in Ataç Sokağı'nın "altında oturan" Fransızca hocası "Madam" bunlardandı. "Yalnız yaşıyor, Türkçe biliyordu. Bir Türkle evlenmiş sonradan ayrılmıştı." (Öymen, 2002: 222). Yenişehir'deki ilk özel konutun sahibi Necmettin Sahir'in oğullarından biri de okumaya gittiği Amerika'dan Amerikalı bir kızla evlenip yurda dönmüştü. Ancak yurda döner

* Yediyüz küsur sayfalık anılarında Ankara'daki evlerinden bahsetmeyen Kılıç Ali'nin bu sokakta oturduğunu 783. sayfada, Mustafa Kemal burada çekilmiş fotoğrafının altındaki satırlardan öğreniyoruz. (Der.) Hulusi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005.

dönmez askere gidince eşi bunalıma girmişti. Neyse ki bu uzun sürmemiş, görümcesi Şen Sahir Sılan'dan öğreniyoruz: "(...) zamanla Pat kendi durumunda olan birkaç yabancı arkadaş edindi. Ata Berker'in İsveçli, Altan Baltacıoğlu'nun Amerikalı eşleri ve ismini hatırlamadığım bir başka gelin daha vardı." (2003: 115).

İsmini bilmesek de, aşkın Türkiye'ye değil buraya getirdikleri sayesinde sokağın bir başka sakini hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Siyah gözlü, siyah saçlı bir genç kız bu. Hatta 27 ya da 23 numaralı apartmanda oturduğunu da biliyoruz bu aşkın sayesinde. Ama o kadar. Kıza aşık olan kişi Nurullah Ataç. Platonik aşkını Kutlu Pastahanesi'nde oturan Ankaralı şairlere onaylattıktan sonra yaşından dolayı yakışıksız olacağını düşündüğünden Orhan Veli'den kızı evine kadar takip etmesini ister. Orhan Veli geri geldiğinde kızın 25 numaralı apartmanda oturduğunu söyler. Takip eden günlerde, Kürdün Meyhanesi'nde buluşanlar kafaları çekip hep birlikte Ataç Sokağa giderler. Nurullah Ataç kızın oturduğu apartmana girer az sonra sevinç içinde geri dönermiş. Ne var ki, bu böyle devam ederken, Orhan Veli öğrendiği bir gerçeği daha fazla içinde saklayamamış. "Beyefendi, çok özür dilerim" demiş " ben sonradan araştırdım, kız bir apartman ileride oturuyormuş." Nurullah Ataç, yaşadığı hayal kırıklığıyla elinde şemsiyesi, Orhan Veli'yi Yenişehir sokaklarında uzun süre kovalar. Ataç haklı, "içten duygularını dile getirdiği yerde" bir jandarma albayı oturuyormuş çünkü (Aksoy, 2000: 95).

Bayındır (Okula), Meşrutiyet, Mithat Paşa (İsmet Paşa), Hatay, Selanik sokaklarının sakinleri nasıl dönemlerinin parlak devlet adamları ise onların çocukları da tanıdık simalar. Adalet Ağaoğlu ve ailesi Ankara'ya geldiklerinde önce Anafartalar Caddesi eteklerinde bulabildikleri eski bir Ankara evinin üst katında biri penceresiz iki odada kalmışlar. Aile sonra Hatay Sokağı'a taşınır (Bozyiğit 2000: 335). Bayındırlık Müsteşarı Mithat Yenen'in çocukları Kaya Yenen, Gönül Öney, Sevgi Soysal. Gönül Öney, sanat tarihçisi olup, Ankara ve çevresi hakkında çalışacak sonraları. Sevgi Soysal'sa yazdığı romanlarda büyüdüğü sokaklardan çok daha fazlasını anlatacak. Sevim ve Ragıp Buluç kardeşler de Yenişehrin parlak çocuklarından (Hekimoğlu, 1990: 40). Sevim Buluç da sanat tarihçisi. Ekrem Akurgal'la evlenecek. Bir başka sanat tarihçisi Günsel Renda ise Ankara'ya gelin oluyor. Rendaların evi Atatürk Bulvarı'nda -Şen Sahir Sılan "Bakanlıklar'ın başında" diyor (2003: 71). Kazım Özalp'tan sonra TBMM reisliği yapan Abdulhaluk Renda'nın Günsel Hanımı Amerika'dan alıp Ankara'ya getiren oğlu Yavuz Renda ise doktor.

Yenişehirli erkeklerin favori mesleği ise mimarlık gibi duruyor. Sahir kardeşlerden Nur Sahir mimarlık okumak için Amerika'ya gitmiş ama mimar olamadan geri dönmüştü. Ragıp Buluç ise çok uzağa değil İstanbul'a gidiyor, ama dönemin kabul gören bir başka mesleği mühendislik eğitimi alıyor. Ankara'ya dönünce ODTÜ'de mimarlık okuyor (Hekimoğlu, 1990: 42). Şehrin amblemine de tartışmalı bir biçimde

girmiş Atakule, Ragıp Buluç'un imzasını taşır. Bir başka mimar, ama erkek değil, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi Jale Erzen. Onlar da Karanfil Sokağın Akay Caddesi'ne yakın kesiminde oturuyorlar. "Sokağın ikinci apartmanında otururduk, en tepede, 3. katta." (Cengizkan, 1996: 183).

Yenişehir'de oturanlar kadar oturmayanlara da bakmalı. Dönemin Aydın Mebusu Adnan Menderes'in evi Kavaklıdere'de, Güven Mahallesi'nde. Cumhuriyet balolarına katılmayan, katılmak zorunda kalırsa bu kez eşini getirmeyen Eskişehir Mebusu Emin Sazak -daha sonra DP kurucularından- ise Etlik'te oturuyor. Aydın'dan bir başka mebus Fuat Şahin Erlaçin -Serbest Fırka kurucularından. Menderes'e yakın isimlerden birisi ve 1931-34 yılları arasındaki müstakil vekillik yapmış- Yenişehir'e sınır sayılabilecek bir yerde, Dikmen Caddesi'nde ikamet ediyor.

Medrese kökenli olmasına rağmen CHP'nin her türlü politikasının savunucusu Antalya Mebusu Rasih Kaplan, Ankara'nın eski mahallelerinden Hacımusa Mahallesi'nde oturuyor. Ankara eşrafından gelen Ankara Mebusları da "Ankaralılar buralarda oturmaz" diyen Trabzon Mebusu Ahmet Muhtar Çilli'yi haklı çıkarırcasına konaklarında kalmaya devam ediyorlar. Bunlardan Yahya Galip Kargı, İmam Yusuf Mahallesi'nde, Bahriye Caddesi'nde (Bugün Denizciler) 4 numarada. Şakir Kınacıoğlu Kaleiçindeki konaklarında, Rıfat Aras, Koyunpazarı civarında oturuyor. Bunlara bir de Ankara'da ev tutmamakta direnip otellerde kalanlar da eklenebilir. Hepsinin de Yenişehir de oturmamak için kendilerine ait nedenleri var gibi görünüyor.

Yenişehir Bir Adadır

Birbirine benzerlerin oturduğu ve benzerliklerini sürdürebildikleri Yenişehir, sakini olan Cumhuriyet Kadrosunu Ankaralı yerlilerin, kendi içlerine şüphe bırakan gözlerinden korumuş olmalı. Eski şehirle Cumhuriyet liderinin konutu arasındaki bataklıkların kurutulmasıyla kazanılmış alanda inşa edilen mahalle dönemin planlarında bakıldığında adeta bir ada gibidir. Güney sınırını bir çok ismin eski ile yeninin görünür bir biçimde ayrılması diye yorumladıkları demiryolu hattı çizer. Ama hat dışında da eski ile yeni arasında yapılan kamusal binalar bolluğu bu ikisi arasındaki geçişkenliği azaltmıştır. Özellikle Demiryolu'nun hemen ardındaki Dil Tarih Coğrafya Fakültesi ve Yüksek İhtisas Hastanesi'ne ait binalar birer sur gibi yükselip korumaktadır Yenişehri. Hacettepe Mahallesi'nin ortadan kaldırılarak hastane yapılması da aynı koruma eğiliminin sonucu olarak yorumlanır (Cantek: 96-125).

Mahallenin doğu sınırını ise Sıhhıye kısmında en azından İncesu deresi belirliyor. Doğusunda ise Türkiye Eğitim Derneği binaları var. Batısında kendisini korumasına gerek yok. Ama Havagazı fabrikası ve Un Değirmenleri sanki sınırı kuvvetlendiriyor. Kuzeyde ise tehlike yok. Jale Erzen anlatsın.

> "Şimdi Tunus Caddesi olan Kavaklıdere vadisinde çayırlar üzerinde pikniğe gittiğimiz günler bana çok eski gibi gelmiyor. (...) Sepetimize zeytin, peynir, elma koyup Akay'dan karşıya geçer, sonra bugün yaklaşık Ankara ve Tübitak Oteli arasındaki alanda koşar, oynar, doğaya dalardık. Daha ilerisi bilinmez bir gizemdi (...)" (Cengizkan, 1996: 183).

Bu adanın içinde benzerleriyle yaşıyor Yenişehir ahalisi. "Başkent sokaklarının güzel bir sessizliği var o zaman. Yoğun trafik yok, arabesk müzik yok, hoparlörden yükselen ezan sesi de yok" (Hekimoğlu, 1990: 40). Gerçi ezan seslerinin hoparlörden yükselmesine gerek var mı, bilmiyorum, çünkü o zamanlar Yenişehir'de cami de yok.

Mebus, diplomat ve bürokrat çocukları hep beraber aynı okullarda okuyup hep aynı yerlerde eğleniyorlar. Onlar Eski Ankara'ya, Ankaralılar Yeni Şehre karışmıyor. "Yeni" de değişmeden, güçlenerek kendisini oluşturuyor. Ne zaman ki "Yenişehir" de "yeni" olmanın bir değeri kalmıyor, ilk onlar terk ediyor mahalleyi.

"Yeniler" yeniliklere her zaman açıktır çünkü.

Bibliyografya

Ankara Şehri Polis Rehberi (1941), Ankara Emniyet Müdürlüğünce Hazırlanmıştır, Sümer Matbaası, Ankara.

Ankara Otomatik Telefon Defteri 1932-33 (1932), Ankara.

Ankara Otomatik Telefon Defteri 1940-41 (1940), Ankara.

"Ankara- İstanbul", *La Turquie Kemaliste*, (47) 1943.

Aksoy, Fahir, 2000, *Kürdün Meyhanesi*, İstanbul: Can Yayınları.

Ataç, Nurullah (1972), *Günce*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bahar, Beki L. (2003), *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, İstanbul: Pan Yayıncılık.

Başkent Söyleşileri (tarihsiz), Ankara: Kent Koop Yayını.

Bozdoğan, Sibel (2002), *Modernizm ve Ulusun İnşası*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.

Cantek, L. Funda Şenol (2003), *"Yaban"lar ve Yerliler, Başkent Olma Sürecinde Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cantek, Levent (1996), "Hacettepe ile Yenişehir ve saireye dair hikayat", *Birikim*, (86-87), ss. 120-125.

Cengizkan, Ali (der.) (1996), *Sanatçı Tanıdıklığı*, Ankara: Edebiyatçılar Derneği.

Cengizkan, Ali (2004), *Ankara'nın İlk Planı: 1924-25 Lörcher Planı*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı ve Arkadaş Yayınları Ltd.

Clark, Katerina (1995), *Petersburg, Crucible Of Cultural Revolution*, Cambridge, Londra: Harvard University Press.

Ellison, Grace (tarihsiz), *Turkey Today*, Londra: Hutchinson and Co. (İlgili bölümünün çevirisi için bakınız: "Ankara" (çev. Ferma Lekesizalın), Enis Batur (der.) (1994), *Ankara Ankara*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.)

Farrère, Claude (1999), *Ankaralı Dört Hanım*, çev. Kriton Dinçmen, İstanbul: Scala Yayıncılık.

Hekimoğlu, Müşerref (1990), *Başkent Günleri*, İstanbul.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1983), *Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Öymen, Altan (2004), *Bir Dönem Bir Çocuk*, İstanbul: Doğan Kitap.

Sahil, Sare (1986), *Cumhuriyet Sonrası Türk Toplumsal Yapı Değişimlerinin Ankara Atatürk Bulvarı Mekansal Yapısında Örneklenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Sılan Şen, Sahir (2003), *Pişman Değilim*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özet:
Sakinlerine benzerleriyle beraber güven içinde yaşama imkanı verdiğinden mahalleler sürekli yabancıların karşılaşma alanı olan şehirlerin içinde kaleler gibi bir tür savunma yapısı olarak yorumlanabilir. Bu yazı da başkent Ankara'da 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren kurulan Yenişehir mahallesini bu tür yaklaşımla ele alıyor. Dönemin telefon rehberlerinden yola çıkarak bu devletlü mahallede oturanların ne kadar birbirlerine benzediklerini saptamaya çalışıyor.

Anahtar sözcükler: Ankara, Yenişehir, mahalle, apartman, yeni seçkincilik.

Abstract:
City quarters provide its inhabitants with a sense of protection in living together, thus they can be seen as a defensive structure such as citadels within towns where outsiders often meet. The present article approaches the newly-founded quarter of Ankara from the second half of the 1920s onward, the quarter of Yenişehir, from this angle. Based on the examination of telefon directories of the time, the article tries to reveal how much alike the inhabitants of this "stately" quarter were.

Keywords: Ankara, Yenişehir, city quarter, apartment, new elitism.

Sıradışı[1] Mahallede Tarih ve Kimlik Sorunsalı!

Şükrü ASLAN*

Giriş

"Sıradışı" TDK (Türk Dil Kurumu) tarafından hazırlanan sözlükte *olağan olmayan* diye tanımlanır. "Olağan" sözcüğü ise "*sık sık olan, olagelen, alışılmış olan, normal*" diye tarif edilmektedir[2]. Sıradışı, bu anlamda olağan olmayanı; sık sık meydana gelmeyeni anlatır. Tam da bu nedenle "sıradışı" olan, alışık olunan ve beklenenden çok farklı nitelikler taşıyan bir olgu olarak, bir yandan bazen büyük çaplı ilginin merkezi olurken, diğer yandan yine bu özelliği nedeniyle büyük çaplı tepkinin de hedefi olmaktan kurtulamaz. Dolayısıyla ilgi ve tepkinin olağanın ötesine geçmesi kaçınılmaz sayılmalıdır. Bu tepkiler, sıradışı olanın, bu niteliklerini daha da güçlendirmesini sağladığı gibi, sıradanlaşmanın bir örneği olmasına da yol açabilir.

Sıradışı olmak, bir başka anlamda, sıradan olana muhalif olmak demektir. Doğrudan değilse bile bu, örtük olarak böyledir. Kendine başka bir yol çizmiştir. Bunu yapmakla aslında Sartre'nin söylediği gibi, bir sorumluluk da yüklenmiş[3], farkında olsa da, olmasa da kendini bir tür model haline getirmiş ve başka örnekleri de muhalif olmaya davet etmiştir. Bu, durum sıradışı varoluşun doğal bir sonucudur.

Sıradışı insanlar, olaylar, gruplar vb. olduğu gibi aynı şekilde sıradışı mekanlar da vardır. Bunlar, mahalle veya belki de daha tam olarak mahalleye dönüşmemiş olan,

---

* Dr., sosyolog, MSGSÜ Öğretim Görevlisi.

1 Şükrü Aslan; (2004), *1 Mayıs Mahallesi 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, İletişim Yayınları

2 *Türkçe Sözlük*, TDK yay., c: II, ss: 1677-1970.

3 J. Paul Sartre; *Varoluşçuluk*, (çev: Asım Bezirci), Say yay., ss: 63-64.

başka bir deyişle mahallenin öncülü diyebileceğimiz küçük ya da büyük çaplı yerleşmeler olarak düşünülebilir. Kuruluş ve gelişme seyrine baktığımız zaman bu tür yerleşmeler, ne bilinen kurallara, ne de rutine çok uyan; uyma kaygısı da taşımayan mekanlardır. Tam da bu özelliği nedeniyle "göze batan", hedef haline gelen/getirilen yerleşmeler olduğunu söylemek abartı sayılmamalıdır. Dolayısıyla onların "yazgısı", kendisinin de bir parçası olduğu bu gerilim ortamında ne ölçüde "ayakta durabildikleriyle" ilgilidir. Rutin olmaya direnmek mi, yoksa rutin olana benzemek mi? Soru budur. Bu aynı zamanda bir kimliğin korunup korunamayacağına ilişkin bir "ne olunduğu" sorunudur da! Rutinin merkezinden bakıldığında "öteki" olarak kalmaya devam etmek ile "ötekileşmek" arasındaki bu gerilim sıradışı yerleşmenin adeta yol arkadaşıdır.

Öte yandan değerlerin de, ekonomik ve teknolojik süreçler gibi hızla değiştiği günümüz toplumlarında, kimliğin korunmasında muhafazakar tutumun taşıyabileceği enerji miktarında da kaçınılmaz olarak artma ve azalmalar beklenmelidir. Bu süreç, muhafaza eden ile muhafaza edilen arasındaki ilişkiyi de doğal olarak sorunlu hale getirir. Katı muhafazakar tutumlar iç ve dış bir dizi faktörün etkisiyle yerini "olabilirlere" bırakır. Bu durum aslında korunması gerekeni de korumasız bırakan yeni bir süreç demektir. Sıradışı yerleşmeler aynı zamanda bu risklerle beraber bir yolculuk yapmak durumundadırlar.

Geçtiğimiz günlerde, 28. kuruluş yılı nedeniyle çeşitli etkinlikler gerçekleştirilen ve daha çok geleneksel adıyla tanıdığımız 1 Mayıs Mahallesi, tam da sıradışı bir mahalle örneği olarak, 1970'li yılların İstanbul'una damgasını vurmuştu. Rutin olana direnmişti 1 Mayıs Mahallesi ve böyle yaptığı için ilginin de, tepkinin de odağındaydı. Sonraki yıllarda taşıdığı kimlik ile sistemin sağlamak istediği kimlik arasındaki gerilimleri sürekli olarak hissetti ya da yaşadı. İçinde taşıdığı dinamiklerin yeni kimlikler biçiminde ortaya çıkması gibi önceden belki de tasarlanmamış ortam da yeni gerilim alanları üretti. Mahalle, özetle son 30 yıldır hep bu gerilimlerle birlikte bir yolculuk yaparak bugüne geldi. Bugün de gerilimlerin devam ettiğini gözlemleyebiliyoruz.

Kuruluş Dönemi: Ortak Taşıyıcı Güç Olarak Politik Kimlik!

1970'li yılların ikinci yarısında, o zaman ki adıyla 1 Mayıs Mahallesi, kentsel toplumsal mücadelelerin tipik örneklerinden biri olması ve bu özgün durumun getirdiği sonuçlar nedeniyle politik etkinliklerle bağı olan hemen herkesin ilgi odağındaydı. Her şeyden önce alışılagelen tarzda kurulmuyordu. Ne konutların yapılışındaki dayanışma ortamı, ne de resmi güçlerle kurulan ilişkiler açısından önceki örneklerine benziyordu. 1940'lı yıllardan bu yana İstanbul'da kent çeperlerinde sayıları hızla çoğalan ve "Güzelleştirme Dernekleri" aracığıyla kamu yöneticilerinin de katıldığı törensel nitelikteki etkinliklerle yasallaşan Zeytinburnu, Kağıthane, Gültepe, Gaziosmanpaşa, Fikirtepe vb.

mahallelerden[4] daha farklı bir süreçte kuruluyordu. Kısaca politik nitelikli bir kentsel hareket olarak her yönüyle sıradışıydı ve bu nedenle geniş ölçüde ilgi konusuydu.

Tabii ki bu ilgilerin dönüştüğü toplumsal tepkiler, değişik toplumsal kesimlerin politik algıları ve dünya görüşüne göre farklılaşıyordu. Kimilerine göre, bir toplumsal yara haline gelmiş olan bu "kurtarılmış bölge" sorunu çözülmeli, rutini bozan gelişmelere gerekirse şiddet de kullanılarak müdahale edilmeliydi. Buna karşılık solda politik bir duruşu temsil edenlere göre, 1 Mayıs deneyimini örnek alan yeni "direniş odakları" yaratılmalıydı. Sorunu algılama biçiminde gözlenen bu sert farklılaşma, ilgili ve yetkililerin demeçlerine, kitlesel hareketlerin flamalarına, toplantılardaki konuşma metinlerine vb. yansıdığı gibi, o günlerde yazılı basının "uç" örneklerinde de kendini gösteriyordu. Mahalleye yönelik ilgililerden gelen her demeç, kısa süre içerisinde toplumsal karşılığını buluyor; mahalle adeta sıradışı olmanın bedelini parça parça ama ağır bir biçimde ödüyordu.

Kuruluş sürecinde mahallenin niteliğini ve kimliğini kavramamızı mümkün kılan politik kimliği, ona, aynı zamanda binlerce insanı çevresinde toplayabilme gücü ve olanağı da sağlamaktaydı. Tam da bu nedenle kamu görevlilerinin sert müdahalelerini neredeyse bütün aşamalarda yaşamak durumunda kalmıştı. Onu sıradışı hale getiren bu politik kimlik, sadece bileşenlerini bir arada tutma işlevini yerine getirmekle kalmıyor; belki de bir model olarak hatırı sayılır kitlesel bir araya gelişlerde, kortejlerin en ön sıralarında yer verilmesini sağlayan önemli, saygın politik bir gruba dönüştürüyordu. O günlerde "sol"daki bölünmeleri anlatmak için çok yaygın olarak kullanılan sözcüklerinden yararlanarak söylersek, adeta "49 fraksiyon"dan bir sonraki "fraksiyon" olarak algılanıyordu.

Aradan geçen yaklaşık 30 yıl boyunca bu politik kimlik, öyle ya da böyle; az ya da çok mahalleyle birlikte anılarak bugüne geldi. Bugün de politik kimliğin izlerini gündelik hayatın pek çok alanında görmek olanaklıdır. Özellikle "önemli günler"deki etkinliklerde politik temanın çok daha fazla işlendiği ve bu çerçevede geçmişe duyulan özlemin daha çok dile getirildiği gözlenebilmektedir. Son üç yıldır düzenli olarak gerçekleştirilen "kuruluş festivali" etkinlikleri, bu gelişmeyi daha net görmemizi mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla "sıradışı mahallede, sıradışı ne kaldı" sorusunun yanıtı en azından bugün için ve bir anlamda bütünüyle *hiç* değildir.

Ama bu sorunun yanıtı bütünüyle "hep"de değildir. Bugün, politik kimliğin yanısıra sıradışı mahalleyi tarif edecek başka kimliklerden sözetmek de mümkün hale geldi. 1980'li yıllardan başlayan ve özellikle 90'lı yıllarda hızlanan yerel kültürel kimliklerin canlanması süreci, doğal olarak burada da etkisini göstermiş gözükmektedir. Kuruluşundan gelen politik kimlik, bir ölçüde kendini hissettirmekte ama mahallenin

4 Mustafa Sönmez; (1996), *İstanbul'un İki Yüzü*, Arkadaş yay., İstanbul, ss: 86-92.

kültürel profili, Türkiye'deki genel değişimden nasibini almışa benzemektedir. Dolayısıyla iki kültürel kimlik arasında, teorik olarak dayanışma ve içiçe olmayı vurgulayan, ama bazen gerilime dönüşebilen bir toplumsal pratiğin izleri görülebilmektedir. Bu durum, mahallelinin "kimlik" sorunsalını da yansıtacak niteliktedir. Sözkonusu sorunu, geçmişinden getirdiği özellikler nedeniyle mahallelilerin "dış faktörlere karşı" nispetten homojen bir bütün oluşturduğu kuruluş dönemi ile kendi içinde gerilimlerin yaşandığı iki farklı dönem üzerinden okumak da mümkündür.

Bu yazıda mahalledeki kimlik sorununu ve algılanış biçimini, sözü edilen iki ayrı dönemin belgelerini okuma üzerinden yapmayı deneyeceğiz. Bunlardan ilki mahallenin ilgi ve tepkinin merkezinde olduğu "populer" dönem olan 1970'li yılların ikinci yarısında günlük gazetelerde yer alan haber ve yorumlardır. Diğeri ise 2004 yerel seçimleri sırasında mahallede seçime giren muhtar adaylarının seçim bildirgeleri ile geçtiğimiz Eylül ayında 3. kez yapılan mahallenin kuruluş festivali belgeleri ve bu süreçte kısmen de olsa mahallenin basında yer alış biçimine ilişkin haber ve yorumlardır.

Kuruluşundaki Politik Kimlik Vurgusunu Günlük Basın Üzerinde Okumak!

Kuruluş dönemi olan 1970'li yılların ikinci yarısında, özellikle de 1977'de mahallenin inşasına ilişkin öykülerin sol basında yeni bir "kuramsal sorun" olarak değilse bile önemli bir politik sorun olarak işlendiği gözlenmektedir. "Konut Sorunu" bağlamında referans sayılan Engels'in görüşlerine atıfta bulunan birkaç kısa yorum dışında mahallenin kuruluş süreci ve aldığı/karşılaştığı sert tepkiler ve kitlesel veya küçük grupların şiddet hareketleri daha çok politik bir çerçevede yorumlanmıştır[5]. Tahmin edileceği gibi bu yazılar üzerinden mahallenin politik kimliği açıkça vurgulanmakta ve savunulmaktadır.

Ancak burada asıl vurgulamak istediğimiz mahalle kimliğinin, günlük basında nasıl yansıdığı üzerinedir. Bu çerçevede baktığımızda 1970'li yılların ikinci yarısında, yayınlanan günlük gazetelerin 1 Mayıs Mahallesi ile ciddi biçimde ilgilendiği gözlenmektedir. O kadar ki 1 Mayıs Mahallesi, yaklaşık bir hafta boyunca günlük gazetelerin tamamının ilk sayfalarında kendine yer bulabilmiştir. Mahallenin, basında önemli ölçüde yer bulduğu 1977 yılı Eylül ayında Türkiye'de 12 ayrı günlük gazete yayınlanıyordu. Bunlar; *Akşam*, *Ayrıntılı Haber*, *Cumhuriyet*, *Günaydın*, *Hergün*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Politika*, *Son Havadis*, *Son Saat*, *Tercüman* ve *Türkiye* gazeteleriydi. "1 Mayıs"ın "mahalle olma" serüveni ve politik kimliğine vurgu, sadece sosyalist basında değil,

5 Bu konuda haber ve yorum yapan sosyalist gazete ve dergileri tek tek saymamakla birlikte, özellikle *Halkın Yolu*, *Halkın Kurtuluşu*, *Partizan*, *Mücadele*, *Halkın Sesi*, *Halkın Birliği* dergilerinin Eylül 1977'de yayınlanan özel sayılarını anabiliriz. Aynı gazete ve dergilerin Mart ve Nisan 1978 sayılarında da, mahallede yaşanan olayların günlük basına, radyo ve televizyon haberlerine konu olmasının da etkisiyle mahalleye ilişkin bir dizi haber ve yoruma yer verdikleri gözlenmektedir.

günlük gazetelerin ilgisi üzerinden de çok net şekilde okunabiliyordu. Haberlerin veriliş biçimi, kullanılan dil vb. mahallenin politik kimliğini anlamamızı mümkün kılarken, aynı zamanda tek tek her bir günlük gazetenin politik tutumu da açığa çıkıyordu.

1 Mayıs Mahallesi'nin gazete manşetlerine taşınmasına yol açan ilk ve önemli gelişme 2 Eylül 1977'de meydana gelen ve 9 kişinin ölümüyle sonuçlanan büyük gecekondu yıkımı olayıdır. Ancak bundan önce Güneri Cıvaoğlu'nun, o günlerde İçişleri Bakanı olan Korkut Özal'la muhtemelen yıkımdan kısa bir süre önce yaptığı söyleşide yer alan bazı ifadeler, 1 Mayıs Mahallesi'ni bekleyen tehlikeyi işaret ediyor. Cıvaoğlu, yaygın sorun olan "anarşi"ye vurgu yaparak, toplumun içinde bulunduğu kaos durumunda, kadife eldiven içinde bir demir yumruğa ihtiyaç duyulduğunu ve bakanın, bu ihtiyaca cevap verme yolunda olduğuna ilişkin işaret aldığını belirtiyor[6]. Nitekim bakanla söyleşinin gazetede yayınlandığı gün, (2 Eylül 1977) 1 Mayıs Mahallesi'ne adeta "taarruz" düzenleniyor ve mahalle yerle bir ediliyor.

Tercüman gazetesinin, bu tarihten sonra mahalleyle ilgili olarak yapacağı yayın, bu konuda zihniyet sürekliliğini de yansıtacak niteliktedir. Nitekim aynı gazete yıkım olayını ilk sayfadan şöyle aktarıyor: "*Gecekondu yıkımında Çatışma: 5 Ölü 44 yaralı var. Olay, yıkım yerine yanaşan bir arabadan polise ateş açılmasıyla başladı. Gecekondulardan da ateş edilince bir kısım halk çatışmaya katıldı... Tahrikçiler, makineli ve susturucu takılmış tüfeklerle polisi ve halkı taradılar*"[7]. Tuhaf ve fazlasıyla yanlı bir haber olduğu dikkat çekiyor. Tahrikçiler, makineli ve susturucu takılmış silahlarla polisi ve halkı tarıyorlar ama yine de "tahrikçiler"in dışında kimse ölmüyor!

Diğer gazetelerin de bu sıradışı olaya oldukça ilgili oldukları gözleniyor. *Politika*, olayı manşetinden veriyor ama daha haberci mantığıyla: "*Ümraniye savaş alanına döndü: Gecekondu yıkımında olay çıktı 5 kişi öldü*"[8]. *Son Saat* gazetesinin manşetindeki haber şöyle: "*Ümraniye'de Gecekondu halkı polisle çatıştı: Beş ölü, 53 yaralı var*"[9]. *Günaydın*'ın haberi de pek farklı değil; "*Öğrencilerin kışkırttığı gecekondu halkı polisle çarpıştı, 5 kişi öldü, 50 yaralı var*"[10]. Üç gazetenin haberinde dikkat çeken bilgi ise "*halkın, polisle çatıştığının*" söylenmesidir. *Türkiye* gazetesi, yıkıma direnenlerin sayısına ilişkin olarak yaklaşık 10.000 kişi oldukları bilgisini aktarıyor[11].

Sıradışı mahallenin maruz kaldığı sıradışı "muamele", izleyen günlerde de yine bir dizi habere konu olmaya devam ediyor. Nitekim, *Cumhuriyet*, başka yerlerde

6 *Tercüman*, 2 Eylül 1977.
7 *Tercüman*, 3 Eylül 1977.
8 *Politika*, 3 Eylül 1977.
9 *Son Saat*, 3 Eylül 1977.
10 *Günaydın*, 3 Eylül 1977.
11 *Türkiye*, 3 Eylül 1977.

sığınabilecekleri evleri olmadığı için çaresizlik içinde mahallede yıkıntıların çevresinde bekleyen 5.000 kişi bulunduğu bilgisini aktarırken,[12] *Milliyet*, ilk sayfasından "*Aytekin Kotil başkanlığında bir CHP heyetinin, yıkım sonrasında mahallede incelemelerde bulunduğu*"[13] bilgisine ve yıkıntılar arasında şaşkınlık içindeki yetkililerin görüntülerine yer veriyor.

Aynı gün yayınlanan diğer bazı gazetelerde politikacıların konuya ilişkin demeçleri yer alıyor. Başbakan Demirel'in demeci, neredeyse hayatının her döneminde kullandığı aynı genel cümle oluyor: "*Ümraniye Olayları Elem Vericidir*"[14]. Buna karşılık ana muhalefet partisi Ecevit'in demeci de muhalif tavrın önemli bir malzemesi olma işlevini görüyor: "*Ecevit: 1 Mayıs'tan sonra Ümraniye olayı cephenin ikinci yüz karasıdır*"[15]. Başka bir gazetede ise sıradışı mahallenin hükümetin öncelikleri arasında girdiğini "*Bakanlar Kurulu Ümraniye Olaylarını Görüştü*" haberinden okuyoruz[16].

Yıkımdan üç gün sonra da 1 Mayıs Mahallesi yine gazetelerin ilk sayfasında yer almaya devam ediyor. *Politika* gazetesine göre; "*Ümraniye Örnek Mahallesi Şimdi Deprem Yeri Gibi*"[17]. Çünkü her taraf yıkılmış durumda. Ama aynı zamanda yıkılan konutların yapımına da başlanmış. Bir taraftan da yapım çalışmaları sürüyor. *Milliyet*'in bununla ilgili haberi kamunun rolü açısından oldukça dikkat çekici: "*Yıkılan gecekondular, sahiplerince onarılmaya başlandı. Ümraniye Karakolu yetkilileri, onarıma müdahale etmediklerini, çünkü belediyeden böyle bir istek gelmediğini belirttiler*"[18].

Bu arada yıkım olayına ilişkin olarak yapılan yorumların da devam ettiği gözleniyor. "MİSK (Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) Genel Başkanı Ömer Faruk Akıncı; "*Bir avuç satılmış komünist halk ihtilali provası yapmıştır*" derken,[19] o dönemde Ülkü Ocakları Genel Başkanı olan M. Yazıcıoğlu'nun; "*Gecekondu Yıkımları Birer Sosyal Cinayettir*"[20] şeklindeki diğer örneklerinden farklılaşan değerlendirmesi yer alıyor. *Tercüman* gazetesi, yıkım sonrası mahalledeki isim değişikliğine, "1 Mayıs" ismine dikkat çekiyor[21].

Adı, 1 Mayıs Mahallesi'ndeki yıkıma karşı gerçekleşen kitlesel direnişle özdeşleşmiş olan Hasan Kızılkaya'nın cenaze töreniyle ilgili haberlerin neredeyse tüm gazetelerde yer aldığı gözleniyor. Gösteriye katılanların kalabalık oluşu ve olayın yarattığı etkinin büyüklüğü nedeniyle, sözü edilen cenaze töreniyle ilgili haber ve fotoğrafların geniş

12 *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1977.
13 *Milliyet*, 4 Eylül 1977.
14 *Günaydın*, 4 Eylül 1977.
15 *Politika*, 4 Eylül 1977.
16 *Son Havadis*, 4 Eylül 1977.
17 *Politika*, 5 Eylül 1977.
18 *Milliyet*, 5 Eylül 1977.
19 *Son Havadis*, 5 Eylül 1977.
20 *Hergün*, 6 Eylül 1977.
21 *Tercüman*, 6 Eylül 1977.

şekilde işlendiği gözleniyor. *Milliyet*, "*Yıkım olaylarında ölen Genç Edebiyatçılar Derneği Genel Sekreteri Hasan Kızılkaya'nın cenazesi kaldırıldı*"[22] diye haberi aktarırken, gazetelerin bir kısmında politik nitelikli değerlendirmelerin ağırlıklı olarak yer aldığı gözleniyor. Konu, *Ayrıntılı Haber*'de "*Ümraniye'de ölen solcu genç için tören yapıldı. Arkadaşları yumruklarını kaldırarak uğurladılar*"[23] şeklinde yer alırken *Günaydın*, "*Gecekondu yıkımı sırasında ölen genç için aşırı sol büyük tören yaptı*"[24] başlığını kullanıyor. *Türkiye* gazetesi de "*Ümraniye hadisesini protesto eden solcu talebeler milliyetçi gençlere saldırdı*"[25] şeklinde olayın başka bir yönüne dikkat çekiyor.

İzleyen günlerde gazetelerin yine ilk sayfalarından haber ve yorumları aktarmaya devam ettikleri gözleniyor. Artık bu büyük toplumsal olayın sonuçlarıyla ilgili bilgilerin daha açıklık kazandığı bu haberler üzerinden izlenebiliyor. *Son Havadis*,"*Ümraniye olaylarında ölenlerin sayısı altıya yükseldi*"[26] derken, "*Ümraniye hadisesi ile ilgili tevkif edilenlerin sayısının 42'yi bulduğunu*" *Türkiye* gazetesinde okuyoruz[27]. *Milliyet* gazetesi "*Yıkım sırasındaki olaylarla ilgili yapılan soruşturma sonucunda 39 kişi[nin] tutuklandı*'ğı bilgisini aktarıyor[28].

2 Eylül günü meydana gelen olaylarda öldürülen kişilerin kimliklerine ilişkin en açık bilgilerden biri *Cumhuriyet*'te yer alıyor. Buna göre "*yıkım olayında ölenlerin kimliklerine ilişkin bilgiler şöyledir: Hüseyin Çaparoğlu, 23 yaşında Malatyalı, İsmail Poyraz 29 yaşında Tuncelili, Cuma Gül 33 yaşında Gaziantepli, Hasan Kızılkaya 23 yaşında Antalyalı, Musa Çarpar, 44 yaşında* (nereli olduğu belirtilmemiş), *Hüseyin Arslan 29 yaşında Tuncelili*"[29]. *Tercüman* gazetesi de yıkım bilançosunu ilerleyen günlerde şöyle aktarıyor: "*203 kişi gözaltına alınmış, 173 kişi hakkında dava açılmış, 45 kişi tutuklanmış, 5 kişi hakkında müebbet hapis istenmiş (Aziz Büyükçolak, Yaşar Tuğcu, Şevket Bölüm, Kalender Turan, Beytullah Özilhan). Suçlama nedenleri ise; görevli memura mukavemet, görevli memuru öldürmeye teşebbüs, faili belirsiz şekilde adam öldürmeye kastetmek, cürüm delillerini yoketmek, 6136 sayılı yasaya muhalefet etmek*"[30].

Bu arada gazetelerin köşe yazarları da önemli saydıkları bu toplumsal olay hakkındaki değerlendirme ve görüşlerini gazetelerinde dile getiriyorlar. Bunlar içerisinde Orhan Apaydın'ın "*Ümraniye Olayı*"[31], Taha Akyol'un "*Gecekondu Bir Sembol*"[32], Uğur

22 *Milliyet*, 6 Eylül 1977.
23 *Ayrıntılı Haber*, 5 Eylül 1977.
24 *Günaydın*, 5 Eylül 1977.
25 *Türkiye*, 6 Eylül 1977.
26 *Son Havadis*, Eylül 1977.
27 *Türkiye*, 7 Eylül 1977.
28 *Milliyet*, 8 Eylül 1977.
29 *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1977.
30 *Tercüman*, 28 Eylül 1977.
31 *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1977.
32 *Hergün*, 5 Eylül 1977.

Mumcu'nun "*Ümraniye ve Yeniköy*"[33] ve yine Orhan Apaydın'ının '*Ümraniye ve Kalender*'[34] başlıklı yazıları dikkat çekiyor.

Böylece 1 Mayıs Mahallesi'nin basında çok yoğun olarak yer aldığı 1977 yılı Eylül ayı geride kalmış oluyor. Mahallenin yine aynı şekilde ve belki de biraz daha eleştirel biçimde basının gündemine girdiği ve politik kimliğinin hedef haline geldiği ikinci dönem Mart/Nisan 1978'dir. Bunun nedeni, kurucuların ve halkın "provokasyon" olarak nitelediği beş işçinin öldürülmesi olayıdır. Mahallelilerin de "cinayet" olarak tanımladığı bu olayın ele alınış ve haber yapılış biçiminin, daha çok dışlamaya yönelik özellikler taşıdığı ve mahalleyi hedef gösterme tutumunun etkili olduğu gözleniyor.

Tercüman, olayı şöyle aktarıyor: "*Halk mahkemesinde yargılandıktan sonra beş işçi işkence ile öldürüldü. Kurtarılmış bölge ilan edilen Ümraniye'de ülkücü işçilerin başları taşla ezildi, tenasül uzuvları kesildi, gözleri oyuldu, bıçaklandı. Beş işçi daha sonra beyinlerine kurşun sıkılarak çalılıkların arasına atıldı*"[35]. Mahallede öldürülen ve "*tamamı işçi olan Ömer Bayraktar, Cevat Koca, Sinan Koca, Selim Ulug, Behri Bilgin*"[36] adlı işçilerin öldürülmelerinden sonraki gelişmeleri *Milliyet*, şu haberle aktarıyor: "*Dün, 1 Mayıs Mahallesindeki operasyona çok sayıda polis ve jandarma katıldı. Polisin arama yaptığı çukurda bir kutu mermi ve fünye bulundu. Polisler, Ümraniye'de yaklaşık 3.000 gecekondu ve yapıyı didik didik aradı*", '*Beş işçinin ölümüyle ilgili 80 kişi gözaltına alındı*'[37]. İzleyen günlerde olaylardan hareketle yapılan yayınlar, güvenlik kuvvetlerine yapılan çağrı gibidir: "*Ümraniye'de dün de bir karı kocanın öldürüldüğü ihbar edildi*"[38]. "*Beş ülkücü işçi 200 kişilik halk mahkemesinde yargılandı*"[39]. "*İdam Mangası yakalandı: İçişleri Bakanı, Ümraniye sanığı beş kişinin suçlarını itiraf ettiklerini söyledi*"[40]. "*1 Mayıs Mahallesine gezmeye giden karı kocadan dört gündür haber yok*'[41]. "*1 Mayıs Mahallesinde Hala Devlet Yok*"[42].

Bu arada sıradışı mahallenin sıradışı sakinlerinin de seslerini duyurmaya çalıştığı, basın toplantısının gazetelerde yer aldığı gözlenmektedir. Gazete haberlerine göre bu toplantıda dile getirilen görüşler şöyle: "*1 Mayıs Mahallesi Halkı: Arkadaşlarımızın cinayetle hiçbir ilgileri yoktur. Halk Komitesi olarak seçtiğimiz kişiler, dışarıdan kimseler değil. Onlar da buranın halkıdır... Eğer komiteler olmasaydı kavga çıkardı aramızda. Komiteleri oluşturan kişiler, halkın yardımına koşan, halkın dertlerini içlerinde hisseden kişilerdir. İşinden kovulanlara, parasız*

33 *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1977.
34 *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1977.
35 *Tercüman*, 19 Mart 1978.
36 *Hürriyet*, 20 Mart 1978.
37 *Milliyet*, 20 Mart 1978.
38 *Hürriyet*, 21 Mart 1978.
39 *Tercüman*, 21 Mart 1978.
40 *Hürriyet*, 22 Mart 1978.
41 *Hürriyet*, 23 Mart 1978.
42 *Hürriyet*, 24 Mart 1978.

kalanlara yardım ederler... Seçtiğimiz Halk Komitesi parasız olarak hiçbir maddi karşılık beklemeden sorunlarımızın çözümlenmesine yardımcı olmaktadır. Gerekirse fiilen gecekondu yapımında çalışmaktadırlar'[43].

Aynı basın toplantısı *Cumhuriyet* gazetesinde "*1 Mayıs Mahallesi kurtarılmış bölge değil, mahrumiyet bölgesidir*"[44], *Tercüman* gazetesinde de "*1 Mayıs Mahallesinde Güdümlü Basın Toplantısı: Beş işçinin öldürülmesiyle ilgimiz yok. Komite üyeleri tavuk bile kesemez*"[45] şeklinde aktarılıyor.

Bu haberlerin yapıldığı dönemde siyasal koşullar 1977'ye göre bir ölçüde değişmiştir. Artık, Demirel başbakan değildir. Milliyetçi Cephe hükümeti yerine, Bülent Ecevit hükümeti işbaşındadır. Başbakan olarak Ecevit'in açıklaması basının çağrılarına ve mahalle halkına mesaj gibidir: "*Kurtarılmış bölge safsatası önlenecektir. Ümraniye'ye, devlet girmiştir ve girecektir, ama yalnızca jandarma ve polis olarak değil, devletin yardımcı eli olarak da girecektir*"[46]. Nitekim izleyen günlerde bu durumu doğrulayan haberler de basında yerini bulacaktır. Örneğin, *Tercüman*'da "*Kurtarılmış bölge halkı, validen su ve yol istedi. Hüseyin Canpolat, Şevket Kiraz, Halim Aydın ve Sabiha Özkılıç'dan oluşan bir heyet vali İhsan Tekin'i ziyaret ederek en önemli ihtiyaçları olan su ve yol istediler. İstanbul valisi sorunların kısa sürede çözüleceğine dair söz verdi*"[47] şeklindeki haber, sistemle mahalle arasındaki bağların kurulmakta olduğunu gösteriyor. Gerçi ilerleyen dönemde "*1 Mayıs Mahallesi'nde ikinci kez yıkım yapıldı*"[48] haberleri yine basında yer alacaktır ama artık mahalle kendisine yeni bir yol belirlemiş gibi gözükmektedir.

Bu süreçte okulları, kooperatifi, ulaşımı, suyu, sağlık ocağı vb. sorunları "ilgililerin" gündemine daha çok girecek, mahalle hızla yasal kimlik edinmeye doğru yol alacaktır. Hatta ana muhalefet partisi lideri Süleyman Demirel'in "iktidara geldikleri taktirde iki katlı gecekondu[lara af] vaat etti"[49] *haberlerini okuyan mahalleliler, bir şaşkınlık dahi geçirecektir. Ama "o halde niçin bizim tek katlı evlerimizi yıktınız" ve "dokuz yitik hayat neden" soruları yanıtsız kalacaktır...*

Sonuç olarak günlük basında yer bulan haber, yorum ve fotoğraflar ve bunların sunuluş biçimi açık olarak mahalledeki hareketin politik ve örgütlü niteliğini göstermektedir. Ama aynı zamanda mahalleyi haber objesi olarak ele alan günlük basının politik tutumunu da bütün bu satır aralarında okumak mümkün olabiliyor. Her halükarda mahalle, adeta her kesimi "taraf" olmaya zorlayan politik bir güç, bir model olarak öne çıkıyor. İnişli çıkışlı bir seyir izlemekle birlikte, mahallenin bu niteliği;

---

43 *Milliyet*, 24 Mart 1978.
44 *Cumhuriyet*, 24 Mart 1978.
45 *Tercüman*, 24 Mart 1978.
46 *Milliyet*, 25 Mart 1978.
47 *Tercüman*, 5 Nisan 1978.
48 *Aydınlık*, 20 Temmuz 1978.
49 *Aydınlık*, 11 Ekim 1979.

kimliğindeki politik vurgu 1980 askeri darbesine kadar devam ediyor. 1980 askeri darbesiyle bu süreç önce kesintiye uğrayacak; sonra da farklı kimliklerin yaşam alanı bulabileceği yeni bir süreç başlayacaktır.

Değişim Süreci, Yansımalar ve Kültürel Kimlik Vurgusu!

1 Mayıs Mahallesi'ndeki değişim süreci ve sonuçlarına ve bu sürecin farklı toplumsal kesimler tarafından nasıl algılandığına baktığımızda, politik ve kültürel kimliklerin ilişkilerini ya da gerilimlerinin niteliklerini görebiliyoruz. Söz konusu kimlikler kimi zaman içiçe geçmiş gibi bir görüntü sergilerken, yine de aralarındaki gerilimleri muhafaza ettikleri gözlenebiliyor. Kültürel kimliklerin niteliklerini ve gelişimini de göstermesi açısından değişim sürecindeki algılama biçimlerini içeren bazı belgeler (bildiriler, seçim bildirgeleri, gazete haberleri, vb.) bu açıdan ilgi çekicidir. Bu belgeler üzerinden, mahallenin sadece nereden nereye geldiğini değil; aynı zamanda bu geliş öyküsünün farklı kimlikler tarafından nasıl algılandığını da okuma olanağı bulabiliyoruz.

Bu bağlamda sözü edilen belgeler üzerinden politik ve kültürel kimlik çerçevesinde olmak üzere iki temel algılama biçiminden söz edebiliriz. Doğal olarak öncelikle, mahallenin politik geçmişini ve kültürünü savunan ve bu kültürü yaşatmaya çalışan kesimlerin, değişim sürecine ilişkin algılama biçimleri, büyük ölçüde ideolojik-politik referansları tarafından belirlenmektedir. Dayanışmacı politik geçmişi savunabilme adına mahallenin kuruluş sürecini anmayı festival etkinliğiyle gelenekselleştirmek isteyen bu çevrelerin yayınlarında yer alan radikal bazı ifadeler ilgi çekicidir. Buna bir örnek olarak, 2004 Eylül başlarında yayınlanan festival duyurusu verilebilir. Sözü edilen bildiride şu değerlendirme yer almaktadır:

> *"Yıllar önce kirli hevesleri olan çeteler, bu mahallenin onurlu, ilerici halkından korkarlardı. Bugün mahalle için iyi niyetli işler yapmak isteyenler, sokaklarımızı ele geçirmiş çetelerden çekinir oldu.*
> *Bu hızlı savrulmanın, yabancılaşmanın ardından; şimdi sokak başlarını çetelerin tuttuğu mafyalaşmaların başladığını görüyoruz. Neredeyse her iki sokağın birinde kumarhanelere rastlıyoruz. Madde bağımlısı çocukların ve gençlerin yaşamdan kopuşlarına tanık oluyoruz. Ne acıdır ki gece yarıları fuhuş yapan kadınlara sırtımızı dönüyoruz. Ve yavaş yavaş kapılarımızı komşularımıza kapatıyoruz.*
> *Demek ki giderek o ilerici mecrasından sapan, yön değiştiren, savrulan ve büyük bir yozlaşmanın, kirlenmenin odağı haline gelen mahallemizin, asıl kimliğini, ilerici yaşamını yeniden kazandırmak ve içine düştüğü bu batağın hızla kurutulması acil bir ihtiyaçtır"*[50].

50 "Mustafa Kemal Mahallesi II. Kuruluş Festivali Bildirisi", 1-3 Eylül 2004.

Mahallede değişim sürecini radikal ve negatif olarak tanımlayan bu çevrede "çözüm" için geçmişin dayanışmacı değerleri referans olarak görülmekte ve gösterilmektedir. Bu çerçevede çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmesine karşın, yine de kaba bir gözlemle politik kimliğe vurgunun istenilen düzeyde bir toplumsal karşılık bulamadığı söylenebilir. Hatta politik içerik taşıyan festival programlarının seyrinde görüldüğü gibi, "kültürel kimliğe" vurgunun yapıldığı etkinlikler binlerce izleyici bulabilirken, festivalin özünü oluşturan ve politik niteliği ağır basan programlara katılımın oldukça düşük olduğu gözlenmektedir. Bu durum, politik ve kültürel kimliğin benimsenmesinde bugünkü toplumsal tepkilerin düzeyini anlamak açısından da son derece önemlidir.

Bunun yanısıra 1980'li yıllarda gelişen küreselleşme eğilimine bağlı olarak, yerel kimliklerin görünür alanlara çıkması ve kültürel kimlik vurgusu, her yerde olduğu gibi 1 Mayıs Mahallesi'nde de etkisini göstermiştir. Yerel kimliklerin ön plana çıkması, özellikle uzun yıllardır kamusal alanda görünemeyen ve daha çok kendini gizleme gereği duyan kimliklerin bir anda "parlamalarına" yol açarken, politik kimlikleri nedeniyle baskı altında olanlar, kendilerini ait hissettikleri ya da gerçekten ait oldukları başka bir kimlik çerçevesinde görünür alana çıkmışlardır. Bir başka deyişle farklı kimliklerin çoğunlukla içiçe geçtiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda 1 Mayıs Mahallesi, özellikle Alevi kimliğinin örgütlendiği, çok çabuk toplumsal destek bulabildiği mahallelerden biri; hatta İstanbul'daki birkaç mahalleden biri olarak dikkat çekmektedir.

Bu gelişmeyi izleme olanağı bulabildiğimiz alanlardan birisi, 1995 yılında İstanbul Gazi Mahallesi'nde meydana gelen ve genelde kentte yaşayan Alevi kesimlerin hedef haline getirildiği olayların[51] mahalleye yansımalarıdır. Gazi Mahallesi'nde başlayan olaylar çok kısa bir süre içerisinde 1 Mayıs Mahallesi'ne de sıçramış; Gazi'deki saldırıları protesto eden halk adeta bir provokasyon ortamında saldırıya uğramıştır. Bu olaylarda Hakan Çubuk, İsmail Baltacı, Hasan Tuyan ve İsmihan Yüksel açılan ateşle öldürülmüşlerdir[52]. "Gazi Olayları" olarak bilinen bu dönemde 1 Mayıs ya da bugünkü adıyla Mustafa Kemal Mahallesi adı, Gazi Mahallesi ile birlikte anılmıştır. Çünkü mahalle hem geçmişindeki politik kültürüyle saldırıya uğrayan Gazi halkını destekleme ihtiyacı hissetmiş, hem de nüfusunun çoğunluğu Alevi olduğu için saldırıyı bizzat kendi kültürel kimliğine yönelik olarak algılamıştır.

Kültürel kimliğe yönelik vurguyu izleme olanağı bulabildiğimiz alanlardan birisi de yerel seçimlerde muhtarlığa aday olan kişilerin seçim bildirgelerinde kullandıkları dil ve söylemdir. Söz konusu bildirgelerde politik kültürü açıkça dışlamayan ama daha çok kültürel kimliğe vurgu yapan bir dizi ifade görmek mümkündür. 1999

---

51 Tamaşa F. Dural; (1995), *Aleviler ve Gazi Olayları*, Ant yay., İstanbul 1995.
52 Tamaşa F. Dural; *a.g.e.*, ss: 122-123.

yerel seçimlerinde olduğu gibi 2004 yerel seçim bildirgeleri de bu açıdan ilgi çekici değerlendirmeler içermektedir.

2004 yılı yerel seçiminde mahalleden altı aday muhtarlık için yarışmıştır. Adayların seçim bildirgelerinde dikkat çeken önemli hususlardan birisi, geçmişteki politik dayanışma ortamına olumlu vurgu yapmalarıdır. Bu durumu vurgulamak adına, adaylar, kuruluş süreci ya da kuruluş sürecinin hemen ardından mahallede bulunduklarını seçim bildirgelerinde özellikle belirtmişlerdir. Bir bakıma kuruluş sürecinde mahallede bulunmuş ve o zamanki dayanışma ortamını yaşamış olmak, günümüzde mahallede yönetim görevine talip olmanın meşruiyeti açısından önemli sayılmaktadır. Dolayısıyla geçmişle kurulan politik bağ her halükarda önemli bir ihtiyacı da anlatmaktadır.

Bununla birlikte bildirgeler her yönüyle yerel kültürel kimliklerin izlerini taşımaktadır. Bildirgelerde bu anlamda dikkat çekici hususlardan birisi, yerelleşmenin, en fazla adayların "memleketleri" üzerinden gözlenebilmesidir. 2004 yılı Mart ayında yapılan yerel seçimlerde Mustafa Kemal Mahallesi'nde muhtarlık için yarışan altı adaydan üçü Sivas, biri Erzincan, biri Tokat, biri Kahraman Maraşlı'dır. Memleketlere yönelik bu dağılım, daha önce yapılan bir çalışmada[53] görüldüğü gibi, mahalle nüfusunun memleketlere göre dağılımına genel olarak uygundur. Sözü edilen araştırmada vurgulandığı gibi mahalledeki nüfusun bölgesel kökenleri açısından en üst sırada Sivas yer almaktaydı. Onu Kahraman Maraş ve Erzincan takip etmekteydi. Diğer bir deyişle, adaylar, mahallede hemşehrilik ilişkisi bağlamında toplumsal tabanı en çok olan illerden gelmektedir.

Tahmin edileceği gibi her aday öncelikle kendi "memleketlisi" olan seçmenden oy alacağını düşünmekte ve bu desteği doğal saymaktadır. Hatta bu nedenle, konuyla ilgili sohbetlerde, örneğin "Sivaslı seçmen üç adayı kaldıramaz" (yani tek aday olmalı) yönünde istekler dile getirilebilmektedir. Ancak yine de sadece kendi "hemşehri" oyunun yeterli olmayacağı düşünülerek, yine başka hemşehri ilişkileri üzerinden muhtar heyeti kuruluna adaylar belirlenmektedir. Başka bir deyişle, diğer yörelerden de oy almayı mümkün kılacak şekilde, muhtarla birlikte çalışacak "heyet" adayların seçiminde de memleket tercihine özel önem verildiği gözlenmektedir. Bunu somut olarak seçim bildirgeleri üzerinden gözlemlemek mümkündür. "Heyet" adaylarının afişlerde ve bildirgelerde yer alan kimlik bilgileri gözden geçirildiğinde, her muhtar adayının heyet adaylarını farklı "memleketlerden" olma ölçütünü de dikkate alarak belirledikleri görülmektedir.

Yerel bağlar ve hemşehrilik ilişkilerinin aile köklerinin geldiği yer üzerinden tarif edildiği ve adaylar belirlenirken bu noktada denge sağlanmaya özel önem verildiği

53 Şükrü Aslan; (1995), "Mustafa Kemal Mahallesinin Öyküsü" (Seminer Çalışması), s: 44.

mahallede, doğal olarak bu kimliğe vurgu politik kimlikten çok daha belirgindir. Tüm adayların, özellikle vurguladığı "katılım" kavramının algılanışı da yerel kültürel kimliğe vurgu yapan bu eğilimin izlerini taşımaktadır. Katılımın, hemşehri çevresini (yerel ve köy dernekleri vb.) temsiliyet ilişkisi üzerinden sağlanabileceği düşünülmektedir. Adaylardan biri hariç tamamının seçim bildirgelerinde bu düşünme biçimi yansımaktadır. Sayıları 18'i bulan köy/yöre derneklerinin[54] hatırı sayılır bir kitleyi temsil ettikleri gözönüne alınırsa, bu kurumlar üzerinden bir ortak örgütleniş fikrini benimsemek anlaşılır olmaktadır. Nitekim, "köy ve yöre derneklerinin çalışmalarının desteklenmesi", Cemevi ve "Pir Sultan Abdal Kültür Derneği"nin desteklenmesi gibi hususların da benzer diğer "vaatler" gibi bildirgelerde daha vurgulayıcı şekilde yer aldığı gözlenmektedir. Bugün de mahalledeki politik ya da kültürel etkinlikler büyük ölçüde halkın toplanma ve sohbet yeri işlevi gören Pir Sultan Abdal Kültür Derneği ve Cemevi üzerinden ya da adı geçen kurumun mekanında gerçekleşebilmektedir. Kurum, hem bu işlevi, hem de mekanın iç ve dış tasarımıyla aslında mahallenin kültürel kompozisyonu hakkında sahici bir fikir verebilmektedir.

Sonuç :

Bugün mahalle artık sadece solcu değil aynı zamanda diğer muhalif ya da ancak kamusal alana çıkabilen kültürel kimliklerin de mekanıdır. Burada bazı kimliklerin içiçe geçtiğini, kimi zaman bu kimlikleri görünür alanda temsil eder durumdaki dernekler arasında ortak etkinlikler gerçekleştirildiğini, bu amaçla işbirliği yapıldığını gözlemlemekteyiz. Dolayısıyla farklı kimlikleri ortak bir etkinlikte izlemek mümkün olduğu gibi, aynı bireyleri farklı kültürel kimliklerin etkinliklerinde de görmek mümkün olmaktadır. Bunun özellikle muhalif solcu kimlik ile geleneksel Alevi kimliği arasındaki ilişki bağlamındaki pratikler açısından söylemek mümkün görünüyor.

Bununla birlikte, farklı kimliklerin kendilerini ifade ve temsil çabaları da bir dizi etkinlik üzerinden gözlenebilmektedir. Bu bağlamda geleneksel dayanışma çizgisini ısrarla vurgulayan ve "*üretim ve kolektif emekle yoğrulan mahalleyi tüm yaşananlara inat ve 2 Eylül direniş ruhuyla var etmeye*"[55] yönelmiş çabalar devam ederken, yeni kültürel durumu teorize eden değerlendirmeler de dikkat çekmektedir. Bu yeni durumu belki de mahallenin şimdiki muhtarı Cuma Kara'nın; "*mahallemiz insanının herhangi bir görüş ya da partiye gözü kapalı bağlılığı yoktur*"[56] şeklindeki sözleri anlatıyor. Gündelik hayatın yüzlerce sorunla karşı karşıya bıraktığı bugünün mahallelisine yardımcı olmak; onun sorunlarını çözmeye çalışmak ya da yol göstermek bu yeni duruma uygun düşünenler için çok daha "kutsal" bir görev olarak tarif edilmekte ve destek bulabilmektedir.

54 Bu bilgi, mahalle muhtarı Cuma Kara'dan alınmıştır.

55 "3. Geleneksel 1 Mayıs Mahallesi Kuruluş Festivali Bildirisi", 1-4 Eylül 2005.

56 *Tempo*, Sayı: 741, 2002, s: 29.

Bu algılama çerçevesinde bugünün basınında *"24 saat görev başında olan muhtar'*la ilgili ilgi çekici haberler yapmaktadır[57].

Üstelik bugün yerel ya da merkezi düzeyde sistemin mahalleye bakışında da 1970 ve 1980'li yıllarla kıyaslandığında radikal değişimler olduğu gözlenebilmektedir. Ümraniye'nin geçen dönem (1999-2004) belediye başkanlığını yapan Mehmet Bingöl'ün, görevdeyken yaptığı değerlendirme bu değişimi anlatıyor; "... *Son dönemde mahallemize götürdüğümüz hizmetler sonucu, hayat kalitesinin yükselmesi sayesinde ciddi anlamda toplumsal olaylar olmuyor. İlçemizde olduğu gibi Mustafa Kemal Mahallesi'nde de kentli olma bilincinin gelişmeye başladığı ve kente entegre olma yolunda ilerlemelerin gözlendiği bir toplumsal yapı bulunuyor*'[58].

Sistemi yerel ve en üst düzeyde temsil eden ve 2002 yılında görev yapan Ümraniye kaymakamının değerlendirmeleri arasında yer alan kimi saptamaları son derece manidar ve ilgi çekicidir: "*Mustafa Kemal Mahallesi'nde yaşayan insanlarımız İstanbulludur* artık" diyor kaymakam ve devamla; mahalleliler "*İstanbul'da efendice yaşamanın bilincine vardıklarında, yıkıcı hareketlere prim vermemeye başladılar. Şimdi bırakın bu hareketlere ilgi duymayı, kendi aralarında birlik sağlayıp bu tür kışkırtmaları önlemede bizzat kendileri çaba içinde oluyorlar. İstanbullu ve kentli olmanın gereğini yerine getiriyorlar. Geldikleri gibi değiller artık. Karşılarında İstanbullulaşma diye bir ütopyaları var artık*"[59].

Görüldüğü gibi 1970'li yılların ikinci yarısında günlük basında örneklerini izlediğimiz gibi mahalleyi ve mahalleliyi neredeyse bütünüyle dışlama eğilimi, bugün her kesimin, kendi değerlendirmelerini destekleyeceği örnekler bulabileceği heterojen ve karmaşık ilişkiler demetine bırakmış gibidir. Herkes için, her kesim için bu mahallenin az da olsa sevilebilir bir yanı vardır. Her kesim ve kültür için azda olsa bu mahallede paralellik kurulabilecek kesimler ve kimlikler vardır artık.

Geçmişin homojen 1 Mayıs Mahallesi'nde çoğalan kimlikler ya da kimliksizleşme süreci diğer yerleşmelerde olduğundan daha fazla ve sert gerilimler üretmeye devam edecek gibi gözüküyor...

---

57 *a.g.d.*
58 *İstanbul Günlüğü*, 27 Mayıs 2002, s: 14.
59 *İstanbul Günlüğü*, 27 Mayıs 2002, s: 15.

Özet:
İstanbul'da bulunan 1 Mayıs mahallesi siyasal düzene alternatif görüşlere sahip olan kişiler tarafından kurulmuş, kazandığı "sıradışı" konumuyla mahalle 1970'li yılların basınında farklı siyasal değerlendirmelerle sıkça ele alınmıştır. Aradan geçen yıllar boyunca önemli kırılmalar yaşanmıştır. Ancak geçmişin homojen 1 Mayıs mahalesinde oluşan ve çoğalan kimlikler ve içine girilen kimliksizleşme sürecinde keskin gerilimler üretme potansiyeli taşımaktadır. Makale, bu yönleriyle özgün bir örnek sunan bu mahalle hakkında şahsi bir değerlendirme sunmaktadır.

Anahtar sözcükler: 1 Mayıs Mahallesi, İstanbul, basın, siyasi kültür.

Abstract:
1 Mayıs quarter of İstanbul was founded by those who opposed the current political system and, with its atypical position, often appeared in national press, being subjected to evaluations from diverse political points of view throughout the 1970s. During the years passed since, the quarter, which produced quite a homogenious political and cultural identity, still presents a potantial to create sharp tensions in the present process that seriously dissolves such identities. The article offers a personal evaluation of this quarter with its peculiarities.

Keywords: 1 Mayıs Quarter, İstanbul, press, political culture.

Bu kitabı satın almak için tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

ABD'nin Gözü Bizim Mahalle Üzerinde

Süha ÜNSAL

Bouna Traore, Zyed Benna ve Muhittin Altun'a.
Onların ardından Mahallelileri Paris'i yaktılar.

"Bin kocadan arta kalan bakire"nin ıkına sıkına kuzladığı "iletişim devrimi", adına ister "postmodern" ister "sanayi sonrası" zamanlar deyin, tam da bizim zamanımızda can çekişen paradigmanın terminolojisiyle "geleceği inşa etmeyi" hayal ettiğimiz zamanlara dair hatırladıklarımızın, fotoğrafını çekmeye değilse bile, şeklini çizmeye fırsat tanıdı. Uluslararası ticaretin, muhtemelen epeyce eskimiş, fakat hâlâ kimi zaman şaşırtacak kadar açıklayıcı olabilen jargonuyla ifade edilirse, uzayın ödümüzü patlatan karanlığında dolaşmayı göze alarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde yerleşik Google firmasının www.earthgoogle.com web adresinde yayınladığı fotoğrafları çekenler ve çektirenler, Bizim Mahalle'nin bugününü hepimizden iyi takip ediyor. Bizim Mahalle'yi daha iyi anladıklarını ispat etmez elbette bu; ama daha iyi bildikleri kesin.

Google'ın yayınladığı ve muhtemelen son on yıla ait halini gösteren 1 Nolu fotoğraf Mordillo'nun karikatürlerine benziyor olsa da, Bizim Mahalle, Avrupa işçi sınıfının yürek paralayıcı yenilgisinin hapishaneleri gibi değildi. O günlerde, bugün Paris'in kenar mahallelerinde isyan ateşlerini yakan gençlerden biraz daha umutlu olduğumuz söylenebilir; ama unutulmamalıdır ki, FC İçişleri Bakanı, soğuk suratlı Sarkozy'e değil, Bouna Traore, Zyed Benna, Muhittin Altun ve binlerce gence kendimizi daha yakın hissettiren şeylerden biri de o günlerde bir mahallede olmuş olmaktır. Bu kardeşlerimizin 14-16 yaş arasında olduklarını söyleyerek onları küçümseyen kıymetleri kendilerinden menkûl televizyon yorumcularıyla köşe yazarlarına bakmayın; muktedirler

1 Mahalleden birçok kişinin adı anılmıyor bu yazıda; yerimiz dar olduğundan.

en çok gençlerden korkar. Unutmamak gerekiyor ki, mahkeme kararıyla yaşını büyüttükleri delikanlıyı darağacına gönderenlerin yönettiği bir ülkede yaşıyoruz.

Fotoğraf: 1

Bu yazılanlar benim hatırladıklarım; kimi zaman birinci çoğul şahısla yazılmasının sebebi ise, hafızamı tazelemek için Mahalleliler'in hatıralarına başvurmuş olmam. Marquez'in dediği doğruysa, "anlatmak için hatırladıklarımız" da değişecektir. Hele ki yorumlar! Tamamen benim sorumluluğumda.

> *"İnsanın yaşadığı değildir hayat, aslolan hatırladığı ve anlatmak için nasıl hatırladığıdır."*

Bizim Mahalle'nin zihnimizdeki tarihinin başlıca dört dönemi vardır. *Oluşum, Birinci Voleybol Sahası, İkinci Voleybol Sahası* ve *12 Eylül* dönemleri. Dönemleme, yakın dönem söz konusu olsa bile ve modern kayıt sistemlerinin her gün zenginleşen fırsatlarına rağmen, bütün bakış açılarının hepsiyle uyum göstermez. Bu dönemlerle sadece *Jack London, Yaşar Kemal/Kemal Tahir* , *Marquez/Knut Hamsun* ve *John Berger* dönemleri değil, *Kıbrıs Barış Harekâtı, Kesintisiz Devrim, Anti-Stalinizm* ve *Liberalizm* dönemleri de tam çakışmaz. Ayrıca elbette ki bu yazıyı okuyan Mahallelilerin çoğunun hafızasında bambaşka dönemlemeler de vardır; *"şef olduklarından haberi olmayan "askeri şef" ve*

"politik şef" etrafında ikiye bölünmenin öncesi ve sonrası", *"Side Tatili/Fethiye Tatili"*, *"Motosiklet Dönemi"*[2] gibi dönemlemeler de yapılabilir. Yukarıda, hafızamdaki izlere göre yapılmış dönemlemelerden Mahalle'nin tarihinde en derin iz bırakanlar sırasıyla *Birinci Voleybol Sahası, Yaşar Kemal/Kemal Tahir* ve *Kesintisiz Devrim* dönemleri oldu. Bunlardan hangisinin daha önce ortaya çıktığını, hangisinin daha belirleyici olduğunu, birbirlerini nasıl etkilediklerini hatırlamak da tartışmak da çok zor; ama Mahalle'nin Oluşum Dönemi, sanattan Jack London'ı, siyasetten "Ak Günler"i anlayan oğlan çocuklarının tanışma günleriydi. *İkinci Voleybol Sahası Dönemi* ise, farklı açılardan yapılan bu ayrımların sayısı eşit olsun diye biraz da uydurulmuştur; anlamlı bir zaman dönemine denk düşmez. John Berger'dan, adını 12 Eylül ve Liberalizm tanımları ile birlikte andığımız için peşinen özür dileyerek, bu son dönemlerin de Mahalle'nin bitişine denk geldiğini belirtmek gerekiyor.

Bu tanışıklığın sonunda hepimizin kafasında Bizim Mahalle ortaya çıkmaya başladığında dünyaya dair hayallerimiz, Bülent Ecevit'in vaatlerini ciddiye almayacak kadar soldaydı. İlk tanışma günlerinin sonunda, 90. Sokağa ilk asfalt döküldükten az sonra koskoca harflerle yazılan *"Ak Günlere"* sloganından *"Kurtuluşa Kadar Savaş"* sloganına geçmek çok da uzun zaman almadı.

1970'li yılların ortasında, siyasetle ilgilenmeye çalışan ve kendine "solcu" diyen oğlan çocukları için en etkileyici metinlerden biri *"Kesintisiz Devrim"*'di. Buna karşılık düşen estetik anlayışı ise en azından Bizim Mahalle'de, Yaşar Kemal/Kemal Tahir çekişmesidir. O yıllarda Yaşar Kemal, bilgi kırıntılarından kıvanmayı marifet sandığımız için, Anavarza taraflarından bir Türkmen, bir Cerit'ti. Elazığ nüfusuna kayıtlı olmasına rağmen kendisini Diyarbakırlı addeden bir Kenan Çakar, *"Binboğalar Efsanesi"*'nin Haydar Usta'sını kavak ağacından yontmuştu. Bende emanetken kaybolan bu yontudaki suratın hayali, benim dilimdeki Zaza'ya benziyordu daha çok; Zazaların benim dilimdeki gibi insanlar olmadığını anlamamız, üstelik arkadaşlarımız arasında Zazalar da olmasına rağmen, idareten 12 Eylül, siyaseten liberalizm ve estetize edilmiş halleriyle de John Berger dönemlerine denk düşüyor. Biz o zamanlar etnik kökenlerimizi pek bilmezdik, çok da ilgimizi çekmezdi; oysa şimdi bildiğimiz gibi Haydar Usta bir Türkmen'di. Öyle bir kılıç yapacaktı ki, onu görünce değme kılıcı kimsenin gözü görmeyecekti. Kılıcı İsmet Paşa'ya verecekti; Paşa kılıcı görür görmez, "Dile benden ne dilersin!" diyecekti. Usta da obasına yazın yaylak kışın kışlak dileyecekti.

---

2 O dönemde Mahalle'nin gençleri arasında para kazanan tek kişi olan Zeki Çakar'ın Tercüman Gazetesi'nin kampanyasından taksitle aldığı 125 cc'lik Honda marka motosiklet 1976-1979 yılları arasında Mahalle'deki hemen herkes tarafından kullanıldı ve hemen herkes en az bir kere kaza yaptı. Son zamanlarında elbise askısı olarak görev yapan bu motosiklet sonunda satıldı.

"Az sonra önde İsmet Paşa, arkada o adam evden çıktılar. Delikanlılardan birisi: 'Pirim,' dedi, 'o önde gelen var ya, işte İsmet Paşa o.' Hemen geriye, karşı kaldırıma çekildi. Vah vah, dedi Haydar Usta. Bu tin tin, serçe gibi sekerek gelen, bir avuç, saçları dökülüp, buruş buruş olmuş kocayı hiç gözü tutmadı. İnsanın işe yaramazının, zulüm etmişinin yüzü kocayınca işte böyle buruş buruş olur, dağarcık gibi kötü kırışır... Karşısına geldi, önünde durdu. Gözleri yuvalarındaki korku, telaş içinde fıldır fıldır döndü. Haydar Usta kılıcı ona kutsal bir emanet gibi elleri üstünde uzattı.

'Al İsmet,' dedi, 'otuz yılda yaptım bunu sana.'"[3]

Mahalle'nin, mekânsal olarak yerli yerinde dururken fikir olarak bitmesine karşılık düşen metin benin indimde John Berger'ın 1979'da kaleme aldığı "Boğaz'da" adlı anlatısıdır.

"Yeni sıkıyönetim ilân edilmiş bir şehirde -koyu kırmızıları ve koyu yeşilleri, daha koyu bir mavi tablo içinde kaybolan- Rüstem Paşa Camii çinilerini anlatmanın ne anlamı var?

... Bazen, ilk izlenimler yüzyılların birikimini şöyle bir toplayıverir. Göçebe eli, salt bir imge değildir; bir tarihtir. Bu arada, işkenceciler birkaç gün içinde sinir sistemini iflas ettirebilirler. Siyasetin cehennemi -siyaset işte bu yüzden hiç durmadan ütopyalar peşinde koşar zaten- her iki zamanı birden idare etmeye kalkmasından doğar: binlerce yılı ve birkaç günü. Belki gene tutuklanacak bir dostumun karısıyla çocuklarının yüzleri geliyor gözümün önüne. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri, iç karışıklıklarla başa çıkmak amacıyla dokuzuncu kez sıkıyönetim ilan ediliyor."[4]

Kemal Tahir'in en hararetli okuyucusu ise, bir tarafı suyun öbür tarafından gelmiş olan yegâne arkadaşımızdı; Ümit Uzmay, Mahalle'nin davetli konuklarından birinin Dostoyevski'yi "pis burjuva" diye niteleyen konuşmasına verdiği tepki ve Marquez'in daha ilk baskısını eline alıp bizlere tanıtmasıyla hatırlanmalıdır.

2 Nolu fotoğraf, üç ana ve üç mücavir olmak üzere altı ada üzerine kurulmuş olan[5] Mahalle'nin, ilk geldiğimiz günlerinin halidir[6]. (Fotoğrafta sadece üç ana ada

3 Yaşar Kemal, Binboğalar Efsanesi, Toros yayınları, İstanbul, 1983, Syf. 262-263

4 John Berger, "Boğaz'da", O Ana Adanmış, Çeviren: Yurdanur Salman, Metis Yayınları, İstanbul, 1988, syf. 189, 187.

5 6783, 6134 ve 13621 nolu adalar Mahallenin asıl coğrafyasını oluşturur. 6133, 7289 ve 13623 nolu adalar ise mücavir alanlar olarak tanımlanabilir. (Kaynak: Çankaya Belediyesi İmar Müdürlüğü)

6 A.B.D.'nin zaman zaman askeri teknolojilerininin ürünlerini piyasa malı yapıp satması sayesinde artık

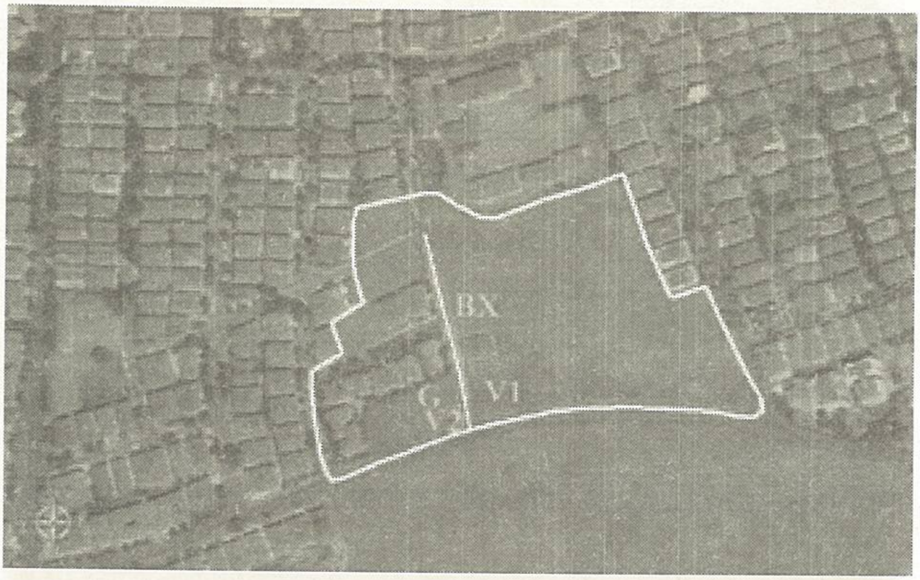

Fotoğraf: 2

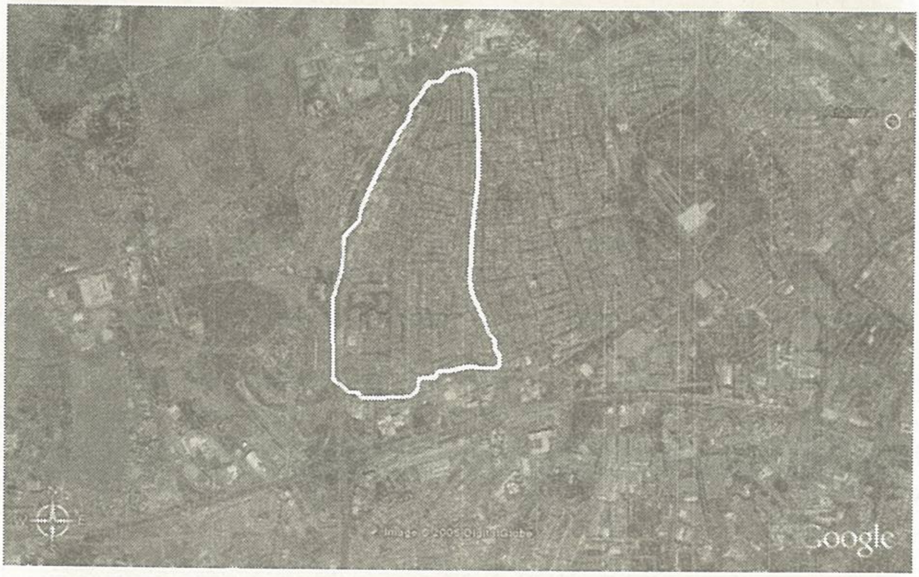

Fotoğraf: 3

evlerimizin, mahallelerimizin, şehirlerimizin, velhasıl bütün dünyanın hava fotoğraflarına kolaylıkla ulaşabiliyoruz. Bu fotoğrafları yazıyı daha anlaşılır kılan görseller haline getirdiği için davetli misafirlerden Cihat Gürel'e Mahalle adına teşekkür ederim.

gösterilmiştir.) 1972 senesinin Şubat ayı; Ankara'nın hatırlanan hatırlı kışlarından biri. 1972 kışında, bu üç ada üzerindeki otuz bir parselin büyük bir bölümü ya boştu ya da üzerinde devam eden bir inşaat vardı[7]. Mahalle'nin hemen dışında, Emek Mahallesi'ndeki daha birçok bina da yoktu.

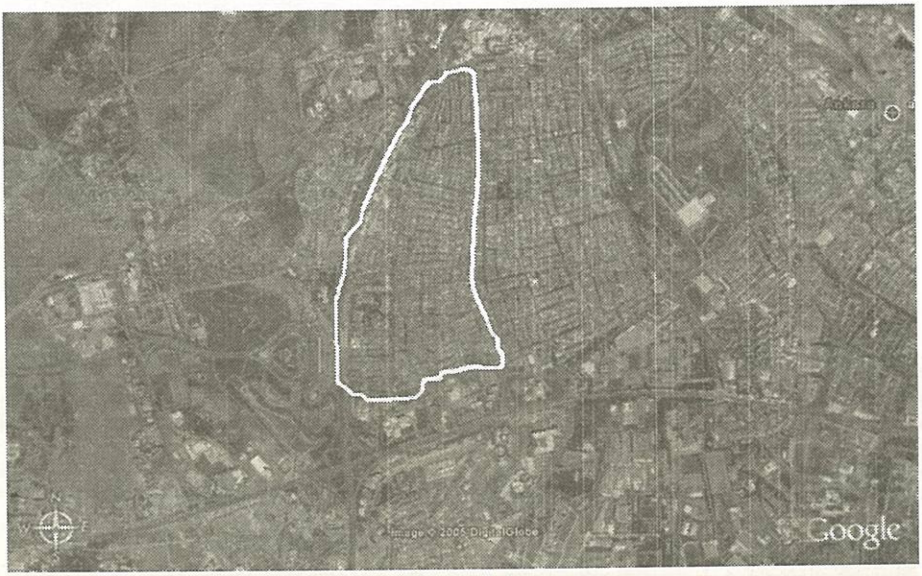

Fotoğraf: 3

Koskoca Emek Mahallesi'ne dair sadece hatırladıklarımızı yazmak bile tarihe karşı ağır bir saygısızlık olabilecektir; bu nedenle, 3 Nolu fotoğraftaki Bahçelievler'in içinde, "kalın çizgi" ile sınırlanmış Emek Mahallesi'ne ait olmaktan hoşnut olan Bizim Mahalle'nin tarihini 1972 senesi başından ve 2 Nolu fotoğrafla başlatmak gerekecektir. Bu fotoğraftaki halinden daha sonra inşa edilen evlerde yaşayan arkadaşlarımız olduysa da, "erkek" karakteri her zaman baskın olan Bizim Mahalle'nin ilk gençliği, bu apartmanların sakinleriyle tam da bu zamanda dışardan gelenlerden oluşmuştu. Çoğu zaman kızlardan ve misafirlerden destek alarak iyi-kötü ancak iki voleybol takımı çıkarabilen Mahalleli'nin profili hakkında aşağıda bilgi verilmeye çalışılacaktır; ama önce sınırlarımız ve Mahalle'nin oluşumu...

1990'ların sonunda, adı Melih Gökçek'in Türk-İslam Sentezi'ne duyduğu anlaşılabilir muhabbetin bir şahikası olarak Bosna Hersek Caddesi diye değiştirilen, sonraları Mahallenin güney sınırı olacak 90. Sokak asflatlanmadan, mucır bile değil,

7 Toplam 6 parseldeki binaların, birkaç saati geçmeyen bir sürede, ruhsat tarihlerini öğrenebilmek için yaklaşık 300,- YTL ödemek gerektiğinden hafızaya başvurulmak zorunda kalınmıştır.

toprak bir yolken daha, 60. Sokağın bu toprak yola açılan sonlarında yeni apartmanlar inşa edilmeye başlanmıştı. Bizim Mahalle'nin coğrafyasının merkezi de, 60. Sokak'taki 148, 149 ve 150 numaralı binalar ile 88. Sokak'taki 13 numaralı bina oldu. Bugün, güney tarafı, ilk binalarından olan birkaç apartman dışında baştan sona kamu binaları tarafından işgal edilmiş olan 90. Sokak o yıllarda şehrin de iç sınırlarından birini oluşturuyordu; az ötesinde başlayan gecekondular Eskişehir Yolu'nun ardına, Balgat'a doğru yayılıyor, sokağın sonundaki Konya Yolu'nun ardında ise içindeki bir iki eski yapıyla Söğütözü'nün yeşillikleri başlıyordu. Söğütözü'nden bizim zamanımıza kalabilmiş avuç içi kadar yeşilliği de 12 Eylül sonrasının her biri bir ötekinden daha zalim belediyeleri tarafından yok edildi. Yani 1970'ler, doymak bilmeyen iştahıyla orta sınıfların bütün boş alanlara yayılan işgalini de biraz geciktirmiş oldu. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Ankara'da da orta sınıflar bellerinde silahla dolaşan gençlerin sokakları doldurduğu ve dolduracağı bu mahalleleri pek sevmezlerdi[8].

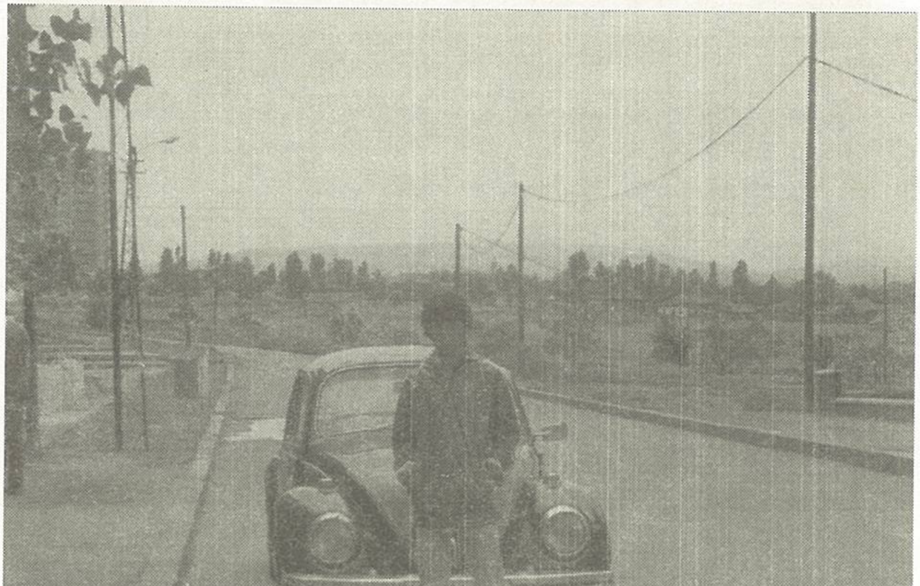

Fotoğraf: 2
Mahallemizin ilk otomobili önünde Sabri Alan. Fotoğrafın sol tarafında Balgat girişindeki Dostlar Sitesi, arka planda bugün kamu binalarının doldurduğu boş alan, yolun sonunda üzerinde inşaat başlamış ilk voleybol sahası, sağında ikinci voleybol sahasının yapıldığı boş alan görülmektedir. Fotoğrafın tarihi 1979 ya da 1980'dir.

8 Bugün sadece Paris'li konformistlerin değil, ırkçılık karikatürü Hadi Uluengin'in de tüylerini diken diken eden (Hürriyet, 8 Kasım 2005) Aulnay-sous-Bois'dan hiç hoşlanmayışı gibi. Aulnay-sous-

90. Sokak hem Mahallenin hem de Mahallenin de bir parçası olduğu Emek Mahallesi'nin Güney'deki sınırıydı, sokaktan Eskişehir yoluna kadar olan, üç beş gecekondunun yerleştiği geniş alan ise ne Emek Mahallesi'ne ne de Balgat'a ait olan ara bölgeydi. (Mülkiyeti devlete ait olduğu için, mimarlarını bir türlü hatırlamadığımız 1980 ve 1990'larda hangisinin daha çirkin olduğunu kimsenin kolaylıkla söyleyemeyeceği Turizm Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıkları; karşılarında Türkiye Elektrik Kurumu, Sayıştay vb bir dizi kamu binası pıtırak gibi bitti bu alanda.) Şimdi Milli Kütüphane'nin bahçesi olan Türkiye Elektrik Kurumu'nun karşısında, benzin istasyonu içindeki bir otobüs firmasının terminalinin önündeki köşede, ODTÜ ve Beytepe öğrenci servislerinin durakları faşistlerin

Fotoğraf: 5

Bois'dan başlayan isyanın sosyo-ekonomik nedenleri üzerine ahk-âm kesmek haddimiz değil; ama Ferhat Kentel'in "Bu banliyölerde gündelik hayatın korkunçluğunu, intihara götürebilecek bir hayatın yaşandığını düşünmek gerekiyor. Bu insanlar, intihar etmemek için bir şeyler yapıyorlar" yorumunu yabana atmamak gerektiğini düşünüyoruz. Biz mahallelerimizde bu kadar umutsuz değildik; ama Aulnay-sous-Bois'daki çocuklardan daha silahlıydık. Buna rağmen, belki de Aulnay-sous-Bois'daki kardeşlerimiz kadar umutsuz olmadığımız için şiddete daha az meyilliydik. Şimdi kendi mahallelerimiz üzerinden düşünmeye başlamak için bize acı bir fırsat sunuyor, Hadi Uluengin'in "rezil" dediği bu gençler. Fransa'da Front National (Milli Cephe)'nin ne kadar oy aldığı kadar bizim mahallelerimizde Kızıl Elma Koalisyonu'nun ne kadar oy alacağını düşünmeye başlamak için bir fırsat. Kalbimiz yoksulların yanında olsa da her isyan yoksullara yaramıyor.

kontrolündeydi ve bizi okullara götürecek bu otobüslere binebilmek için, tavukların, köpeklerin ve ineklerin arasından geçip Eskişehir Yolu'na, şimdi Hazine Müsteşarlığı'nın makam kapısının açıldığı yere çıkardık. Ya da biraz daha cesaretli davranıp, tepeyi aşarak boş araziden giderdik otobüs duraklarına. Okul aylarında günlük yolumuz olan bu koca arazi Mahallemiz'in bir parçası değildi; ama Balgat'ta faşistlerin saldırısından kaçarken Eskişehir Yolu'nu aşıp oraya vardığımızda artık güvende olduğumuzu bilirdik[9].

Mahalle'nin kuzey sınırı, en fazlasından 87. Sokak ile 60. Sokağın kesiştiği köşede, yani Cumhuriyet Lisesi'nin bahçe duvarlarının bittiği yerin az ötesindeydi. 5 Nolu fotoğrafta **A** harfi ile işaretli olan bina yapılmadan önce, yerindeki yükselti de Mahalle'nin bir parçası sayılırdı[10]. Batıda ne kadar zorlarsak zorlayalım, 88 ile 72. Sokakların kesiştiği köşeye kadar inebilirdik[11]. Doğuda ise, şimdi bir kısmı park bir kısmı da Devlet Su İşleri'nin misafirhanesi olan, su deposu dediğimiz tepe, başka bir boş araziydi. Mahallenin yetişkinleriyle polisin pek ilgi göstermediği bu çorak tepe, 90. Sokak'la bölünmüş parçasıyla birlikte, kanuna ve ahlaka aykırı hazlar için biçilmiş kaftandı. İlk ağır sarhoşluk ve hayranlık deneylerimizi bu tepede yaşamıştık[12].

En nihayetinde mahalle, evlerden, temel atılmış parsellerden çok, boş alanlar ve sokaklar demektir; Bizim Mahalle ise 2 Nolu fotoğrafta kalın çizgiyle işaretlenmiş sokaklar, bu sokaklardaki duvarlar ve boş alanlardı; 1972'den 1980'e kadar bu boş alanlar teker teker işgâl edildi; Mahalle'nin merkezi diye niteleyebileceğimiz ve 2 Nolu fotoğrafın ortasındaki kalın çizgiyle işaretlenmiş olan sokağın, yani 60. Sokağın yukarısındaki alan, o zamanki adıyla "su deposu", Devlet Su İşleri'nin mülkiyetinde olmalı ki, bu alanın 1/5'i kadar bir kısmı Ankara şehirciliğine damgasını vuranlar zat-ı muhteremlerden biri tarafından kamuya açık güdük bir park yapıldı; kalan 4/5'lik kısmın üzerine de Devlet Su İşleri tarafından üç bloktan oluşan bir sosyal tesisle küçük bir bekçi kulübesi inşa edildi ya da ettirildi ve park dışındaki alan tel örgüyle çevrilerek yasak alan haline getirildi. 90. Sokaktan bekçi kulübesine ve sosyal tesislere birer yol açıp asfaltladılar; otomobillerinden birkaç on metre uzakta kalmaya tahammülleri yoktu. 12 Eylül'ün şehrimize verdiği küçük hediyelerden sadece biridir Devlet Su İşleri Sosyal Tesisleri. Ancak kabul etmek gerekir ki, bir yapım hatası

9 60. Sokağın 90. Sokak ile birleştiği yer, 902,51 metre yüksekliğinde olup 39° 55' 02,80" Kuzey Enlemi ile 32° 49' 25,84" Doğu Boylamındadır.

10 910,43 metre yüksekliğindeki bu sınırın en kuzey ucu, 39° 55' 02,80" Kuzey Enlemi ile 32° 49" 15,53" Doğu Boylamındadır.

11 Yüksekliğin 909,21 metreye indiği en batı uç, 39° 55' 03,06" Kuzey Enlemi ile 32° 49' 09,16" Doğu Boylamındadır.

12 En yüksek yeri 916,22 metreye çıkan ve sadece Mahalle'nin değil, Emek Mahallesi'nin de en yüksek noktası olan tepenin en doğu ucu 39° 55' 03,79" Kuzey Enlemi ile 32° 49' 09,16" Doğu Boylamındadır.

nedeniyle hiç kullanılmadığı rivayet edilen su deposunun dibine yapılan küçücük bekçi kulübesi, sakinlerinin yaptığı bahçesiyle birlikte, Çankaya İlçesi'nin en insanî evlerinden biridir.

Fotoğraf: 6
Yine Sabri Alan; bu sefer 1974 yılında. Şimdi Devlet Su İşleri'nin tesislerin bulunduğu tepenin eteklerine devlet duvar örüyor. Duvarı her gün geçtik tabii ki.

Bu sosyal tesislerin cümle kapısının tam karşısında, şimdi Ulaştırma Bakanlığı'nın bulunduğu binanın olduğu yer tepelik ve içindeki yıkıntılarla birlikte boş bir alandı. 1974 yazında, yaptığı her eylemi tersinden adlandırmayı bir siyasal jargon olarak benimsemiş Bülent Ecevit hükümetinin "Barış Harekâtı" esnasında bu tepelere uçaksavarlar yerleştirilmişti. (Doğru ifade konuşlandırılmıştı mı olmalıydı? Ne de olsa mevzu bahis olan zat Bülent Ecevit'tir.) Uçaksavarlar uzun süre kaldı o tepelerde; başımızın üzerinden hiç "düşman" uçağı geçmedi; ama yaşları 11'le 17 arasında değişen Mahalleli için tatil günlerinin eğlencelerinden biri oldu askerlerle muhabbetlerimiz. Şimdi adı Kazakistan Caddesi olan 4. Cadde'yi Eskişehir Yolu'na bağlayan cadde açılmamıştı daha; 1952'de askerliğini burada yapan Özbey İmamoğlu'nun verdiği bilgiye göre, bu alan eskiden de bir uçaksavar mevziiydi. Bizim Mahalle'nin zamanında

beton mevziler ve mini golf sahasının kalıntıları halâ duruyordu; ama birliğin buradan ne zaman taşındığını bilemiyoruz.

Mahallenin kuzey ve batı sınırları güvenliydi; sınırın ötesi Emek Mahallesi'nin topraklarıydı ki bu da en geç 1977'den itibaren Devrimci Yol'un hükümranlığı anlamına geliyordu. Devrimci Yol ile hiç birimiz anlaşamazdık; ama Mahallemiz'in bağımsızlığına saygı göstermeye gayret ettiklerini de söylemek gerekir; üstelik, Mahalle'de faaliyet göstermelerine karşı çıkmamıza, hatta izin vermememize ve bizi ezip geçecek güçleri olmasına rağmen, gerek faşistlerin gerek bir başka devrimci grubun saldırısında Mahalle'ye açık destek vermişler ve ardından da gitmişlerdi. Doğu ve güney sınırları ise saldırılara açıktı; ama dışardan ilk saldırı, aileleri ve tabii ki kendileri Mahalle'de ikamet eden, hiçbir sorun yaşanmadığı halde, belki de adam yerine koyulmadıkları için öfkelenen birkaç faşistin, eski adı İkinci Şimal Sokağı olan 35. Sokağın bir altındaki 18. Sokak'ta bulunan Tokat Öğrenci Yurdu'nda kalan öğrencilerin desteğiyle bir akşamüzeri voleybol sahasını işgal etmeleri oldu. İşgâlcilerin püskürtülmesinde anne-babaların da önemli bir katkısı oldu. İkinci saldırı ise bu küçük Mahalle'nin tam da orta yerinde manav dükkanı açan (manav dükkanının yeri 4 Nolu fotoğrafta **M** harfi ile belirtilmiştir) Kurtuluş Grubu'nun militanlarından geldi. Eylem yine voleybol sahasının işgali olarak gerçekleşti; ama ilk işgâlde olduğu gibi bunda da işgâlciler birkaç denemeden sonra voleyboldan vazgeçip futbol oynamayı tercih ettiler. Başka bir topla voleybol oynamanın güçlüğünü bilenler bilir. İşgâl güçlerinin bir lâhzada sahayı ellerine geçirmeleri kolaydı tabii ki; her mahalleli "Benim topum!" nidasının ne kadar etkili olduğunu da bilir. Topunuzu alıp evinize giderseniz, oyun bozanların çanına ilk otu tıkamış olursunuz. (Faşizme direnmenin yollarından biri olarak mızıkçılık.) Belki bir iddiayı dillendirmenin zamanıdır. Mahalelerdeki oyunbozanlar kasları epeyce gelişmişlerin arasından, mızıkçılar ise oyun araçlarına sahip olacak kadar parası olanlar arasından çıkar. Kural olarak "bir topu karşı takımın son çizgisinin arkasına geçir de nasıl geçirirsen geçir"den başka bilgi olmadan ilk Rugby maçlarından birini yapmaya cesaret edecek kadar güçlü kasları olanlar da vardı aramızda, "bundan ne güzel bir oyuncak olur" diye bir yük paraşütü satın alacak kadar parası olanlar da; ama ne oyunbozanlık yapan oldu ne de mızıkçılık. Devrimci oyunbozanların işgaline karşı hem Emek Mahallesi'nin devrimcilerinin hem de Kurtuluş Grubu'nun Mahalle'den yana tavır aldığını ve işgâlcileri püskürtebilmek için vaziyet almamıza gerek kalmadığını şerh düşmek boynumuzun borcu olmak gerektir.

Bu arada, iki ayrı sahadan da muhakkak söz etmek gerekecektir. Bunlardan ilki, 6783 ada ve 7 parselde, (2 Nolu fotoğrafta **G** harfi ile belirtilmiş alan) kumla yapılmış güreş minderidir. Mahallenin çoğu, MTA Güreş Takımı'nın lisanslı güreşçisi olan arkadaşımızın antrenörlüğünde bu kum minderde güreş tutmuştur. İkincisi ise, 13621 ada ve 19 parselde (2 Nolu fotoğrafta **BX** harfleri ile belirtilmiş alan) kurulan boks

ringi olmuştur. Güreş minderi gibi, uzun ömürlü olamayan boks ringinde, kanlı dövüşler olmadı.

Yine de Mahalle'nin asli sporu voleybol oldu. Daha sonra üzerlerine apartman dikilen, ilki 13261 ada 17 parselde (2 Nolu fotoğrafta **V1** ile belirtilen alan) ve ikincisi 6783 ada ve 7 parselde (2 Nolu fotoğrafta **V2** ile belirtilen alan), ellerimizle düzlediğimiz iki voleybol sahası vardı. İkinci parsel, nedense daha fazla direnebildi, buradaki binanın temeli 1985 yılının Eylül ayında atıldı. Mahallede çoktandır voleybol maçı yapılmıyordu.

Emek Mahallesinin sınırları ise güneyde 90. Sokak, doğuda iki yanıyla 4. Cadde ya da eski adıyla Birinci Şimal Sokağı, batıda Konya Yolu ve kuzeyde Çiftlik Caddesi (Bahriye Üçok Caddesi)nin 4. Cadde ve Konya Yolu ile birleşen noktalarının arasıydı. 1977'den itibaren bu sınırlara yakın yerlerde Devrimci Yol'un bölgeleri oluşturulmuştu. Güneydoğuda Birinci, kuzeydoğuda İkinci, tam ortalarda Üçüncü ve en tehlikelisi, kuzeyde Dördüncü Bölge[13]..

Devrimci Yol'un denetimindeki Emek Mahallesi'ndeki Dördüncü Bölge Beşevler'den, yani Çiftlik Caddesi'nin ardından; Birinci Bölge ise Bahçelievler'den, yani 4. Cadde'nin ardından gelecek saldırılara karşı; İkinci Bölge ise, 8. Cadde'yle Konya Yolu arasındaki Basın Yayın Yüksek Okulu, Diş Hekimliği gibi okulların güvenliği ile ilgili karakollardı; ama devrimcilerin kendi aralarındaki sürtüşmeler dışında fazla olay yaşanmazdı, İkinci ve sanki karargah olan Üçüncü bölgelerde.

Mahallemizin Emek Mahallesi ile ilişkisi daha çok İkinci ve Üçüncü bölgelerleydi; her şeyden önce daha güvenli, saldırılara da az açık bölgelerdi bunlar ve sıklıkla gidip vakit geçirdiğimiz üç kahvehanede buralardaydı. 72. Sokak'taki Gaziantep Kıraathanesi, Cami'nin karşısındaki Güneyce Kıraathanesi ve 90. Sokak'ta, şimdi adını hatırlayamadığım, Dayı Kıraathanesi. Bu sonuncusu Mahalle sınırlarının hemen dibinde olmasına rağmen, müdavimleri arasında emekli babalarımızın da olması nedeniyle daha çok diğerlerine giderdik. Güneyce Kıraathanesi ise, adından da anlaşılabileceği gibi çoklukla Rizelilerin devam ettiği, devrimcilerin, rahatsız edici olsalar bile, tam da bir "kurtarılmış bölge" olduğu için tepki görmedikleri, daha doğrusu müdavimlerinin tepki gösteremedikleri bir kahvehaneydi. Aslında ilk kahvelerimiz, biri 7. Cadde'de diğeri 5. Cadde'de olan iki kahveydi. "King oynamayı bilmeyen üniversite sınavını kazanamaz" diyen Azmi Kale ile Zeki Çakar'ın ilk ustalık mekânları. Bu arada, o

13 3 Nolu fotoğrafta koyu çizgilerle sınırlanmış olan Emek Mahallesi'nin Doğu sınırı, 904,64 metre yüksekliğinde, 39° 54' 55,26" Kuzey Enlemi ile 32° 49' 44,51" Doğu Boylamı, Batı sınırı Konya Yolu üzerinde, 888,79 metre yüksekliğinde, 39° 55' 17,56" Kuzey Enlemi ve 32° 48' 52,99" Doğu Boylamı, Kuzey Sınırı ise, eski adı Çiftlik Caddesi olan, Bahriye Üçok Caddesi üzerinde, 869, 29 metre yüksekliğinde, 39° 55' 56,45" Kuzey Enlemi ile 32° 49' 28,44" Doğu Boylamındadır.

yıllarda üniversite sınavında genel yetenek diye bir soru kümesi vardı ki, sınava hazırlık kurslarından çok, iyi oyuncu olmak önemliydi bu soruları çözmekte.

Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk gün sabahlarında, o Deli Dumrulların babalarının yanı başında bayram namazında saf durmaları Devrimci Yol grubunun sosyolojik yapısını merak edenler için bir bilgi zerresidir. Bizim Mahalle de bu yapıya dahildi; geceden sabaha kadar şişelerce içki tükettiğimiz bir bayram sabahının, bizi şaşkınlıklara gark eden güzel balerinleri şaşırtmak için bir fırsat sunduğunu hatırlıyorum. Kendine gelmek için önüne diz çöküp başını içine koyduğu lavaboda, çeşmeden akan suyun altında sızan Zeki, zor belâ yerinden kalkıp "Namaza gitmem lâzım, yoksa babam bozulur" mealinde bir laf ettiğinde kızlar kendileriyle alay edildiğini sanmıştı önce.

Müslümanlık konusunda, Sabahattin Bilim'in dedesi Yunus Alp'in "inanç özgürlüğü"nden de epeyce beslenmiştik. Evinde anahtar amblemli MSP bayrağından başka bayrak olmadığı için milli bayramlarda bayrak asamayan; ama her 19 Mayıs, 29 Ekim gibi anlamlı ve önemli günlerde kapısını çaldığımızda muhakkak bayram şekeri ikram eden Yunus Alp, ölüm döşeğindekilere tövbe duası okumaktan bile hicap ederdi. Bazen karşılaştığımızda "Ayıp olur Dede'nin elini öp" dediğimiz kız arkadaşlarımızın hamlelerinden kaçmasıyla eğlenmemize bile gülümsemeyle karşılık verdi hep. "Bir kadınla bir erkek yalnız kaldığında hep bir üçüncü kişi vardır; Şeytan" diyebilme terbiyesizliğini sık sık yapanlara küçük bir açıklama eklemek gerekir; Yunus Alp Şafii'ydi ve abdestini almış camiye giderken dönüp bir daha abdest almak zorunda kalmak istemiyordu sadece. Ayrıca, her abdestinden sonra eline vurup kaçan kızların zulmü yüzünden üst üste sekiz kere abdest almak zorunda kalan torunu da, en son darbeyi yediğinde "Eh! Hanefi oldum" deyip kılabiliyordu namazını.

Tekrar 2 Nolu fotoğrafa dönersek Mahalle'nin oluşum hikayesi biraz daha gözle görülebilir hale gelecektir. 1970 ve 1972 yılları arasında, fotoğrafta görülen binalardaki yerleşimler başladığında, aramızdan sadece birkaç kişi Emek Mahallesi ve Mahallemiz sınırları içinde yaşıyordu; diğerleri, ya Ankara'nın başka mahallelerinden ya da memleketin başka şehirlerinden "emeklilik", "tayin" ve diğer malum nedenlerle Bahçelievler, Emek Mahallesi ve Mahalle'ye taşınmaya başlamışlardı. Nereden bakıldığına bağlı olarak değişecek olmasına rağmen, daha çok bir "erkek" grubu olan Mahalle'nin birinci ve ikinci kuşak denilebilecek 25-30 kadar üyesi vardı; kızlardan çoğunun bu erkeklerden bazılarının kardeşleri olması ve diğerlerinin de oluşum zamanlarında serpilmiş sayılmayacakları ve hatta kızlara pek de değer verilmediğini itiraf etmek gerekiyor. Bu sayı zaman içinde değişikliklere uğradı elbette.

Edebiyat'ta Marquez döneminde ahkam kestiğimiz zamanlar bizi biraz daha "yüksek" bir edebiyatla tanıştıran "aşağıdaki" çilli kız (Nur Başnur) dikkat bile çekmeyen bir çocuktu daha ve bir iki sene içinde serpilip güzelleşeceği, üç beş sene

içinde hem Mahalle'yi birbirine düşüreceği hem de yazdığı şiirlerin Bilge Karasu ile aynı dergide yayımlanacağı tabii ki aklımıza bile gelmezdi. Mahalle'den önce de Emek Mahallesi'nde oturan ve hatta daha önce İsmet Paşa'ya komşuluk yapmış olan Ümit'in ve Sabri, Salih ve Sema kardeşlerin "suyun öte yakası"ndan olduğunu bir an için unutursak hemen tamamımız Doğu ve Orta Anadolu'dan gelmiştik. Kızları da katarsak, çoğunluğu oluşturan Malatyalılar ve Vanlıları, Diyarbakır, Elazığ, Siirt, Maraş, Hatay, Kırşehir, Yozgat, Çorum ve davetli misafirlerimiz de hesaba katılırsa, Ege'den, Karadeniz'den ve Trakya'dan da birkaç isim takip ediyordu; ama Mahallemiz her haliyle Doğu ve Orta Anadolu göçmenlerinden oluşmuştu.

1971-1972 yıllarında, 60. Sokak'taki bir apartman dairesi, genişliğine, yönüne, ödeme biçimine göre 50.000 ile 70.000 T.L. arasında müşteri buluyordu; 30 yıllık bir çalışma hayatının ardından emekli olan bir devlet memuru ise, derecesine göre, 30.000 ile 50.000 lira arasında emeklilik ikramiyesi almaya hak kazanıyordu ki, bu evlerden birini satın alıp içine yerleşiyor olsa da hayat biraz zor geçiyordu. Gençlik günlerimiz yoksunluk içinde değilse de yoksulluk içinde geçmişti; öyle ki, 1975 yılının sonbaharında işlemleri yapmayı biraz ağırdan alan Kredi ve Yurtlar Kurumu bir yıllık birikmiş kredileri bir seferde ödeyince, kendimizde elimize geçen 6.000 liraya yakın parayı harcama hakkını bile bulamamış ve neredeyse tamamını ailelerimize vermiştik. Bu para yüksek okuldan mezun olup devlette işe başlamış bir sıra memurunun yaklaşık 6-7 aylık maaşı kadardı ve evden kaçmadan bu parayı yemeyi düşünmek bile imkansızdı. Daha sonra, üç ayda bir defa 1.500 lira olarak ödenen kredilerimiz genellikle ceplerimizde kalırdı; ama pek de bereketli olmazdı. Bir paket Birinci Sigarası 150 kuruş, Beytepe Yemekhanesi'nde öğlen yemeği 250 kuruştu. Okul servisleri ücretsizdi; Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü 1977 yılında servis ücreti almaya kalktığında kararını geri alması için fazlaca uğraşmak zorunda kalmamıştık. Tasarruflu bir öğrencinin, kitap ve dergi gibi giderler hariç, asgari aylık gideri 200 liradan fazla değildi aslında; ama bizim 500 liramız cebimizde on gün bile zor dururdu. Mahalle'de değil; ama okullarda kızlar vardı, adını "Sosyal Aşıklar Meyhanesi" koyduğumuz Tavukçu Lokantası'nı da keşfetmiştik...

Davetli misafirlerimiz de dahil olmak üzere, 1972 yılında, Mahalleli ve misafirlerin en büyüğü 15 yaşındaydı. Sona gelindiğinde, 12 Eylül 1980 Cuma gününün sabahında, 23 yaşına gelmiştik. 12 Eylül'ün ilk şiddeti biraz olsun hafiflediğinde daha genç olanlarımız yeniden duvarlara oturmaya başladılar ve daha da genç olanlar geldi o sıralarda; ama artık Ankara'daki bütün mahalleler gibi başka bir şey olmuştu.

1972 yılından itibaren tek tek tanışmalar başladı; 35. Sokak, 72. Sokak, 6. Sokak, 60. Sokak, Cumhuriyet Lisesi, Deneme Lisesi tanışmaları sonunda, yazları Mahalle'deki bahçe duvarlarında, kışları kahvelerde vakit geçirilmeye başlanmıştı. O hiç gelmeyecek olan, yıllarca beklendi.

"... sözgelimi öğleden sonra saat dörtte gelecek olsan, ben saat üçte mutlu olmaya başlarım. Her geçen dakika mutluluğum artar. Saat dört dedi mi meraktan yerimde duramaz olurum. Mutluluğumun armağanını bulup çıkarırım. Ama gelişi güzel gelirsen içimi sana hangi saatte hazırlayacağımı bilemem."[14]

1975 yılının baharında, daha kalabalık bir grupla Ankara Devrimci Yüksek Öğrenim Derneği ve Ankara Devrimci Liseliler Dermeği'nin ortaklaşa kullandığı mekanda "eğitim çalışmaları" için bir araya gelindi. Ömrü pek uzun olmayan Lise-Der ve ADYÖD eğitim çalışmalarında bizim Mahalle'ye iki ağır konu vazife edilmişti: "Devlet" ve "Toprak Sorunu"; devlet mevzu zaten ezberden söylenmesi gereken cümlelerden ibaretti, vakit çok kısaydı, Ömer Lütfü Barkan'ın kitabı çok kalındı; toprak konusunu işleyen, kolay bulanacak kitaplar arasından elimizin altında Mao'nun kitabı vardı. Mahalleli, vazifeyi deruhte etmiş arkadaşımıza yardım ederken hep birlikte bir sonuca varmıştık: "Türkiye'nin toprak sorunu Çin'e çok benzemektedir." Ağabeylerimizden gelen tatlı-sert fırçayla beraber Sovyet-Çin kutuplaşmasına ilişkin ilk ciddi bilgilenme sürecimiz de başlamış oldu. Lise-Der ADYÖD macerası kısa zamanda sonuçlandı; ama ADYÖD'ün çay ocağındaki gönüllüğümüz sayesinde hem bir süre bedava çay içecek bir mekânımız oldu hem de politik bilincimiz "yükseldi." Bu dönem, "Ak Günlere" sloganından "Kesintisiz Devrim"e geçişin şartlarını da olgunlaştırmıştı; hatırlayanlar çok iyi bilirler ki 1970'lerin ikinci yarısındaki hız, bir siyasal iddiadan ötekine atlamak için çok fazla kavrama zamanı bırakmıyordu gençlere[15].

14 A. De Saint-Exupéry, Küçük Prens, Çeviren: Cemal Süreya, Tomris Uyar, Bilgi Yayınları, Ankara, 1965, syf. 71-72 (Beşinci Cumhuriyet cesedini bulamadığı Saint-Exupéry'in adını, hiç utanmadan Pantheon'un bir duvarına hakk etti.)

15 Hakkını vermek gerekir ki Mahallenin çoğunluğu Mahir Çayan'ın ve Kesintisiz Devrim metninin izinde değildi; aramızdan sadece birinin babası sol bir gelenekten (TİP) geliyordu, ama bizi bu konuları tartışacak kadar ciddiye almadı ve arkadaşlarımızdan bazıları TİP-TKP çizgisine bazıları ise Maoist çizgiye ve hatta çoğu sağ siyasal düşünceye yakındı. Buna rağmen Mahir Çayan motifinin güçlü bir etkisi olduğunu bütün Mahalle'nin kabul edeceğini düşünüyorum; öyle ki, Milli Gazete'ye yazılarını gönderen bir arkadaşımız büyük eylemlerde Devrimci-Yol sloganlarını bağırabiliyordu. Bu dönem içinde, en uzun göz altını politikadan en uzak duran arkadaşlarımızdan biri yaşadı. 1 Mayıs 1979'da, "Yaşasın 1..." dediği anda yakalandı ve sırf bunu dediği ve orada bulunduğu için 1 ay göz altında kaldı. Şimdi oğlu Ulaş adını taşıyor.
Bu yazı tasarlanırken düşünülen ilk başlık "Devrimci-Yol'a Direnen Devrimci-Yol"du. Bu başlıkla anlatılmaya çalışacak olan şeyin önemli bir kısmı ise, Devrimci-Yol'un liderlerinden Bülent Forta tarafından ifade edilmektedir: "İşte, yüz, yüz elli binlik bir dergi tirajı vardı ve benim tahminime göre bir milyondan fazla insanın hayat çizgisini değiştiren bir şeydi bu. Ve bu, dediğim gibi, Türkiye'nin o günkü nüfusuyla kıyaslandığında hiç de küçümsenmeyecek, büyük oranlara ulaşmış bir toplumsal etkiydi. Bu etkinin dışında aslında giderek çatışmanın karakterinden kaynaklanan bir tarzda bir Devrimci-Yolculaşma dalgası vardı. Gidiyordunuz, bir köyden biri geliyordu, 'Bizim bütün köy Devrimci-Yolcu' diyordu. O köyü siz belki haritada bile bilmiyordunuz. Böyle bir kendiliğinden

"Ülkemizin solunda tam bir teorik keşmekeş hüküm sürmektedir. Öyle ki, ayni revizyonist tezleri temel alan ve bunları değişik ambalajlarla piyasaya süren, kendi ***öz gücünün*** *dışında başka güçlere bel bağlayan çeşitli oportünist fraksiyonlar, en sert bir şekilde birbirlerini oportünizmle, pasifizmle, ihanetle vb. ile suçlamaktadırlar. Kendi aralarında taktik ayrılık bile sayılamayacak ufak değerlendirme veya deyiş farklılıkları etrafında fırtına koparmaktadırlar."*[16]

Bu fırtınaya kapılmamak neredeyse imkânsızdı. 1975 yılında 5 Nolu fotoğrafta **D** harfiyle belirtilen binanın köşesindeki bir dükkan kiralandı ve Emek Mahallesi Kültür ve Dayanışma Derneği çalışmalarına başladı. Bir yıl önce, Abidinpaşa'da ikamet eden Başkent Lisesi Mezunları Derneği'nin boya-badana ve marangozluk işlerinde Zeki de çalışmıştı; ama Emek Mahallesi'ndeki dermekte ilk günlerde kimlerin olduğunu hatırlayamıyorum. Bizim Mahallenin asli üyeleri ve misafirleri arasından 7-8 kişi Derneğin çalışmalarına katılıyordu; bu ilk yılda Dernek Emek Mahallesi'nin bütün solcularının uğrak yeriydi; ama 1977 yılının başında, 5 Nolu fotoğrafta **T** harfiyle belirtilen binada yapılan bir toplantıda üye listesi tek tek okunup TİP-TKP çizgisine yakın olanların (revizyonistler) isimlerinin üstü çizildiği gün, bir başka yerdeki bir başka toplantıda da diğerlerinin (sosyal faşitler ve goşistler) isimlerinin üstünün tek tek çizildiğini aynı akşam Bizim Mahalle'de öğrenmiştik. İki toplantıda da Mahalle'den biri vardı.

Bu karşılıklı tasfiye hem Emek Mahallesi'nin kesin olarak Devrimci Yol'un denetimine girmesinin hem de Mahalle'nin garip özerkliğinin başlangıcı oldu. 1977 yılına gelindiğinde Mahalle sanki siyasetin dışında kalmıştı; buna rağmen, altındaki HK, HY, HB imzalı "Yaşasın 1 Mayıs" sloganı, 12 Eylül sabahı sokağa giren cemseden inen iki askerin alelacele fırça darbeleriyle silinene kadar bütün parlaklığıyla 2 Nolu fotoğrafta **1M** işaretiyle belirtilen binanın duvarında yazılı kaldı. İçimizden öyle adlandırmak hep geçtiyse de İstanbul'da, şimdiki adı Mustafa Kemal Mahallesi olan 1 Mayıs Mahallesi'ne saygımızdan bu adı hiç kullanmadık. Mahalle'nin tek SGB'lisi Salih Alan'ın birinci voleybol sahasının hemen yanındaki binanın üzerine yazdığı **SGB** yazısı ise 12 Eylül'den sonra defalarca denenmesine rağmen silinemedi ve sonunda, yakın tarihlerde, duvarın harcı kazınarak yok edilebildi.

Emek Mahallesi Kültür ve Dayanışma Derneği'nin 1976 Van Depremi sırasında, sık sık yapılan polis baskınlarında müsadere edilenler hariç olmak üzere topladığı, çoğu ilaç ve sağlık malzemesinden oluşan ve ODTÜ Öğrenci Temsilciliği Konseyi

---

yönü vardı." Bülent Forta, 12 Eylül Belgeseli, Yönetmen: Mustafa Ünlü, Gala Film ve Sanat Ürünleri, İstanbul 1998, Bölüm: 4, 19:55 – 20:35.

16 Mahir Çayan, Kesintisiz Devrim 1, Türkiye Halk Kurtuluş Parti-Cephesi (THKP-C): Dava Dosyası-Yazılı Belgeler, Yar Yayınları, İstanbul 1988, Syf. 363.

aracılığıyla Van'a ulaştırılan bir kamyon dolusu yardım, derneğin en başarılı faaliyeti olarak anılmaya değer. Dernek mahallemizin hemen dibindeydi ve yaşanan birçok olaydan bazısına tanıklık edebilmiştik. 1976'nın yanlış hatırlamıyorsam Şubat ayında bir gece yarısı şiddetli bir patlama oldu. Fırlayıp çıktık ve hemen Dernek'e doğru koştuk. Camlar çerçeveler kırılmış, içerde evlerden taşıyıp getirdiğimiz bardak çanak, ellerimizle yaptığımız birkaç oturma sırası paramparça olmuştu. Bombayı atanlar en genel halleriyle meçhul değildi; ama hepimiz bir akşam üstü elindeki çakar almaz bir tabancayla en az yüz kişiyi esir alan karşı apartmandaki faşistten şüphelendik. Karşısında yüz kişinin öyle kalakalmasından öyle bir keyf almıştı ki, hiç gerek yokken kafalarımızın üzerinden havaya bir el ateş edip gitmişti.

"İlm-i hilaf ü cedel düzeniyle" geçmekte olan bir gün Dernek'te, sobanın başında oturmuş çay içerken kapı açıldı ve polis mutad baskınlarından birini gerçekleştirdi. Rutin işlemler yapıyor, bildik tavırlar gösteriyorlardı. Kimlik teşhisi, sert bakışlar, artık hepimiz için sıradanlaşmış birkaç hakaret; gün onlar için de bizim için olduğu kadar sıkıcıydı. İşlerini bir an önce bitirip gitmek ister gibi davranıyorlardı ki, kapı açıldı, ayakta duramayan bir sarhoş "selamün aleyküm" deyip girdi. Eğlence başladı. İşlerini bitirip gitmek için sabırsızlanan polisler birer çay istediler, sarhoşa da bir çay verdik, emir gereği. Elazığ'dan geliyormuş, devrimciymiş; "Elazığ şehrinde kim kimdir?" mealinde koyu bir sohbet başladı, çaylar tazelendi. Polisin biri defterini çıkarmış, sarhoşun söylediği bütün isimleri tek tek kaydediyordu. Kim Elazığ'ı örgütler, faşistler kimden korkar, hangi ağabey ellerinden tutar? İş iyice zıvanadan çıkmıştı. Biz "Yahu! Adamlar polis, sus artık" derken, polisler bize "Amma şakacısınız" diyerek "devrimci ağabeyleri" oynuyorlardı. Sonunda onlar da sarhoşun zırvaladığını anlamış ve bu oyundan sıkılmış olacaklar ki, not tuttukları kağıdı da sobaya atıp çekip gittiler. Sanki her şey biraz oyun gibiydi. Ülkü Ocakları o sıralarda "Fikir Tartışmasına Davet Ediyoruz" başlıklı bir afiş yapıştırıyordu her yere. Bir gün Bahçelievler Ülkü Ocakları'ndan geldiler, ellerinde silahlarla Dernek'e girdiler, herkesi esir aldılar ve afişlerini duvarlara yapıştırıp gittiler. Giderken bu büyük fikir tartışmasının ne zaman ve nerde yapılacağını da söylemediler bile üstelik.

Emek Mahallesi Kültür ve Dayanışma Derneği bağlamında, Bülent Forta'nın yorumu ve 1977'den itibaren başlayan "Devrimci-Yolculaşma Dalgası" hakkında birkaç söz daha etmek gerekecektir. Devrimci Yol Dergisi'nin Nisan 1977'de yayımlanan ilk sayısı Bahçelievler 5. Cadde'de, MHP Genel Merkezi'ne en çok 200 metre mesafedeki kahvehanelerde satılabiliyor ve Bahçelievler'de ikamet eden birçok genç tarafından da satın alınıyordu. Emek Mahallesi solcu, Bahçelievler sağcı bilinmesine rağmen Devrimci-Yol Dergisi'ni satanlarla alanların çoğu daha bir-iki yıl önce Cumhuriyet ve Deneme liselerinde öğrenciydiler ve birbirlerini çocukluklarından beri tanıyorlardı. MHP ve Ülkü Ocakları kısa zaman içinde Bahçelievler'de sokaklara hakim

oldu; ama aralarından çok azı Bahçelievler'in çocuklarıydı. Emek Mahallesi'nde 1976 Cumhuriyet Lisesi Boykotu'ndan itibaren solcular etkili olmaya başladı. 1976 boykotunda hem TİP'li hem de ADYÖD/Lise-Der'liler yer almıştı; ama TİP'lilerin büyük bir çoğunluğu Bahçelievler'den ADYÖD/Lise-Der'lilerin çoğu ise Emek Mahalllesi'ndendi.

Nasıl ki Bahçelievler'in gençlerinin hepsinin faşist olduğunu söylemek mümkün değilse, Emek Mahallesi'nin gençlerinin hepsinin sosyalist olduklarını, hele de Mahir Çayan/Kesintisiz Devrim çizgisine sempati duyduklarını, hatta bu çizgiyi bildiklerini de söyleyebilmek mümkün değildir. Sadece Bizim Mahalle örneğinde, misafirlerimiz de dahil olmak üzere bu çizgiye sempati duyanların sayısı 3-4 kişiden daha fazla değildi. Kesintisiz Devrim Broşürü teksir edilmiş halde Mahalle'ye geldiğinde, çoğumuzun okuma saiki "yasak" bir metni okumuş olmaktı. Şimdi, anlayarak okuduğumuzu söylemek de mümkün değildir. Mahalle'nin en azından yarısı kesin olarak sağcıydı aslında; ama okullarda ya da mahallelerde devrimci bir bölgenin içinde kalındığı zaman yaklaşılabilecek en uygun örgütün, en az disiplinli olan ve mahalleden en çok adamın yer aldığı örgüt olması akla yakındı. Devrimci-Yol'un en azından Emek Mahallesi'ndeki pratiği kısaca şöyle özetlenebilir. Faşistlerden ve polisten korkmazlardı; ama annelerimizden korkarlardı. Kısacası Türkiye'de bir tane Devrimci-Yol yoktu. 5 Kasım 2005 tarihli Akşam Gazetesi bu durumu ifade eden bir haberi manşet yaptı. 23 yıldır devam eden Devrimci-Yol Davası'nda 740 klasör birikti, kayıp dosyaların ise sayısı bilinmiyor. Türkiye'nin yakın tarihinin en ilginç araştırma konularından biri olduğuna şüphemiz olmayan Devrimci-Yol 23 yıldır kavranamıyor. Bülent Forta'nın tahminine göre "hayat çizgisi değişen bir milyondan fazla insanın" bugün ne yaptığı o gün nerede oldukları hakkında kısmi de olsa bir fikir verebilecektir. 1965'den sonra doğanlarla, 1999 ve 2002'den önce ölenleri ihmal ettiğimiz takdirde, bu insanların 1999'da yüzde 25'i ve 2002'de sadece yüzde 10'u ÖDP'ye oy vermiştir. 2002'de, kalanların diğer partiler arasında, oy oranlarına göre dağıldıkları varsayılırsa (elbette ki böyle bir dağılım olması son derece düşük bir ihtimaldir), en fazla oy AKP'ye gitmiş olmalıdır. Bunun için Emek Mahallesi'ndeki 1979 Seçim Boykotu'ndaki katılım oranıyla 1999 ve 2002 seçimlerinde MHP'nin oy oranlarına bakılabilir.

1975 yılının yazı yaklaşık olarak Oluşum Dönemi'nin tamamlanması oldu; bu yaz ilk voleybol sahası büyük bir zahmetle yapıldı, toprak düzlendi, direkler dikildi, ağ gerildi, çizgiler çekildi, toplar alındı ve daha çok az kişinin voleybol lisansı; ama bir arkadaşımızın odasında, yatağın altında, büyücek bir valizin içinde, teksir makinesiyle çoğaltılmış onlarca nüsha "Kesintisiz 1" broşürü vardı. Herkesin kolaylıkla ulaşamadığı bu metni yaşı 16-18 olan hemen herkes o yaz okumuştu. Kenan Sami Çakar, kavak ağacından Yaşar Kemal'in Haydar Ustası'nı yontuyordu. Biri, o günlerin sıkça duyulan bir ifadesiyle İnce Memed'e nazire yaparak "Rahmet Yolları Kesti"yi okuyor ve "eşkıya

öyle olmaz, böyle olur" diyordu. Daha büyük aşklar yaşanmaya başlanmamıştı; yaşanan acemi ilişkilerden ise bahsetmek bile pek hoş karşılanmazdı. Mahalle harıl harıl şehirli olmaya çalışıyordu.

Knut Hamsun'un Pan'ındaki, bir kayıkta aşkın girdabına kapılıp varlığını göstermek için genç kızın pabucunu suya fırlatan kahramanı Teğmen Thomas Glahn kimilerimiz için bir erkeklik timsali olduysa da, rüyalarımızı süsleyen kadın, gerçek olamayacak kadar Güzel Remedios oldu. Kızlar kim bilir kimleri hayal ediyordu? Kadınların kalbini çalan bu teğmenle erkekleri divane eden Remedios'a bakın siz:

> *"Köpeği kendisine neden benim getirmemi söyledi? Benimle görüşmek, bana son olarak bazı şeyler mi söylemek istiyordu? Umduğum bir şey yoktu artık. Aisopos'a karşı nasıl davranacaktı? Aisopos, Aisopos seni hırpalar o! Benim yüzümden seni kırbaçlar, bir yandan okşar belki, ama aklına estikçe herhalde kırbaçlar, mahveder seni...*
> *Aisopos'u yanıma çağırdım, okşadım, başımı başına dayadım, tüfeğime uzandım. Aisopos sevincinden havlamaya başladı, ava gidiyoruz sandı. Tekrar başımı başına koydum, namluyu ensesine dayadım, tetiği çektim."*[17]
> *"... Güzel Remedios, sırtında çarmıhını taşımadan yalnızlık çölünde dolaşmaya, karabasanlar görmeden düşlerinde olgunlaşmaya başladı. Sonu gelmez banyoları, zamanlı zamansız yemekleri, uzun ve dalgın suskunlukları sürdü gitti. Mart ayında bir gün Fernanda bahçede çarşafları katlamak isteyip, evdeki kadınları yardımına çağırıncaya değin hiçbir değişiklik olmadı. Çarşafları tam katlamaya başlamışlardı ki, Amaranta Güzel Remedios'un sapsarı olduğunu gördü.*
> *'İyi değil misin?' diye sordu.*
> *Çarşafın öte ucuna yapışan Güzel Remedios, içler acısı bir gülümseyişle, 'Yoo, hiç bu denli iyi olmamıştım,' diye karşılık verdi.*

Güzel Remedios sözünü tam bitirmişti ki, Fernanda hafif bir esintinin elindeki çarşafları kabartıp açtığını duydu. Amaranta iş eteklerinin dantellerinde gizemli bir ürperti duydu ve yere yuvarlanmamak için çarşafa sıkı sıkı sarılmak zorunda kaldı. Çünkü o anda Güzel Remedios'un ayakları yerden kesilmiş, uçmaya başlamıştı. O sıralarda hemen hemen tamamen kör olan Ursula, bu belirgin esintinin ne olduğunu anlayabilen tek kişi oldu ve çarşafların ucunu koyvererek Güzel Remedios'un kendisiyle birlikte havalanarak uçuşan çarşaflar arasından el sallayışını seyretmeye koyuldu. Çarşaflar ve Güzel Remedios, dalya çiçeklerinin,

17 Knut Hamsun, Pan, Çeviren: Behçet Necatigil, Tur Yayınları, İstanbul, 1979, syf. 127-128

ağustosböceklerinin arasından yükseldiler, saat dördü vurduğunda en yüksekten uçan kuşların bile erişemeyeceği bir yükseklikte gözden kaybolup gittiler."[18]

Hamsun'ın kahramanın faşist olduğunu tam da kavrayamamış olmakla birlikte artık Stalin'den hoşlanmıyorduk; ama daha İkinci Voleybol Sahası'nı inşa etmeye de başlamamıştık. İkinci Voleybol Sahası, bizim küçük Mahallemiz'in 8 yıllık tarihini dönemlemekte pek de açıklayıcı değildir. Bu saha biraz laf olsun diye biraz da arkadan gelen gençlere yol açmak için yapılmıştı. Mahalle'nin Tevfik Özelçi başta olmak üzere çoğunluğun cebinde voleybol lisansları vardı, kapalı salonlarda maçlar yapılıyordu. Eski, hatta parçalanmış Tiger marka voleybol ayakkabılarını Mahalle'nin emekli polisi ayırt edilemeyecek kalitede yenileyebiliyordu; ama eski bir Tiger bulmak bile o kadar kolay değildi. 1979'da inşa edilen, bir balerin arkadaşımızın "femme fatale" ablasının ince uzun topuklu ayakkabılarıyla sıçrayarak smaç vurmaya çalıştığı, Bahçelievler Direniş Komitesi'nden Selçuk Yula'nın biraz eğlenmek için hafif volelerle mükemmel aşırtmalar yaptığı bu saha ne önceki kadar güzel olmuştu ne de kimsenin voleybola hevesi kalmıştı. Birinci Voleybol Sahası'nın çevresi bir gün anısızın gelen bir müteahhit tarafından çevrildiğinde Mahalle'nin tadı çoktan kaçmıştı; epeydir bir ikilik vardı, aşk, bir hırs halinde sarmaya başlamıştı kimimizi. Biz 15 yaşındayken 9-10 yaşlarında olan kızlar büyümüş, serpilmişti. Tevatür muhtelifti. Şimdi muhtemelen çoğumuz için kendimizle baş başa kaldığımızda aklımızdan geçenler üç aşağı beş yukarı aynıdır:

> "*... bu tekrarlanan arzular, bu genç kızları yeniden gördüğümüzde aynı hazzı yaşabilmemiz için, üzerinden, genç kızın güzelliğini solduran on[larca] yılın geçtiği o eski tarihe de dönmemiz gerektiğini düşündürür bize. Bazen bir insanı tekrar bulduğumuz olur, ama zamanı ortadan kaldıramayız. Bütün bunlar, bir kış gecesi gibi hüzünlü ve beklenmedik bir güne kadar sürer; o gün geldiğinde, o kızı da, bir başkasını da aramayız artık, hattâ bulsak korkarız. Çünkü artık ne hoşa gidecek kadar cazibe buluruz kendimizde, ne de sevecek güç. Kelimenin gerçek anlamında iktidarsız olduğumuzdan değil katiyen. İş sevmeye gelince, her zamankinden daha fazla sevebilecek durumdayızdır. Ama bunun, kalan azıcık gücümüz için fazlasıyla büyük bir teşebbüs olacağını hissederiz. Ölüm şimdiden, evden dışarı çıkamadığımız, hattâ konuşamadığımız aralıklar getirmiştir hayatımıza. Doğru basamağa adım atmak, tehlikeli bir atlayışı gerçekleştirmek kadar büyük bir başarıdır. Yüzümüz ve sarı [!] saçlarımız, delikanlılığımızdakinden farksız olsa bile, sevdiğimiz bir genç kızın bizi bu durumda görmesi ne demektir! Artık gençliğin hareket hızına*

18 Gabriel Garcia Marquez, Yüzyıllık Yalnızlık, Çeviren: Seçkin Cılızoğlu, Sander Yayıncılık, İstanbul, 1974, Syf. 243-244

yetişmenin yorgunluğuna katlanamayız. Ne yazık ki, tensel istek, yok olacağına iki kat artar."[19]

1978 ağır darbelerle geldi; Bahçelievler 17. Sokak'ta, Mahalle'den birkaç yüz metre ötede 7 öğrenci tellerle boğularak ve kurşunlanarak öldürüldüler. Arkadaşlarımız değildiler; ama aralarında okuldan ve sokaktan tanıdıklarımız vardı; selamlaşırdık. Hasan Tan'ın tartışmalı rektörlük döneminde, ODTÜ servislerinden inen üç işçiyle, müdahale eden bir polisin öldürülmesi olayının faillerinden ikisi arkadaşımızdı. Bir kere daha ne tanıdığımız insanların maktul ne de arkadaşlarımızın katil olmasını kabul edememiştik.[20]

Devrimci grupların kendi aralarındaki çatışmalar da ölümlerle sonuçlanıyordu. Emek Mahallesi'nden tanıdığımız bazı devrimciler selamı sabahı kesmişti. Onların gözünde "küçük burjuva pislikleri"nden başka bir şey değildik; ama aralarında halâ arkadaşlarımız vardı, evlerimize geliyorlar evlerine gidiyorduk. Emek Mahallesi de Bizim Mahalle de daha çok içine kapanmaya, Bahçelievler sınırına daha az yaklaşmaya başlamıştı.

Bugün yaşı otuz, otuz beşin üzerinde olan herkesin çok iyi hatırladığı o uğursuz gün güneşli, sıcacık bir gündü. 90. Sokağın girişinde duran askeri araçlar, radyodan okunan bildirilerin duyurduğu "sokağa çıkma yasağı"nı denetliyordu. Ne yazık ki Kenan'ın o gün Mahalleli'ye yüksek sesle duyurduğu öngörü doğru çıkmadı. *"Bu millet Yavuz illetini atlattı, merak etmeyin, bunu da atlatırız."* demişti; ama halâ 12 Eylül'ün karabasanını üzerimizde hissediyoruz. Zeki ise, o günlerde birçok dizesiyle bizi kalbimizden vuran Arkadaş Z. Özger'in kitabını o güzel kız için, sarı yapraklı deftere, kurşun kalemle 12 Eylül'ün sıkıntılı günlerinde kopyalayacaktı.

"hayır'lara evet'lerle direten
çirkini öptüren kötüyü sevdiren
aşkı sevgiliyle değil kendinle yorumla
kim ki kendini açığa komaktan korkmaz
o saygın bir insandır
herkes kendi yorumunun cellatıdır biraz da
böylece lady chatterley de sevilir giovanni de
böylece lady chatterley ve giovanninin sevgilisi de

19 Marcel Proust, Kayıp Zamanın İzinde: Sodom ve Gomorra, Çeviren: Roza Hakmen, YKY, İstanbul 1998, Syf. 293 (parantezler benim.)

20 Bu arkadaşlarımızdan biri 13, diğeri 11 yıl hapishanede kaldı. Hapishaneye girdiklerinde yirmili yaşlarının başlarındaydılar. 1991 yılındaki İnfaz Kanunu değişikliğiyle çıktıklarında, otuzlu yaşlarının ortalarına gelmişlerdi.

elbette her aşk yalnızca kendine sorumludur
ama elbette her aşk yalnızca kendine sorumlu olunca

bir gün aşk ta ölür"

Mahalle'nin dışındaki arkadaşlarımızla daha çok vakit geçirir olmuştuk; bu aralarda 60. Sokak üzerinde kurulan minyatür kaleleriyle bir futbol sahasında, "kolej bebeleriyle" iddialı bir maçı oldu Mahalle'nin. O zamanlar Ankara'da "kolej" kelimesi sadece T.E.D. Koleji anlamına geliyordu. Kolejlilerin pek de sanıldığı gibi "burjuva çocukları" olmadığını üniversite koridorlarında anlamaya başlamıştık; ama bu maçta Kudret Emiroğlu, Fehmi İmre, Şinasi Danışoğlu ve Süha Kıratlıoğlu'ndan oluşan Kolej Takımı karşısında o kadar ağır bir hezimete uğrayacağımızı da hiç beklemiyorduk. Mahalle'nin başından beri futbolla arası pek iyi olmamıştı, öyle ki, mahallemizin "top sektirme" rekoru bir kızda, Nedret Üçar'da idi ve kimse bu rekorun yanına bile yaklaşamamıştı; ama yine de birkaç iyi topçu vardı doğrusu. Bunlardan Ufuk Dişikitli'nin, daha 13-14 yaşındayken, yine minyatür kale bir maç esnasında, Fenerbahçe formasıyla formunun doruğunda olan Selçuk Yula'nın belini kıran çalımlar atması unutulmayan anlardandır.

Mahallemizin unutulması mümkün olmayan bazı simaları da var; adı ve çalıştığı yer lazım değil, bahçesindeki yeşilliklerin arasında boy veren bazı otların kenevir olduğunu sonradan öğrendiğimiz muhterem bir kapıcımızla, Haziran ayı geldiğinde grev ilan eden bir başka kapıcımız ve Koka Kola isteyen müşterisini "Mevsim yaz, kola satmıyoruz abi" diyerek dumura uğratan Bakkal Sami'yi sevgiyle anmak gerekiyor. Daha Mahalle'nin ilk yıllarında, sonradan inşa edilen binaların ilki olan ve 5 Nolu fotoğrafta **P** harfiyle belirtilen binada (neden olduğunu hiç anlamadığımız bir biçimde) bir yıl kadar ikamet eden ve hemen hepimizin "Summer of 42" filmini daha da güçlü hayal etmemizi sağlayan Amerikalı dilber Patricia, nazenin güzelliği karşısında dili tutulan arkadaşımıza "Silahsız erkek mi olur, bak bende bile bıçak var" deyip sustalısını gösteren İnci Baba'nın yeğeni, Azmi'yi sokak sokak peşinde dolaştıran eski Adanasporlu Remzi'nin kız kardeşi, bir yaz birdenbire sökün eden Ankara Devlet Balesi'nin güzel dansçıları, ellerinde muz hevenkleri ve otomobilleriyle ziyarete gelen ve konuk edip çay ikram edebileceğimiz yer bulamadığımız iki güzel kadın, sahibi kendisini bulana kadar misafirimiz olan köpek "Josphine" birer yalaza gibi mahalleden geçip giden şahsiyetlerden bazıları.

Sonra olaylar; ilk voleybol sahası işgalini organize eden ve sonra birkaç defa havaya ateş ederek korku salmaya çalıştıktan sonra terk edip giden faşistin olaylardan önceki son "dostluk" gösterisi. Elindeki torbadaki cevizleri hepimizin önüne bırakıp, yanımıza, duvarın üstüne oturmuştu. "Buyrun" da dedi işin doğrusu; ama kimse elini uzatıp

torbadan bir ceviz almıyor, bu dostluk davetini karşılıksız bırakıyordu. Faşist, avucunun içine ikişer ceviz alıp yumruğunu yere vurarak cevizleri kırmaya başladı. Eli kanıyordu; ama yüzünde acı ifadesi yoktu. Şans eseri, suyun öteki yakasından olan arkadaşımız o gün yoktu; yoksa iş daha çok kan akan bir güç gösterisine dönüverirdi ve muhtemelen balkonlarda oturmuş bizi seyreden aileler bizi vahşi olmakla suçlardı. Kavga olmadı; Zeki yerden bulduğu bir tel parçasını eline aldı, oynadı, çevirdi, uzanıp torbadan bir ceviz aldı. Hepimiz ona bakıyorduk. Cevizi sol eline aldı, teli üzerindeki küçük deliğe soktu ve tek bir hamleyle ikiye böldü. Faşist cevizlerini bile almadan kalkıp gitti ve bir süre voleybol sahası işgal edildi. Birkaç sene sonra Zeki, aynı duvarın üstünde "şişlenmesi gerekenler" var diyerek bir çelik parçasını törpüleyecekti; ama bir başka cinayet teşebbüsünde maktul adayının zeytinyağlı dolma yediğini görünce "Halâ yaşama umudu var" deyip eyleminden vazgeçtiği gibi, bunda da silahını kullanmaktan çok imal etmekle ilgilenmişti.

Kabaca bir hesaplamayla Mahalle'nin %15'i işçi, %15'i esnaf ve %70'i memur çocuğuydu. Hemen hepsi yüksek öğrenim gördü; ama daha da önemlisi, 20'den fazla voleybolcu, bir fotoğrafçı, bir briç şampiyonu, bir şair, bir ressam, bir saat ve gramofon ustası, bir usta klarnetçi çıktı. Bugün Türkiye şampiyonlarından biri olan bu briççinin, saat ustasıyla takım olup masaya oturduğunda verdiği ilk cevapla hiçbir şey bilmediği anlaşılmıştı; ama oyunculuğunu halâ saygıyla zikrettiği ustasının talimatıyla her sıra gelmesinde sadece "pas" demiş ve daha ilk oyununda kazanan takımdan olmuştu. Adamın birine "neden güzelsin?" demişler, "ustam güzeldi" demiş...

Usta'nın güzelliği konusunda rivayet muhtelif. Şimdi briç şampiyonu olan Sabri Alan'ın satrançtaki büyük rakibi Hikmet Sarıkatipoğlu, bu maçlarda Zeki Çakar ve Tevfik Özelçi'nin hep Sabri'ye tüyo verdiğini; ama her seferinde Sabri'yi yendiğini anlatır.

Hemen hepsinin yolu zaman zaman Mahalle'ye düşüyor. Duvarların üzerinde halâ bazı gençler var; ama hiçbirini tanımıyoruz ve sanki mahalle gibi değil. Büyük bir çoğunluğu Ankara'da yaşamaya devam ediyor. Çocukları büyüdü. Bu çocukların ise yarısından fazlasının babası/annesi kendi işinin sahibi, diğerleri de memur. Mahalle'nin hemen tamamı Türkler ve Kürtlerden oluşuyordu; şimdi çocuklardan bazısının Fransız ve Alman anne/babaları var. Çoğu birbirini seyrek aralıklarla görüyor, kimi sadece karşılaşıyor; ama herkes bir ötekine istediği zaman ulaşabiliyor ve epeyce tahribata uğramış olsa da, hepimiz için Mahallelilik devam ediyor. Bu yazı hazırlanırken, tesadüfen, Arman Özelçi, yıllardan sonra Mahalleliyi bir araya topladı. Eksikliği hissedilenler de vardı.

1972 ile 1980 arasında, Ankara'nın birçok mahallesinden biri olan Bizim Mahalle ötekilerden ne daha güzel ne de daha iyiydi; bir mahalleydi sadece. Daha fazla açık alanımız, daha fazla zamanımız vardı. Artık yaşlanmaya yüz tutmuş, düzenin

savunucuları haline gelmeye başlamış kişiler olarak aradan geçen yirmi beş yılın ardından, "Oysa şimdi kanuna ve ahlaka aykırı hazlar için saklanacak tek yer evler; o da anne-babalar evde değilse, komşular gözetlemiyorsa..." demek dile daha kolay geliyor; ama dönüp gençlere biraz daha dikkatle bakmaya başladığımızda, anne-babalardan ve komşulardan kaçıp izbelere sığınmaktansa kanuna ve ahlaka aykırı hazların mekânlarını her yere yaymak gayreti içinde oldukları kolayca görülebilir.

Fotoğraf: 7

Mahallemizin faşistinin bizlere ceviz ikram ettiği, zamanımızın çoğunu üzerinde geçirdiğimiz duvarın 1977 yılındaki bir halini göstermektedir bu fotoğraf. Arkada, binanın duvarının üzerinde "Yaşasın 1 Mayıs" sloganın imzaları görülebilmektedir. Sağ başta oturan ve sert futbolculuğu nedeniyle Kasap dediğimiz, Proust'un bize pek uymayan "sarı saçlar"ına benzer saçlarıyla Murat Bozkır 1994 yılında yaşanan şaibeli bir olayda, görev yaptığı Cizre'de öldürüldü. Babası Veli Bozkır, halâ oğlunun katillerini bulmaya çalışıyor. Bir başka Mahalleli, Mikail Erdil ise 1999 yılında genç yaşta kalp krizinden yaşamını kaybetti.

Özet:
Bu makale 1970'li yıllar boyunca, Ankara Bahçelievler'de yeni yapılaşmaya açılan bir bölgede yaşayan gençler arasında ilk ilişkilerin kurulmaya başlamasından 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar geçen dönemde, Türkiye'deki hızlı siyasallaşmanın dışında kalamayan ancak bütün siyasal etkilere rağmen "farklı" kimliğini korumaya çalışan küçük bir mahallenin ekonomik ve toplumsal dönüşümüne ilişkin kişisel notlar aktarmaktadır.

Anahtar sözcükler: Bahçelievler, Emek Mahallesi, Devrimci Yol, Ülkü Ocakları.

Abstract:
This article presents personal notes on the social and economic transformation of a small quarter of Bahçelievler, Ankara, in the 1970s. It starts with the first relations among the youth and heads towards the coup de etat of September 12th, 1980. Based on personal observations and experiences, the article attempts to analyse how the quarter was effected by the rapid politicalization in Turkey while struggling to maintain its 'distinct' identity.

Keywords: Bahçelievler, Emek Quarter, Devrimci Yol, Ülkü Ocakları.

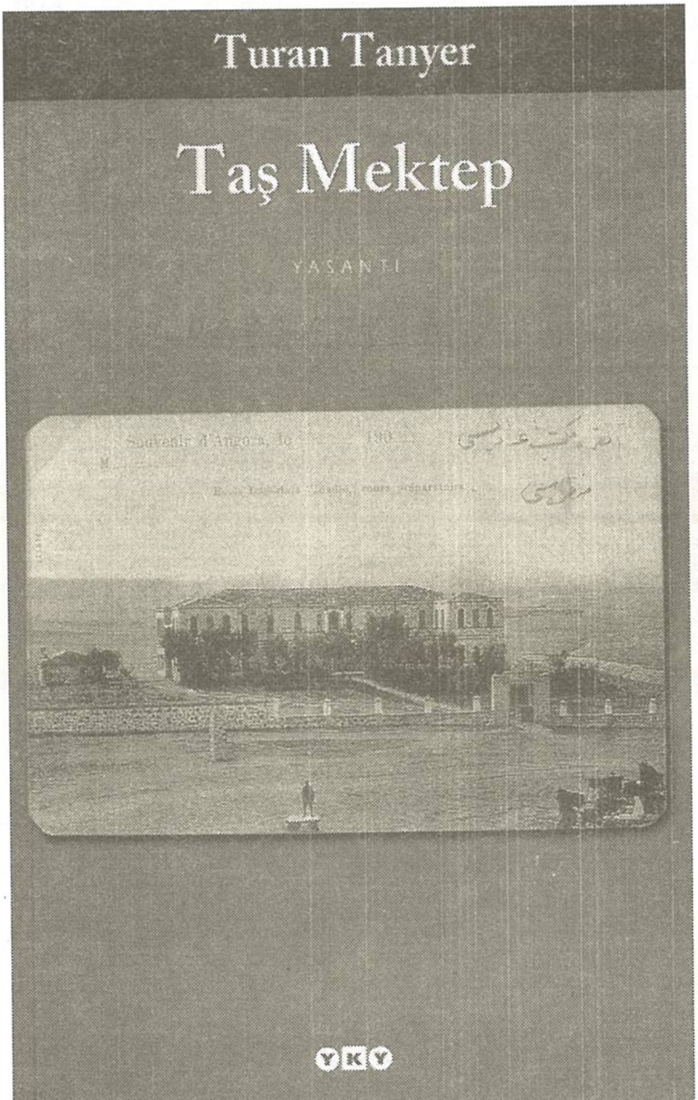

Bu kitabı satın almak için tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

O Saat...
...Şehrinin ... Mahallesinde
Büyümenin Önemi

Müfit GÜNAY

Mahalle deyince, aklıma hemen kendi çocukluğum ve ilk gençliğimin geçtiği bir Doğu kentindeki mahallem gelir. Bir de Orhan Kemal'in *Arkadaş Islıkları* romanındaki mahalle. Onlar şimdikilerden farklı olarak, 12-13 yaşından sonra da kapı önüne çıkılan mahallelerdi. Büyük kentlerde artık mahallelerin yerini siteler, sonu "evleri" takısıyla biten konut projeleri almaya başladı. İnsanlar gruplar halinde başkalarından, bireyler olarak da birbirlerinden uzaklaşıyor. Ülkeler arasında sınırlar kalkarken ve en uzak mesafeler bile kısalırken biz en yakınımızdakilerle uzaklaşmaya başladık. Bu hep yinelenen ve yinelendikçe kendini hem yaşatan, hem de sorgulattıran "eski bayramlar başkaydı" masalı gibi de değil, gerçekten uzaklaşıyoruz.

Yıllar önce, Ankara'da şimdi de oturduğumuz apartmanda, pencereden, beni şaşkınlığa uğratan bir olaya tanık olmuştum. Karşımızdaki dairede oturan aile tatile çıkıyordu. Valizlerini arabaya koymuşlardı ve kendileri de arabaya yerleştiler. Karı koca, bir genç kız ve ondan birkaç yaş küçük kız kardeşi. Hareket edeceklerini sanıyordum ki, küçük kız arabadan indi, elindeki bir tas suyu arabanın arkasına boca ettikten sonra koşarak tekrar arabadaki yerini aldı ve yola koyuldular. Arkalarından su dökme işini de kendileri üstlenmişlerdi!

Oysa eski mahallelerde böyle bir sahneyle karşılaşabilir miydiniz? Bir kere mahallenin kendine has bir havası olurdu. Birbirine çok daha yakın olan komşuları olurdu, güzeli olurdu, yakışıklısı olurdu, kabadayısı, kırıkçısı, çıkıkçısı, iğnecisi, evde kalmışı, bazen delisi, iyi top onayanı, bir de tabii genellikle en namussuzlar tarafından savunulan bir namusu olurdu.

Benim evim iki mahalleye birden bakıyordu. Kapımızın hemen karşısında küçük fıskiyeli havuzu, menekşelerle bezenmiş, caddeye paralel duran uzunlamasına bahçesiyle karakol vardı. Yanında Ziya Gökalp İlkokulu, onun yanında Kız Meslek Lisesi, o zamanki adıyla Kız Enstitüsü, biraz arkasında Atatürk Ortaokulu ve okulun karşısında Verem Savaş Dispanseri. Kız Enstitüsü'nün karşısında askerlik şubesi, biraz ilerisinde Göğüs Hastalıkları Hastanesi. Yan komşumuz nikâh memuru Hacı Rahmi Efendi idi. Diğer yanda nüfus müdürü, biraz yukarda bir avukat, daha sonra bir başka avukat vardı. Evimizin üç ev ötesinde hâlâ görüştüğüm arkadaşım Doğanların evi vardı. Hacı Rahmi'nin yanındaki evde de Erhan ve Gürhan kardeşler oturuyordu. Doğan ODTÜ'yü bitirdi inşaat mühendisi oldu, Erhan'ın kaymakam olduğunu duymuştum, Gürhan'ın da eczacı.

Bir de arka mahallemiz vardı. Ermeni yapısı üç katlı cumbalı evimizin taşlığı büyükçe, ya da çocuk gözüyle bana öyle gelirdi, bir bahçeye açılırdı (ev yapılırken güvenlik kaygısıyla olsa gerek, evin katları arasında gizli geçişler ve alt kata örneğin kömürlükle banyo arasında olduğu gibi, dehlizler eklenmişti. Kardeşimle buraları ilk keşfettiğimizde çok eğlenmiş sonra alışmıştık). Bahçe kapısı ise dar bir sokak üzerinde biçimsiz yamuk yumuk evlerin sıralandığı arka mahalleye. Saten önlüğünü zorlayan kalçalarıyla her adım atışında insanı yüreğini hoplatan Fatma'nın babası uzatmalı çavuş, en samimi arkadaşlarımdan biri olan Osman'ın babası temizlik işçisi, o zamanki adıyla çöpçü Ragıp Efendi, mesleği babadan oğula sürdüren su tesisatçısı Ermeni aile, inşaat işçisi Ömer usta ve ailesi, bekçi Ziya ve ailesi burada oturuyordu. Arka mahallede oturanlardan Ermeni ailenin dışındakilerin hepsi aslen rençberdi. Belki bu nedenle de kentteki zanaatkârların çoğunun Ermeni olması hiç de şaşırtıcı değildi. Zaten o dönemde Seran teyze gibi, Sirop, Kirkor, Dikran, Hırant arkadaşlarım gibi Ermeni hemşehrilerimin Fransa'ya, Amerika'ya ya da başka ülkeye hızlı göçü de başlamamıştı. Öylesine iç içe bir yaşam vardı ki, mahalleli Hacı İhsan Emmi'nin oğlu Tevfik'le Ermeni kızı Alis'in aşkı konusunda, belki sonunun gelmeyeceğini bilmenin hüznüyle de karışık değerli bir kristal eşyayı kollar gibi bir tavır içindeydi. Ancak bu hoşgörü ne yazık, daha sonra devam etmedi. Komşu kentin takımıyla yapılan bir futbol karşılaşmasının ardından onlarca kişinin ölmesi üzerine kentte başlayan protesto gösterileri, fırsatçıların ve tahrikçilerin de çabasıyla, kısa sürede bu vatandaşlarımızın dükkânlarının da yağmalanmasına dönüşmüştü.

Ben iki mahalle ile de ilişkiliydim, ancak tahsil hayatım içerisinde ön mahallenin ağırlığı elbette tartışılmazdı. Burası birçok kurumuyla sanki Cumhuriyeti temsil ediyordu. Sokaktan gelip geçen insanları seyretme imkânı da bir başka avantajlı tarafıydı. Sokaktan gelip geçenler dediysem, öylesine değil. Bir kere bu sokak, cadde gibi bir sokaktı. Kentin asıl yerleşim bölgesiyle çarşı tabir edilen ekonomik faaliyet alanı ve resmi daireler bölgesini bağlayan bir geçiş yeriydi ve öğrencilerin, memurların ana

güzergâhlarından biriydi. İşçi sendikaları güçlenmeye başlamış olsa da memur olmak o zaman hâlâ itibarını koruyordu. O nedenle memurlar biraz havalı olurdu. Babaların bir derece yükselmiş olması -şimdi sanırım bir sinema bileti parasına bile tekabül etmiyor- çocuklar arasında övünç vesilesi olarak anlatılmaya değer bir konuydu. Ama bu memurlardan bir tanesi vardı ki unutmak mümkün değil. Bu, gelin adayı genç bir öğretmendi. Evinden okuluna yürüdüğünde o bölgede hayat sanki sekteye uğrardı. Kuşkusuz talibi çoktu, ancak, muhtemelen ailesi tarafından, tespit edilmiş bir başlık parası vardı ve anlaşılan bu miktar bu havalı hanımın daha uzun yıllar tek başına yürümesine neden olacak kadar yüksekti. Zaten adı da rayicinden mülhem, "onaltı binlik" kalmıştı.

O zaman kentteki neredeyse tek ve başlıca sanayi kuruluşu sayılabilecek demiryolları işletmesine (cer atölyesi) gidecek işçileri, sabahın beşinde çalan ve tüm kentte duyulan bir siren sesi uyarırdı. Halk arasında bu sirenin adı "atölyenin borusu" idi. Demiryolcular, demiryolları işletmesinde çalışan işçilerin halk arasındaki adı da buydu, her zaman aceleciydiler. Geç kalanlara yevmiye kesintisi cezası verildiğinden sabahın köründe sigaralarından hızlı nefesler çekiştirerek işe koşuştururlardı. Onların çocukları bir yandan babalarının devlette çalışmasının güvencesi içindeydi, ki bu duyguyu daha çok annelerinin mahallede komşu kadınlar arasında hayat pahalılığından yakınır gibi yaparken, "ya maaşı, belli bir işi olmayanlar ne yapsın kardeş, Allah onlara yardım etsin" yollu övünmelerinden almış olmaları büyük olasılıktı, diğer taraftan da nihayetinde cer atölyesindeki işçilerin çocukları olmalarının ezikliğindeydiler. Bu durum, yansımasını özellikle ilkokuldaki okul sıralarında da bulur, işçi çocukları işsiz ya da seyyar satıcı ve küçük esnaf çocuklarından yukarıda, memur ve tüccar çocuklarından aşağıda bir yerde olduklarını hissederlerdi. Bir de benim gibi babası gazeteci olan nadir örnekler vardı. Kente, yayın yaşamını değişik isimler altında, ancak aşağı yukarı aynı patronlar yönetiminde uzun yıllardır sürdüren biri sağ, diğeri sol eğilimli iki yerel gazete vardı. O zamanki yasaya göre, belki hâlâ da öyledir, bir gazetenin yayın yaşamına son verdikten sonra tekrar çıktığında yeniden ilan alabilmesi için iki yıl kesintisiz olarak yayımlanması zorunluluğu vardı. Gazete sahiplerinin bozulan ortaklıklarıyla sona eren ve aynı isimlerin birkaçının tekrar bir araya gelmesiyle yayın yaşamlarına yeniden başlamak durumundaki gazetelerden sağ eğilimli olan gerekli yerlerden her türlü kolaylığı görürken, diğer gazete için bunun tam tersi söz konusuydu. Babam da sol eğilimli olduğundan Türkiye'de her zaman ve her yerde olduğu gibi orada da zor durumda kalan ve devlet ricalinin soğuk, Alevi kesimin ise sıcak baktığı, kentte camları taşlanmaya en uygun evde oturan bir Anadolu aydınıydı. Babamla ayaküstü sohbetlerine tanık olduğum doktor, avukat arkadaşlarının hiçbirinin onun sayısı on bini bulan kitaplarıyla ilgili bir soru sormadığına, ancak hemen hepsinin babamın Erdek'teki evini hatırlamasına şaşırırdım. Yıllar sonra yüksek eğitimimi tamamlayıp kente

döndüğümde kısa bir süre ben de bu sol eğilimli gazetede sorumlu müdür olarak çalışmış ve gazete manşetindeki dizgiden kaynaklandığı zor eğitilen bir insan tarafından bile kolayca anlaşılabilecek bir harf hatası yüzünden yargılanmış, ertelense de, üç aylık bir cezaya çarptırılmış, yargı bağımsızdır ve saygı duyulmalıdır gibi cümlelere aşırı bir duyarlılıkla kulak verilmemesi gerektiğini de öğrenmiştim. Savunma yapmama bile izin verilmemişti.

Altmışlı yıllarda Çetin Atlan, Türkiye İşçi Partisi temsilcisi olarak kente gelip konuşma yaptığında ve "bir meşin top 60 papel, işçi kardeş sen bunu alabilir misin?" diye bağırırken dinleyenler arasında atölye işçilerinden ve çocuklarından kaç tanesi vardı bilemem. Ama o zaman kullanılan yöntemler ne kadar köhnemişse, aç, gerçekten sefil üç beş kişiye "yuuhh, komünist" diye bağırttıklarını ve küçük taş parçacıkları attırdıklarını dün gibi hatırlıyorum. Birkaç yıl sonra komşu ilde yapılan ve öğretmen sendika örgütlerinin birleşmesine yönelik toplantı sırasında bir caminin ve bazı derneklerin bombalanması ve bir sinemanın ateşe verilmesiyle yöntemlerin hızla geliştiğine tanık olacak, yıllar sonra da bu yakma geleneğinin acısını kentimizin bizzat yaşadığını görecektik.

Çetin Altan konuşmasını bitirip giriş katındaki bir odadan ibaret olan parti binasına döndüğünde ondan imza almak isterken küçük bedenim kalabalıkta az kalsın eziliyordu. Yani seveni de çoktu doğrusu. 15 milletvekili çıkarmışlardı zaten.

Mahalleden kabadayılar da geçerdi. Bazılarının yeni yetme oğulları da şimdi "bodyguard" denilen o zamanki adıyla fedailer eşliğinde kız gezdirirdi. Bir gün sokakta "o gazinoyu açarsak oluk şeklinde para kazanırız" diyen bir külhanbeyin bunları söylerken iki eliyle de bir oluk oluşturmaya çalıştığına tanık olmuştum. Komikti. Bu insanlar geceleri iki atın çektiği faytonlarda rakı içerek kenti turladıklarında âlem yaptıklarını anlardınız. Bu içki ve gezinti âleminden sonra da, 16 yaşında etrafın baskısıyla(!) benim de kaydımı yaptırdığım, bir "mekteb"e gittiklerini bilmeyen yoktu. 1970'li yılların başında bu faytonların yerini yan sanayileriyle birlikte Murat 124 taksiler aldı. Faytonlar kadar havadar olmasa da en azından taksiye binmiş oluyordu âlemciler. Murat 124 şoförüyle birlikte kiralanır, şoför de âleme katılır ve şaşmaz biçimde bütün şoförler içtikten sonra daha iyi araba kullandıklarını söylerdi. Kabadayı ve külhanbeyi geçinenlerin çoğunluğu daha sonra kaba kuvvete ve yok etme dürtüsüne kahramanlık ve vatanseverlik payeleri biçen milliyetçi akımlara kapılarak bu hareketleri idare edenlerin aleti oldular. Sevgisini bile "senin için dünyanın en güzel romanını yazarım" ya da " en güzel bestesini yaparım" vaadiyle değil de "dünyayı yıkarım", "her şeyi yakarım" tehditkârlığıyla dile getirmeye koşullandırılmış bireylerin toplumunda bu tür insanların gidecekleri adres başka neresi olabilirdi ki.

Mahallenin olmazsa olmazı ise kuşkusuz seyyar satıcılardı. Bir demir çubuğa dizilmiş koyun ayaklarını "davar paçaları var davar, davar" diye satan kör paçacı, üst üste

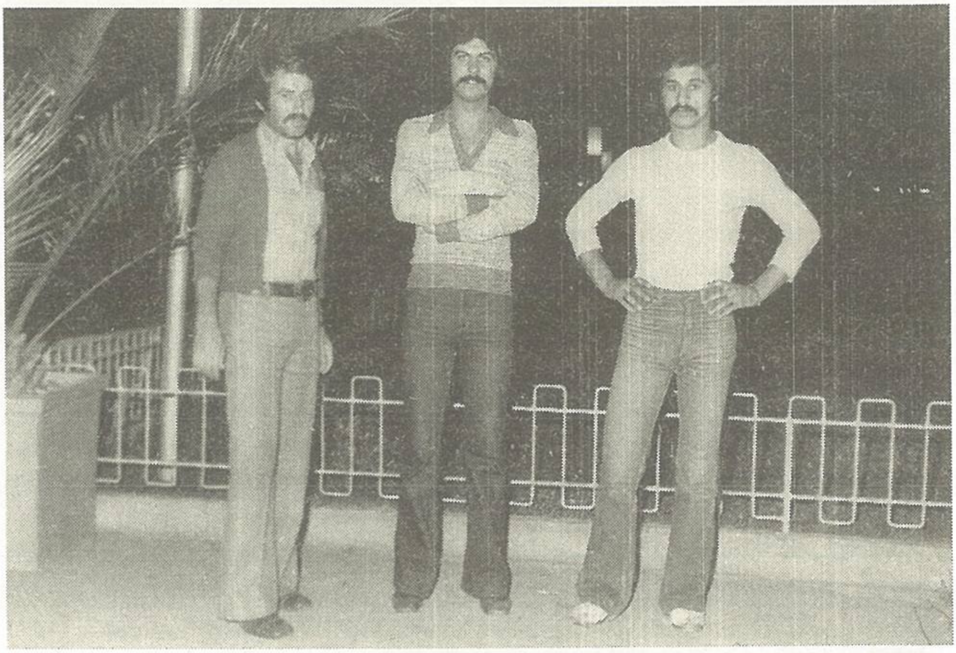

1976'da "mahallenin delikanlıları" Gençlik Parkı'nda

söylendiğinde başka çağrışımlara yol açan "iyisi kilin, iyisi kilin" cıngılıyla geçen kil satıcısı, yine "eyiskicii" diye bağıran eskici, yün yatak-yorgan çırpıcısı, sırtında çember biçiminde sarılmış dikenli tellerle "çekem geldiii çekem" diye ünleyen lağım açıcısı, yere düşen bir sebze ya da bozuk parayı almak üzere eğildiğinde arabasını bağladığı kara eşeğiyle ayırmakta güçlük çekeceğiniz kadar benzeşen sebze satıcısı, mahallenin devamlı seyyarları arasındaydı. Ancak bunların en ilgi çekici olanı kuşkusuz eşeğiyle büyük benzerlik gösteren sebze satıcısıydı. Bir gün, bir teyzenin paranın üzerini vermedi diye eşeğe çıkıştığını, bir başka zaman da bir amcanın eşekle "na'pacaksın işte hayat gailesi" diye dertleştiğini hayal meyal hatırlıyorum. Bu kara eşeğinin çektiği basit arabaya mevsim sebzelerini dolduran sebzeci neredeyse her zaman aynı "hadi zebzeler, zebzeler, taze sebzeler, biber var, batlıcan var, fasulye var, üzüm vaar" cümlesini bağırarak geçerdi. Sokağın bir yerinde durduğunda başına üşüşen arka mahalleli kadınlar, onunla asla doğrudan muhatap olmak mahremiyetine girmez, "patlıcan kaçaymış, fasulye kaçaymış" gibi soruları gözlerini kaçırarak havaya sorarlardı. Ayda ya da iki ayda bir gittikleri hamama verdikleri paranın tam karşılığını almak için ne kadar çok keselenir ve sabunlanırlarsa o kadar geç kirleneceklermiş gibi saatlerce hamamda kalmaktan yılmayan ve pancar gibi suratlarla hamamdan çıkan bu kadınlara mal satmak da kolay değildi kuşkusuz. Bir kilo patates için bile kıran kırana pazarlık kaçınılmazdı.

Ancak, mahallesiz yetişenleri şansız bulduğumu söylemeliyim. Şimdi büyük kentlerdeki yüksek apartmanlarda yıllarca birbirlerini tanımadan dip dibe yaşayan ailelerdeki çocuklar herhalde bizim annemizin babamızın komşulara, mahalle sakinlerine, onların çocuklarına ve yakınlarına ilişkin görüşlerini dinlerken hayata dair öz düşüncelerini dolaylı ancak gerçek ve çıplak olarak öğrendiğimiz bir sahneden yoksundurlar. Zenginlik, fakirlik, asalet, sonradan görmelik, kabalık, incelik, güzellik gibi konularda, denetimsiz bir heyecanla ve hazırlıksız konuşmak, nutuk çeker gibi konuşmaktan farklıdır ne de olsa.

Bütün yakası açılmamış küfürleri, aşık oyununu, bilye oyunlarının tümünü, dik duvar, kuyu ve benzerlerini hep arka mahallede öğrendim. Hâlâ küfürlü konuşurum. Çocukluk zamanımızda altı yedi yaşındaki oğlunu mahallede gezdirirken arkadaşıyla karşılaşan genç bir babayla arkadaşı arasında neredeyse değişmez bir diyalog gerçekleşirdi. Babanın oğluna "şu amcana bir söv bakalım" talimatıyla alttan alttan bakan çocuk ağız dolusu küfürleri peş peşe sıralar, iki genç adamın kaba gülüşlerinin ardından sövülen amcanın, çocuğu harçlıkla ödüllendirmesiyle ritüel sona ererdi.

Çocukların, "kulfuyu, süphanekeyi biliyor musun, akşam namazı kaç rekât, mesh etmek ne demek" gibi sorularla din bilgisi konusunda birbirlerini imtihan ettikleri yer de yine mahalleydi. Yeşile boyalı bir kapı görürseniz orada hacca gitmiş biri var demekti.

Ön mahallede giderek yok olmaya başlayan adetler arka mahallede aynen sürüyordu. Çocuklar ellerindeki çubuklara taktıkları "gilik"lere yenilerini eklemek, şeker ya da mendil, hatta para toplamak üzere kapı kapı dolaşırdı. İnsanların çalan kapıları açma gelenekleri vardı. Kurban bayramları burada daha şenlikli olur, gerçekten bayram gibi yaşanırdı. Bir kurban bayramında Osman'ların evindeydim. Kerpiç, iki göz, yıkıldı yıkılacak bir ev. Tabanı toprak, bazı yerlere ucuz kilimler atılmış eşya denilebilecek bir şeye rastlamanın zor olduğu, oturma odasında sadece kilimli bir sedirin, diğer odada bir tel dolapla gazocağı ve toplanıp üstüne konulmuş yer yataklarıyla eski, büyücek bir sandığın bulunduğu yer ne kadar ev olursa öyle bir ev işte. Yemek masası yere serili eprimiş kirli bir örtüden ibaret. Kurban kesen mahalleliden gelen etleri sobanın üzerine yapıştırıp, pişenleri büyük bir iştahla yiyorlardı. Osman sevinçli bir sesle, "yesene" diye bana da bir parça uzatmıştı... "Ben sevmem, yemek istemiyorum" demiştim. Büyük bir şaşkınlıkla "et yenmez mi la!" deyişini dün gibi hatırlıyorum... Yine Osman'la ilgili bir anım var. Artık ergen olmuştuk, gerçi ben bütün arkadaşlarımın arkasından gelmiştim bu konuda ya, neyse. Liseyi bitirdiğimde boyum ortaokuldakiyle aynıydı desem doğrudur yani. Osman uzun süredir Panter Nusret nam bir kabadayı kişinin -ki o da bizden bir kaç yaş büyüktür- kız kardeşiyle bakışıyor, kız okula gidip gelirken ona refakat ediyordu. Tabii refakat ediyordu derken, yan yana değil 15-20 metre arkasından ya da karşı kaldırımdan izleyerek. Buluştuğumuz

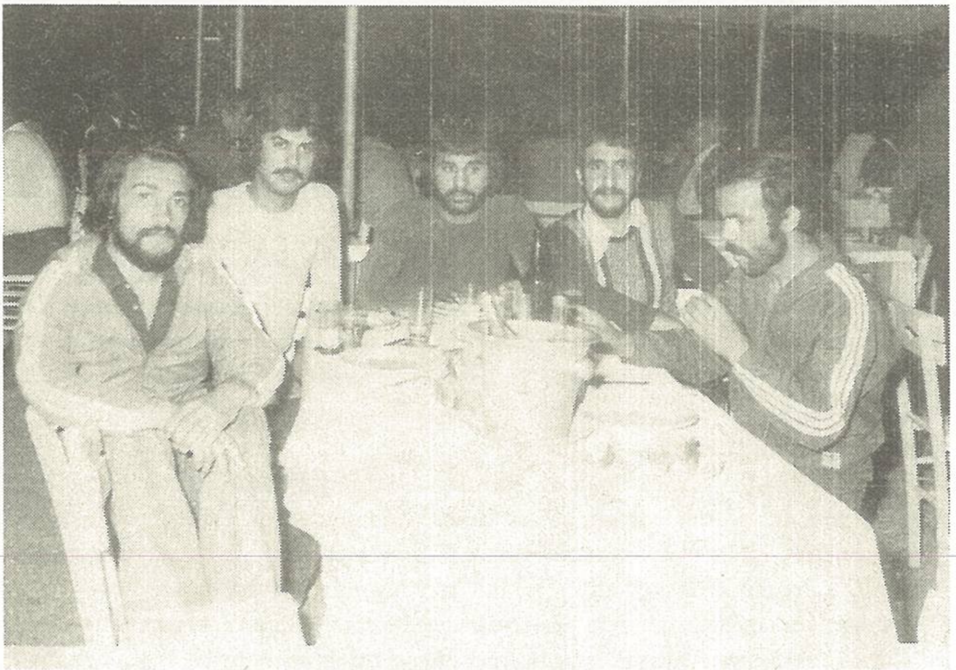

Arkadaşlar bir arada

bir öğleden sonra büyük bir heyecan içinde müjdeyi verdi. Kızla konuşmayı başarmıştı ve birlikte sinemaya gideceklerdi. Gittiler de. Döner dönmez beni aradı. Önce uzun süre cesaret edememiş sonra, filmin ikinci yarısında, ne olacaksa olsun diyerek yanında oturan kızın elini tutmuş. "O saat boşaldım" dedi. "Nee, boşaldın mı?" dedim, hayretle. "Ya ne ya la, erkek değil miyiz?"dedi. Hemen toparlanıp "öyle ya la" demişim. Oysa Doğan bir-iki aydır ayaküstü konuşabildiği fidanlık müdürünün kızına son görüştüklerinde "esen kalın!" dediğinde kendi kullandığı "esen" kelimesinin ağırlığından ezilmişti. Yeni kullanılan bir kelimeydi, biraz da ondan belki. Ben arka mahalleden aldığım terbiyeyle asla bu konuma düşmezdim. Rehberim Osman'ın cinsel konularda atak, açık fikirli ve fedakâr olduğunu daha sonra okuduğu erkek sanat enstitüsünün tuvaletinde arkadaşını yaptığını söylediğinde anlamıştım. Dediğine göre bu ilk ve son olmuştu, hiç iyi bir şey değilmiş. Yalan söylemezdi, onun için inanmıştım. Şimdi Almanya'da çoluk çocuğa karışmış olarak hayatını sürdürdüğünü biliyorum.

Mahallede cinsellik deyince Ahmet'i de anmadan geçmemek gerek. Hacı İhsan Emmi'nin akşam ticaret lisesine devam eden küçük oğlu Ahmet, bütün mahallenin yanıp tutuştuğu ancak devamlı olarak belden lastikli ve bilekte biten ucuz entariler giydiğinden topuğundan başka yerini kimsenin göremediği kasabın kızına açılmak

ister ve bunu bir türlü beceremezken kısmet ayağına gelmişti. Kasap, Hacı Emmi'den küçük oğlunun kızına İngilizce ders vermesini istemişti. Ders yeri de Hacı Emmi'nin yani Ahmet'in evi olacaktı. Hacı Emmi atölyeden emekli olduğundan ve beş vakit namaz dışında evden çıkmadığından güç koşullarda başarıya ulaşmanın yolunu bulmak gerekti. Ben ne güne duruyordum. Ahmet'le birlikte, ders sırasında babasının odasından çıktığında nereye yöneleceğini tespit edebileceği tuhaf mı tuhaf ve benzeri görülmemiş bir düzenek kurmuştuk; işte, ipler, fincanlar, testiler, kovalar, yaylar vb. gibi. Ancak babasından çok korkan Ahmet'in iki kulağı da sürekli kirişte olduğundan beklenen -kendisinin benim ve de kızın beklediği- girişim geciktikçe gecikmişti. İki hafta sonunda antrenör olarak ben ve esas kişi olarak kendisinden ibaret olan ekibimizin ulaştığı nokta Ahmet'in bir akşam üzeri kızın arkasında ayakta durarak parmağıyla masadaki kitabı gösterip "vat is diz" diye sorarken bedenini kızın sırtına, dediğine göre, "iyice" yaslamasıydı.

Eski zaman mahalleleri biraz da insanların birbirini denetlediği, dedikodusunu yaptığı, gıpta ettiği, örnek aldığı, bazen desteklediği dev bir podyum gibiydi. "Sonra millet ne der", ya da "âleme rezil oluruz" kaygılarındaki, millet, âlem kuşkusuz mahalleydi. O zamanlar mahallede iyi bilinmek evlenme adayı bir genç kız için bir referanstı. Keza damat adayı için de. Ancak, iyi aile çocuklarının(!) kapıcı çocuklarıyla tanışmaya başladığı Ankara, İstanbul gibi kentlerdekinden farklı olarak mahalle sakinlerinin ekonomik ve toplumsal konumları arasında öyle pek büyük uçurumlar açılmadığından mahallenin, örneğin benim üzerimde, dışardan ortaokul bitirme sınavına gireceği zaman ders verdiğim ve ders aldığım Meliha Abla'nın, sözünde durmaya çalışmanın, biraz alıngan ve ayrıca edepli olmanın ve vefa duygusu taşımanın dışında, çok önemli bir etkisi oldu mu bilemem. Yine de, bir kokuda, bir seste, bir gölgede, bir ışıkta, bir rüzgarda, bir tipide, bir gazel yığınında, ruhumun süratle oraya gittiğini biliyorum. Ama bu başka bir şey. Oradaki arkadaşlarımla sık olmasa da hâlâ görüşüyorum ve onları çok seviyorum. Zamanı 30 sene geriye almak mümkün olsa bazen traş olmak için de gittiğimiz gençlik berberimiz Murat'ın dükkânında olmayı ve Ahmet'le, Salih'le, Sabahattin'le, Kaptan'la çaylarımızı içip, siyasetten, futboldan ve kızlardan konuşmayı çok isterdim.

Son gittiğimde kentteki üniversitenin görünürde büyük değişiklikler yarattığını söyleyebilirim. Üniversitenin etkisi alttaki kent dokusuna nüfuz etmese de günlük yaşam fotoğrafı eskisi gibi değil. Daha renkli ve kalabalık bir fotoğraf diyelim.

Türkiye'deki en çok ve Alevi ağırlıklı göç veren illerden birinde yer alan eski mahallemin yıllar önce ortadan kalktığını biliyorum. Önce evler yıkılıp yerine yenileri yapıldı. Ön mahalle de yurt dışından gelen biraz paralı köylülerle doldu. Eğitim ve ekonomik olanaklar için İstanbul, Ankara ve Antalya başta olmak üzere daha büyük kentlere gidenlerin dışındakiler kentin gelişim istikametindeki yeni yapılara, bilmem

ne sitelerine taşındı. Merkezi ve yerel iktidardan nemalananlar böylelikle gerekli maddi önkoşulları sağladıklarından, şimdi yine bu iktidar odaklarının da marifetiyle onlarca fabrika açılmasına önayak oldular. Büyük kentlerdeki mersedesliler kadar sık görülmese de çok şık giyimli, başörtülü mutaassıp bir kesim peyda oldu. Ancak bu kesimin kazandıklarının giyinip gösterdiklerinden çok saklayıp biriktirdiklerinde olduğunu bilmek çok da zor değil. Geleceğe de yol döşüyorlar. Orada kalan hâlâ görüştüğüm arkadaşlarım birbirlerinden çok gidenlerden etkilenmiş gibi. Herkesi idare eden, yönlendiren görünmez bir el varmış gibi davranıyorlar. Çocuklarını eğitim arenasında yarışa sokmak, sabahları eşleriyle yürümek, rejim yapmak bu görünmez elin onlara yaptırdıklarından bazıları sanki... Korudukları neler derseniz, hemen arkadaşlıkları diyebilirim. Onlar yerleşik. Birbirlerini yıllardır tanıyorlar, birlikte pikniğe gidiyorlar ve banka kredisi için birbirlerine kefil oluyorlar. Bu da az şey değil ki!

Özet:
Bu çalışmada mahallenin, yaşanan yüz yüze ilişkiler ve kurulan arkadaşlıklarla çocukluktan yetişkenliğe geçiş sürecinde nasıl toplumsal sınıf ve tabakaları kesen kültürel bir yetişme boyutu ürettiği kişisel gözlemlerle aktarılmaktadır. Makale, ayrıca, Türkiye'de kentsel yaşamın son yılllar boyunca şahit olduğu toplumsal değişime dair gözlemleri de içermektedir.

Anahtar Sözcükler: Mahalle, kültürleme, toplumsal değişim.

Abstract:
Based on personal observations, present article examines the quarter as a social setting which produced a cultural basis cross-cutting the social classes and statues during the transition from childhood to adolesance which manifested itself in face-to-face relations and friendships. It also deals with aspects of social change that urban life generaly experienced in Turkey during the last years.

Keywords: Quater, culturation, social change.

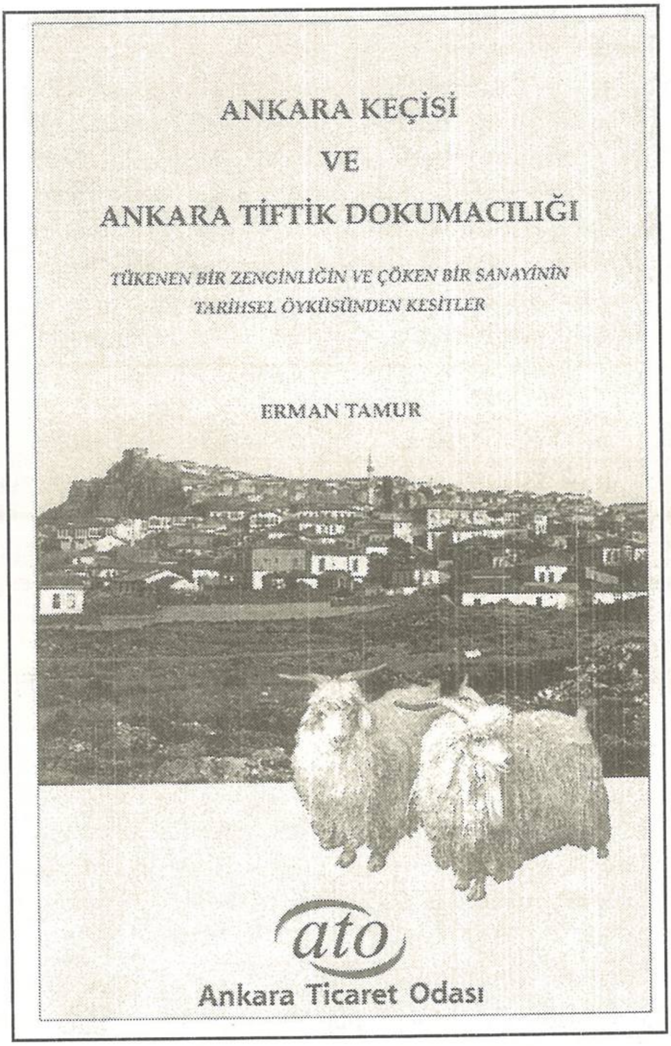

Bu kitabı satın almak için tıklayın!..

www.sanatkitabevi.com.tr

Başkentin "Küçük Moskova"sından Kesitler: 1970'ler ve 1980'lerde Tuzluçayır

Nazım SOFRACIOĞULLARI

Bu çalışma 1970'ler ve 80'lerdeki Ankara'nın Tuzluçayır mahallesinde, namı diğer "Küçük Moskova"da ve kısmen Abidinpaşa'da yaşanan siyasal ve sosyal olaylara dönük retrospektif bir bakış sunmaktadır. "Mahallemiz" bu süreci nasıl yaşadı? 80 öncesi ve sonrasındaki sosyal, siyasal ve kültürel farklılıklar nelerdi? 1970'lerin siyaset anlayışı ve bu anlayışın yerel ölçekteki etkileri nasıl şekillenmişti? Bu ve benzeri sorulara yanıt ararken tamamıyla kendi kişisel belleğimizden yararlanacağız. Tam da bu nedenle, anılan yılların siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerine az çok tanıklık etmiş, hatta kimilerini bizzat yaşamış biri olarak döneme yönelik değerlendirmemiz kaçınılmaz olarak oldukça öznel olacaktır. Dolayısıyla ağırlıklı olarak Tuzluçayır[1] mahallesiyle sınırlı olan bu yazıdaki değerlendirmeleri okuyucu bu çerçevede okumalıdır. Buradaki değerlendirmelerin bir kısmı Türkiye'nin geneline yansımış olsa da, yazarın gözlemlerinin böyle bir genelleme iddiası yoktur ve tamamen yerel ölçekle sınırlı kalacaktır. Bir başka belirtilmesi gereken nokta ise, yazının kimseyi, hiçbir siyasi görüşü ve inancı bilhassa hedef almadığı, 70'li yılların mümkün mertebe mesafeli bir resmini çıkarmayı hedeflemesidir. Dolayısıyla, bu yazıdan uzun boylu ve derinlikli bir analiz beklenmemeli; bireysel tecrübe ve gözlemlere dayalı bir değini olarak görülmelidir.

Dönemin siyasal anlayışını yansıtan ve bu eksende 1970'li yıllarda Türkiye'nin çoğu mahallesinde yaşananlara benzer bir olayla başlayalım. 1978 yılının Haziran'ında televizyondaki *Zengin ve Yoksul* dizisinin başlama saatine yakın bir zamanda, 21.45

1 Tuzluçayır mahallesi pekçok yerde, gazetelerde, dergilerde, televizyonlarda PKK'nın kurulduğu yer olarak anılmaktadır.

civarında, bir bakkal dükkanın önündeyken iki namludan üzerimize yağan kurşunlar, yere yığılan bir insan ve kan gölüne dönen bir dükkan önünde yaşanan hengame o zaman 14 yaşında olan bu satırların yazarının hafızasında 70'lerden bugüne hâlâ canlılığını muhafaza etmektedir. Yaşananlar çeyrek yüzyıldan fazla, 27 yıl öncesine aittir. Korku, endişe ve belirsizliğin hüküm sürdüğü günde ortalama 20 insanın öldüğü bu yıllarda bu olay o dönemin rutinidir aslnda.[2] Ancak bu olayı diğerlerinden bir nebze ayıran, farklı kılan bir yanı vardır ve bu trajikomik veya tam da Türkiye'ye özgü bu boyut anılan dönemin politika ve siyaset anlayışını yansıtmaktadır: olayın aslı sağcı babanın solcu oğlu yüzünden, babanın bakkal dükkânının sağcılar tarafından kurşunlanmasıdır! Ancak trajik boyut, bununla sınırlı değildir. Bulunduğu semtten, yani Abidinpaşa'dan bu olay üzerine Tuzluçayır'a taşınan dükkan, bu kez de sağcı baba yüzünden "devrimciler" tarafından bombalanır!

Olayın detayları üzerinde durmakta fayda var.

Ankara'nın bir semti olan Abidinpaşa'daki bakkalın sahibi baba 'sağcı', oğlu ise solcudur ve mahallede, lisede "devrimciliği" ile tanınmaktadır. Baba ise mahallede sağcı bilinmekle birlikte sağcı çevrelerle pek ilişkisi olmayan bir kişidir aslında ve aktif bir siyasi hayatı da söz konusu değildir. Üstelik sevilen saygı duyulan dürüst bir kişiliktir. Mahallede bir musiki cemiyeti kuran baba burada pekçok sağcıya/ülkücüye de müzik dersleri vererek hocalık da yapmaktadır. Oğlu ise, okuduğu lisede "devrimci", solcu olduğu ve mahallede öyle tanındığı için ülkücülerle sürekli bir "dalaş" halindedir. "Ülkücüler" haftada bir oğulu dükkanda ziyaret ederek ona ve babaya "uyarı"da bulunmakta, ayaklarını "denk" almalarını istemektedirler! Bu uyarılar kimi zaman uzaktan el-kol hareketleriyle ağır küfürlü tacizlere de varmaktadır. Ancak bütün bu uyarılar kâr etmemiş olacak ki, dükkan, içinde ve önünde toplam 8 kişinin bulunduğu (içlerinde bu satırların yazarının da olduğu) bir saatte kurşunlanmıştır. Yani artık amaç "uyarı" değil doğrudan "bertaraf" etmektir ve hedefin içinde çocuk kadın ya da kız olması onlar açısından bir anlam ifade etmemektedir. Dükkanı kurşunlayanlar ve bombalayanlar *Esir Türkleri Kurtarma Ordusu*, *ETKO*'nun[3] ülkücü "dazlak"[4] militanlarıydı. Ülkücülerin bu eylemlerle hangi esir Türkleri kurtardıkları ise hâlâ meçhulümdür!

Abidinpaşa'daki dükkanı "ülkücüler" tarafından önce kurşunlanan sonra defalarca camları kırılan ve nihayet bombalanan sağcı baba şaşkındır. Bulundukları semtten

2 Örneğin yine 1970'lerde Abidinpaşa'da bir sağcı bakkal ülkücülere haraç vermeyi reddettiği için ülkücüler tarafından dükkanında öldürülmüştür.

3 Anılan bu yıllarda ükücüler bir süre kafalarını sıfır numara ile kazıtıyorlardı. Herhalde Nazileri örnek almışlardı.

4 Dönemin gazetelerinde yakalandıklarına dair ETKO militanlarının boy boy resimleri çıkmıştı. İtiraflarında yukarıda anılan Abidinpaşa'daki kurşunlama ve bombalama eylemeleri yer alıyordu. Bkz. *Aydınlık* 14 Mart 1979: 1.

hemen ayrılma kararı alırlar ve Tuzluçayır'a 1978 yılının sonbaharında taşınırlar. Şimdi artık hem eski mahallelerine ve üstelik kendi evlerine dönmüşler hem de artık "can güvenliği" olan "devrimci" ve üstelik "kurtarılmış" bir mahalleye yerleşmişlerdir. İçleri rahat, daha huzurludurlar; ne de olsa oğul "devrimci"dir ve kimse onlara bir şey yapamayacaktır.

Ancak burada da işler yolunda gitmez ve çok geçmeden elbirliğiyle kısa sürede inşa edilmiş ve açılmış olan bakkal dükkanı bu kez 80 darbesinin arefesinde "devrimcilerin" gazabına uğrar ve bombalanır! Doğrusu, bu da "faşistlerin" yönteminden ve şiddetinden çok farklı değildir. Ama nasıl olur da bir "devrimcinin" dükkanı "devrimci" bir semtte bombalanır? Belli ki bir "istihbarat" ihmali vardır. Dükkanı bombalayan örgüt gereken yeterli istihbaratı yapamamış, bakkal sahibinin sağcı/faşist/muhbir olduğu için infazına karar vermiştir.[5] Peki ama "devrimci" olan oğulun hiç mi hükmü, itibarı yoktur? Abidinpaşa'daki dükkan onun yüzünden kurşunlanmış, biri ağır olmak üzere üç kişi yaralanmıştır.[6] Yani onun sırtına yüklenen ağır bir "fatura" vardır. Bu kez de oğul son derece şaşkındır. "Devrimci" bir mahallede bir "devrimcinin" dükkanını babası sağcı olduğu için bombalanmaktadır.

Yaşananlar bununla da sınırlı kalmaz. Aileye, daha doğrusu sülâleye (toplam 5 ailedir) faşist ve muhbir olduklarını gerekçesiyle Tuzluçayır'ı terk etmeleri, aksi takdirde öldürülecekleri bildirilir lisanı münasib bir dille. Ailelerden bir kısmı gider, ancak bir kısmı kalır. Kalanlara gözdağı vermek için olsa gerek, yukarıda belirtilen tahrip gücü yüksek bombayla dükkan sabaha karşı bir saatte yerle bir edilir. Nedendir bilinmez, dükkanın bombalanmasının akabinde "etkili" kişilerin bilgilendirilmesi ve onların araya girmesiyle ailelerin mahallelerine geri dönmelerine, diğerlerinin de kalmalarına "izin" verilir.

Olayın ardında elbetteki dönemsel gerginliklerin etkin rolü vardır. Fakat daha da önemlisi, ortada ticari çıkarlar uğruna bir bakkalın Aleviliği kullanarak sol örgüt/leri ve mahalleliyi Sünnî bir bakkala karşı cephe aldırması ve saldırmalarına zemin hazırlaması söz konusudur. Dönemin atmosferinde bunun farkına varacak, olayı sağduyulu, serinkanlı bir şekilde değerlendirebilecek insan sayısı gerçekten azdır. Ama neyse ki geç de olsa yapılan yanlışın farkına varılmıştır. Sonradan anlaşılır ki, dükkan bir "karışıklık", bir "yanlış anlama" sonucu bombalanmıştır! Bu yanlışlık aileye maddi açıdan biraz pahalıya mâl olmuştur; gelen mala gelmiştir ve cana gelmemiş oluşu işin teselli boyutudur artık. Oysa aynı yıllarda yanlışlıkla, benzerlik yüzünden ensesine kurşun sıkılarak öldürülen insanların hikayesi de az değildir.

5 Bakkal sahibinin sağcı olduğu doğru fakat "faşist ve muhbir, ajan" olduğu ithamı tamamıyla kasıtlı olarak bir diğer Alevi bakkalın ajitasyonudur. Bakkal sahibi mahallede sevilen, saygı duyulan ve müşterilerince "imanlı ve insaflı" ticaret yapan bir kişiliktir.

6 Bütün ciddiyeti ortada olan bu olay o zamanki Tuzluçayır mahallesindeki bazı çevrelerce kasıtlı olarak şöyle yorumlanmıştır: "Onlar faşist ve ajan oldukları ve mahalleye geri dönmek istedikleri için böyle bir olayı tezgâhladılar."

Aslında Alevi-Sünnî çatışmasının hemen hemen hiç yaşanmadığı semtlerdendir Tuzluçayır. Nedeni açıktır. Semtin tamamına yakını Alevidir ve varolan Sünnîler de zaten sindirilmişlerdir. Tuzluçayır mahallesinin etnik ve dinsel dokusunda ağırlıklı olarak Kürtler ve Aleviler yer almaktaydı anılan 70'li yıllarda. Bunun yanında Çerkezler[7] ve Lazlar[8] az sayıda da olsa mahallenin dokusuna katkıda bulunanlardandı. Kürtler ve Aleviler'den müteşekkil etnik ve dinsel yapı olabildiğince muhafaza edilmeye çalışılmış, Sünnîlere çok fazla yaşam şansı tanınmamıştır, konjonktürel sürecin doğal sonucu olarak. Hatta Sünnilerin içlerinde bulunan "devrimcilere" dahi şüpheyle bakıldığı söylenebilir. Bu bağlamda Sünnî olan bazı ailelerin kimi sözde siyasal nedenlerle mahalleyi (yukarıdaki örnekte olduğu gibi) terk etmeleri dahi istenmiş, tehditler yoluyla bu da gerçekleşmiştir. Yani homojen bir yapı oluşturmak için mezheb ayrılığı da devreye girmiştir. Dolayısıyla hem Alevi hem de "devrimci" bir semt oluşturma çabaları bu yıllarda hız kazanmıştır.

Olan bitene bugün bakıldığında dönemin siyaset anlayışını yansıtan anektotlar olarak hafızalarda yer etmektedir yaşananlar. Aslında kimin hangi siyasi bakışı neden seçtiğinin çok da açık olmadığı; ideolojilerin, fraksiyonların moda olduğu bir semttir Tuzluçayır. Öyle bir dönem ki, insanların Aleviliğinden ya da Kürtlüğünden dolayı solcu olduğu/görüldüğü bir dönemdir bu. Politik bilinç ve ideoloji düzeyinin aktif siyasete katılmak ve faaliyetlerde yer almak açısından bir önemi neredeyse yok gibidir o yıllarda. Alevi ve Kürt olmak "devrimci", demokrat ya da solcu olmak için temel kriterlerdir. Ayrıca aktif politikayla uğraşmak için ille de erişkin bir yaşta olmanız da gerekmiyordu 70'li yılların Tuzluçayır'ında.[9]

Tuzluçayır mahallesinde çocuk yaştaki insanların politikanın doğrudan içine girmesi, ortaokul öğrencilerinin arasında siyasal gerginliklerin yaşanması belirtilen politik bilinç ve ideoloji düzeyinin sorgulanmasını gerektirecek nitelikte noktalardır. Bu anlamda yaşanılan tecrübeleri anımsamak gerekir. Bu açıdan bakıldığında 1970'lerde mahalledeki "devrimcilerin" ne kadar "birikimli" ve "donanımlı" olduğu daha iyi anlaşılabilir.[10] 1970'lerde gencecik çocukların politikaya nasıl dahil oldukları aslında bilinen bir durumdur.

7 Örneğin karşımızdaki kapı komşumuz bir Çerkez aileydi.

8 Tiyatrocu ve yazar Yılmaz Erdoğan'ın skeçlerindeki "Laz Bakkal"ndan çok önce 1975'te mahallemizde tam da benzeri bir tiplemede bizim gerçek bir "Laz Bakkal"ımız vardı.

9 Örneğin Tuzluçayır Lisesi'ndeki 1979 1 Mayıs'ındaki (29 Nisan'da olmuştu) eylemlere ortaokul öğrencilerinin liselilerle birlikte katılması bu açıdan kayda değerdir. Bugün kimi 80 öncesini konu alan TV programlarında ekrana gelen görüntülerden bir kısmı bu olaydan alınan karelerdir. Olayları durdurabilmek için önce caminin minaresinden makinalı tüfeklerle ateş açılmış, ardından Lise önüne getirilen tanklardaki tanksavar silahlarla okulun duvarları delik deşik edilmiş ve içeriye öyle girilebilmişti.

10 Bugün dönüp geriye baktığımda hatırlıyorum da ortaokulda Türkçe dersindeki hocamızla faşizm üzerine konuşmaya, tartışmaya kalkmıştık Oysa ben de dahil sınıfta hiç kimse faşizm üzerine sloganlardan öte gitmeyen ufat tefek broşürler dışında bir şey okumamıştık.

Mahallelerde örgütleme çalışmaları genelde benzer özellikler gösterirdi. Fakat yine de hatırlamakta fayda var: Sokaklarda "volta" atan ya da bir yerlerde oturan, bir yandan da hararetli hararetli tartışan kimi zaman bir iki kişi, kimi zaman da grup olan insan kalabalıkları vardır. İşte onlardan bir "ağabey" bir gün çıkagelir ve sizinle o yaşta anlamanız güç olan bir dille konuşur ve elinize kitaplar tutuşturarak sizi "örgütler", ondan sonra o örgütün ya da fraksiyonun bir üyesi olursunuz. Gerçekten de bu kadar basittir.

Bir gün hiç ummadığınız çok yakın arkadaşınız ertesi gün birdenbire bakarsınız elinde bildiriler gelmiş, bildiri dağıtmaya başlamış, farklı söylemlerle karşınıza dikilivermiştir. Üstelik bu işe sizi de "ortak" etmek istemektedir. Yani o da sizi "örgütlemek" niyetindedir! Ne olmuştur da bir günde arkadaşınızın "bilinci" ve bakışı birdenbire değişivermiştir. O artık o fraksiyonun eylemlerinde boy gösterir olmuştur. Oysa daha dün onunla aynı zevklere sahipsinizdir, birlikte yer içersiniz, vakit geçirsiniz, birlikte eğlenirsiniz, vb. Bundan sonrası biraz daha problemlidir ilişkinizde artık. Ya onunla birlikte hareket edeceksiniz ya da yalnız kalacak veya yeni arkadaşlar edineceksinizdir. Bu durumda ise "yafta"yı yemeye adaysınız demektir. Başka alternatifiniz yoktur; en azından böylesi dar çevrelerde ve günün birinde yaşadığınız baskı nedeniyle belki, belki de biraz adrenalin için siz de kendinizi o fraksiyonun içinde buluverirsiniz. İstemeden de olsa birşeylere tanıklık etmek belki de sizi çeker oraya. Politik olaylara/eylemlere katılmanız için çocuk denecek yaşta olmanızın gerçekten hiç bir önemi yoktur 70'li yıllarda. Dönemi yaşayanlar hatırlayacaktır: Mahalle olaylarında çocuklar şöyle ya da böyle işin bir ucundan tutarlar. İşte 70'lerde, kadınların, yaşlı-genç erkeklerin iştirak ettiği bir eylemin, içinde çocukların da yerlerini aldıkları böyle bir olay 1979 yazında gerçekleşti ve Tuzluçayır'ın kimi çocukları "yağmacı" olarak olayda yerlerini aldılar.

1977 yılının yaz ayında sıradan bir günde her nasılsa mahalleye (Tuzluçayır'a) 66 Yozgat plakalı bir Ford minibüs 'üç hilalli' bayrakları sallaya sallaya giriyor ve girmekle de kalmıyor bir de megafondan MHP'nin propagandasını yapan malum marşlar çalıyordu. Bu haddini bilmez minibüs nasıl olurdu da Türkiye'de ve hatta Avrupa'da nam salmış "Küçük Moskova"ya böyle elini kolunu 'gümbür gümbür' sallaya sallaya girebilirdi! Ona haddinin bildirilmesi çok sürmedi ve ardı sıra deliler gibi koşan ve aracı taşlayan "kitleler" 66 plakalı minibüsü bir çıkmaz sokakta sıkıştırdı. Zira şoför mahallenin yabancısıydı!. Çıkmaz sokakta kıskıvrak sıkıştırılan minibüs orada hemen infaz edildi! Ne olduğunu anlamaya bile fırsat kalmamıştı. Evimizden dışarıya çıkıp yakından baktığımızda araç darmadağındı. Sanki bir film seti!

Araç bir tamircinin tamirhanesinde parçalansa bu kadar çabuk parçalarına ayrılamazdı herhalde! Gerçekten kelimenin tam anlamıyla her parçasına kadar minibüs paramparça edildi ve adeta yağma edilmeye çalışıldı. Aracın kimi parçalarını

götürmeye kalkanlar da "bunlar faşistlerin malıdır, almayın" şeklinde uyarılıyor ve kimsenin aracın küçücük bir parçasını dahi alıp evine götürmesine izin verilmek istenmiyordu. Fakat uyarıların hiç bir hükmü yoktu o atmosferde; bir parça kapan gidiyordu. Minibüs parçalara ayrılmasının hemen ardından kendi benziniyle ateşe verildi ve hemen oracıkta yakıldı. Aracın şöförü ve beraberindeki bir kişi yakınındaki okula sığınarak canlarını zor kurtardılar. "Kitle" onları da linç edecekti ama okul müdürü izin vermedi; daha sonra bu iki kişi okulun arka camlarından atlayarak kaçtılar. Tabii malum olduğu üzere ortada hâlâ polis felan yok!

Aslında dışarıdan böyle bir olayın gözlenmesi izleyenleri pekçok yönüyle hayrete düşürecek bir niteliğe sahipti. Sanki aracı kıran döken, söken, ateşe veren "kitleler"[11] bu işte tecrübeliydi! Oysa mahallemizde ilk defa bir aracın bu şekilde imha edildiğini görmüştüm. Nasıl oluyordu da insanlar hedefe bu denli koordine olmuşcasına birlikte gidiyorlardı? Sorunun yanıtı herhalde "sürü bilinciyle" hareket etmekte yatıyor olsa gerek. Yoksa olayı, yaşananları, örgütlülüğün bir etkisi olarak görmek oldukça zordur. Aslında politik bilinç ve birliktelik açısından düşünüldüğünde öyle bir birlikten söz etmek mümkün değildir.

Türkiye'deki pekçok mahalleden özellikle çatışmalı[12] bölgelerden farklı olarak 1970'lerde Tuzluçayır'da sağ-sol çatışmasından ziyade fraksiyonlararası çatışmalar yaşanırdı.[13] Haftanın birkaç günü mutlaka taşlı-sopalı ya da silahlı çatışmalar olurdu. Sebepleri o kuşağın malûmudur. Yine de hatırlamakta yarar var. Gerek duvarlara yazılan yazılar/ sloganlar ve aynı zamanda 'duvar paylaşımı' yüzünden, gerek bildiri dağıtırken, gerek "ideolojik" tartışmalardan kaynaklanan "sosyal faşist"/Maocu vb. suçlamalar olduğu gibi, sayısız daha başka nedenler de bu tür çatışmalara yol açıyordu. Aslında dışarıdan bakıldığında "kurtarılmış" olan bölge/mahalle siyasal bütünlükten yoksun bir yapıdadır. Elbetteki mahalleye "dışarıdan" gelebilecek "saldırılara" karşı bir bütünlük sözkonusudur fakat bu siyasal birlikteliğe bir zemin teşkil etmemiştir. Yani tehlike geçtikten sonra yine herkes kendi işine bakmıştır. Manzara 1980 darbesine kadar aşağı yukarı değişmemiştir: Fraksiyonlar arasında sokak çatışmaları, ansızın patlayan silahlar, birbirlerini sokak sokak kovalayan farklı fraksiyonlara mensub elleri

11 Buradaki "kitleler" sözünü açmak gerekirse belirtilmelidir ki bu kitlelerin içerisinde çoluk çocuk, kadın-kız yaşlı-genç her yaştan insan vardı. Bu insanların araca inanılmaz bir öfkeyle saldırdıklarının altı çizilmelidir. Gençlerin ve orta yaştaki ve ileri yaştaki kadın ve erkeklerin öfkesi belki anlaşılabilir, fakat çocuklarınki her halde ayrı bir sosyolojik çözümleme gerektiriyor.

12 Çatışmalı bölgelerde, örneğin Abidinpaşa'da manzara benzerdir; tek fark çatışmaların "faşistlerle" "devrimciler" arasında geçmesidir. Yoksa taşlı sopalı kavgalar ve ardından ateşlenen silahlar ve yere kanlar içerisinde yığılan insanlar, yerlere yatmış siper almış olanlar vs. hep aynı rastlanılan manzaralardır.

13 İstisnai de olsa arada bir "faşistler" de dövülürdü mahallemizde. Dövülmesine tanık olduğum kişi ilkokuldaki öğretmenimizdi. Mahallemizde gözümün önünde gerçekleşen bu "yıkma" olayı hiç hoşuma gitmemiş, sınıfça sevdiğimiz öğretmenimizin gözümün önünde dövülmesi beni rahatsız etmişti.

silahlı gençler, işte bilmem hangi fraksiyona ait kahvenin bombalanması, ya da birinin dövülmesi en sık karşılaşılan manzaralardır.

Bunun haricinde her fraksiyonun biribirinden ayrı olarak sokak aralarında kimi zaman meşalelerle yaptıkları gece eylemleri[14], duvarlarda sürdürülen yazı kavgaları (Tuzluçayır'daki Sarı Apartman'ın[15] duvarı örneğin), sokaklarda silahlı gözetleyicilerin korumasında duvarlara şablonlarla yazılan yazılar ve her duvarda farklı bir fraksiyonun sloganının yer alması ideolojik bütünlükten yoksunluğu yansıtan örneklerdir.

Siyasal bütünlükten yoksunluğa bir başka örnek ise 1977 genel seçimleri sonrasında Tuzluçayır'da yaşanan kutlamalardır. CHP'nin seçim "zaferi"ni kutayanlar dışarıdan 'komünist' olarak görülen 'Küçük Moskova' mahallesinin sakinleriydi. Aleviler zaten ülkücüler tarafından komünist olarak algılanıyor ve bu düşünce dönemin Partisi MHP tarafından bizzat pompalanıyordu. Çünkü CHP'yi destekleyen kitleleri yıldırarak seçim kazanmalarını engellenmek isteniyordu. Aslında Tuzluçayır mahallesi sakinlerine sorarsanız hepsi solcuydu, ama bu solculuk bir hayli iç içe geçmiş karmaşık bir hal almıştı, daha doğrusu devrimcilerle CHP'liler bir kamyona binmişlerdi! CHP seçim zaferini kamyonların kasalarını ve minibüsleri dolduran insanlarla kutluyordu. Kamyonların kasaları hınca hınç davullu zurnalı, ellerinde CHP bayraklı insnalarla doluydu; sokaklarda halay çekiliyordu. Dışarıdan manzarayı görenler "komünistlerle" ya da "devrimcilerle" CHP'lileri aynı partinin insanları olduğunu sanırlardı rahatlıkla. İçlerinde radikal solun da yer aldığı bu insan kitlesi CHP'nin zaferini içtenlikle kutluyor görünüyordu. Keza mezheplere ve etnik farklılıklara göre siyaset yapan MC (Milliyetçi Cephe) hükümetinin karşısındaki CHP, Alevilerin ve Kürtlerin sempatisini kazanmıştı ve radikal sol ve sendika çevreleri için de CHP bir umut olmuştu.

Sosyal faaliyetler açısından bakıldığında yapılan "devrimci" tiyatrolar ve verilen konserler gibi sosyal etkinliklerle, Tuzluçayır açıkhava sinemasından bütün mahalleye yapılan "devrimci müzik" yayınlarıyla Tuzluçayır tam bir "kurtarılmış" bölgeydi. Ancak siyasal açıdan dağınık bir görüntü sunan Tuzluçayır mahallesi sosyal ve kültürel faaliyetler açısından da farklı değildir. Her politik bakış kendi propagandasını yapabileceği etkinlikler düzenliyor ve buralarda da gruplararası gerilimler yaşanıyordu. Tuzluçayır sineması biraz bu devrimci bakışın dışındaydı ama bu durum kimseyi rahatsız etmiyordu. Sinemada gösterilen birkaç Yılmaz Güney filmi dışında (Arkadaş, Sürü gibi), oynayan filmler politik bir içeriğe sahip değillerdi çoğunlukla. Ama film aralarında çalınan ve mahalleye yayılan müzikler (ençok Livaneli'nin kasetleri çalınırdı) genelde "devrimciydi". Bu sosyal ve kültürel faaliyetlerin dışında yapılan futbol

14 Örneğin Deniz Gezmiş'in ölüm yıldönümü, 6 Mayıs'larda bütün mahallelinin göreceği o zamanki adıyla Sarı Apartman'ın altındaki boş alanda lastikler yakılarak anılırdı.

15 Sarı Apartman 1970'li yıllarda yapılan ilk çok katlı binaydı ve yüksek bir tepede olduğundan pekçok yerden görülebilirdi.

maçlarını ve turnuvaları da anmak gerekir. Bu turnuvalarda temsil edilen mahalleler arasında zaman zaman ufak çapta gerginlikler yaşansa da genellikle sakin geçerdi. Çünkü turnuvaya katılanlar arasında yabancı takımlar yer almazdı.

Komşu mahallelerle ilişkiler ekonomik ve sosyal dayanışmalar şeklinde sürdürüldüğü gibi halkı bilinçlendirmek ve örgütlemek için de çeşitli çalışmalar yapılırdı. En çok yapılan çalışmaların başında herhalde anketler geliyordu. Akdere, Türközü gibi bölgelere gidilir ve halk örgütlenmeye çalışılırdı.

Askeri Darbe (1980) Sonrasında Tuzluçayır

1970'li yılları siyasal açıdan oldukça hareketli geçiren Tuzluçayır 70'lerdeki "anlı şanlı" günlerinin aksine 80'lerde tam bir sessizliğe büründü. Gerçi alttan alta eski siyasal gelenek sürdürülüyordu ama askeri darbenin baskısından olsa gerek insanlar daha ziyade sessiz kalmayı yeğliyordu. Fakat önemli siyasal olaylarda (örneğin 82 Anayasası'nın oylanmasında) gereken politik tavrını koyarak karşı kampanyada aktif bir çizgi izlemekten geri kalınmadı.

1980 darbesini yapan generallerin hedeflediği siyasal ve kurumsal yeniden yapılandırma ülkenin genelinde uygulanan baskı politikalarıyla hayata geçirilmiş ve insanlar siyasetten uzak tutulmaya çalışılmıştı. Cunta'nın hedefi özellikle soldan gelebilecek her türlü muhalefeti ezmekti. Bunda büyük oranda da başarılı olmuşlardı; özellikle gençleri siyasetten arındırma politikası tutmuştu. Bu anlamda Tuzluçayır da payına düşeni almıştı.

Hem depolitizasyon sürecinin başarılı olması hem de 1970'lerde baskı altında tutulan bir anlamda "birilerince" etik olmadığı gerekçesiyle yasaklanmış olan "küçük burjuva" davranış ve düşünüş biçimlerinin Tuzluçayır'da ürünlerinin ortaya çıkması çok gecikmedi. 80 sonrası özellikle Turgut Özal'la birlikte anılmaya başlayacak olan dönemin bir özelliği olarak yükselen fırsatçılık ve pragmatizmden olsa gerek, kendilerine pay çıkarmayı bilen birileri 80 öncesinin Tuzluçayır'ında hayal bile edilemeyecek taverna, birahane, gazino türü yerleri açmayı başardı ve bu türden yerlerin sayıları da hızla artış gösterdi.

Halkevleri, cemevleriyle görece homojen bir yapıya sahip solun "kalesi"[16] "Küçük Moskova"da gazinoların, tavernaların açılması ve çoğalması ve bir dönemin "hızlı devrimcilerinin, solcularının"[17] bu mekanlarda yerlerini almasını açıklamak pek kolay

16 Tuzluçayır bugün de hâlâ solun kalesidir, fakat artık "Küçük Moskova" olarak pek anılmıyor! Ayrıca bugün bile hâlâ kimi 'kritik' günlerde hassas bir mahalledir Tuzluçayır ve hâlâ kimi zamanlarda araçlar taşlanır ya da kavgalar çıkar. Ama bütün bunları bir ideolojiyle bağdaştırmak pek mümkün görünmüyor artık.

17 Büyük bir genellemeyle Tuzluçayır'daki bütün devrimcileri/demokratları bu şekilde değerlendirmek elbetteki mümkün değildir, fakat ençok nam salmış olanlarının ve kimi en radikallerinin bu mekanlarda olması ister istemez bu yönde düşüncelere yol açıyor.

değildir ve başlı başına bir sosyolojik çözümlemeyi gerektirir ki bu yazının sınırlarını aşar. Fakat buradan hareketle birkaç şey söylenebilir. Örneğin onların sahip olduğu değerlerin kendi içlerinde birdenbire erozyona uğramalarını veya savrulmalarını, direnmek için gerekli iradeyi gösteremediklerine atfetmek mümkün. Ya da sahip oldukları siyasal ve sosyal kimliklerinin "devrimcilik"lerinin içlerinin ne kadar dolu olduğu ve bu kimliklerin bir modadan öteye gidip gitmediği dolayısıyla içselleştirilemediği ve bu bağlamda da ideolojik tutarlılık ve sağlamlıktan yoksun olup olmadıkları sorusu sorulabilir. 1970'lerde dönemin tabiriyle gönül ilişkilerini "karı-kız"[18] peşinde koşmak olarak niteleyen ve "küçük burjuva", ya da "burjuva" davranışı, özentisi sayan, insanların giyim-kuşamlarına kadar müdahale edenlerin tam da bu türden davranışlar sergilemesi nasıl yorumlanabilir? "Lümpen" görülen, devrimci etiğe aykırı bulunulan "yoz" değerlerin yükselişi ve eski devrimcilerin birden bire "karı-kız" peşinde koşar olmaları, küçük burjuva yaşam tarzına doğru hızlı bir geçiş yapmaları, 80 öncesi sürecin doğru değerlendirilebilmesi ve bugüne ışık tutması için hatırlanması hoş olmayan ama zorunlu enstantenelerdir.

Bu nahoş hatırlamaların yanında Tuzluçayır'ı özgün kılan onu diğer semtlerden ayıran en önemli fark Alevi Kürt çoğunluğun genel nüfusu oluşturmasından ziyade herhalde devrimci demokrat kimliğin buraya yerleşmiş olması ve herşeye rağmen sökülüp atılamaması olsa gerek. Bunun yanında özellikle Alevilerdeki dostluk ve dayanışma duygusunun burada hakim bir unsur olduğunu belirtmek abartılı olmayacaktır. Aynı zamanda Alevi-Kürt kimliğiyle solcu unsurların harmanlandığı Tuzluçayır bu insanların yaşam tarzlarındaki bazı ögeleri de benimsemiştir. Örneğin Ramazanlarda Türkiye'deki pekçok mahalleden farklı olarak burada kesinlikle sahur için davul çalınmaz.

Sosyal ve kültürel alanda yaşanan bu değişimler 80'li yıllar boyunca Türkiye'de olduğu gibi Tuzluçayır'da da devam etti. İnsanlar 80 öncesinin kalıplarının aksine davranıyor ve nasıl istiyorlarsa öyle yaşıyorlardı artık Tuzluçayır'da. Bu durum uç noktalara savrulmayı da beraberinde getirdi. Askeri darbenin yarattığı sözde "özgürlük" ortamının getirdiği serbestiyle mahallede artık mini etekli genç kızlar da vardı saçları jöleli delikanlılar da. Dans etmek, partilere gitmek, eğlenmek için artık kimseden cevaz almak da gerekmiyordu. Yani özetle 80 sonrasında Tuzluçayır sahip olduğu devrimci-demokrat-sol kimliğini ve siyasal geleneğini muhafaza etse de büyük oranda kabuk değiştirmeye başladı. Mahalleye yönelik yeni göçlerle de bu kabuk değiştirme hız kazandı.

80 öncesinin kimi "dar" kalıplarından birdenbire kurtuluveren mahallenin ve mahalle sakinlerinin yaşadığı değişim Tuzluçayır'ın çehresinde yaşanan değişimle de kendini açık bir şekilde gösterir. 1980 sonrasındaki ekonomi politkalarının ya da

18 Kadın-erkek ilişkileri ya da gönül işleri hatırlanacağı gibi etiğe aykırıydı ve şiddetle kınanırdı. Kızlar ya da kadınlar daha çok bacı-kardeşti. Sevgili olmaları nedense pek aykırı bulunurdu!

liberal ortamın ve yasaların sağladığı rahatlıktan mıdır bilinmez, müteahhitler peyda olmaya ve amelelerden müteahitliğe terfi eden zenginler türemeye, bütün Tuzluçayır'ı talan etmeye başladılar.

70'lerin 80'lerin bahçelik, bol ağaçlı yeşillikler içindeki gecekondu dokusundan mimari ve estetik yoksunu beton yığınlarına, "apartmanlara" dönüşen, yeşilin artık küçücük parklarla sınırlı kaldığı ve kaybolduğu, betonlaşmanın hakim olduğu bir görüntü var bugünün Tuzluçayır'ında. Kooperatif evleri olarak bilinen eski taş temelli kârgir iki katlı ve geniş bahçeli binalar bugün birer birer yıkılarak yerlerine kaba-saba yenileri yapılıyor. Oysa bir zamanlar (1950'lerde örneğin) tarlalardan, geniş bağlardan, bahçelerden ibaret olan Tuzluçayır'da 8-10 tane gecekondudan başka ev yoktur. Köy yerini andırır bir görüntüye sahiptir Tuzluçayır.[19]

Bugünkü Tuzluçayır'ın bir köy yerinden farklılaşarak gelişip kalkınmasında, 1950'lerdeki Askeri Dikimevi işçilerinin girişimiyle başlatılan ve yakın zamana kadar adını veren Kooperatif Evleri'nin yapılmasının büyük etkisi vardır. 1950'lerde Tuzluçayır'ın bir nâzım planı bile yoktur ve yerleşime açılması da pek düşünülmemektedir. Ancak Dikimevi işçilerinin bugünkü Tuzluçayır merkez olmak üzere 772.000 metrekare tarla olan araziyi Abidin Zorgeçit isimli eski Demokrat Parti'li bir zâttan almalarıyla durum değişir. İşçilerin ısrarlı çabalarıyla bir kooperatif kurmaları ve gerekirse zamanın imar anlayışına uygun olarak *Nümûne Köyleri* olarak köy evi yapmayı düşünmeleri sonuç vermiş, ardından imar planı yapılmıştır. *Savunma İşçileri Yapı Kooperatifi* adıyla kurulan birlik ilk etapta 50 bina yapmayı hedeflemiş ancak maddi yetersizliklerden ötürü 25 bina yapabilmiştir; bu nedenle de küçük daireler halinde inşa edilmişlerdir. 25 olan bina sayısı daha sonraları, 1960'lara doğru 45'e çıkmıştır. Kurulan kooperatif inşasına giriştiği evleri bütün zorluklarına karşın 1965'te bitirmeyi başarmıştır.[20]

1970'lerde ve 80'lerde gecekondu dokusuna sahip olan Tuzluçayır 1955-1965'lerde aslında bir "gecekondu önleme bölgesi'dir. Hatta bugünkü Tuzluçayır İlkokulu'nun arazisi de yukarıda anılan kooperatife aittir ve gecekondulaşmayı önlemek amacıyla ilkokul yapılması isteğiyle Milli Eğitim'e verilmiştir. Gecekondulaşmaya karşı da çaba harcayan kooperatif yönetimi bugünkü imar yapısına sahip olan Tuzluçayır'ın baş mimarlarındandır. Çünkü onların çabaları sonucunda yukarıda da belirtildiği gibi nâzım planı yapılmıştır. Kooperatif evlerinin bitmesiyle birlikte Tuzluçayır genişlemeye başlamış ve buraya olan ilgi artmıştır.

Anılan kooperatif evlerinden artık nümûnelik sayılabilecek kadar az sayıda ev kalmıştır. Yani Tuzluçayır'ın yapısal anlamdaki tarihi, rantçı müteahhitler ve onlara

19 Tuzluçayır'ın geçmişine ait bilgileri burada yaşamış insanlarla yapılan söyleşilerden çıkardık.

20 1950 ve 1960'larda Tuzluçayır'da birkaç gecekondu dışındaki evlerde elektrik ve su yoktur. 1965'te Kooperatif evleri bittiğinde Tuzluçayır'da hâlâ elektrik ve su yoktur. Kooperatifin girişimi ve maddi gücüyle elektrik ve su getirtilmiştir.

yasal zemini sağlayan belediyeler tarafından yok edilmiştir. Gelecek on yıllar içinde Tuzluçayır'ın geçmişinden izler arayacak olanlar ne yazık ki fazla birşey bulamayacaklardır. Bu yazı, bu açıdan yazarı için adeta bir teselli ifadesidir.

Aslında 1980'lerde başlayan ve 90'larda yaşanan hızlı değişmenin beraberinde getirdiği yeni değerler, Tuzluçayır'ın geçmişte sahip olduğu hem Aleviliğin hem de şöyle ya da böyle bir devrimci-demokrat kimliğin bir ürünü olan dostluk ve dayanışma ruhunu da etkilemiş, insanî ilişkileri de epeyce zedelemiştir. Şüphesiz bu, bir yönüyle Türkiye'nin genelinde uygulanan 12 Eylül politikalarının ve onların ardıllarının bir yansımasıdır ve onlardan ayrı olarak değerlendirilemez. Fakat bugün hâlâ bütün göreliliğiyle "solun kalesi" olarak algılanan Tuzluçayır'da sol kültür ve değerlerden geriye ne kaldığı sorusu da, yaşanan büyük toplumsal değişimin ışığında ortadadır. Belli belirsiz bir siyasi/kültürel kimlik hâlâ içten içe değişerek de olsa yaşıyor gibi sanki. Ama bu, elbette 1970'lerdeki içerik ve biçimiyle karşılaştırılabilecek bir kimlik değil. Olması da beklenemezdi ve beklenmemeli.

Ama, illâ da şu fiziki değişme yok mu? İşte orası bu satırların yazarının yüreğinde bir sızıdır. Bu değişmeyle birlikte asıl kaybolan çocukluğumuzun, delikanlılığımızın izleridir. Yoksa modern anlamda kimliksizlik, aidiyet duygusunun zedelenmesi, yok olması dedikleri tam da bu mudur? İzlerinin yaşarken silindiğini görmek!

Özet:
Makale, 1970'ler ve 1980'lerde Ankara'nın Tuzluçayır ve Abidinpaşa mahallelerinden kesitler sunmaktadır. Dönemin siyasal ve toplumsal olayları, gelişmelerinin oluşturduğu arkaplân üzerinde, o dönemin keskin siyasallaşmanın oldukça özgün tezahürlerinden bugüne uzanan yerel ölçekli toplumsal değişmeler üzerine şahsi bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Ankara, Tuzluçayır, Abidinpaşa, Küçük Moskova, kurtarılmış bölge, Kooperatif Evleri, siyasallaşma.

Abstract:
This article presents some episodes from Tuzluçayır and Abidinpaşa quarters of Ankara of the 1970s and 80s. Against the background of general political and social events and developments, it evaluates, from a very personal point of view, the peculiar manifestations of the sharp politicization of the period and follows up the local socio-economic changes up to the present.

Keywords: Ankara, Tuzluçayır, Abidinpaşa, "Litle Moscow", saved zone, Cooperative Houses, politicization.

يا كبيكج

Kebikeç

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

21. sayımızın dosya konusu

"Çukurova"

Okurlarımızdan ve yazarlarımızdan
katkılarını bekliyoruz.